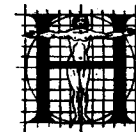

ION NISTOR

ISTORIA BASARABIEI

Ediție
și studiu bio-bibliografic
de
Stelian Neagoe

HUMANITAS
BUCUREȘTI, 1991

Coperta colecției: Gheorghe Baltoc

ISBN 973-28-0283-9

Toate drepturile asupra tipării acestei lucrări aparțin
Editurii HUMANITAS

ION NISTOR
un istoric pentru eternitatea
românilor de pretutindeni

Ion I. Nistor - pe care Nicolae Iorga îl considera, încă în 1921, "*primus inter pares*, cel mai riguros dintre slujitorii ideii naționale în această parte a României noi" - s-a născut la 4/17 august 1876, într-o familie modestă de țărani cu treisprezece copii din cătunul Bivolărie (zis și Peste Apă), comuna Vicovul de Sus, județul Rădăuți (astăzi Suceava).

La vârsta de 8 ani, I. Nistor a devenit elev la Școala primară din Vicovul de Sus, pentru primele două clase, după care și-a continuat și absolvit (în 1889) cursul elementar la Școala primară din Rădăuți, unde a început să se deprindă și cu limba germană.

În același an, 1889, a intrat - prin examen - la Liceul german din Rădăuți, școală secundară cu doar două materii de predare în limba maternă a noului elev : religia, limba și literatura română. Sîrguincios și cu drag de carte (în special pentru istorie), liceanul Nistor a depășit relativ repede greutățile rezultate din rîvna pentru însușirea cît mai bine a limbii germane și din neajunsurile materiale, atenuate întrucîtva prin meditațiile făcute cu copii din cele mai pretentioase case ale urbei rădăuțene. La 23 iunie 1897, I. Nistor a trecut examenul de maturitate - "Maturität Prüfung", adică bacalaureatul.

În toamna lui 1897, proaspătul absolvent de liceu s-a înscris la Facultatea de filozofie și litere a Universității din Cernăuți. Între profesori, Ion Gh. Sbera, titularul catedrei de Limba și literatura română, avea să-l impresioneze profund pe studentul Nistor, înfrurindu-i în chip fericit destinul intelectual.

La finele celui de-al doilea an de studii, Ion Nistor a trebuit - după cum era obiceiul - să satisfacă serviciul militar, fapt petrecut, între 1898 și 1900, la Regimentul 4

Artillerie de cetate de la Pola; partea teoretică însușindu-și-o în Arsenalul de la Viena. Un decret imperial din 23 decembrie 1904 atestă înaintarea lui Nistor la gradul de locotenent în rezervă în cadrul sus-numitului regiment.

În anul satisfacerii serviciului militar, Ion Nistor - avînd ocazia să pășească pentru prima dată peste granițele Bucovinei - a încheiat amiciții cu membrii Societății "România Jună" de la Viena, a călătorit - în drum spre Pola - prin București și Oltenia.

În toamna anului 1901 și-a reluat cursurile la Universitatea bucovineană, desfășurînd concomitent și activitatea de profesor suplinitor la Liceul de stat din Cernăuți.

Curînd, în 1902, Nistor a intrat în posesia așa-zisului absolutoriu de la Universitate, act înlocuitor certificatului de licență, ce nu era prevăzut în programul de studii din învățămîntul superior austriac.

Pe tot parcursul studiilor universitare, I. Nistor a făcut parte din Societatea academică "Junimea", îndeplinind funcția de președinte al acelei for de cultură, în anul școlar 1898/1899.

Alegînd cariera universitară, firesc ar fi fost ca tînărul Ion Nistor, după obținerea licenței, să înceapă pregătirile pentru doctorat - corolarul studiilor universitare. Posibilitățile materiale limitate l-au constrîns, însă, să funcționeze un timp ca profesor secundar, pentru a-și face o situație cît de cît sigură, în vederea continuării specializării sale universitare.

În consecință, și-a ales grupa istorie-geografie, s-a pregătit cu minuțiozitate și, la 16 mai 1903, a trecut cu bine examenul de capacitate pentru cele două materii (în limbile de predare română și germană). Acest rezultat i-a facilitat numirea, la 30 august 1904, la catedra de istorie și geografie a Liceului clasic din Suceava.

Pe plan cultural-național, Ion Nistor, în colaborare cu un mic grup de prieteni tineri și entuziaști, a început editarea (la 1 ianuarie 1904) a revistei "Junimea Literară". Remarcabila publicație - cu I. Nistor redactor responsabil - a apărut pînă în septembrie 1904 la Rădăuți, iar din octombrie 1904 și pînă în mai 1914, la Suceava.

La vîrsta de 28 de ani, profesorul secundar I. Nistor s-a căsătorit cu o tînără din părțile locului, Virginia, fiica preotului din Burla, Gheorghe Pauliuc, și a soției sale

Aspazia. Un an mai apoi, la 5 iulie 1905, s-a născut fiica lor Oltea (astăzi în vîrstă de 86 de ani), singurul copil al soților Nistor.

După aceste prime rosturi ale vieții profesionale și civile, Ion Nistor a reluat cu mai multă încredere studiile pentru eterna sa pasiune - istoria. "Mi-a trebuit timp îndelungat - mărturisese Nistor - pentru a mă iniția în istoria românilor, materie care nu se preda la Universitatea din Cernăuți, și tocmai istoria românilor luase în vremea aceea un mare avînt, prin cercetările și publicările lui A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, dar mai ales cele ale lui Nicolae Iorga, inspirate de ideea națională".

De la 8 iunie 1907, profesorul Nistor se mutase la Liceul real ortodox din Cernăuți, la solicitarea sa - pentru a se putea folosi de Biblioteca Universității, în scopul aprofundării cercetărilor sale istorice. El strînge un inedit și bogat material, necesar elaborării tezei de doctorat, cu tema din istoria românilor, pe care însă n-o putea susține în fața foștilor săi profesori de la Universitatea cernăuțeană, întrucît le lipsea competența în specialitate, poate și obiectivitatea (dată fiind încordarea politică, la acea vreme, între ucrainenii și românii din Bucovina). Din aceste motive, Nistor a hotărît să-și susțină doctoratul la Universitatea din Viena, acolo unde reputatul slavist și bizantinolog Constantin Iosif Jireček înființase Institutul de istorie est-europeană, inclusiv a slavilor din Balcani și a românilor de pe versantele Carpaților.

Obținînd concediu de studiu de la Liceul real ortodox din Cernăuți, pe anii 1908-1909 și 1910-1911, Ion Nistor s-a înscris în toamna lui 1908 la Universitatea din Viena. Aici a auzit nu numai cursurile lui Jireček, ci a urmat și la Institutul pentru istoria austriacă - anume: paleografia, diplomația și economia; de asemenea, a frecventat cursurile de slavistică, etnologie, istoria contemporană, istoria artelor, istoria universală - toate predate de cei mai vestiți profesori ai timpului.

După ce s-a familiarizat de-a binelea cu atmosfera științifică din Universitatea vieneză - grație și sprijinului primit din partea profesorului Jireček, adevărat deschizător de noi orizonturi spirituale - Ion Nistor a purces, în cele din urmă, să se înscrie la examenul de doctorat, cu teza *Pretențiile Moldovei asupra Pocușiei*. Lucrarea a fost admisă

de comisia universitară de specialitate, iar Academia de științe din Viena s-a grăbit s-o tipărească în "Archiv für Oesterreichische Geschichte", sub titlul *Die moldauische Ansprache auf Pokutien*, Viena, 1910 (182 p. + 1 hartă); în rezumat, este o descriere istorică a Pocuției, în relație directă cu aspirațiile domnitorilor Moldovei asupra ei - de la Petru I Mușat și pînă la Ioan-Vodă cel Cumplit.

În paralel, Nistor a trecut și examenele de riguros din istorie, geografie și filozofie, fiind promovat la 22 mai 1909, în Aula Universității din Viena - doctor în filozofie și litere.

N. Iorga îi va aduce elogii meritate în gazeta "Neamul Românesc", așezîndu-l printre istoricii români, gestul încurajator al savantului bucurînd dar și stimulînd, odată în plus, strădaniile tînărului cărturar bucovinean.

De acum drumul lui Ion Nistor spre catedra universitară era deschis. Nu și încheiat. Doctoratul fusese o treaptă însemnată. Urma docența, grad științific ținut la mare preț pe acele vremuri.

Altminteri, decenii de-a rîndul, românii bucovineni tot solicitaseră înființarea unei catedre de Istoria românilor la Universitatea din Cernăuți. Doleanță rămasă încă neîndeplinită. Tocmai de aceea, Ion Nistor și-a dedicat următoarea etapă de studiu și specializare pentru o asemenea eventuală catedră. În care scop a trecut, în 1909, de la Viena la Universitatea din München, pentru a asista la cursurile de bizantinologie și economie politică, predate de profesori eminenți ai școlii superioare bavareze.

Orientările în tainele economiei politice i-au înlesnit studiile sale asupra comerțului moldovenesc, materializate în lucrarea de abilitate: *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV., XVI. Jahrhundert (Relațiile comerciale externe ale Moldovei în secolele XIV, XV, XVI)*, Gotha, 1911 (XIX+240 p.). Ulterior, această lucrare a primit premiul "Hagi Vasile" (2.000 lei) al Academiei Române, în baza raportului mai mult decît favorabil, laudativ, susținut de profesorul Ioan Bogdan.

De la München, Ion Nistor a mers la Leipzig, unde a audiat cursurile prestigiosului economist german Carol Lamprecht.

După o scurtă călătorie la Berlin, în vara anului 1910, Nistor a revenit în Bucovina.

Totodată, pentru a se specializa cît mai bine în predarea istoriei românilor, Ion Nistor s-a oprit un timp (septembrie 1909-vara lui 1910) la Iași și la București, spre a asista la cursurile lui Xenopol, Bogdan, Onciul și Iorga. Metoda de cercetare istorică germană i-a ușurat introducerea în studiul istoriei românilor, fermecat fiind de frumoasa limbă românească în care se predau cursurile, spre deosebire de universitățile de limbă germană frecventate de Nistor pînă la acea dată.

Abia după aceea s-a reîntors I. Nistor la Viena, în primăvara anului 1911, pentru a trece examenul de abilitare ca docent la Universitate. A susținut, mai întîi, obișnuitele lecții de probă în fața delegației Consiliului profesoral al Facultății de filozofie. Apoi a trecut examenul de abilitare ca docent în fața unei comisii selecte, între membri aflîndu-se profesorul Jireček, prezidată de decanul Facultății de filozofie, Francisc Exner. Urmare a strălucitului succes profesional : la propunerea Facultății de filozofie, Ministerul Instrucțiunii Publice i-a acordat lui Nistor "venia legendi", adică dreptul de a face cursuri de Istoria sud-est-europeană la Universitatea Vieneză.

În toamnă (octombrie 1911), docentul Ion Nistor și-a inaugurat cursul la Universitatea din Viena, avînd ca temă *Locul românilor în istoria sud-est-europeană*. În cursul anului de învățămînt 1911/1912, pe parcursul a două semestre, Nistor a predat un adevărat curs de istoria românilor în fața unui auditoriu destul de numeros, format în principal din studenți români și străini - cărora le-a trezit interesul pentru istoria noastră națională și interferențele ei cu cea universală.

Repetatele cereri ale românilor bucovineni pentru o catedră de istorie națională la Universitatea din Cernăuți și-au aflat în cele din urmă o parțială rezolvare, prin crearea catedrei de "Istoria Europei sud-estice, cu deosebită considerație asupra istoriei românilor". Decanul Facultății de litere și filozofie din Cernăuți a invitat pe Ion Nistor, în ianuarie 1912, să participe la concursul pentru ocuparea catedrei respective.

Zestrea științifică îi permitea lui Nistor să aspire cu îndreptățire la acel post didactic. Pe lîngă tezele de doctorat și de abilitare, el mai elaborase și tipărise următoarele studii: *Zur moldauisch-pokutischen Grenzfrage (Contribuții*

În problema graniței dintre Moldova și Pocușia, Cernăuți, 1909 (16 p.) - o replică viguroasă, bazată pe indubitabile surse documentare, dată istoricului ucrainean M. Korduba, care încercase să probeze cu false argumente teza ucrainizării unei părți din Bucovina străbună; *Das moldauische Zollwesen im XV. und XVI. Jahrhundert (Sistemul vamal al Moldovei în secolele XV. și XVI.)*, Leipzig, 1912 (47 p.) - prin care completa propriile sale cercetări asupra comerțului, cu un capitol special despre vămi; *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts (Comerț și schimb în Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea)*, Cernăuți, 1912 (XIII+200 p.) - istoria intrinsecă a comerțului moldovenesc pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea; *Zur Geschichte des Schulwesens der Bukovina (Despre sistemul școlar în Bucovina)*, Cernăuți, 1912 (47 p.) - un studiu bogat în surse inedite din arhive vieneze și cernăuțene, referitor la dezvoltarea învățămîntului românesc, cu toate piedicile puse de asupritori, dovedindu-se astfel netemeinicia afirmațiilor potrivit cărora abia sub robia austriacă a fost inițiat învățămîntul public în Bucovina.

Se adăugau cele treizeci de studii și tot cam pe atîtea dări de seamă, recenzii tipărite de Nistor în gazeta "Junimea Literară" și în alte publicații, anii 1904-1912. Cîteva exemple: *Moldova înainte de întemeierea Principatelor*, 1904; *Dragoș și Bogdan*, 1904; *Ștefan cel Mare la 400 de ani de la moartea sa*, 1904; *Ionișă - împăratul românilor și al bulgarilor (1197-1207)*, 1904; *Participarea românilor la războiul de la Kreissenbrunn*, 1905; *Ideea latinității în istoria română*, 1906; *Istoria Bucovinei în școlile noastre secundare*, 1907; *Dimitrie Onciul*, 1908; *La aniversarea Unirii Principatelor*, 1909; *Hotarul Țării Sepenicului spre Pocușia*, 1909; *Un ispisoc de la Grigore II Ghica*, 1909; *Legăturile de comerț cu Bistrița*, 1910; *Basarabia*, 1912; *Cuza-Vodă*, 1912; *Arta noastră poporală*, 1912; *Conferința despre macedo-români*, 1912; *Lupta noastră despre limbă*, 1912; *Din trecutul școlilor noastre*, 1912.

Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cernăuți l-a propus, așadar, pe docentul Ion Nistor - în baza titlurilor științifice și lucrărilor tipărite - profesor extraordinar la catedra nou înființată de Istorie a Europei sud-estice. Un decret imperial din 29 august 1912 a consfințit numirea, cu data de 1 octombrie 1912.

La 12 octombrie 1912, Ion Nistor a susținut lecția de deschidere. Asista un numeros public, în frunte cu mitropolitul Vladimir de Repta. Tema expunerii inaugurale *Importanța istorică a românilor și începutul organizării lor în stat, tipărită și în broșură, sub titlul Die geschichtliche Bedeutung der Rumänen und die Anfänge ihrer staatlichen Organisation*, Cernăuți, 1913 (22 p.).

Acel strălucit debut universitar a fost evocat peste ani de către profesorul Victor Morariu, prezent la eveniment: "Și a vorbit noul profesor... A vorbit nemțește, dar cu suflet românesc, cu mîndrie românească. Le-a spus nemților - căci, firește, erau și ei de față, colegii universitari - că noua catedră, dacă se va ocupa de popoarele de la Dunăre și din Balcani, va fi totuși o catedră de istoria românilor, întrucît aceștia, și ca număr și prin așezare atît de favorabilă a pămîntului pe care-l ocupă, dețin rîndul întîi între neamurile din Europa sud-estică. Trufiei germane i-a arătat rolul de sentinelă a civilizației care l-a îndeplinit neamul românesc, înlesnind nașionilor din Europa centrală dezvoltarea politică și culturală. Le-a arătat cum numai românii au reușit să-și mențină statele naționale, pe un timp cînd chiar la Buda era rezidența unui pașă turcesc. A arătat cum Moldova și Muntenia au fost azilul culturii popoarelor balcanice, robite de turci, și leagăn și refugiu al luptelor lor pentru libertate națională. A vorbit de vechea cultură românească, manifestată în mărețe monumente arhitectonice, în literatura bisericească și istorică și în institute de cultură ca acea Academie de la Putna, care a dăinuit pînă în epoca austriacă. Că la noi, în Bucovina, ori încotro ne-am întoarce ochii, dăm de rămășițe de cultură românească și de instituții românești. Fost-a doar țara aceasta leagănul statului moldovenesc".*

Tot în acei ani, Ion Nistor a fost membru marcant al Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina, în cadrul căreia a coordonat redactarea Calendarului Societății pe 1914, semnînd și studiul *Din istoria calendarului în Bucovina*.

Împreună cu Sextil Pușcariu, I. Nistor a desfășurat o rodnică activitate națională și prin cursurile de popularizare a istoriei românilor și a celei universitare, atît în Cernăuți cît și în celelalte orașe de provincie bucovinene.

*"Glasul Bucovinei", IX, nr. 2178 din 17 august 1927.

Semnalăm încă două conferințe ale lui Nistor, expuse în martie 1914: la Sibiu - *Istoria românilor din Bucovina și Basarabia în secolul al XIX-lea*; la "Junimea" din Cernăuți - *Legăturile noastre cu Ardealul*.

Cu începere de la 24 mai 1914, universitarul Nistor a fost înaintat la gradul de profesor ordinar (definitiv) al Facultății de litere și filozofie din Cernăuți.

Din epoca primelor succese științifice ale lui I. Nistor face parte și articolul *Die Urkunden Stephanus des Grossen (Hrisoave ale lui Ștefan cel Mare)*, Berlin, 1914 (10 p.).

O dată cu izbucnirea întîieii conflagrații mondiale, Ion I. Nistor a trecut în Vechiul Regat, înregimentîndu-se în primele rînduri ale tribunilor luptei pentru Unirea românilor de pretutindeni.

Dar în prim-planul preocupărilor ilustrului cărturar au stat tot cercetările în cîmpul încă nedefrișat din istoria națională. Un prim rezultat, studiul *Bucovina sub raportul politic și administrativ*, București, 1915 (16 p.).

De acum începe și suita studiilor lui I. Nistor tipărite în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice* (în continuare, prescurtat: "Analele Academiei"), inaugurată cu cel intitulat *Emigrările de peste munți, Seria II, tom. XXXVII, memoriul 20, București, 1915 (51 p.)* - în care explică fenomenul deplasării românilor ardeleni spre Bucovina din cauze economice (iobagi legați de glie), cu un efect benefic, totuși, pentru îndoita rezistență ce se năștea în fața primejdiei slavismului.

În Editura Academiei Române, Ion Nistor a tipărit lucrarea de proporții și semnificații mai ample, *Românii și rutenii în Bucovina, studiu istoric și statistic*, București, 1915 (XX+209 p.) - răspuns irefutabil dat aserțiunilor publiciștilor ruteni (ucraineni), privind, chipurile, autohtonitatea străveche a neamului lor în Bucovina și de aci pretențiile reclamate măcar asupra unei jumătăți din Țara de Sus a Moldovei.

Profesorul Ion Nistor a fost ales membru activ al Academiei Române în mai 1915 (fusese membru corespondent din 1914). Discursul de recepție l-a rostit la 3 iunie 1916, avînd ca temă *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina 1774-1857*. Nicolae Iorga i-a făcut onoarea tradiționalului discurs de răspuns la intrarea în Academie. Textul discursului proaspătului academician a fost tipărit în

Analele Academiei Române și în broșură, București, 1916 (64 p.).

În plin război mondial, românii înșiși stăteau gata să intre în acțiunea națională pentru înfăptuirea Marii Uniri. În acest context, istoricul Ion Nistor nu pregeta să elaboreze alte și alte lucrări privitoare la dănuirea și devenirea neamului nostru pe aceste binecuvîntate meleaguri. Spre exemplu, cartea cu elocventul titlu *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916 (XXIX + 295 p. + 36 ilustrații și 15 anexe).

Despre evenimentele întîmplate în timpul epopeii românilor pentru împlinirea Marii Uniri, avem chiar mărturiile istoricului Ion Nistor:

"În iulie 1917 m-am refugiat din Iașii amenințați de nemți la *Odessa*, unde petrecui pînă în aprilie 1918, sub teroarea regimului bolșevic. Aflînd despre prezența mea, studenții români din Basarabia veniră să mă invite să le fac lecții din istoria românilor. La începutul lui noiembrie am și început lecțiile la Universitate, în fața unui auditoriu foarte numeros de ofițeri și soldați basarabeni. La stăruința auditorilor mei, Secretariatul de stat pentru învățămîntul public puse la îndemîna Facultății de litere din *Odessa* mijloacele necesare pentru înființarea unei catedre de *Istoria Românilor* pe lîngă acea facultate. Consiliul facultății primi oferta și consimți să se înființeze catedra cerută, acceptînd totodată și numirea mea ca titular la acea catedră. Dar bucuria studenților, unită cu bucuria și satisfacția mea de a contribui la deșteptarea conștiinței naționale în sufletul tineretului basarabean n-a fost de lungă durată. În ziua de 27 noiembrie, cînd tratam despre domnia lui Alexandru cel Bun, în fața unui auditoriu foarte numeros și atent, liniștea sălii fu tulburată de mare larmă și zgomot de descărcări de armă. Era o ceată de revoluționari ruși, care năvăliră spre sala noastră de la etajul al doilea, încercînd să forțeze ușa. Se produse un vacarm și o busculadă asurzitoare, cu zîngănit de săbii și focuri de pistoale, căci și ofițerii și soldații basarabeni erau înarmați. Un grup din acești bravi fii ai Basarabiei făcură cerc în jurul catedrei la care mă aflam și-mi deschiseră drumul spre ușă și de acolo pe scări în jos, unde ajunsei în siguranță. Toate acestea s-au petrecut atît de repede, că numai după ce-am ajuns jos mi-am putut

da seama de marea primejdie din care scăpasem ca prin urechile acului. Firește că, în asemenea condițiuni, nu mai putea fi vorba de continuarea lecțiilor mele la Universitatea din Odessa, pe care le făceam cu atîta dragoste și entuziasm. Astfel mi-am încheiat noua mea carieră de profesor la Universitatea din Odessa. Dar și fără acest incident aîft de dramatic, continuarea activității mele acolo ar fi fost imposibilă, pentru că austriecii cuceriră Kievul și se apropiau de Odessa. Penele de cocoș de pe pălăriile jandarmilor unguri începură să-și facă apariția pe străzile Odessei.

În condițiile acestea, *refugiații români din Bucovina și Transilvania nu mai puteau rămîne la Odessa* de teama jandarmilor unguri și a serviciului secret austro-ungar.

De aceea mă văzui nevoit să-mi încredințez familia consulului spaniol, singurul care mai funcționa la Odessa, și împreună cu Octavian Goga și alți refugiați austro-ungari să părăsim într-o sîmbătă după amiază de la finele lui februarie 1918 Odessa, conduși de doi bravi studenți basarabeni, încredințîndu-ne unor harabagii moldoveni, care ne duseră la *Ovidiopol*, unde petrecurăm o noapte de groază în camera unui han, unde stăteam îngrămădiți unul lîngă altul, tresărînd la focurile de armă, care nu încetaseră toată noaptea. În zorii zilei pornirăm tiptil la debarcader, pentru a găsi o barcă care să ne treacă peste liman la Cetatea Albă. O găsrăm cu mare greutate și cu plata ultimelor ruble pe care le mai aveam în buzunar. Nu ne depărtaserăm însă mai mult de vreo 200 m de la mal, cînd patrulele bolșevice deschiseseră focul asupra celor două bărci în care ne întinseserăm pe burtă, ca să nu ne nimerească gloanțele. Un vînt bun umflă pînzele și într-un ceas și mai bine ajunserăm în fața debarcaderului de la Cetatea Albă, ridicînd steagul alb, improvizat dintr-un prosop pe care bănățeanul Avram Imbroane îl avea întîmplător la dînsul. Mare ne-a fost bucuria cînd după atîta timp de pribegie văzurăm în fața noastră grănicerii români care ne însoțiră la Comenduire, iar de acolo la popota ofițerilor unde luarăm masa și aflarăm vești din țară, de care eram atît de setoși. De la Cetatea Albă pornirăm spre Chișinău și, sosind acolo, rămăsei pînă la 25 Noiembrie 1918, cînd mă putui întoarce la Cernăuți.

Sosind la Chișinău am stăruit pentru înființarea unei *Universități populare moldovenești*, unde am început imediat să fac lecții din istoria Basarabiei ca fostă parte a

Moldovei, lecții revelatoare pentru cărturărimea basarabeană, care cunoștea prea puțin istoria românilor. Duminica dimineața se aranjau festivaluri în spațioasa sală sinodală, unde avui ocazia să conferențiez regulat. Tot la Chișinău s-au organizat cursuri pentru profesoria basarabeană de toate gradele, dornică de a se instrui în limba și istoria română. Lecțiile de istorie le făceam eu pentru sutele de auditori pe care nu-i mai încăpea sala eparhială. Aveam mare mulțumire sufletească văzînd cum dăscălimăa basarabeană urmărea cu vădit interes faptele războinice ale trecutului care pînă atunci îi fuseseră cu intenție ascunse de stăpînirea străină. Materialul adunat de la Arhivele de la Chișinău mi-a servit mai apoi la redactarea *Istoriei Basarabiei*, care apăru în 1923 la Cernăuți, în 455 pagini cu numeroase hărți și ilustrații din Basarabia. Datele privitoare la Unirea Basarabiei cu Țara Mamă le-am adunat atunci, la fața locului din contactul zilnic cu frunțașii basarabeni, precum și în ședințele Sfatului Țării, la care asistam. Am fost față la ședința în care s-a votat, la 27 Martie 1918, Unirea Basarabiei cu România. Impresiilor covârșitoare ale memorabilului act le-am dat expresie într-un articol apărut în ziarul "România Nouă" din Chișinău".

Articolul respectiv este redat integral în cartea de față. În cele de mai jos vom cita doar două scurte paragrafe încărcate de semnificații: "În ziua memorabilă de 27 Martie 1918 s-a proclamat Unirea Basarabiei cu Țara Mamă. Proclamarea aceasta constituie unul din cele mai mari, mai remarcabile și mai fericite evenimente din întreg trecutul neamului nostru. Ferice de frații basarabeni care, din prisosul însuflețirii și dragostei lor de neam și țară au izbutit să împletească din nou legăturile firești între Basarabia și România, legături care cu 100 de ani în urmă fuseseră destrămate de ghearele prădalnice ale vulturului din Ural. Destrămate zic, fiindcă frații noștri basarabeni au dovedit prin glasul și fapta lor că aceste legături nu fuseseră rupte niciodată de istov în gîndul și sufletul lor. Ferice de noi, cîți ne-am învrednicit de a fi martori oculari la această mare și înălțătoare serbare națională.

Actul Unirii din 27 Martie rămîne încrustat cu litere de aur în letopisețele neamului românesc. Cade în sarcina istoricilor de mai tîrziu, cînd evenimentele actuale vor fi primit perspectiva cuvenită, cînd se vor cunoaște

frământările și zbuciumările de azi în toate amănunțele lor, ca să le pună în cuvenita legătură cu întreaga noastră dezvoltare istorică și să le aprecieze după merit deopotrivă cu făuritorii lor”.

Tot cam pe atunci se încerca și crearea unei așa-zise Ucraine libere dincolo de Nistru, cu încorporarea ținutului Hotinului. Reacția istoricului Nistor a fost promptă: conferința *Drepturile noastre asupra Hotinului*, ținută la Universitatea Populară din Chișinău, în ziua de 1 aprilie 1918, publicată ulterior, în broșură, Chișinău, 1918 (31 p.+ 1 fotografie). Asemenea conferințe - apărute și în broșuri separate - a ținut I. Nistor în mai tot cursul anului 1918, popularizând cu mult sîrg părți alese din istoria Basarabiei.

În Biblioteca istorică pentru popularizarea istoriei Basarabiei a apărut o lucrare de stringent interes, semnată de I. Nistor: *Lămuriri istorice la deslegarea problemei agrare din Basarabia*, Chișinău, 1918 (34 p.).

Tot în cursul anului 1918, după revenirea în București, Nistor a reușit să materializeze publicistic ediția în limba germană a mai vechii sale lucrări despre istoria românilor și rutenilor din Bucovina: *Der nationale Kampf in der Bukovina mit Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen historisch beleuchtet (Lupta națională a românilor și rutenilor din Bucovina sub aspect istoric)*, București, 1918 (XVIII + 227 p. + 1 hartă); o a doua ediție apărînd în anul 1919.

Ion Nistor a avut fericirea să se numere printre membrii Congresului General al Bucovinei, care la 28 Noiembrie 1918, în Sala Sinodală din palatul mitropolitan al Cernăuțului, a votat Unirea Bucovinei cu patria-mamă România. Mai întîi, președintele Congresului, Iancu Flondor, a dat citire Moțiunii de Unire care se încheia astfel: "Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare, pînă la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României". A luat, apoi, cuvîntul Ion Nistor care a făcut o patetică expunere de motive istorice a Actului Unirii. Cităm din acea minunată lecție de istorie națională: "Statele sînt plămăsiuri vremelnice create prin forță de mîna omenească, în vreme ce națiunile sînt organisme vii, care se nasc, se dezvoltă și-și împlinesc rostul istoric prin voința lor și grația lui Dumnezeu.

Contrastul acesta între stat și națiune s-a remarcat în

mod drastic și în istoria poporului român. Națiunea română este una și nedespărțită pînă la Nistru și pînă la Tisa. Aceeași obîrșie, același grai, aceeași doină, aceleași datini și obiceiuri pretutindeni. Dar vitregia vremurilor a împiedicat pe înaintașii noștri de a crea un stat național unitar, care să cuprindă neamul întreg în hotarele lui etnice.

Leagănul copilăriei neamului nostru, Ardealul, a fost cuprins de unguri înainte de o mie de ani și înseși Principatele Române, ce se înghebaseră la poalele Carpaților, au fost stînjenite în dezvoltarea lor și îngustate prin hotare fără-de-lege. Așa s-a detrunchiat Moldova lui Ștefan prin răpirea Bucovinei, mai apoi și a Basarabiei...

Astăzi, cînd Austria s-a prăbușit sub greutatea păcatelor și crimelor ei seculare, noi, urmașii băștinașilor acestei țări, ajunși stăpîni deplin pe hotărîrile noastre, declarăm raptul de la 1775 nul și neavenit și hotărîm realipirea țării noastre la Țara românească a Moldovei din trupul căreia fusese smulsă". Nistor a făcut parte și din delegația celor cincisprezece bucovineni care au înmînat suveranului României, regele Ferdinand I, Actul Unirii de la 28 noiembrie 1918.

Din 18 decembrie 1918 și pînă la 2 mai 1920, Ion Nistor a fost cooptat în guvernul României Mari, în calitate de ministru secretar de stat pentru Bucovina, iar în intervalul de timp 14 februarie - 27 septembrie 1918, ministru interimar și pentru Basarabia (titularii însoțind delegația României la Conferința de Pace de la Paris).

Altminteri, Ion Nistor a făcut parte - ca deputat și senator - din toate legislaturile interbelice; în perioada mai 1920 - ianuarie 1922 a fost senator ales și trimis de Universitatea din Cernăuți în Parlamentul României. Între prezențele notabile în cadrul dezbaterilor maturului corp, am reținut Discursul lui Nistor la Mesajul Tronului, rostit în ședința Senatului din 28 iunie 1920, tipărit ulterior în broșură, la Cernăuți, 1920 (32 p.).

În Biblioteca "Glasul Bucovinei" și-a publicat Ion Nistor un studiu de reală valoare - *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921 (69 p.).

La Cernăuți s-a inaugurat în toamna anului 1920 Universitatea românească. I. Nistor - unul din artizanii ctitoriei - s-a aflat printre protagoniști, rostind nu mai puțin de trei discursuri de recepție. Senatul Universitar l-a ales pe

Nistor rector al Almei Mater cernăuțene pentru anul de învățămînt 1921-1922.

Cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la moartea luminatului domnitor român Neagoe Basarab, profesorul Ion Nistor a ținut un cuvînt festiv în Aula Universității bucovinene, la 16 octombrie 1921, publicat și în "Calendarul Glasul Bucovinei", III, 1922 (11 p.).

Implicîndu-se în politica militantă, I. Nistor a optat pentru Partidul Național Liberal; în lunga și rodnică guvernare condusă de Ion I.C. Brătianu în anii 1922 - 1926, I. Nistor a fost perpetuu ministru secretar de stat pentru Bucovina.

Anul 1922 a marcat și începutul editării de către Ion Nistor a unei serii de volume, în colecția Hurmuzaki, de Documente privitoare la istoria românilor; prima apariție: Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1782-1797), Colecția Hurmuzaki, vol.XIX, partea I, București, 1922 (IV + 916 p.).

Din șirul dezbaterilor parlamentare menționăm un nou discurs al lui Ion Nistor la Mesajul Tronului, apărut și în broșură sub titlul Politică de unitate națională, Cernăuți, 1923 (76 p.).

Preocupări mai vechi ale lui Nistor și-au găsit în cele din urmă finalizarea în prețioasa lucrare *Istoria Basarabiei*, București, 1923 (XLVIII + 455 p., cu 83 de figuri în text și 2 hărți); carte care a cunoscut trei ediții în același an, 1923, și o ediție în anul următor - 1924.

În cadrul Universității românești din Cernăuți, I. Nistor a coordonat activitatea Institutului de Istorie și Limbă, îngrijindu-se în chip deosebit și de editarea unui valoros "Buletin" - denumit "Codrul Cosminului" - al respectivului Institut, organ publicistic ajuns la 10 volume între anii 1924-1939, sub directoratul lui Ion Nistor și secretariatul lui Vasile Grecu.

La comemorarea celor 400 de ani de la moartea lui Luca Arbore, istoricul Nistor a închinat vestitului hatman al lui Ștefan cel Mare un articol, publicat în revista "Junimea Literară", XIII, 1924, nr. 7-8, XIV, 1925, nr. 5-7 (15 p.).

Un memento la Marea Unire din 1918 l-a constituit cuvîntarea lui Nistor, rostită sub cupola Academiei Române, cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la moartea lui Dimitrie Cantemir - prin care aplica o mai dreaptă judecată

asupra rosturilor de istoric și de om politic ale marelui domnitor, în contrast cu notele acuzatoare de oportunism și chiar de trădare ce se mai vehiculau pe ici pe colo. Sub titlul *Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voievod, domnitorul Moldovei*, cuvîntarea a apărut și în *Analele Academiei, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, tom. II, memoriul 9, 1924 (25 p.)*.

În anii postbelici, istorici ucraineni încercau - a cîta oară - să acrediteze ideea autohtoniei neamului lor în zone de dincoace de Nistru. Profesorul Nistor le-a răspuns în felul său documentat și prob, prin studiul *Români transnistrieni*, apărut în buletinul "Codrul Cosminului" și în extras, Cernăuți, 1925 (10 p.) - prin care demonstrează, dimpotrivă, evidența existenței românilor și dincolo de Nistru, răspîndiți încă la începutul secolului al XV-lea, cu corolarul înființării Republicii Moldovenești a românilor transnistrieni încă din octombrie 1924.

Din ianuarie 1925 și pînă în decembrie 1939, Ion Nistor a apărut constant pe genericul revistei "Junimea Literară", în postura de director, cu secretarul de redacție în persoana lui Traian Chelaru. Pînă în 1935, revista a purtat în subtitlu - literatură, artă, știință; după această dată, subtitlul s-a modificat întrucîtva - literatură, critică și artă. În paginile "Junimii Literare" a tipărit Ion Nistor multe din articolele și studiile sale de istorie și de orientare, de direcție culturală națională.

Cercetări repetate și migăloase în arhivele vieneze l-au pus pe Ion Nistor în posesia unui document rarism : un izvod de emigranți ardeleni din Bucovina. L-a publicat în întregime - sub titlul *Bejenarii ardeleni în Bucovina* - în buletinul "Codrul Cosminului", precum și în broșură, Cernăuți, 1925 (12 p.), întrucît era un izvor documentar ce cuprindea elemente de istorie, de lingvistică și folclor extrem de revelatoare pentru perenitatea românilor ardeleni în Bucovina.

Cîteva medalioane biografice a publicat I. Nistor în revista "Junimea Literară" din 1926, închinat mitropolitului Vladimir Repta al Bucovinei (6 p.), generosului sprijinitor al școlilor românești din Ardeal, Vasile Stroescu (7 p.), fermecătorului povestitor basarabean Radu Curălescu (5 p.).

Apărător vehement al autonomiei universitare,

profesorul Nistor (împreună cu alți colegi) a publicat o broșură de atitudine polemică - *Universitatea din Cernăuți și loviturile politicianiste ale d-lui P.P. Negulescu* (ministrul instrucțiunii publice în guvernul prezidat de Al. Averescu), Cernăuți, 1926 (61 p.).

Plasat, de acum, sub aspect politic, în elita național-liberalilor, Ion Nistor a fost desemnat de I. I. C. Brătianu să facă parte dintr-un nou guvern condus de el, încredințându-i Ministerul Lucrărilor Publice (22 iunie 1927 - 9 noiembrie 1928).

O atenție aparte a acordat istoricul Ion Nistor semnificațiilor și interferențelor Războiului de Independență de la 1877 cu românii din provinciile aflate încă sub asuprire străină. Așa, bunăoară, el a expus la Ateneul Român din București conferința *Consecințele războiului de neatîrnare asupra românilor din Bucovina și Basarabia*, ocazionată de sărbătorirea semicentenarului Independenței de stat absolute a României și tipărită ulterior în broșură, București, 1927 (32 p.).

Academia Română a consacrat o ședință specială semicentenarului Independenței, iar I. Nistor a rostit cuvîntul festiv: *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia*, text apărut după aceea în "Analele Academiei...", tom. VII, 1927 (9 p.).

Om al vremii sale, Ion Nistor n-a fost nici el scutit de unele acuze politicianiste partizane, cărora le-a răspuns cu fermitate, pamfletizînd *Contra calomniei* printr-o intervenție publică în 1927 (10 p.).

Împotriva ingerințelor guvernului averescan în autonomia universitară a Almei Mater bucovinene, profesorul Nistor avea să ia pentru a doua oară atitudine manifestă, publicînd incitantul articol *Contra deposedării Universității din Cernăuți*, București, 1927 (12 p.).

Atașat profund destinelor înaltului lăcaș de învățămînt, cultură și știință bucovinean, profesorul Ion Nistor a elaborat în anul 1927 lucrarea denumită generic *Originea și dezvoltarea Universității din Cernăuți*.

La 11 noiembrie 1927, istoricul Ion Nistor a rostit la Universitatea românească din Cernăuți o cuvîntare comemorativă, dezvoltată apoi într-un studiu tipărit în "Codrul Cosminului", sub titlul *Grigore Ghica Vodă, la aniversarea de 150 de ani de la moartea sa*, reeditat mai

tîrziu și în broșură (48 p.). Pentru caldă și emoționantă sa pledoarie, pentru ineditul anexelor documentare despre tragicul sfîrșit al domnitorului român, această lucrare a lui Nistor ar merita cu prioritate să fie retipărită.

Desigur că tribunul care luase parte la Actul Unirii de la 28 Noiembrie 1918, ce se întîmpla să fie și scriitor de istorie, nu putea să lase de izbeliște documentele politice care stătuseră la baza cardinalelor hotărîri ale Congresului General al Bucovinei. A adunat cu pietate și a dat publicității volumul semnificativ intitulat *Unirea Bucovinei, 28 Noiembrie 1918, studiu și documente*, București, 1928 (213 p.). Anul 1928 fiind jubiliar, I. Nistor a fost prezent în publicistică și cu alte contribuții: *Zece ani de la Unirea Bucovinei 1918-1928*, în "Glasul Bucovinei", X, 1928 (25p.); *Regele Ferdinand I și Unirea*, în "Junimea Literară", XVI, 1928 (8 p.).

În altă ordine de idei, Nistor a știut să-și omagieze cu toată deferența precursorii, dascălii într-ale istoriei naționale. Un exemplu edificator, conferința sa de la Ateneul Popular din Tătărași-Iași: *Opera istorică a lui A.D. Xenopol*, tipărită apoi în gazeta "Junimea Literară", XVIII, 1929 (20 p.).

Solicitat de Institutul Economic Românesc să colaboreze la alcătuirea volumului *O sută de ani de viață economică românească*, istoricul Nistor a oferit studiul *Drumurile noastre în ultimii o sută de ani*, București, 1929 (17 p.).

În privința formei de stat din România, Ion Nistor a avut constante convingeri și opțiuni în favoarea monarhiei constituționale, în această direcție înscriindu-se și articolul *La 10 Mai*, apărut în revista "Junimea Literară", XII, 1929 (8 p.).

Un studiu de perpetuă actualitate - *Cehoslovacii și românii* - a scris și publicat istoricul Ion Nistor în revista "Codrul Cosminului" și în extras, București, 1930 (82 p.). - privire de ansamblu asupra celor două popoare cu destine istorice asemănătoare, uneori identice, din cele mai vechi timpuri și pînă în anul de grație 1918.

Leal și obiectiv față de profesorii săi, I. Nistor i-a evocat pe mulți dintre ei în pagini pline de căldură. Este cazul profesorului său de la Cernăuți, R.F. Kaindl, istoric german remarcabil, însă oarecum rezervat față de drepturile

naționale ale românilor bucovineni urgisiți de austrieci; în "Codrul Cosminului", VI, 1930 (3 p.).

Alte apariții publicistice ale istoricului Ion Nistor în anul 1930: *Zece ani de viață universitară în Cernăuți* (12 p.); *Autobiografia lui C. Berariu* (11p); *George Popovici către C. Berariu. Scrisori inedite* (10 p.); *Zece ani de la moartea lui G. Tofan* (11 p.); *La moartea lui Vintilă Brătianu* (8 p.) - toate apărute în revista "Junimea Literară".

În anii războiului mondial, aflat la Iași, Nistor a avut strânse relații cu ministrul Franței, Saint Aulaire, și a cunoscut îndeaproape pe președintele cehoslovac Masaryk. Primului i-a consacrat studiul *Le comte de Saint Aulaire et la Bucovine*, București, 1930. Pentru cel de-al doilea a scris articolul *Vizita profesorului T.G. Masaryk la Iași* (12 p.), apărut în volumul *Galeria oamenilor iluștri*, București, 1930.

Cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, istoricul și prim-ministrul de atunci, Nicolae Iorga, a fost sărbătorit în întreaga țară. I. Nistor i-a dedicat trei materiale aniversare: *Nicolae Iorga ca istoric*, în "Codrul Cosminului", VII, 1931/32 (10 p.); *Douăzeci și opt de ani în slujba unității naționale*, în "Junimea Literară", XX, 1931 (7 p.); *Lăgărele de la Lențești și Șerăuți și Campaniile bucovinene ale regelui Sobieski* (12 p.), în volumul *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931. În primul, caracteriza cu entuziasm opera savantului pe care-l considera și făuritor de istorie, "unul din factorii determinanți ai împlinirii unității noastre naționale". Pentru cel de al doilea, titlul său ne scutește de orice comentariu. În cel de al treilea, infirma ipotezele relative la urmele unui val de al lui Traian, acolo unde de fapt era vorba de fortificații de prin 1497, refăcute la 1685 de polonezi (la Lențești) și de adversarii lor, turci (la Șerăuți).

Izvorul documentar despre "lagărele bucovinene" - manuscrisul traducerii germane a unei publicații poloneze despre regele Sobieski, descoperit de Nistor la Viena - a stat la baza unui alt studiu de specialitate al istoricului: *Un român-iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, apărut în "Analele Academiei...", tom.XIII, memoriul 6, 1931 (23 p.), în care sînt aduse noi informații despre asediul Vienei de către turci (1683), ostași români aflîndu-se în ambele tabere beligerante (1), cum și despre un moldovean din cetele lui Duca Vodă, trimis de vizirul Cara Mustafa

iscoadă în tabăra lui Sobieski, de unde s-a reîntors teafăr, dar a fost scurtat de cap din ordinul vizirului...

Cercetările temeinice în arhivele de stat vieneze i-au facilitat lui I. Nistor găsirea unui interesant raport al Consiliului de Miniștri austriac, adresat împăratului habsburgic, în vederea decorării celor ce s-au diștins, chipurile, din punctul lor de vedere, în luptele de la 1848 contra ungarilor. Pe lista de propuneri figurau și 65 de români, în frunte cu Andrei Șaguna și Avram Iancu. Istoricul Nistor a publicat acel raport în "Analele Academiei...", tom.XII, memoriul 10, (67 p.), sub titlul *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi*, însoțindu-l cu pertinente și originale observații asupra rolului și suferințelor românilor în timpul revoluției pașoptiste.

Revista "Junimea Literară" pe anul 1931 cuprinde și alte contribuții istoriografice ale lui Ion Nistor: *Un proces politic la Cernăuți*, intentat Societății "Arboroasa" a studenților români din Bucovina (25 p.); *Mănăstirile din Bucovina**, conferință la Radio București, 16 ianuarie 1931 (7 p.); *Bucovinenii la Plevna* (8 p.) - cu date și fapte necunoscute pînă la acea dată, culese din acte oficiale austriece și din memoriul avocatului Gh. Albescu, fost student al Universității din Cernăuți la 1877.

Din istoria pe atunci încă inedită a lui Sulzer, Ion Nistor a tipărit în "Junimea Literară", XXI, 1932 (7 p.), un capitol referitor la *Răpirea Bucovinei*.

Domnitorul-ctitor Alexandru cel Bun a făcut obiectul cercetării insistente a istoricului Ion Nistor. Cîteva rezultate: *Locul lui Alexandru cel Bun în istoria civilizației creștine*, discurs în Aula Universității bucovinene, 30 octombrie 1932 (20 p.); *Alexandru cel Bun la 500 de ani de la moartea sa*, în "Junimea Literară", XXI, 1932 (15 p.); *Pomenirea lui Alexandru cel Bun*, în "Calendarul Glasul Bucovinei", XIV, 1932 (7 p.). În fine, semnalăm lucrarea de sinteză *Alexandru cel Bun*, București, 1932 (53 p.).

Pentru anul 1932 am mai reținut două studii specifice: *Biserica și școala greco-română din Viena*, în "Analele Academiei...", tom.XII, 1932/33 (40 p.) și *Șase ani de autonomie bisericească*, București, 1932.

În "Analele Academiei...", tom.XIII, 1932/33 au apărut

* În "Calendarul Glasul Bucovinei", XII, 1931 (5 pag.), a apărut articolul lui I. Nistor - *Aniversarea a 400 de ani de la întemeierea mănăstirii Humorului*.

și alte studii semnate de istoricul Ion Nistor: *Contribuțiuni la relațiunile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVII-lea* (33 p.), în care prezintă și reproduce în rezumat documente de proveniență rusească (de la 1863 și 1892), referitoare la legăturile româno-ucrainene; *Din corespondența lui Todleben de la Plevna* (54 p.). În legătură cu acest din urmă studiu, Ion Nistor primise - pe când fusese în vizită la Berlin, 1932 - o copie de pe corespondența generalului Todleben, adjunctul comandantului suprem al armatelor de la Plevna, domnitorul Carol al României, pe care generalul rus îl caracterizează astfel: "Am cunoscut în el pe un principe proeminent, un om, precum și un conducător militar foarte capabil, care de bună seamă va ridica țara sa și o va duce la mare înflorire".

Menționăm, de asemenea, titlul conferinței ținute de profesorul Nistor la Universitatea din Berlin - *Rück-und Ausblick in die Geschichte der Rumänen (Incursiune în trecutul și viitorul românilor)*, tipărită în 1933 la Jena și Leipzig, - în care combătea pseudoteoriile unor anumiți istorici unguri vis-à-vis de continuitatea istorică, organizarea statală și complementaritatea dezvoltării Țărilor Române în Evul Mediu și prezenta România de după Marea Unire.

O dată cu inaugurarea anului de învățămînt 1933/34, profesorul Ion Nistor a fost reales rector al Universității românești din Cernăuți, funcție pe care a deținut-o pînă în vara tragediei noastre din 1940.

Alte materiale cu subiecte specifice: *Rostul politic și social al bisericii în trecut și în prezent* (24 p.), în volumul de conferințe *Biserica și problemele sociale*, București, 1933; *Mănăstirea Moldoviței* (16 p.), micromonografie la aniversarea a 400 de ani de la sfințire, București, 1933.

Revista "Junimea Literară", XII, 1933, cuprinde două comunicări ale lui I. Nistor: *La semicentenarul morții lui Ciprian Porumbescu* (13 p.), prezentată la Fundațiile Dalles din București, 21 iunie 1933; *Dimitrie Onciul* (7 p.), expusă în Aula Universității românești din Cernăuți, cu prilejul împlinirii a zece ani de la moartea reputatului istoric bucovinean.

De asemenea, în buletinul "Codrul Cosminului", VIII, 1933/34 (total: 21p.), Ion Nistor a publicat mai multe comunicări susținute inițial la sesiunile științifice ale Institutului de Istorie și Limbă: *Vizita lui Alexandru Vodă Cuza la Galați*; *Opt scrisori inedite ale lui Tadeu Hașdeu*;

Opiniile mitropolitului Vladimir Repta despre propaganda ucraineană în Bucovina; Vechile proprietăți din Basarabia ale Fondului bisericesc din Bucovina; Împăratul Iosif al II-lea despre emigrările din Bucovina și despre epistola pastorală a episcopului Dosofteiu Herescu.

Între anii 1933-1935 a apărut ediția în cinci volume *Din corespondența familiei I.C. Brătianu, 1859-1891*, cu o prefață (15 p.) de Ion Nistor; a doua ediție, în anul 1936.

Politica militantă, chiar dacă n-a ajuns să-l subjuge cu totul, i-a răpit destul timp istoricului Nistor, în detrimentul pasiunii, vocației sale pentru cercetarea științifică. La 14 noiembrie 1932, Partidul Național Liberal a revenit la guvern, sub conducerea lui I.G. Duca, cabinet în care I. Nistor a fost numit ministru secretat de stat.

Reluînd expunerea aspectelor bibliografice, notăm apariția la Cernăuți, în 1934, a unei remarcabile lucrări semnate de Ion I. Nistor: *Problema ucraineană în lumina istoriei* (VIII + 284 p.). După războiul mondial, triumfînd principiul naționalităților, multe țări pînă mai ieri fărîmițate de vicisitudinile istoriei, s-au autodeterminat și întregit, reîntregit, în state unitare circumscrise granițelor lor etnice. În asemenea fericite situații se aflaseră România, Ucraina, ale căror legături de bună vecinătate profesorul Nistor le evoca pe baza surselor documentare autentice, de primă importanță. Totodată, amatorilor de aluzii revendicative în dauna poporului român, istoricul le amintea spusele palatinului de Braclav, Martin Chemetovski, la anul 1703: "Între Ucraina și România însuși bunul Dumnezeu a săpat hotar veșnic prin apa Nistrului".

O *Cuvîntare* rostită la inaugurarea noului an de studii la Universitatea "Regele Carol al II-lea" din Cernăuți, apărută în "Junimea Literară", XXIII, 1934 (7 p.) și un *Discurs* expus în Parlamentul țării (24 p.) - completează tabloul publicisticii semnate de I. Nistor în anul 1934.

Academia Română a găzduit deseori conferințe ale profesorului Nistor. Una dintre ele se referea la *Tratatul lui Mihai Viteazul cu Polonia* și a fost tipărită în "Analele Academiei...", tom.XIV, memoriul 5, 1934/35 (11 p.). În argumentarea afirmațiilor că Unirea lui Mihai n-a fost o întîmplare, istoricul Nistor s-a bazat și pe descoperirile documentare ale cercetătorului Ilie Corfus, în arhivele centrale de la Varșovia, ce atestau adevăratul scop al tratatelor diplomatice dintre domnitorul nostru și regele

polonez Sigismund al III-lea: unirea tuturor țărilor române sub sceptrul Viteazului.

În noul guvern național-liberal (din 3 ianuarie 1934), condus de Gheorghe Tătărescu, ministrul secretar de stat I. Nistor a fost investit cu conducerea unor direcții și servicii din Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale (perioada 9 iunie - 1 octombrie 1934), purtând titlul de ministrul muncii, fără ca Ministerul în ansamblul său să se scindeze.

Urmare a participării profesorului Nistor la lucrările Congresului internațional de științe istorice de la Varșovia a fost și comunicarea *Die Polenlegion im Krimkrieg (Legiunea poloneză în războiul Crimeii)*, reprodusă în "Codrul Cosminului", IX, 1935 (35 p.) - în care descrie locul și rolul legiunii poloneze participantă de partea turcilor în Războiul Crimeii, sursă documentară fiindu-i rapoartele contelui Coronini, comandantul trupelor austriece staționate în Țările Române pe timpul războiului Rusiei țariste cu... restul lumii.

În continuare, vom transcrie câteva alte titluri - de înțindere mai mică, însă semnificative - din publicistica istoricului Nistor: *Colaborarea intelectuală italo-română* (6 p.), un discurs pronunțat la decernarea titlului de doctor honoris causa al Universității bucovinene istoricului și filologului italian Giulio Bertoni; *Muzeul "Regele Carol al II-lea" din Cernăuți* (6 p.), un scurt istoric al instituției respective; *Cuvînt comemorativ rostit la moartea mitropolitului Nectarie la 7 iulie 1935* (5 p.); *Universitatea "Regele Carol al II-lea" în 1934/35* (8 p.); *Publicații românești în Bucovina* (5 p.). Cu mențiunea că toate aceste articole au apărut în revista "Junimea Literară", XIV, XV, 1934/35.

Drept recunoștință pentru meritele sale științifice în general și pentru speciala contribuție adusă istoriei legăturilor dintre popoarele român și cehoslovac, Academia Cehă din Praga l-a ales pe Ion Nistor membru honoris causa, în anul 1935.

În intervalul de timp 23 noiembrie 1935 - 29 august 1936, I. Nistor a deținut portofoliul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, pentru ca din 30 august 1936 și pînă la 27 decembrie 1937 să revină la funcția mai restrictivă de ministru al muncii, celelalte departamente ale Ministerului

"mamut" fiind încredințate altor fruntași politici național-liberali.

Admirația lui Ion Nistor față de Nicolae Iorga - om și operă - a fost nemărginită. La rîndu-i, savantul a nutrit pentru profesorul bucovinean alese sentimente de protecție prețioasă. Cînd s-au editat primele două volume din *Istoria românilor* scrisă de N. Iorga, în revista "Junimea Literară" din 1937 a și apărut o amplă prezentare a lui Ion Nistor: *O monumentală operă de sinteză istorică* (15 p.).

Cum cerul de pace al Europei începea să fie fisurat de campionii revanșismului și revizionismului, istoricul Ion Nistor n-a întîrziat să reamintească pescuitorilor în ape tulburi de aiurea temeinicia fundamentului statului național unitar român, amenințat în integritatea sa teritorială. O primă confirmare, lucrarea *La Besarabie et la Bucovine*, Editura Academiei Române, București, 1937 (54 p. + 9 planșe și 3 hărți).

La împlinirea a 20 de ani de la Marea Unire, I. Nistor a publicat două importante cărți: *Amintiri răzlețe din timpul Unirii 1918*, Cernăuți, 1938 (III + 511 p.), - în care a adunat aproape toate izvoarele narative privitoare la Unirea Bucovinei cu România; *Basarabia sub Dominațiunea Românească*, Cernăuți, 1938 (72 p. + 45 ilustrații și 3 hărți) - carte ce a cunoscut două ediții în anul 1938.

Pasionat și priceput alcătuitor de volume cu documente, istoricul Nistor a tipărit în anul 1938 două noi opuri. Mai întîi, *Correspondența lui Coronini din Principate. Acte și Rapoarte din iunie 1854 - martie 1857*, Cernăuți, 1938 (XLVII + 1098 p.). Materia informațională i-a înlesnit lui Nistor și o comunicare în ședința publică a Academiei Române - *Ocupația austriacă în Principate (1854-1857), după rapoartele lui Coronini*, text reprodus în "Analele Academiei ..." și în broșură separată, București, 1938 (63 p.). Apoi, este vorba despre partea a doua a volumului XIX de *Documente privitoare la istoria românilor* (Colecția Hurmuzaki), alcătuită din *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare austriece (1798-1812)*, București, 1938 (872 p.).

În "Analele Academiei ...", tom XX, memoriul 10, apoi extras în broșură, I. Nistor a tipărit studiul *Principatele Române sub ocupația rusească, 1 iulie 1853-17 septembrie*

1854, București, 1938 (33 p.). Și tot în broșură a publicat un alt studiu memorabil: *Războiul ruso-turc din 1806-1812 și pierderea Basarabiei. După rapoartele contemporane ale agențiilor consulare austriece din București și Iași*, Cernăuți, 1938 (52 p.), extras din "Codrul Cosminului", X, pp. 1-52.

Cu prilejul aniversării a 25 de ani de la revenirea Dobrogei Noi la matca română, revista "Analele Dobrogei", a tipărit două volume de studii și comunicări; I. Nistor s-a aflat printre autorii antologați, cu studiul *Recuperarea Cadrilaterului*, reluat și în broșură separată, București, 1938 (22 p.).

Evenimentele internaționale aveau să se precipite tot mai mult în anul 1939, ajungându-se la declanșarea celei de a doua conflagrații mondiale. În acest context, România Mare devenea pe zi ce trecea tot mai pîndită, mai primejduită în ființa ei națională. Drept urmare, istoricul Ion Nistor și-a canalizat cu prioritate studiile științifice întru apărarea pămîntului străbun din calea răutăților și băsnuitorilor de tot felul. În cele de mai jos vom insera lucrările publicate de Ion Nistor, fără a le mai însoți cu prea multe adnotări lămuritoare. Titlurile lor sînt cît se poate de explicite, recomandîndu-se de la sine:

- *Basarabia and Bukovina*; Editura Academiei Române, București, 1939 (56 p. + 9 planșe și 2 hărți).

- *Vechea graniță de nord a Moldovei*, conferință rostită în 10 martie 1939 la Institutul de Istorie Universală, București, 1939 (17 p.).

- *Primele încercări de restaurare a oștirilor pămîntene*, comunicare făcută în ședința publică a Academiei Române din 2-3 iunie 1939, București, 1939 (19 p.), extras din "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 2.

- *Migrațiunea românească în Polonia în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 5, București, 1939 (22 p.).

- *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, în "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 11, București, 1939 (23 p.).

- *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 13, București, 1939 (19 p.).

- *Un proiect de organizare a oștirilor pămîntene la 1812*, în "Analele Academiei...", tom. XXII, memoriul 5, București, 1939 (15 p.).

În anul de tristă memorie, 1940, istoricul Ion Nistor a fost prezent în librării și biblioteci cu noi lucrări doveditoare de adevăr și dreptate pentru România Mare - atît de lovită de ultimatum-uri, rapturi și diktate, care mai de care mai imperialiste și mai criminale.

- *The union of Bucovina with Romania*, București, 1940 (75 p. + 6 planșe și 3 hărți).

- *L' unione della Bucovina alla Romania*, București, 1940 (75 p. + 6 planșe și 3 hărți).

- *Die Vereinigung der Bukovina mit Rumänien*, București, 1940 (65 p. + 3 planșe și 3 hărți).

- *Unirea Bucovinei cu România*, București, 1940 (56 p. + 6 planșe și 3 hărți).

În plan politic, regimul de dictatură personală a regelui Carol al II-lea făcea tot mai anevoie față atacurilor concentrice ale agresorilor revizionști. La 24 noiembrie 1939 a fost format un nou guvern prezidat de Gheorghe Tătărescu, în care lui I. Nistor i-a fost încredințat Ministerul Cultelor și Artelor. De la data de 12 mai 1940 a fost înlocuit cu profesorul basarabean Ștefan Ciobanu.

A urmat, se știe, "ultimatum-ul Molotov". Din fericire pentru el - dacă se poate spune și așa - Ion Nistor n-a luat parte la cele două Consilii de Coroană care au fost silite să adopte hotărîri dintre cele mai dramatice pentru națiunea română. Însă în chiar noaptea ultimului Consiliu de Coroană, profesorul Nistor a fost reintrodus în remaniatul guvern Tătărescu, ca ministru secretar de stat, împreună cu basarabeanul Inuleț, - în încercarea disperată de a opune o ultimă rezistență în calea răpirii Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutului Herței. Totul însă a fost în zadar, mai marii zilei s-au arătat de o brutalitate fără seamăn. La 4 iulie 1940 s-a instituit un guvern prezidat de Ion Gigurtu, cu misiunea de a găsi un alt punct de sprijin pentru România într-un univers european intrat în derivă; dar iluziile au fost spulberate și de data aceasta... Astfel lua sfîrșit, în nespuse durere, cariera ministerială a lui Ion Nistor.

Bucovina de Nord intrînd în componența U.R.S.S., Nistor a trebuit să renunțe la cursul de la Universitatea din

Cernăuți, transferându-se pentru anul școlar 1940/1941 profesor de istorie la Universitatea din București.

Ultima parte a anului 1940, cu tot cortegiul rășluirilor în trupul sacru al patriei, a cunoscut și mari tensionări în viața politică internă. Istoricul Ion Nistor se simțea tot mai izolat. Abia a reușit să publice în "Analele Academiei..." două studii oarecum fără legătură cu furtuna ce bîntuia țara: *Călugărița Elisaveta. Un episod din timpul Zaveriei* (14 p.); *Tudor Vladimirescu și Sfînta Alianță* (25 p.) - ambele în tomul XXII/1940, memoriile 5, 25.

În ultimii patru ani ai celui de al doilea război mondial, istoricul Ion Nistor a avut o activitate științifică și publicistică pe cît de intensă, pe atît de diversificată, subordonată, totuși, în principal ideii de refacere a unității naționale a statului român atît de încercat. Renășteau speranțele, se cristalizau primele acțiuni reparatorii...

- *Lucius Arovianus - Eroul Țării Șipeșului*, în "Analele Academiei...", tom. XXIII, memoriul 8, București, 1941 (44 p. + 1 planșă și 1 hartă).

- *Principatele Române în preajma Tratatului de la Adrianopol*, în "Analele Academiei...", tom. XXIII, memoriul 8, București, 1941 (41 p.).

- *Românii în Transdanuvia*, în "Analele Academiei...", tom. XIII, memoriul 21, București, 1941 (80 p.).

- *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, în "Revue historique du Sud-Est Européen", XVIII, Institutul de Istorie universală "Nicolae Iorga", București, 1941 (156 p.).

- *Basarabia sub gospodăria românească*, în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 4, București, 1941 (34 p. + 1 planșă și 1 hartă).

- *Ucraina în oglinda cronicilor moldovenești*, în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 5, București, 1941 (48 p.).

- *Autohtonii Daco-românilor în spațiul carpato-dunărean*, în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 7, București, 1942 (23 p.).

- *Miron Costin. Viața și opera*, în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 9, București, 1942 (22 p.).

- *Ungurii în Dacia Carpatină*, în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 15, București, 1942 (34 p.).

- *Emanciparea politică a Daco-românilor din Transdanuvia*, în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 17, București, 1942 (36 p.).

- *Riposta al memoriale ucraino del 15 sett. 1941*, București, 1942 (18 p.).

- *Antwort an die ukrainische Denkschrift*, București, 1942 (20 p.).

- *Aspecte geopolitice și culturale în Transnistria*, comunicare în ședința publică a Academiei Române, în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 2, București, 1942 (42 p.).

- *Documente privitoare la istoria românilor* (Colecția Hurmuzaki), vol. XX: 1812-1822, Cernăuți, 1942 (VIII + 917 p.), editate de I. Nistor.

- *Documente privitoare la istoria românilor* (Colecția Hurmuzaki), vol. XXI: 1828-1836, București, 1942 (726 p.), editate de I. Nistor.

- *Cărțile liturgice din Bucovina și introducerea limbii slavone în biserica românească*, în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 11, București, 1943 (31 p.).

- *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei și Transdanuviei*, în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 15, București, 1943 (33 p.).

- *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat*, comunicare în ședința publică a Academiei Române, apărută în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 21, București, 1943 (41 p.).

- *Organizarea oștirilor pămîntene sub regimul Regulamentului Organic*, comunicare în ședința publică a Academiei Române, publicată în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 22, București, 1943 (47 p.).

- *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană. Cu o hartă a Moldovei Transprutene*, comunicare în ședința publică a Academiei Române, tipărită în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 1, București, 1943 (27 p.).

- *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția. Cu harta Pocuției*, comunicare în ședința publică a Academiei Române, apărută în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 2, București, 1943 (29 p.).

- *Protagoniști români pentru drept și dreptate*, București, 1943 (14 p.).

- *Die Herkunft der im rumänischen Bodenraum ansässigen Ukrainer*, București, 1943 (57 p. + 2 hărți).

- *L' origine des Roumains dans la conception des humanistes italiens* (83 p.), extras din *Memoriile Centrului de Studii asupra Renașterii*, vol.I, București, 1943.

- *Originea românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir*, în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 7, București, 1944 (27 p.).

- *Basarabia, pivotul politic al Moldovei Voievodale*, comunicare în ședința publică a Academiei Române, tipărită în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 9, București, 1944 (29 p.).

- *Așezările bulgare și găgăuțe din Basarabia*, în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 13, București, 1944 (39 p.).

- *Clasele boierești și privilegiile lor*, în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 17, București, 1944 (40 p.).

- *The origin of the Ukrainians established on Romanian soil*, București, 1944 (48 p.).

- *L' origine des Ukrainiens de Roumanie*, București, 1944 (62 p.).

Încet, încet însă, pe măsură ce evenimentele imediat postbelice, internaționale dar mai ales cele interne, luau turnuri dintre cele mai neobișnuite, nefirești - profesorul Ion Nistor s-a văzut nevoit să-și restrângă aria preocupărilor, cercetărilor sale științifice, rezumându-se să tipărească *numai* în *Analele Academiei Române și doar studii "neutrale"*.

Părea că timpul comprimat într-un război nimicitor nu mai avea de-acum răbdare. Lumea românească a fost scurtcircuitată grav, iar intereșii de aiurea au împins-o spre saltul mortal al comunismului. Brusc, s-a rupt continuitatea. Dintre spiritele luminate ale neamului, aproape nimeni n-a mai fost lăsat să treacă din "trecut" în "prezent". Nici chiar înțelepții Cetățitorilor, precum istoricul Ion Nistor.

Ultimele studii ale profesorului Ion Nistor:

- *Legăturile cu Ohrida și exarhatul plaiurilor*, în "Analele Academiei...", tom. XXVII, memoriul 6, București, 1945 (29 p.).

- *Țara Severinului și Banatul Timișan*, în "Analele

Academiei...", tom. XXVII, memoriul 8, București, 1945 (36 p.).

- *Relațiile principilor Caragheorghe și Miloș Obrenovici cu Țara Românească*, în "Analele Academiei...", tom. XXVII, memoriul 12, București, 1945 (32 p.).

- *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea coridorului carantinal la Dunăre*, în "Analele Academiei...", tom. XXVII, memoriul 13, București, 1943 (43 p.).

- *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei Române cu inventarul lor (întocmit de Mihai Guboglu)*, în "Analele Academiei...", tom. XXVIII, memoriul 4, București, 1946 (50 p.).

- *Condica Androneștilor. Contribuție la istoria Țării Românești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, în "Analele Academiei...", tom. XXVIII, memoriul 9, București, 1946 (27 p.).

- *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania 1 noiembrie 1599 - 19 august 1601*, în "Analele Academiei...", tom. XXVIII, memoriul 10, București, 1946 (96 p.).

- *Un tratat de topometrie din secolul al XVIII-lea*, în "Analele Academiei...", tom. XXIX, memoriul 1, București, 1947 (43 p.).

- *Cercetări asupra cultului lipovenesc din România*, în "Analele Academiei...", tom. XXIX, memoriul 9, București, 1947 (35 p.).

- *Dezvoltarea bibliotecilor noastre publice*, în "Analele Academiei...", tom. XXIX, memoriul 13, București, 1947 (33 p.).*

Vom apela din nou - în încheierea studiului nostru bibliografic - la mărturiile savantului Ion Nistor, pe cât de triste pe atât de emoționante: "La 1 octombrie 1940 a apărut

* Nu avem pretenția de a fi exhaustivi în demersul nostru bio-bibliografic. Cu siguranță că vor veni completări (chiar corectări), pe care le dorim și le vom primi ca pe o salutară continuare a efortului de prezentare, contemporanilor noștri, a vieții și operei marelui cărturar patriot Ion Nistor.

În ceea ce privește selecția bibliografică, ea are în vedere, în principal, contribuțiile istoriografice ale lui Ion Nistor. În acest sens, ne-a fost de un real folos studiul *Ion I. Nistor ca istoric*, pe care i l-a închinat un, alt profesor universitar și istoric bucovinean, Vasile Grecu, în volumul *Omagiul lui Ion I. Nistor (1912-1937)*, Cernăuți, 1937, pp.22-48, prilejuit de împlinirea a 25 de ani de apostolat neîntrerupt în Alma Mater bucovineană.

Pentru consultarea detaliată a bibliografiei scrierilor generale ale lui I. Nistor, până în 1926, recomandăm atât pentru specialiști, cât și pentru cititori, în general,

în "Monitorul Oficial" încadrarea mea la Universitatea din București, dublând catedra de Istoria românilor. La 9 octombrie am luat parte la ședința Consiliului profesoral al Facultății de litere și filozofie, prezidată de Rădulescu-Motru. După ședință m-am înțeles cu profesorul C. C. Giurescu ca el să facă cursul pentru licență, iar eu pentru doctorat.

Dar activitatea mea didactică la Universitatea din București a fost numai de scurtă durată, fiindcă pe data de 1 octombrie 1941 am fost pus în retragere, primind din partea Ministerului Instrucțiunii Publice următoarea adresă: «Avem onoarea a vă face cunoscut că, prin Decizia nr. 143.858/1941 ați fost pus în retragere din oficiu - pentru limită de vîrstă - pe data de 1 octombrie 1941 spre a vă reglementa drepturile la pensie în conformitate cu dispozițiile art. 1 din Decretul-Lege pentru modificarea unor dispozițiuni referitoare la învățămîntul superior, nr.3.275, publicat în "Monitorul Oficial" nr.228 din 30 septembrie 1940.

gazeta "Glasul Bucovinei", anul IX, nr. 2.178 din 17 august 1926, pp.15-16.

În ordine cronologică, consemnăm rezultatele cercetărilor mai noi privind viața și opera lui Ion Nistor: Vianor Bendescu, *Opera unui maestru de frunte al istoriografiei române pragmatice și al practicii politice. Contribuții la bibliografia scrierilor profesorului și bărbatului de stat dr. Ion I. Nistor*, în "Buletinul Bibliotecii Române" al Institutului român de cercetări din Freiburg (Germania), vol.I (V), serie nouă, 1967/1968, pp.141-162; *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice. Universitatea București. Seria Istorie, II*, București, 1970, pp.393-400; Emil Diaconescu, *Ion Nistor la Academia Română*, comunicare la Sesiunea științifică "Rolul și locul Academiei Române în evoluția societății românești, 1918-1948", București, 17-19 iunie 1975; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei românești*, București, 1976, pp.319-323; V. Bendescu, *Figuri bucovinene. Ion I. Nistor*, în "Drum", revistă de cultură românească, an XIII, nr.2-4, aprilie-decembrie 1977, pp.1-10; Ion Nistor, *Fragmente autobiografice*, cu o *Notă introductivă* de V. Bendescu, în "Buletinul Bibliotecii Române" (Freiburg), vol.V (IX), 1975/1976, pp.579-588; Nicolae Stoicescu, *Istoricul Ion Nistor*, în "Revista de istorie", tom. 29, nr.12, decembrie 1976, pp.1967-1979; M. Iacobescu, *Ion I. Nistor*, medalion, extras din "Suceava", Anuarul Muzeului județean Suceava, IV, 1977, pp.263-277; Ovidiu Vuia, *Profesorul Ion Nistor*, Editura Nistru, Bruxelles, 1987, 35p.; Mihai Dim. Sturdza, *Ion Nistor, istoric al Bucovinei*, în "Buletinul Bibliotecii Române" (Freiburg), vol.XIV (XVIII), 1987/1988, pp.387-391; I. Nistor, *Luca Arbore, viteazul hatman al lui Ștefan cel Mare*, cu o *Notă introductivă* de Petru Rezuș, în "Magazin istoric", serie nouă, an XXIV, nr.8, (281), august 1990, pp.33-36; *Galeria marilor bărbați ai neamului*. Ion Nistor, *Români și ruteni în Bucovina*, serial început în gazeta "Plai Românesc", nr.1 (3), 27 ianuarie 1991, Cernăuți, pp. 6-7.

Cît pentru rest, investigațiile sînt abia la început ...

Ministerul vă aduce vii mulțumiri pentru activitatea depusă de dvs. în folosul învățămîntului».

După pensionare am rămas profesor onorific, membru al corpului didactic al Facultății de litere și filozofie din București...

În anul 1943 am fost însărcinat de Academia Română cu conducerea, ca custode, a Bibliotecii și Colecțiilor ei. Am îndeplinit această funcție cu multă dragoste și mare interes, timp de 5 ani, fiindcă mă aflam în elementul preocupărilor mele istorice și literare.

La 10 iunie 1948 apărură decretul pentru etatizarea Academiei și transformarea ei în Academia Populară Română. La 12 iunie am predat agendele Bibliotecii lui Iorgu Iordan și m-am retras de la conducere.

N-am mai făcut parte din Academie, dar mi-am continuat cercetările la Bibliotecă pînă în decembrie, cînd am încetat de a mai frecventa Biblioteca, despărțindu-mă cu mare regret de ea.

Eliminarea mea din Academie și din corpul didactic al Facultății de litere și filozofie din București, unde contam ca profesor onorific, nu m-a împiedicat de a-mi continua opera istorică și de a o duce la bun sfîrșit. Am scris *Istoria României pînă în timpul de față* și am redactat și *Istoria Bucovinei de la 1774 la 1918*, adică pînă la Unirea ei cu România. Stăpînit de un năvalnic dor de muncă și de creație, îmi continui opera și nădăjduiesc în Domnul Dumnezeu nostru că voi ajunge să o văd dată publicității."

Sîntem, prin urmare, după mărturisirile istoricului Ion Nistor, în acei ani ai "vrajbei noastre", românești, 1947-1948. De la această dată înainte, orizonturile omului Ion Nistor au fost tot mai întunecate de către interesele - grăbiți și iresponsabili - ai epocii. A rămas și fără locuință, fiind nevoit să-și ia domiciliu cu fiica sa, Oltea, în podul casei ei, și aceasta naționalizată.

Pînă în noaptea de 5 spre 6 mai 1950, cînd a fost arestat și întemnițat la închisoarea din Sighet. Robustețea fizică, gena țărănească de Bucovina, cum și perfectul echilibru psihic l-au ajutat să supraviețuiască gulagului comunist. A fost eliberat la 8 iulie 1955, după cinci ani și două luni de temniță grea - fără să fi fost vreodată judecat sau condamnat.

Cu toate că, la întoarcere, soarta îi hărăzise o nouă durere - soția încetase din viață încă din 1953, în mizeria

domiciliului forțat din Fundătura Făurari, Calea Dudești (București) - octogenarul apostol al neamului românesc a mai avut câțiva ani buni, când a putut să-și reia studiul științific, definitivând manuscrisele monumentalelor sale lucrări: *Istoria României și Istoria Bucovinei*.

Istoricul și tribunul Marii Uniri a românilor a trecut în lumea umbrelor la 11 noiembrie 1962. O cruce modestă din Cimitirul Bellu îi străjuiește, întru eternitate, spiritul luminos ce răzbate din marea sa operă națională.

Este, în adevăr, trist studiul istoriei. Mai cu seamă dacă eroiul a fost el însuși un "paznic de morminte" al nației.

Ion Nistor - un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni - va bine-merita pururi de la Patrie.

Fie ca acest act editorial, de necesară restituire, să însemne doar începutul redării în posteritate a operei lui Ion Nistor, în integralitatea ei - ca o punte de adevăr și dreptate aruncată peste deceniile de eroare comunistă.

STELIAN NEAGOE

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Istoria Basarabiei de Ion Nistor se tipărește după ediția a IV-a, apărută în anul 1924, sub egida Bibliotecii Așezământului "I.C.Brătianu", la Institutul de Arte Grafice și Editură "Glasul Bucovinei" din Cernăuți.*

Textul se publică în integralitate. Din cauza calității hîrtiei am fost nevoiți să renunțăm la ilustrațiile din edițiile precedente; am reținut doar o hartă a Basarabiei moderne. În schimb, în ediția de față am adăugat un portret al autorului.

I. Nistor a prezentat *Istoria Basarabiei* pînă la Actul Unirii de la 27 Martie 1918 și ratificarea sa în întîiul Parlament al votului universal din România Mare.

Pentru întregirea lucrării inițiale am introdus, la Addenda, o interesantă istorie statistică a Basarabiei interbelice, cuprinsă în studiul profesorului Nistor - *Basarabia sub gospodăria românească* - comunicat în ședința publică a Academiei Române din 19 septembrie 1941 și publicat apoi în "Analele Academiei", precum și în broșură separată.

Bibliografia (căreia Nistor îi spunea Literatura), indicele (Izvodul, zicea Nistor) numelor și cuprinsul (Tabla de materii) au rămas întocmai precum au fost concepute de autor.

Din punct de vedere redacțional n-am operat decît modificările cerute în mod expres de normele în vigoare ale ortografiei limbii române.

Astfel, am lăsat neschimbate expresii precum : locuri *scutite* (apărate); *a globi* (a pedepsi); hîrțile oficiale *se dresau* (se întocmeau); *statomicirea* (stabilirea) birurilor; strămoșii noștri ... *se lășiseră* (se întinseseră) asupra ținutului...; *în atîrnare de ...* (subordonare); *a răspunde* (a plăti) un bir; urmări *stricăcioase* (grave, rele); ziduri

* Primele trei ediții au apărut în anul 1923, sub aceeași egidă și la același institut de artă grafică și editură, fără nici o modificare față de ediția din 1924

scutitoare (de apărare); *a griji* (a avea grijă, a veghea); *fi succese* (ii reveni misiunea) de a aplana...; *pacea s-a așezat* (s-a încheiat); *a probozi* (a muștra); *a înveșnici* (a marca, a immortaliza); *a se îndușmăni* (a se învrăjbi); *își împrupiase* (căpătase) oarecare cultură; *a ascrie* (a atribui); *împoporau* (populau); *priincioasă* (prielnică); *se conjurase* (se abătuse); o lovitură *simțitoare* (puternică); *a-și elupta* (adopta) forme de guvernământ...; *a repăși* (a se retrage) din post...

Totodată am găsit de cuvînt să actualizăm înțelesul altor expresii, precum : arătare - *înfățișare*; stăpînire nominală - *formală*; a se ajunge - *a se înțelege*; mărul de ceartă - *mărul discordiei*; pizmăreți - *pizmuitori*; impropriu - *inapt* (pentru a fi domnitor); încheiară pace cu turcii după spatele - *peste capul* (lui Ștefan); arătări - *date* (statistice); icoană - *imagine* (cînd are acest sens: "despre cetatea Hotinului ne da Cantemir această icoană"); a opri - *a interzice* (cînd are acest sens imperativ).

În cei șaiszeci și șapte de ani de la apariția ultimei ediții a *Istoriei Basarabiei*, de Ion Nistor, s-au efectuat, firește, multe alte cercetări, s-au elaborat studii noi de istorie antică și medievală românească, care vin să completeze demersul științific al profesorului Nistor. În special școala istorică de la Iași a obținut rezultate temeinice în această privință.

Cu toate acestea, substanțialul studiu monografic alcătuit de Ion Nistor a rezistat majestății sale Timpul - dovadă peremptorie a lucrului bine făcut, a rigorii documentare, probității profesionale și harului scriitoricesc cu care a fost înzestrat ilustrul istoric român bucovinean.

S. N.

*Inchin această carte
amintirii tuturor celor ce s-au jertfit
pentru dezrobirea Basarabiei
și celor ce au contribuit
la realizarea ei la Patria - Mamă.*

P R E F A Ț Ă

La izbucnirea războiului mondial sosiră asupra noastră cumplite vremuri, de nu stăteau de scrisoare, ci de griji și suspinuri, cum zice cronică. În învălmășeala acelor vremuri de zvîrcoliri și prefaceri, fără precedent în istoria lumii, o soartă norocoasă mă opri în calea pribegiei mele, pentru a mă arunca în Basarabia, unde o vitregă și nelegiuită stăpînire se prăbușise sub povara păcatelor și fărădelegilor sale, pentru ca, de sub ruinele ei, să renască o nouă viață de dreptate și libertate națională, în conformitate cu străvechile tradițiuni politice și culturale ale acestei frumoase și binecuvîntate părți a Moldovei lui Ștefan cel Mare.

Și tocmai pentru a contribui, cu toată dragostea și puterea sufletească, la acea renaștere, care nu putea avea alt izvor de viață decît trezirea și întărirea conștiinței naționale, venisem în Basarabia, împreună cu mulți alți intelectuali din toate unghiurile pămîntului românesc. Contribuția aceasta o începui, îndată după sosirea mea, printr-o conferință în sala spațioasă a Casei Eparhiale, tratînd despre restul regiunilor basarabene în trecutul neamului nostru. Interesul cărturarilor basarabeni pentru istoria română, pe care o stăpînire străină avusese toată grija de a o tăinui cu tîlc, mă determină să fac o serie întregă de conferințe de acest fel, atît la Universitatea Populară din Chișinău, cît și la cursurile pentru învățători și institutori, pentru profesorii secundari și pentru studenții universitari.

După fiecare lecție eram asaltat de auditori care întrebau unde ar putea citi în tihnă cele auzite la curs. Drept răspuns la această întrebare a fost hotărîrea mea de a încheia lecțiile

ținute într-o expunere sistematică a întregului material istoric privitor la trecutul Basarabiei, în legătură, firește, cu istoria celorlalte regiuni locuite de români.

Hotărârea luată atunci se îndeplinește prin cartea aceasta, o scriere sinceră, modestă și fără altă pretenție decât aceea de a servi la edificarea sufletească a românilor basarabeni, care, în timpurile acelea grele, mi-au oferit cea mai largă și prietenoasă ospitalitate. Gîndul meu a fost să dau în mînă cetitorilor o carte în care să se reoglindească faptele săvîrșite de moșii și strămoșii noștri pe meleagurile basarabene, de la așezarea lor acolo pînă în zilele noastre, cu toate necazurile și suferințele lor, cu toată munca și jertfa lor, cu toată nădejdea și încrederea în izbînda care era să vină, pentru a încununa jertfele și străduințele lor milenare.

În urmărirea acestui gînd, am adunat tot ce am putut găsi, cu privire la istoria Basarabiei, în vasta noastră literatură istorică. Pentru întîmplările mai recente am întregit informațiunile mele cu cele văzute, auzite și constatate de mine la fața locului, în timpul petrecerii mele în Basarabia. M-am străduit, în mod cinstit, să rezum rezultatele, cercetările speciale și să aduc lumină într-o serie întregă de chestiuni controversate.

Pentru a înlesni lectura unei cărți de popularizare ca aceasta și pentru a nu spori dimensiunile ei din cale afară, am crezut că cetitorii se pot lipsi de citatele obișnuite din izvoare și din autori, rezervîndu-mi lucrul acesta pentru o altă ediție pur științifică, care se va adresa specialiștilor în materie. Din aceleași motive, prezint cetitorilor, în anexă, numai o parte din literatura istorică, și anume numai cărțile care tratează istoria Basarabiei sub stăpînirea rusească.

Pentru a face lectura cît se poate de intuitivă, am înzestrat cartea, nu fără jertfe considerabile, cu o serie de ilustrații, pe care le-am cules din diferite scrieri ca: *L'Image de la Bessarabie*, *Basarabia* de Zamfir Arbore, *Neamul Românesc din Basarabia* a lui N. Iorga și multe altele.

Cartea cuprinde două părți. Partea întîi cuprinde trecutul Basarabiei pînă la răpire; partea a doua tratează istoria Basarabiei sub stăpînirea rusească pînă la Unire. Partea întîi are menirea să introducă pe cetitori, și îndeosebi pe cărturarii basarabeni, în istoria mai veche a țării lor, pe care istoriografia rusească le-o tăinuiește, să arate temeiul imprescriptibilelor noastre drepturi asupra regiunilor moldovenesti dintre Prut și

Nistru și să curme, odată pentru totdeauna, poftele nelegiuite ale acelor ce pînă mai ieri țineau sub călcîiul lor această străveche moștenire românească.

Scrierea de față deschide seria cărților de popularizare ce vor apare în Biblioteca "Așezămîntului I.C.Brătianu" în București.

Mai bine ca oricine ne dăm seama de lipsa de perfecțiune a lucrurilor omenești și, prin urmare, și a acestei modeste scrieri. Trăim însă într-o vreme în care istoria se face, mai curînd decât se scrie. Și dacă, cu toate acestea, am îndrăznit să dau publicității această carte, am făcut-o pentru a-mi îndeplini o veche făgăduință dată fraților basarabeni în timpuri mari și pentru ca să se adeverească cuvîntul lui Alexandru Hașdeu, că, "în rîvna noastră de a ne lumina, noi nu ne-am lăsat mai prejos decât alții".

Cernăuți, Ziua Înălțării Sf. Cruci, 1922

I. Nistor

PARTEA ÎNTÎI
DE LA ORIGINE PÎNĂ LA 1812.

CAPITOLUL I

Obirșia românilor și năvălirile barbarilor

1. Zămislirea neamului românesc - 2. Năvălirea goților și hunilor - 3. Viețuirea românilor împreună cu slavii - 4. Vechea cîrmuire a românilor și creștinarea lor - 5. Invazia avarilor, bulgarilor și maghiarilor

1. Zămislirea neamului românesc

Din lanțul Carpaților se desprind mai multe șiraguri de dealuri și coline care, asemenea unor unde încremenite, năzuiesc spre miazăzi și răsărit, pentru a se pierde în stepele Bugeacului și Bărăganului. Printre șiragurile de dealuri străbat ușor apele curgătoare, care, brăzdînd adînc albiile Sucevei, Moldovei, Bistriței și Putnei, își deschid larg drumul spre șes, unde se adună în valea Siretului, a Prutului și a Nistrului, spre a ajunge mai repede în Dunăre și în mare. Din punctul de vedere al configurației geografice, ținutul de la poalele răsăritene ale Carpaților pînă la apa Nistrului, care-l hotărniceste dinspre miazănoapte și răsărit, ni se înfățișează ca un întreg geografic bine determinat.

În deplină conformitate cu unitatea sa geografică, acest vast ținut a avut în trecut aceeași soartă istorică. În timpurile străvechi hălăduiau pe aici triburi nomade de sciți și sarmați pînă ce veniră peste ele seminții tracice, spre a le împinge peste Prut și Nistru. Dintre aceste seminții, cele mai renumite erau dacii și geții. Dacii cuprinseră munții și regiunea dealurilor, cîtă vreme geții iubeau mai mult cîmpiile mănoase de la șes. Geții și dacii erau oameni harnici și muncitori în vreme de pace și viteji în timp de război. Fiind oameni destoinici și pricepuți, ei au înțeles ușor că în unire zace puterea și de aceea regele lor Decebal a izbutit în scurt timp să

unească toate semințiile geto-dacice sub energica sa cîrmuire, întemeind un regat mare și puternic, care cuprindea în hotarele sale întreg Ardealul și ținuturile ce se așterneau la poalele munților pînă la Dunăre și pînă spre Nistru. Mulțumită cuminenței și energiei lui Decebal, regatul dacic ajunsese cu vremea așa de puternic, încît îndrăzni să amenințe pacea și siguranța Împărăției Romane, care, la începutul erei creștine, era cea mai mare și mai puternică împărăție din lume.

În fruntea acestei împărății se găsea, pe vremea lui Decebal, împăratul Marc Ulpiu Traian, un bărbat cumpătat, dar hotărît care, văzînd că regele dacilor aștia necontentii semințiile tracice de la sudul Dunării împotriva stăpînirii romane, își puse în gînd să-și măsoare puterea cu Decebal și să înlătore primejdia dacilor, care tulburau consolidarea și întărirea romanismului la Dunăre. Traian își dădea bine seama că asimilarea și romanizarea semințiilor tracice din Moesia va înîmpina piedici serioase cîtă vreme ele vor găsi rezim la triburile conaționale din Dacia liberă. Era deci nevoie ca și acestea să ajungă sub regimul roman, pentru ca întreaga națiune tracică să aparțină aceleiași împărății.

În scopul acesta, Traian așternu un pod statornic peste Dunăre, porni cu multă oaste contra lui Decebal, îl bătut în două războaie neobișnuit de crîncene, cuceri regatul geto-dacic și-l încorporă Imperiului Roman (107 d.Hr.). În amintirea acestei mărețe fapte de arme, Traian porunci să se ridice în Roma un stîlp de marmură învelit pe dinafară cu un briu de sculpturi ce reprezintă luptele lui Traian cu dacii. Stîlpul acesta împodobește pînă azi una din piețele publice din Roma și este cunoscut sub numele de "Columna lui Traian". Prin cucerirea Daciei și ocuparea podișului transilvănean, Traian asigură Imperiului Roman un important punct strategic la nordul Dunării. Numai sprijinindu-se pe acest punct strategic, romanii au fost în măsură să oprească pe loc popoarele năvălitoare și să asigure pacea și liniștea imperiului încă aproape 200 de ani.

Dară romanii nu erau numai meșteri neîntrepuți în meșteșugul războiului, ci erau și cei mai iscusiți meșteri în cîrmuirea popoarelor cucerite. Alipirea unei țări la împărăția romană însemna în vremurile acelea cîștigarea ei pentru cultură și civilizație. Și aceasta cu drept cuvînt, fiindcă în urma legionarilor biruitori pășeau ingineri pricepuți, care desfundau căile de comunicație și legau țara cucerită cu

Imperiul; păseau negustori isteți care aduceau neamurilor cucerite diferite mărfuri și unelte de gospodărie, de care ele aveau neapărată nevoie; păseau, în sfârșit, slujbași de tot felul spre a face rînduială în cîrmuirea țării și a o așeza pe temelii noi și solide. Administrația romană și legile pe care ea se întemeia erau așa de bune și desăvîrșite, încît ele n-au putut fi întrecute nici pînă în zilele noastre. În felul acesta purcedeau romanii față de fiecare țară pe care o cucereau. Așa s-a purces și față de Dacia, pe care Traian dorea să o lege pentru vecie de împărăția romană, creînd aici, la hotarul acestei împărății, un popor nou, *poporul român*.

Pentru a deprinde pe localnici la o viață mai înaintată, Traian chemă din întinsa sa împărăție oameni deprinși a trăi la orașe, a face negoț și meșteșuguri și a munci pămîntul mai bine și mai rațional, și-i așeză în Dacia. Din fericire nici nu era nevoie a se stărui mult pe lîngă ei să vină și să se așeze în noua provincie, fiindcă se știa pretutindeni că noua cucerire a lui Traian era o țară bogată și înzestrată de natură cu cele mai scumpe și mai alese daruri. Pămîntul era mănos, udat de bogate ape curgătoare și umbrat de frumoși codri seculari. Pe lîngă aceasta, pămîntul Daciei mai ascundea și ascunde pînă în zilele noastre, în adîncimile sale, imense zăcăminte de aur, argint și alte comori minerale.

În condițiile acestea, Dacia atrase chiar din primii ani de la cucerire un număr considerabil de coloniști din toate părțile Imperiului Roman, care veneau cu drag să se așeze aici în mod statornic. În scurtă vreme răsăriră ca prin farmec sate și orașe înfloritoare în locul vechilor așezări dacice ce fuseseră dărîmate în mare parte în cursul crîncenului și îndelungatului război de cucerire.

La popularea noilor ținuturi contribuîră foarte mult și ostașii romani care, după împlinirea serviciului militar, treceau în rîndurile veteranilor spre a fi răsplătiți pentru serviciul lor militar prin împroprietărirea cu loturi întinse de pămînt. Veteranii aceștia se căsătoreau cu femei dace și contribuiau astfel la apropierea, asimilarea și contopirea cuceritorilor cu cuceritorii.

Din amestecul acesta a două neamuri, deopotrivă de viguroase și războinice, s-a zămislit, la Dunăre și în Carpați, un popor nou, *neamul nostru românesc*. Noi vorbim, firește cu unele modificări, limba strămoșilor noștri romani și dintre toate popoarele neolatine numai noi purtăm, cu mîndrie,

numele romanilor. Pînă și cuvîntul veteran trăiește în limba noastră în forma de bătrîn. Veteranii legiunilor romane au fost deci bătrînii sau strămoșii noștri. Astfel s-a încheat neamul nostru și s-a contopit așa de strîns cu pămîntul leagănelui său, încît el, în ciuda tuturor furtunilor care în scurgerea veacurilor s-au descărcat asupra lui, a rămas neclintit în țara sa de baștină și a păstrat neștirbit, timp de aproape 2.000 de ani, din tată în fiu, limba latină și bogata comoară de alese însușiri ale firii moștenite de la strămoșii romani.

2. Năvălirea goților și hunilor

Ursita a hărăzit neamului nostru una din cele mai frumoase și mai binecuvîntate țări din lume. Dar fiindcă țara aceasta era așezată la hotarul răsăritean al Împărăției Romane, ea era, chiar din capul locului, expusă neconținut încălcărilor dușmane. Dacia era așezată chiar în drumul popoarelor ce năvăleau din răsărit spre apus. Nu trebuie să ne mirăm deci dacă aceste neamuri barbare, ademenite de bogățiile țării noastre, rîvneau la acestea. Din această pricină neamul nostru, chiar de la zămislirea sa, a avut în istorie rolul ingrat de a face mereu pe străjerul de hotar, apărînd brazda strămoșească cu cele mai grele jertfe. Iată motivul pentru care poporul român, în scurgerea veacurilor, n-a găsit mai curînd răgazul convenit pentru a se închea bine politicește înlăuntrul și pentru a-și dezvolta alesele sale facultăți și aptitudini pe tărîm cultural, ci a luptat neîntreput pentru apărarea țării sale, călcate de dușmani fără număr. De pieptul său de aramă s-au frînt, veacuri de-a rîndul, valurile năvălitorilor din răsărit și, mulțumită rezistenței sale, au putut găsi vecinii săi din apus liniștea convenită pentru a lucra în tihnă la înjghebarea și consolidarea culturii și civilizației europene.

Nici nu ne închegasem bine ca neam, cînd nenumărate seminții barbare din stepele nemărginite de dincolo de Nistru începură să bată cu strășnicie la porțile Imperiului Roman, cerînd cu nerăbdare intrarea în Dacia. Cei mai nerăbdători de a se împărtăși din bogățiile Daciei erau vandalii, goții și gepizii, seminții germane, care, în dorul lor de pîrbegie, se scoborîră din regiunile baltice spre sud, pînă ce ajunseră să pună stăpînire pe stepele pontice, rămase părăginite în urma dispariției vechilor seminții scitosarmatice. Pe la mijlocul

veacului al III-lea după Hristos, goții își întetiră atacurile împotriva Daciei, silind în cele din urmă pe romani a evacua această provincie și a se retrage cu armata și cu întreg aparatul administrativ dincolo de Dunăre, în Moesia (271).

Odată cu armata părăsire, firește, Dacia și slujbașii provinciei, care nu mai aveau nici un rost sub noua stăpânire barbară. Evacuări de felul acesta s-au făcut în nenumărate rânduri în cursul așa de schimbător al recentului război mondial. Bucovina, de pildă, a suferit nu mai puțin de șase evacuări de acest fel. Tot așa a evacuat și împăratul Aurelian Dacia, cu gândul de a se reîntoarce când împrejurările o vor permite.

Din nenorocire însă, stăpânirea romană nu s-a mai putut întoarce în Dacia, astfel că această bogată și înfloritoare provincie a rămas pentru multă vreme pradă lăcomiei barbarilor năvălitori. Cu toate acestea însă, populația rurală care muncea pământul n-a părăsit Dacia; de asemenea rămaseră la rosturile lor meseriașii, negustorii și tîrgoveții înstăriți, continuîndu-și ocupațiile și îndeletnicirile lor sub barbari ca și sub romani. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît însiși barbarii stăpînitivi aveau neapărată nevoie de supuși harnici și pricepuși. Este, în genere, o părere greșită cînd se crede că barbarii năvălitori răspîndeau numai foc și prîjol în jurul lor. Din contră, barbarii aveau cel mai viu interes ca populația băștinașă să rămînă la rosturile ei, spre a spori producția și spre a le procura mijloacele materiale de care-ei nu se puteau lipsi. Din aceste considerații, barbarii se străduiau chiar să sporească populația subjugată prin cetele de prizonieri, pe care îi ridicau din provinciile romane de dincolo de Dunăre de cîte ori făceau incursiuni într-acolo.

De altfel, goții nici nu aveau de gînd să rămînă în părțile noastre. Dorul lor de pribegie îi mîna mereu spre sud, pentru a pătrunde mai adînc în Imperiul Roman, unde sperau să găsească bogății și mai mari de cum și le închipuiseră în Dacia. Împinși de alte semînții năvălitoare, ei trecură curînd Dunărea și se așezară în Moesia, pentru ca în cele din urmă să ajungă pînă în Italia, unde se stînseră fără nici o urmă în luptele ce avură de susținut acolo. În graba retragerii lor din părțile noastre, o domniță din neamul lor își îngropă bogatele podoabe de aur în valea Buzăului lîngă satul Pietroasa de azi. Acolo s-a descoperit în zilele noastre acest tezaur ce se păstrează în muzeul din București sub numele de "*Cloșca cu pui de aur*", fără îndoială, una din cele mai prețioase comori din cîte s-au păstrat din vechime.

După retragerea goților năvăliri alți barbari asupra Daciei. De astă dată aceștia erau de semînție mongolică, *hunii*, care, sub regele lor Attila, înființară în șesul panonic un mare imperiu ce cuprindea în hotarele sale și părți din țările noastre. Și acești barbari aveau nevoie de brațe de muncă și în acest scop ei recurgeau la hărnicia strămoșilor noștri. Ba mai mult chiar, ei întreprindeau expediții de pradă peste Dunăre, în Imperiul Roman, și nu se întorceau niciodată de acolo fără să aducă cu sine cete numeroase de robi romani, spre a-i așeza în Dacia și a spori astfel numărul elementului latin de pe malul stîng al Dunării.

3. Viețuirea românilor împreună cu slavii

Pe vremea stăpînirii hunilor pătruseră în părțile noastre, în mod pașnic, *semînții slavone*. Ele veneau din regiunile dinspre miazănoapte și răsărit, de la obîrșia Bugului și a Niprului, unde se găsea țara lor de baștină, o regiune păduroasă, plană, străbătută de ape curgătoare și presărată cu lacuri și mlaștini, precum o indică, de altfel, și nomenclatura ei geografică. În regiuni muntoase întretăiate de văi adînci, slavii pătruseră numai cu ocazia migrațiilor lor. Dovadă pentru aceasta este marea deosebire între toponimia slavă din Carpați, Alpi și Balcani și cea din regiunea lor de baștină.

Pribegirea semînțiilor germane spre sud a pus în mișcare și pe slavi, și anume în aceeași direcție. Căci prin retragerea germanilor din regiunile pontice, s-a produs în urma lor un *vacuum* geografic, care a și fost imediat umplut de numeroase semînții slave, dornice și ele de o viață mai slobodă, de pămînturi mai largi pentru turmele lor și de un trai mai bun. În a doua jumătate a veacului al V-lea, triburile slave atinseră deja Carpații, încumetîndu-se chiar a-i trece pentru a pătrunde în Ardeal și în Panonia – Ungaria de mai tîrziu.

Slavii aceștia erau oameni pașnici și muncitori. În drumul pribegiei lor, ei se luau după cursul apelor, pe care le și botezară uneori după limba lor. În strînsă legătură cu ceața ce acoperea smîrcurile și mlaștinile patriei lor de origine, în legătură cu murmurul izvoarelor și cu adîncimile iazurilor era și credința lor păgînă. Trăind în părțile geroase și pline de ceață, ei erau mînași spre miazăzi și de dorul cerului senin și de lăcomia după bogățiile din Imperiul Roman.

În năzuințele lor spre miazăzi, ei ajunseră în țările noastre, unde poposiră mai multă vreme. Aici ei se așezară în vecinătatea strămoșilor noștri, o vale fiind locuită de români, alți de slavi, învoindu-se destul de bine unii cu alții. Dovadă pentru aceasta este nomenclatura văilor vecine; lângă Valea Suhei întâlnim Valea Seacă, lângă Mestecăniș găsim Breaza, lângă Bistrița este Răpedea ș.a. Cu vremea, ai noștri se împrieteniră de-a binelea cu slavii, se încusciră cu ei, precum arată termenii bărbat și nevestă, unul de origine latină, altul de obârșie slavă, și se ajutau unii pe alții la munca câmpului, împrumutând unii de la alții pînă și uneltele de gospodărie, pe care le folosea fiecare cu numele împrumutat. Trăind astfel zeci de ani în megieșie, românii avură prilej să deprindă multe datini, credințe și obiceiuri de la slavi, fără însă ca ei să se fi lepădat de datinile și credințele lor strămoșești. Viețuirea aceasta împreună a lăsat urme adînci și în limba noastră, în care găsim multe cuvinte de obârșie slavă. Dar oricît de mare ar fi numărul acestor cuvinte, ele exprimă totuși în cea mai mare parte termeni speciali, întrebuițați numai în anumite regiuni sau de anumite clase sociale. Cuvintele care exprimă idei elementare, cu care operăm la tot pasul, sînt mai toate moștenite de la romani. Pentru aceasta limba noastră a rămas limbă romanică, bine distinctă de limbile slave.

Pe vremea aceea strămoșii noștri treceau prin grea cumpănă, căci ei, fiind complet izolați de romanii din apus și împrumutînd tot mai mult de la slavi, ușor s-ar fi putut contopi de tot cu aceștia, pierzîndu-se în rîndurile lor. Din fericire însă aceasta nu s-a întîmplat, din cauză că, de la o bucată de vreme, noi seminții străine, năvălind spre apus, veniră de curmară legătura ce exista între triburile slave din părțile noastre și cele ce rămăseseră acasă, în patria lor de baștină. În condițiile acestea, slavii de la noi nu mai putură primi nici un spor de populație din partea conaționalilor lor de la miazănoapte și răsărit, rămînînd astfel reduși numai la forțele lor etnice.

De altminteri, semințiile slave de la noi - *anții* și *slavinii* de la șes și alte 25 de seminții din Ardeal - nici nu veniseră cu gîndul de a se așeza statomnic în țările noastre, ci ele căutau în chip și fel să treacă Dunărea spre a-și întemeia o patrie nouă în Peninsula Balcanică. În urmărirea acestui gînd, ei se strecurară necentenit peste Dunăre scăzînd astfel în mod simțitor numărul celor rămași la noi. Nemaiprimind nici un sucurs etnic

din nord și trecînd mereu pe malul drept al Dunării, slavii de la noi se împuținară tot mai mult, pînă ce, în cele din urmă, numărul lor scăzu așa de mult, încît putu fi absorbit cu desăvîrșire de ai noștri, cu care viețuiau împreună, lăsîndu-ne drept moștenire un număr oarecare de cuvinte slavone care împestriază limba noastră, precum și bogate reminiscențe slave în toponimia țărilor românești. Din lupta aceasta seculară între elementul slav și elementul roman de la Dunăre, românii au învins la nord de Dunăre, iar slavii au rămas pînă azi victorioși la sudul acestui fluviu.

4. Vechea cîrmuire a românilor și creștinarea lor

Pe lângă împestrirea limbii noastre naționale cu cuvinte slavone, strămoșii noștri au îndurat și alte violențe de la evacuarea militară și administrativă a Daciei încoace. Pe vremea stăpînirii romane, ei se bucurau de cea mai bună și mai rațională cîrmuire din cîte se pomenesc în vechime. Viața obștească se ocîrmuia după legi scrise, iar viața economică era din cele mai înfloritoare. Orașele și satele se bucurau de o largă autonomie, avînd în fruntea lor cîrmuitori aleși liber de concetățenii lor. Starea aceasta de lucruri a dăinuit însă numai pînă la evacuarea Daciei. Cu prilejul acestei evacuări s-a retras odată cu oștirea și întreg aparatul administrativ, așa că populația a rămas fără cîrmuire. În scurtă vreme încetă orice viață orășenească. Orașele romane dispărură aproape cu totul; nu rămăseră sub barbari decît sate sărăcăcioase. În împrejurările acestea, așa de neprielnice, încetă orice posibilitate de a continua cu așezămintele romane. Din cetățenii liberi ai celei mai înaintate și puternice împărății, daco-romanii deveniră supușii unor barbari sălbatici și primitivi, pentru care ei trebuiau să muncească pămîntul, să transforme materiile prime în produse industriale și să crească turme de oi și vite.

Risipindu-se orașele, sub stăpînirea barbară nu rămăseră decît satele, care oricum aveau nevoie de o căpetenie. Vechea organizație de stat, croită după nevoile unei vieți politice înaintate, nu se mai potrivea cu viața primitivă de păstori și muncitori de pămînt a locuitorilor Daciei, sălbatici și reduși la starea primitivă de cultură în care se găseau stăpînitorii lor barbari. Ținînd seamă de situația schimbată, sătenii, pentru a

avea o autoritate locală, alegeau din rîndurile lor o căpetenie, pe care o numeau *jude* sau *judcător*. Judele acesta sătesc s-a numit mai tîrziu pe slavonește *knez*, ceea ce la noi nu înseamnă principe, ca pe alocurea, ci simplu jude sătesc. Pînă azi românii din Banat numesc primarul satului *cnez* sau *chinez*.

Străbunii noștri își alegeau sălașurile lor în ascunzișul văilor împădurite și, în genere, în locuri scutite și ascunse, unde barbarii nu puteau lesne pătrunde pentru a-i jefui sau globi. După jude, căpetenia satului, valea sau cutul unde se găseau sălașurile omenești se numea *județ* sau *cnezat*. Încolo, dacă muncea, oricine avea tot ce-i trebuia.

Dar ca orice societate de oameni cu porniri către cultură, județele vecine se întovărășeau pentru apărare, pentru război, pentru pradă sau pentru răzbunare, ridicînd în fruntea lor cite un *duce* sau *voievod*, cu rol de călăuză sau conducător în război (herțeg). Aceasta era noua rînduială a românilor după ce armata și întreg aparatul administrativ roman fuseseră evacuate din Dacia, precum a precizat așa de nimerit N. Iorga.

În timpul stăpînirii barbare, românii primiră și creștinismul și anume de la propovăduitorii romani din sudul Dunării. Apostolul strămoșilor noștri pare să fi fost Sf. Nichita. Învățătura creștinească ni s-a propovăduit în limba noastră națională, dat fiind că toate noțiunile primordiale ale noii credințe sînt de origine latină, precum: Dumnezeu, creștin, cruce, botez, cuminecătură, credință, scriptură, cer, înger, drac, păcat, rugăciune, păgîn ș.a. Și chiar acestea sînt noțiunile care privesc dogmele credinței. Așadar, limba în care ai noștri își destăinuiseră pentru întîiași dată înaintea Dumnezeului creștin zbciumul inimilor lor apăsate de grijile vieții viitoare a fost cea română.

După despărțirea de lumea romană, strămoșii noștri ascultau, în cele sfinte, de duhovnicii lor, niște stareți care se adăposteau în schituri de lemn în mijlocul codrilor, unde își luau calea și creștinii cînd năvăleau barbarii sau cînd o altă nenorocire le apăsa sufletul. Acești stareți par să fi îndeplinit și funcțiuni episcopale și hirotonii de preoți, întrucît ei, într-o enciclică papală, sînt porecliți *pseudo-episcopi*, adică episcopi falși. Adevărat este că românii pînă foarte tîrziu n-au avut un episcopat al lor național, recunoscut în mod canonic de patriarhia Constantinopolului. Împrejurarea aceasta aduse cu sine că românii, de la o bucată de vreme, se văzură nevoiți de a intra în orînduirea bisericii slavone, precum se dezvoltase

ea în urma activității apostolilor slavi Chiril și Metodiu. Există însă o mare deosebire între dezvoltarea vieții religioase la noi și la iugoslavi. Noi primiserăm creștinismul în formă latină cu secole înaintea slavilor, care au fost creștinați cu mult mai tîrziu de apostolii lor și discipolii acestora. La noi nu s-a predicat niciodată creștinismul în formă slavonă, ci noi am intrat numai în legătură ierarhică cu slavii, întrucît ținuturile noastre fuseseră cuprinse în eparhiile slave, și aceasta numai în mod trecător, pînă la înființarea episcopatului român național. Funcțiile ierarhice pe care le îndeplineau vechii stareți de schit trecură de la o bucată de vreme asupra vladicilor străini din sudul Dunării. Și cum ai noștri, ca singuri reprezentanți ai latinității în lumea ortodoxă, n-aveau cărți liturgice scrise în limba națională, ei fură nevoiți să împrumute aceste cărți, de care aveau neapărată nevoie pentru săvîrșirea slujbei bisericești, de la vecinii lor slavoni de dincolo de Dunăre. Pe calea aceasta s-a înlocuit în biserica noastră limba română prin cea slavonă. Așa se explică că termenii speciali, în legătură cu dezvoltarea cultului creștin, care se referă la instituțiile bisericești și la literatura religioasă, sînt de obîrșie slavonă, precum: duh, iad, rai, mucenic, molitfă, cazanie, ceaslov, blagoslovenie, stretenie etc. Mai apoi, vechea limbă slavonă s-a întrebuițat și în cancelaria domnească. Hrisoavele, uricile, ispisoacele, într-un cuvînt toate hîrțile oficiale se dresau în slavonește, precum în țările apusene limba bisericească, a cancelariei domnești și a documentelor era cea latinească.

5. Invazia avarilor, bulgarilor și maghiarilor

Domnia hunilor asupra țărilor noastre n-a fost de lungă durată. După moartea lui Attila, întemeietorul acestei domnii, creațiunea sa se descompuse în elementele etnice din care era alcătuită. Popoarele subjugate și exploatare de huni își redobîndiră libertatea. Între aceștia se găseau și strămoșii noștri din fosta Dacie Traiană. Numai că voievozii și cnejii români nu se bucurară multă vreme de libertatea ce o dobîndiră, fiindcă prea curînd alte hoarde, și mai sălbatice și mai prădalnice decît hunii, inundară pămîntul românesc spre a înființa aici o nouă împărăție de jaf și de pradă - împărăția *avarilor*.

Avarii înseamnă în turcește pribeag sau vagabond. Avarii erau oameni slujbi și cu o coadă lungă pe spate. Când pentru întâia dată solii lor se înfățișară la Constantinopol, se îngrozi toată lumea de fiaroasa lor înfățișare. Sub căpetenia lor, pe care o numeau *han* sau *hagan*, ei străbătură munții și se așezară în șesul panonic între Dunăre și Tisa, evacuat de huni, spre a înființa acolo întărituri numite cercuri sau *hringuri*, unde păstrau și bogățiile răpite din țările vecine. Hanul avarilor ținea în afirmare de el toate semințiile vecine, prin urmare și pe români. Cum însă aceste seminții duceau o viață modestă și primitivă, ele n-aveau nimic din ceea ce ar fi putut potoli setea de pradă a avarilor. Cu atât mai mult așteptau această sete bogatele regiuni de veche cultură și civilizație romană de la miazăzi și din apus și, îndeosebi, reședința împăraților de la Constantinopol, faimosul Țarigrad. În regiunile acestea avarii făceau an de an incursiuni de pradă, ridicând de acolo bogății imense și nenumărate turme de oi și vite. Niciodată avarii nu se întorceau din expedițiile lor de pradă fără să aducă cu ei cete nenumărate de prizonieri creștini, pe care-i așezau în împărăția lor de dincoace de Dunăre. Între acești prizonieri creștini, despre care se pomenește la cronicarii bizantini, se găseau și foarte mulți romani din Moesia, care veneau să sporească elementul românesc de pe malul stîng al Dunării. Prin prădăciunile și cruzimile lor, avarii deveniră poporul cel mai urît și mai urgisit din cîte s-au hrănit vreodată din holdele ogoarelor noastre.

Pe vremea stăpînirii avare se desprinsese din puzderia semințiilor uralo-altaice, ce mișunau prin stepele chirghizice și pontice, o nouă seminție hunică, *bulgarii*, care năzuia spre apus. Trecînd Nistrul, bulgarii se strecurară în țările române, împărțiți în mai multe hoarde sub căpetenii deosebite. Pe la mijlocul veacului al VII-lea, una din hoardele acestea, condusă de Isperrich sau Aspar-Chruk, ajunse la gurile Dunării, trecu în Dobrogea și de acolo înainte spre sud-vest pînă ce ajunse în țara care s-a numit mai apoi Bulgaria. La înaintarea lor, bulgarii găsiră acolo o populație slavă pe care o supuseră stăpînirii lor. Cum însă față de mulțimea slavilor cucerțiți, numărul hoardei cuceritoare era neînsemnat, aceasta a dispărut cu vremea fără urmă în rîndurile slavilor, impunîndu-le acestora numai numele ei național de bulgari. Așa se explică de ce bulgarii de azi sînt un neam eminentemente slav.

Avarii împărțiră soarta hunilor. Puterea lor fu zdrobită de către oștirile creștine. Nemții și cehoslovacii își deteră mîna pentru stîrpirea avarilor de pe fața pămîntului. Hringurile lor fură cucerite unul după altul și prin lovituri energice șesul panonic fu curățat de ei. Atunci, Carol cel Mare înființă *marca orientală*, din care s-a dezvoltat *Austria*. Restul vechii Panonii era locuit de diverse seminții slave, dintre care unele gravitau spre noile organizații politice sîrbo-croato-slovene din sud, iar altele spre regatul cehoslovac al lui Sviatopluc de la nord. Asupra regiunilor de dincoace de Tisa ridicau bulgarii pretenții de supremație, față de care voievozii și cnejii români își afirmau tot mai hotărît străduințele lor de independență. Dar acest echilibru de forțe, care tindea spre forme politice concrete și spre o consolidare statornică, fu întrerupt în fireasca sa dezvoltare prin năvălirea maghiarilor.

Maghiarii sau *ungurii* sînt de aceeași obîrșie uralo-altaică precum și avarii. Ei găbiră din părțile Uralului către cîmpiile noastre și se așezară într-o vreme în Bugeacul basarabean de unde întreprindeau incursiuni de pradă în țările vecine. Între altele, ei treceau Dunărea în țara bulgarilor și se întorceau de acolo cu pradă bogată. Pentru a se răzbuna, bulgarii pîndiră prilejul cînd maghiarii, pomiți într-o nouă expediție de pradă, lăsară corturile lor din Bugeac în seama bătrînilor, femeilor și copiilor. Atunci bulgarii, dormici de răzbunare, tăbăriră asupra acestora, pustiiră locuințele și le pricinuiră mari și simțitoare pierderi. La întoarcere maghiarii se îngroziră de cele întîmplate, căci nu găsiră nici cenușă în vatră. Atunci maghiarii luară hotărîrea, așa de grea în consecințele ei istorice, de a părăsi pentru totdeauna Bugeacul și de a-și căuta o patrie nouă în Panonia. Drumul spre noua patrie le era cunoscut fiindcă ei, în repetate rînduri, fuseseră chemați să intervină în luptele ce se dădeau acolo între slavi și germani pentru moștenirea avarilor.

Urmînd drumul cunoscut de mai înainte, maghiarii se ridicară pe văile Basarabiei în sus, ajunseră în munții Galiciei, pe care îi străbătură printr-o curmătură care pînă azi se numește "Trecătoarea Maghiarilor", și coborîră în șesul panonic pentru a se așeza acolo pentru totdeauna. Descălcînd acolo, ei luară în stăpînire mai multe ținuturi de la slavoni, pe care-i subjugară împreună cu căpeteniile lor și-i asimilară complet pentru a moșteni de la ei nu numai sălașele, ci și bruma de civilizație ce prin sîrguința slavă se prinsese în

șesurile panonice. Urme ale acestei vechi civilizații slave se găsesc în limba maghiară, care cuprinde un destul de mare număr de cuvinte slavone. De altfel și toponimia Ungariei indică substratul etnic la năvălirea maghiarilor în Panonia. Pe la anul 1.000 maghiarii se creștinară, și anume prin misionari catolici, iar Papa se grăbi să confere lui Waik, căpetenia lor, care numai în urma încreștinării primi numele Ștefan, coroană regală și titlul de rege apostolic al Ungariei.

Încetul cu încetul ungurii își întinseră stăpînirea lor asupra celei mai mari părți din Panonia, sfărîmînd rezistența marelui regat al Moraviei pe care-l dărimară cu desăvîrșire și susținînd cu succes lupta contra Carolingienilor. Ademeniți de bogățiile naturale ale Ardealului, de ocnele de sare și de minele de aur care zăceau ascunse în subsolul acestei frumoase țări, maghiarii trecură Tisa în mai multe locuri și se ciocniră cu cnejii și voievozii români din Maramureș, Ardeal și Banat. Aceștia se împotriviră multă vreme năvălitorilor, pînă ce, în cele din urmă, ei fură siliți să se supună și să plătească tribut și dijmă noilor cotropitori. Prin așezarea statomică a ungarilor în Panonia s-a curmat pentru totdeauna legătura dintre slavii de sud și cei de nord. Brîul de izolare îl formează pînă azi germanii, maghiarii și românii.

La început ungurii nu îndrăzneau să se atingă de drepturile voievozilor români care continuară, de altfel, și sub unguri să conducă pe conașionali lor în război și să-i judece după vechile lor legi și obiceiuri. Ai noștri rămaseră multă vreme și sub unguri stăpîni asupra pămînturilor lor; iar cînd era vorba de a se lua hotărîri vajnice, fie pentru statorirea birurilor, fie pentru alte treburi de interes obștesc, atunci fruntașii românilor se adunau împreună cu concetățenii lor unguri, sași și secui și se sfătuiu împreună. Cînd observau că li se face nedreptate sau că legile și obiceiurile lor erau călcate în picioare, atunci voievozii români se răzvrăteau împotriva craiului sau își adunau credincioșii și se strecurau cu ei pe ascuns peste munți în regiunile muntene și moldovene de la poalele sudice și răsăritene ale Carpaților. Asupririlor ungurești se datorește în bună parte colonizarea acestor ținuturi cu români.

Urmărirea acestor fugari trezi la unguri ambiția de a aduce sub ascultarea lor și pe voievozii și cnejii români de la poalele Carpaților, căci strămoșii noștri, devenind cu vremea un neam mare și de viitor, se lătiră și asupra ținuturilor de miazăzi și răsărit de Carpați. Urmînd cursul apelor, românii descălecară

în jos spre Dunăre și Nistru, umplînd ascunzișurile văilor cu așezările lor, cîrmuite de juzi sau cnejii și unite în voievodate pentru apărare. La încercarea lor de a realiza acest plan politic, ungurii se ciocniră nu numai de rezistența românilor, ci și a altor seminații uralo-altaice, care revendicau pentru ele dreptul de supremație asupra ținuturilor subcarpatine. Împrejurarea aceasta determină deci pe unguri să-și înfrîneze aspirațiile politice și să se mulțumească cu stăpînirea asupra Ardealului. Și aceasta era chiar prea mult pentru o națiune barbară ca a lor.

Pentru a-și asigura această stăpînire și a împiedica năvălirea altor barbari în Ardeal, maghiarii găsiră de cuviință să colonizeze grăniceri unguri la hotarul de răsărit al Ardealului. Urmașii acestor vechi străjeri de hotar sînt secuii, care, cu toate că trăiesc în mijlocul românilor, și-au păstrat limba și naționalitatea lor pînă în zilele noastre. De acolo secuii coborîră în cete razele pe Trotuș în jos pînă la Tîrgul Ocnei, ba chiar și pînă la Bacău, înființînd pe vremuri în părțile acestea chiar și o episcopie, numită a Milcovului cu vădite năzuințe de propagandă catolică pentru a abate pe români de la legea lor strămoșească. Propaganda aceasta însă n-a prins deloc, fiindcă românii rămaseră credincioși legii lor, ascultînd de sfatul vlădicilor lor de schituri, pe care Papa îi numea șizmatici și-i urmărea la tot pasul.

CAPITOLUL II

Întemeierea Principatelor Române

Originea numelui Basarabia - 2. Cetatea Albă și Chilia - Descălicatul Țării Moldovei - 4. Întinderea stăpînirii moldovenești asupra Hotinului

1. Originea numelui Basarabia

În năzuința lor de a subjuga și cnezatele și voievodatele românești de la poalele Carpaților, regii Ungariei se ciocniră în părțile noastre mai întii cu *pecenegii*, o seminție turanică, ce pretindea să stăpînească țările noastre, pînă ce fu distrusă cu desăvîrșire în Balcani, și apoi cu succesorii acestora, cu *cumanii*, care țineau sub stăpînirea lor stepele pontice și regiunile românești pînă sub Carpați. După numele acestor triburi nomade, ținutul dintre Nistru și Carpați s-a numit într-o vreme *Cumania*. Cnejii și voievozii ron ăni ce hălăduiau pe aici erau supuși hanilor cumani, plătindu-le tribut și servindu-le dijma obișnuită din holdele țarinilor și din belșugul turmelor.

Era pe la începutul veacului al XIII-lea, cînd cumanii se treziră deodată loviți în spate de un alt popor, nomadic ca și ei, de *tătari*, care se revărsau din deșerturile Asiei cu o furie năprasnică asupra Europei îngrozite. Ei năvăliră, ca o vijelie sîngeroasă, mai întii asupra rușilor, pe care îi bătură pînă la nimicire, arzînd Kievul, capitala țării lor, și impunîndu-le biruri grele, sub povara cărora rușii gemură mai bine de 200 de ani. Aceiași tătari năvăliră și asupra cumanilor, pe care îi risipiră și puseră capăt stăpînirii acestora asupra ținuturilor noastre; acestea ajunseră astfel sub ascultarea noilor cuceritori tătari pînă la întemeierea voievodatelor noastre naționale.

De la noi, tătarii năvăliră în Ardeal și în Ungaria, urmărind triburile cumane care fugeau în grabă peste munți;

sate și orașe, între care Bistrița și Rodna, fumegau în calea hoardelor barbare. De groaza lor regele Ungariei fugi în Dalmația.

Dar, oricum, craii ungurești se reculeseră curînd și tătarii trebuiră să se retragă dincoace de munți, încărcăți cu pradă și aducînd cu sine mulți robi din Transilvania. Aici, la poalele Carpaților, în regiunea dealurilor și șesurilor românești, tătarii reușiră a-și consolida stăpînirea pentru o durată mai lungă. Pe la 1270 căpetenia tătărească se chema *Nogai* și ai noștri, mulți ani de zile, au atîrnat de dînsul. Tătarii nogăeni rămaseră multă vreme în atingere și vecinătate cu noi. Mai bine de 500 de ani istoria noastră este legată de cea a *Nogailor*.

Cu vremea însă, tătarii, cărora românii le fuseseră birnici, nu mai aveau față de noi rosturile de odinioară. Ei hoinăreau fără rost și țintă în stepele pontice și îndeosebi în Crimeea, de unde se repezeau la noi spre a ridica dijma sau spre a cere ajutorul nostru în luptele lor iăuntrice sau cu vecinii neastîmpărați ca și ei. Se întîmpla însă că și domnii noștri recurgeau uneori la ajutorul tătarilor cînd se găseau în strîmtoare.

După întemeierea Principatelor Române, tătarii fură izgoniți de pe meleagurile noastre. Puținele așezări tătărești ce mai rămăseseră în Moldova, formate din resturile mai vechi sau din robii pe care ai noștri îi luau de la tătari, erau alcătuite din robi domnești și mînăstirești. Așezarea neamului nostru chiar la hotarul a două state care își disputau dreptul de supremație asupra noastră, regatului unguresc și hanatului tătăresc, a avut fără îndoială o înfrînire prielnică asupra năzuințelor noastre spre o viață politică independentă. Din rivalitatea aceasta maghiaro-tătară voievozii noștri înțeleșeră să tragă folos.

Năvălirea tătarilor în Ardeal și certurile pentru domnie ce izbucniră în Ungaria între coborîtorii Arpazilor degenerați, slăbiră foarte mult prestigiul de care stăpînirea maghiară se bucura mai înainte dincoace de Carpați. Împrejurarea aceasta prielnică îndemnă pe voievozii români de aici să-și ridice capul împotriva craiului unguresc, care tremura ca varga de frica tătarilor. Îndrăznețul început îl făcură voievozii și cnejii români din valea Oltului și Argeșului de care pomeneste o bulă papală de la mijlocul veacului al XIII-lea. Litovoi și Seneslau, Ioan și Bărbat sînt numele celor mai îndrăzneți și mai nerăbdători dintre ei de a scutura jugul unguresc și de a ajunge ei înșiși stăpîni pe soarta lor.

Dar oricît de mare ar fi fost dorul lor de neațmărire, ei, în cele din urmă, trebuiră să se convingă că, divizați în mai multe voievodate și cnezate, nu erau în stare a se împotrivi cu succes craiului asupritor. Pătruns de această credință, voievodul Bărbat și urmașii săi reușiră să unească, cu voie cu nevoie - gonind o sumă de cneji și voievozi care țineau cu craiul din scaunul lor de cîrmuire - sub o singură căpetenie toate voievodatele și cnezatele de la Olt și Argeș și să se ridice cu putere contra craiului unguuresc, revendicînd cu arma în mînă neațmărire țării sale. Craiul unguuresc porni cu multă oaste contra răzvrătiților pentru a-i readuce la vechea ascultare.

Nu trecură însă nici 20 de ani de la această întîmplare, cînd găsim în fruntea voievodatului oltean pe Ion-Vodă Basarab, care, mai fericit ca înaintașii săi, dobîndi în lupte crîncene cu craiul unguuresc, neațmărire țării sale față de Ungaria și așeză scaun statomnic de domnie la *Curtea de Argeș* (1300). Noul voievodat cuprindea Oltenia și se întindea spre sud pînă la Dunăre iar spre răsărit pînă dincolo de apa Argeșului.

În documentele latine contemporane noul voievodat român independent apare sub numele de "*Transalpina*", adică țara de dincolo de munți - din punctul de vedere al craiului unguuresc și al Papei de la Roma - sau în românește "*Muntenia*". În aceleași documente se pomenește și de "*Terra Blaccorum*" sau "*Valachorum*", adică "Țara Românilor" sau "*Țara Românească*". În documentele slavone se vorbește despre "*Vlașcaia Zemlia*", adică "Țara Românească", de unde s-a păstrat pînă azi numele județului "Vlașca" și "*Basarabscaia Zemlia*", adică "*Țara Basarabească*" sau scurt "*Basarabia*", după numele primului domnitor care i-a dobîndit neațmărire. În convenția comercială pe care Alexandru cel Bun o încheie în 1408, cu leovenii se vorbește de vămuirea mărfurilor de proveniență din "*Basarabia*", adică din "Țara Românească". Socotelile Leovului arată la 1414 o cheltuială ce se făcuse cu un sol ce venise de la Mircea-Vodă din "*Basarabia*".

Urmașii lui Ion-Vodă Basarab lărgiră hotarele Basarabiei pe socoteala "*părților tătărăști*", căci așa se numeau regiunile la răsărit de Argeș pînă la Siret, Prut, Nistru și gurile Dunării, după tătarii care le stăpîneau. Mircea cel Bătrîn (1386-1418) se intitulă "mare voievod și domnitor a toată Țara Românească încă și spre părțile tătărăști și de amîndouă părțile pe toată

Dunărea pînă la marea cea mare și cetății Dîrstorului stăpînitor". Sub fratele său, Dan I, românii cuceriră Silistra și Dobrogea, țara lui Dobrotici. Aceasta era o parte "a toată Dunărea". Cealaltă parte "a toată Dunărea pînă la marea cea mare" era fără îndoială litoralul basarabean de azi, care se așterne de-a lungul brațului Chilieii, la nordul marelui fluviu, pînă spre limanul Nistrului.

Dar litoralul acesta n-a aparținut multă vreme Basarabiei sau Țării Românești, de vreme ce un alt voievodat românesc, descălecat de *Bogdan cel Bătrîn* în valea Moldovei, caută ieșire spre mare pe care și-o putea găsi numai prin încorporarea litoralului basarabean ce se întindea la nordul Dunării de la gura Prutului pînă la limanul Nistrului.

În urma cuceririi moldovenești, regiunea aceasta încetă de a mai face parte din țara Basarabilor; dar cu toate acestea, acest litoral continuă de a fi numit mai cu seamă de către turci, litoralul *basarabean* sau simplu "Basarabia" în amintirea aparținerii sale de odinioară la țara Basarabilor, precum tot turcii erau aceia care numeau litoralul de la gurile Dunării în jos pînă spre Varna "*Dobrogea*", după Dobrotici, fostul stăpînitor al acelor regiuni. Mai apoi, numele Basarabiei pentru Țara Românească căzu în desuetudine. El se menținu însă pentru litoralul nord-danubian și îndeosebi pentru raialele turcești ce se formară cu vremea acolo și numai mai tîrziu fu întins și asupra Bugeacului tătărăsc. Iar de la 1812 încoace rușii întinseră acest nume asupra întregului ținut românesc dintre Prut și Nistru, răpit abia atunci din trupul Moldovei. Iată deci care este originea numelui Basarabia.

2. Cetatea Albă și Chilia

Litoralul basarabean avea un îndelungat trecut istoric în urma sa. În limanul Nistrului se găsea o veche cetate grecească, pe care izvoarele antice o numeau Tyras, fără ca noi să putem fixa precis locul unde era așezată. Pe un ostrov din delta Dunării se ridica cetatea *Lycostomo* adică "Gura Lupului". Împărații bizantini se serveau de aceste cetăți ca turnuri de observare și supraveghere față de semințiile barbare din regiunile pontice. Cetățile acestea aveau și o mare importanță comercială, fiindcă negustorii așezați sub zidurile lor mijloceau comerțul cu materii prime ce veneau din părțile

noastre și ale Rusiei meridionale. Pentru aceste vajnice motive bizantinii căutau să le mențină cu orice preț sub stăpînirea lor.

În actele bizantine anticul Tyras apare sub numele de *Asprocastron*, iar Lycostomo sub numele de *Chilia*. Numele acesta din urmă arată că în preajma cetății dunărene se aflau chilii pentru călugări. Pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea își petrecea la Chilia anii de mazărie un patriarh țarigrădean. La Asprocastron ființa pe atunci un episcopat ortodox subordonat mitropoliei Kievului. Pe la mijlocul veacului al XIII-lea tătarii puseră stăpînire asupra litoralului basarabean. Pe la 1330 suferi la Asprocastron moartea de martir Sfîntul Ioan cel Nou care deveni mai apoi mucenicul ocrotitor al Moldovei. Pe la anul 1368 stăpînea la gura Nistrului un oarecare Dimitrie, principe tătăresc, care întreținea legături comerciale cu țîrgoveții din Brașov. Acest principe pare să fi cedat cetatea din liman genovezilor, care ciuar atunci ajunseră să stăpînească negoțul din Marea Neagră. În actele genoveze, Asprocastron apare sub numele de Maurocastron sau *Moncastron*, de unde derivă românescul *Cetatea Albă*, slavonescul Bialogrod și nemțescul Weissenburg. Curînd după aceasta ajunse și Chilia în mîinile genovezilor, care ridicară zidurile ce în înfățișarea lor de azi poartă urme neîndoelnice de origine italiană. Sub oblăduirea genoveză, vechile cetăți bizantine ajunseră la o nouă înflorire economică în urma negoțului de grîne ce-și avea centrul în Cetatea Albă și Chilia. Într-o vreme genovezii bătură la Cetatea Albă chiar bani de aur, cunoscuți sub numele de "galbeni moncastrenzi". Nu-i mirare deci că domnii ambelor țări românești rîvneau să ajungă stăpîni asupra acestor importante centre comerciale de la Dunăre și Nistru.

Ca loc întărit și ca port de comerț, Cetatea Albă adăpostea în veacul al XIV-lea o populație amestecată. Pe lîngă tătarii și gerovezi se pomenește acolo și de români, care se îndeletniceau cu vîslitul și cu negoțul. Bine populată era și Chilia. În împrejurimea cetăților însă, călătoreai zile întregi fără să dai de așezări omenești. În stepele Bugeacului se întîlneau doar turme de oi, de vite și de cai sălbatici. De altfel, pe atunci întreg ținutul dintre Carpați și Nistru era foarte puțin populat. Și nici nu e mirare, cînd în lipsa unei solide organizări de stat, omul nu putea găsi nicăieri scut și siguranță, domnia tătarilor fiind mai mult cu numele decît efectivă. Puținele așezări omenești, alcătuite de pribegi de peste munți, se găseau ascunse în fundul văilor, unde lumea era mai ferită de

încălcări și jafuri. Se impunea deci ca aceste așezări sporadice să fie unite într-o temeinică organizație de stat, într-o țară cîrmuită cu pricepere și apărată cu vitejie. Și această organizație s-a și înfăptuit în noul stat moldovenesc.

3. Descălicatul Țării Moldoyei

Carpații n-au format niciodată un hotar despărțitor de neam. Apele care izvorăsc din încrețiturile lor au deschis de cu bună vreme căi îndemînatice printre dealuri spre cîmpiile mănoase, care, asemenea unor covoare uriașe, se aștern la picioarele munților. Urmînd cursul Putnei, al Bistriței, al Moldovei, al Sucevei și al Siretului, strămoșii noștri, mînați de felurite nevoi, începură să treacă munții, părăsind leagănul strămoșesc din Ardeal și Maramureș și năzuind mereu spre șesurile mănoase ale Moldovei, spre a-și dura aici casă și masă.

Am amintit mai înainte că ungurii, luînd în stăpînire Ardealul, chezășluiră românii de acolo drepturile și rînduiriile lor. Cu vremea însă, ungurii începură să se abată de la acest legămînt prin faptul că împărțeau pămînturi la sași, secui și maghiari, ce erau așezați numai de curînd în Ardeal. Apucăturile acestea împinseră pe românii băștinași la cea mai aprigă împotrivire față de vitrega stăpînire ungurească. Din pricina aceasta izbucniră mari neînțelegeri între românii dezmoșteniți și ungurii abuzivi. Neînțelegerile acestea determinară pe mulți români din Ardeal, și îndeosebi din Maramureș, să-și părăsească vetrele strămoșești, adesea împreună cu căpeteniile lor și, trecînd munții, să se așeze în văile Moldovei, Bistriței, Sucevei, Siretului și Prutului, descălecînd în noua lor patrie adoptivă cnezate și voievodate după strămoșescul lor obicei.

Cum însă locurile acestea se găseau sub stăpînirea mai mult formală a cumanilor și mai tîrziu a tătarilor, românii descălecători se învoiră să răspundă hanului tătăresc haraciul și dijma obișnuită, care nu era așa de apăsătoare ca cea cerută de craiul unguresc. Voievozii de sub munte continuau să recunoască supremația regelui ungar, iar cei din valea superioară a Prutului, din părțile Șipenițului, se înțeleseră chiar cu craiul leșesc.

Tradiția națională amintește de un voievod *Dragoș*, care-și

avea curtea sa domnească în *Baia*, pe apa Moldovei, ce izvorăște din munții Bucovinei și se revarsă în Siret lângă Roman. Acest Dragoș, cît și urmașul său Sas rămăseră credincioși craiului unguresc, plătindu-i regulat dăjdiile și dijma. După moartea lui Sas izbucniră grave tulburări și lupte pentru domnie între fiii răposatului voievod și între tovarășii săi de luptă și cucerire. Pentru a potoli tulburările, craiul unguresc, care se considera stăpîn al acestui voievodat, trimise ajutor crăiesc lui Balc și Baliță, fiii lui Sas, pentru a le înlesni venirea la domnie. Se pare însă că intervenția regelui sosi prea tîrziu.

Căci între timp un alt voievod maramureșean, *Bogdan*, se ridică, cu toată curtea și vitejii săi, de la Cuhea din Maramureș, trecu pe ascuns munții, interveni pe neașteptate în lupta fratricidă dintre urmașii lui Sas, bătut pe Dragoșizi, ocupă *Baia* și se proclamă voievod și domn neatîrnat al Țării Moldovei (1359), căci așa se numea voievodatul lui Dragoș după numele apei ce-l străbătea.

Despre acest *Bogdan*, descălecătorul Moldovei neatîrnate, documentele ungurești arată că el se răzvrătise de mai multe ori împotriva craiului, fiindcă nu voia să mai plătească bir și să se lase întrebuițat cu vitejii săi pentru scopurile politice ale craiului unguresc și de aceea el numai cu mare greutate putu fi readus la ascultare. De astă dată însă, încercarea regelui de a readuce pe *Bogdan* la vechea supunere nu mai izbuti față de îndîrjita împotrivire a noului domn moldovenesc rîvnitor de libertate și a războinicilor săi viteji, care pentru bravura și spiritul lor de jertfă, fură împărțășiți de Domn cu întinse moșii în Moldova. Atunci, craiul unguresc, văzînd că toate ostenele sale rămîneau zadarnice, confiscă moșiile lui *Bogdan* din Maramureș și le hărăzi fiilor lui Sas, care îi rămăseseră credincioși.

Astfel reuși *Bogdan* să dobîndească neatîrnarea Moldovei față de unguri și să descălece o țară nouă și de viitor. După *Bogdan*, descălecătorul și dobînditorul neatîrnării Moldovei, țara aceasta fu numită, mai ales de către turci, *Bogdania*. Aceștia aveau obiceiul de a boteza țările după numele celor ce domneau într-insele, precum și Țara Românească fu numită *Basarabia* după descălecătorul ei Ion-Vodă *Basarab*. În actele și documentele românești nu găsim pomenit numele *Bogdania*. În balada populară *Novac*, care călărește cu tovarășul său *Gruiu* "ca doi voinici ardelenesți pe doi cai buni *bogdănești*,

adică moldovenești", pare să se fi păstrat însă această străveche numire. Drept semn al neatîrnării dobîndite cu ajutorul vitejilor săi, *Bogdan* impuse noului stat stema familiei sale din Maramureș, care era un cap de zimbru. Aceeași marcă o avea și orașul *Sighet* din Maramureș.

Vechea tradiție istorică îmbracă povestea descălecătorului Moldovei în haina unei idile de vînătoare. "Mai apoi, după multă vreme, zice vechea cronică moldovenească, cînd feciorii cei de domni din munții ungurești pogorîndu-se după vînat și au nimerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate cu cîmpii deschise, cu păduri dese și cu ape curgătoare, îndrăgînd locul, au tras pe ai săi de la Maramureș și pe alții au îndemnat de au venit. Și au descălicat întîi sub munte, apoi, înmulțindu-se mai și crescînd înainte, nu numai apa Moldovei sau Siretiu le-au fost hotar, ce pînă la Nistru și mare s-au lățit. Mai apoi și războaie făceau ca să-și apere țara și pămîntul său, și din cîmpii pe tătari i-au scos. Între acei feciori de domni, ce au nimerit locul acesta au fost și Dragoș-Vodă, care iese din domnii Rîmului, ce venise de la Maramureș și se vede mai de cinste și mai de folos decît toți, pe carele cu toții l-au ales și l-au pus domn, mai marele lor și purtător de grijă. Și dacă l-au pus domn, au luat pildă de pe capul acelei hierie năsilnice, zimbru, ce scrie mai sus că l-au vînat, și puseră de au făcut pecetea Țării Moldovei, ce trăiește pînă într-această vreme în mîinile celui ce-l alege Dumnezeu să fie domn țării". Așa spune tradiția. Realitatea însă fusese alta, cu mult mai sîngeroasă și mai zbuciumată de cum o povestește tradiția. Dar oricum, ce era mai greu se făcuse. Neatîrnarea Moldovei era cîștigată. Rămăsese pe seama descălecătorului *Bogdan* și a urmașilor săi de a lărgi hotarele țării, de a le apăra împotriva călcărilor dușmane și de a întocmi o bună cîrmuire de stat, care prin organele ei să creeze condiții prielnice de dezvoltare politică și culturală, să cheazășluiască buna rînduială înlăuntru și să asigure viața și avutul cetățenilor față de atacurile din afară.

Pe vremea lui *Bogdan* cel Bătrîn, căci așa-l numesc cronicile, hotarele Moldovei erau încă foarte înguste. Ele cuprindeau doar părțile de sub munte pînă la apa Siretului. Dar înțeleptul domnitor avu grijă să cheme români de dincolo de munți spre a-i coloniza în noua țară românească pentru ca împreună cu cei descălicați de mai înainte, să muncească pămîntul, să crească turmele și să ajute la apărarea hotarelor.

Căci cu multă vreme înaintea descălicatului lui Bogdan se găseau așezări românești în Moldova, care treceau Siretul, ba chiar și Prutul în părțile tătărăști, ajungînd pînă la Nistru, unde se găsea populație românească, precum văzurăm că era cazul la Cetatea Albă. După dobîndirea neatîmării, așezări noi se ridicau de-a lungul apelor curgătoare și o viață nouă începu să pulseze la poalele răsăritene ale Carpaților, unde pînă atunci nomadizau hoardele barbare.

4. Întinderea stăpînirii moldovenești asupra Hotinului

Ursita rezervase românilor cultivarea acestor ținuturi, unde ai noștri au defrișat codri, au deștelinat săliștile, au uscat mlaștinile, întipărint aceste țări pecetea muncii, hărmiciei și destoiniciei lor și lăsîndu-ne-o nouă cu menirea de a o apăra vitejește și de a conțina cu osîrdie munca civilizatoare începută de ei. Bogdan cel Bătrîn a zidit la Rădăuți o biserică de piatră, în locul alteia mai vechi de lemn, unde mormîntul său se vede pînă astăzi.

Urmașul lui Bogdan era fiul său, *Lațcu*, care lărgi hotarele Moldovei spre miazănoapte și-și mută scaunul de domnie de la Baia la *Siret*, oraș vechi, așezat pe apa cu același nume. În noua sa reședință, el își ridică curți de piatră și un frumos lăcaș de închinare, ale cărui ruine s-au păstrat pînă-n zilele noastre. În timpul domniei sale s-au făcut serioase încercări de a atrage Moldova la legea catolică, dar moldovenii rămaseră credincioși legii lor strămoșești.

La hotarul de miazănoapte al noului stat moldovean se afla pe acea vreme încă un voievodat românesc, voievodatul Șipenițului, care umplea colțul nord-vestic al Moldovei dintre Prut și Nistru. Mărturiile poloneze arată pe timpul lui Bogdan în fruntea *Țării Șipenițului* pe un voievod român Ștefan, care, după toată probabilitatea, ținea în căsătorie pe Margareta sau Mușata, o rudă de aproape a lui Bogdan, dacă nu chiar pe fiica acestuia. Și Ștefan își trage obîrșia din Maramureș, dar, pentru a se sustrage înfrîurii regelui ungar, el se supuse de bună voie craiului leșesc, care încă pe acea vreme încorporase Pocuția regatului său și devenise vecin de hotar cu Țara Șipenițului. Craiul polonez Cazimir cel Mare servea un mare interes politic al țării sale prin faptul că luase sub scutul său voievodatul șipenițean, de care voia să se folosească drept tampon atît

contra tătarilor cît și contra ungarilor. Observă doară foarte bine un vechi cronicar moldovenesc, «că mai bine este a se apăra de după perețele altuia, decît de după al său».

În urmărirea acestui scop, craiul leșesc puse la îndemîna voievodului român mijloacele necesare pentru a preface Țara Șipenițului într-un *trilater* întărit, în unghiurile căruia se aflau cetățile *Hotin*, *Țeșin* și *Hmelov*. Hotinul străjuia vadul Nistrului, Țeșinul vadul Prutului de la Cernăuți, iar Hmelovul drumul de la Colacin. Într-adevăr, istoria ne arată că românii au atins hotarul Nistrului mai întîi la Hotin. Acolo se găsea încă din timpuri străvechi o trecătoare îndemînică, adică un vad, de care se foloseau atît oștirile, cît și negustorii în drumul lor spre Dunăre și Marea Neagră. La început, Hotinul era numai un loc de popas pentru călători și numai încetul cu încetul s-a înjghebat acolo o așezare omenească statornică pentru straja vadului și pentru înlesnirea trecerii. Marea vechime a acestei așezări ne-o cheazășluește un cronicar polonez, care susține că Hotinul s-a înjghebat încă pe vremea cînd umbla pe pămînt Dumnezeu cu Sfîntul Petru. Apreciind după merit însemnătatea acestui vad, deopotrivă cu cea de la Țeșin pe Prut, Cazimir cel Mare dădu voievodului șipenițian Ștefan mijloacele necesare pentru întărirea acestor însemnate capete de pod de la Hotin și Țeșin. Și așa s-a pus, prin priceperea și iscusința românească, temelia cetăților Hotin pe Nistru și Țeșin pe Prut, și anume în prima jumătate a veacului al XIV-lea.

Lui Ștefan îi urmă în domnie fiul său *Petru*, numit după maică-sa "al Mușatei" sau, scurt, *Mușat*. Acest Petru luă în căsătorie pe Nastasia, fiica și moștenitoarea lui Lațcu, care muri fără descendenți bărbătești. Prin căsătoria aceasta se făcu unirea Țării Șipenițului cu Țara Moldovei într-un principat puternic, care atinsese la vest și nord hotarele sale etnice și naturale: Ceremușul, Colacinul și Nistrul. Prin contopirea aceasta, Moldova se întări foarte mult, asigurîndu-și viitorul politic și economic. Petru Mușat mută reședința la Suceava și zidi acolo, după toată probabilitatea, biserica numită a Mirăușilor, care fu restaurată de curînd. El numi pîrcălăbi la Hotin și Țeșin, unde îi găsim pomeniți într-un act domnesc de la 1387, dovadă că la această dată Hotinul se găsea deja sub stăpînirea efectivă a Domnului Moldovei. Tot el prefăcu schitul de lemn de la Neamț într-o clădire de piatră, una din primele așezăminte de acest fel în Moldova.

Dar românii nu s-au priceput numai să pună temelia cetății Hotinului, ci s-au arătat destul de vrednici de a o și apăra. Petru-Vodă Mușat, dar îndeosebi Alexandru cel Bun au întărit în mai multe rânduri zidurile cetății și au așezat pentru apărarea ei staroști și pîrcălabi. Aceștia întruneau în mîna lor toată puterea civilă și militară, precum se va vedea mai tîrziu.

Să reținem deci că Petru-Vodă Mușat a lărgit hotarele Moldovei spre mieznoapte pînă la apele Nistrului, și a cuprins în ele cetatea Hotinului. Clădită și ea prin hărmicie românească, ea fu apărută de ai noștri. Rămase în urma urmașilor săi datoria de a muta stîlpul cu bouri de-a lungul hotarului spre miezăzi pînă la limanul Nistrului și la mare.

Fiul și urmașul lui Petru, Roman-Vodă, fondatorul orașului Roman, izbuti să împingă bourii în sud pînă la mare și să se intituleze cu mîndrie "*mare de sine stătător Domn Țării Moldovei de la munți pînă la țărmul mării*". Alexandru cel Bun goni pe tătari peste Nistru și statornici hotarul Moldovei de-a lungul acestei ape pînă la limanul unde se găsește Cetatea Albă.

CAPITOLUL III

Alexandru cel Bun, întregitorul hotarelor basarabene

1. Dobîndirea Cetății Albe și Chiliei - 2. Ivirea turcilor în Europa și măsurile de apărare contra lor - 3. Întocmirile interne din Moldova - 4. Organizarea bisericească

1. Dobîndirea Cetății Albe și Chiliei

La urcarea pe tron a lui Alexandru cel Bun (1400), Moldova nu-și atinsese încă hotarele ei firești. Ea atingea Nistrul numai la Hotin. De acolo în jos, de-a lungul Nistrului pînă la mare, hoinăreau încă tătarii. Tînărul domn își puse în gînd să-i alunge peste Nistru și să curețe astfel cîmpiile basarabene de cișlele lor. Condițiile politice pentru realizarea acestui plan erau prielnice. Prin contopirea Țării Șipenișului cu Moldova, țara aceasta se întărise foarte simțitor, iar pe cealaltă parte puterea tătarilor, în urma catastrofei ce o suferiseră pe cîmpiile de la Kulikovo (1380) din partea muscalilor, era în vădită descreștere și decădere. Folosindu-se de aceste împrejurări prielnice, Alexandru cel Bun lovi pe tătari în repetate rânduri și reuși să cuprindă vadul de la *Tighina*, pe unde ducea drumul cel mare de negoț care lega Suceava, capitala Moldovei, cu Caffa Genovezilor din Crimeea, numit "*drumul tătăresc*".

De la *Tighina*, Alexandru coborî în jos pe Nistru pînă ce ajunsese la *Cetatea Albă*. Aceasta se găsea sub stăpînirea nominală a tătarilor, pe cînd în realitate adevărații cîrmuitori ai acestei cetăți erau genovezii, care, prin hărmicia, priceperea și spiritul lor de întreprindere în ale negustoriei, făcură din ea unul dintre cele mai vestite și renumite porți de comerț din Marea Neagră; doar Caffa se putea măsura cu Cetatea Albă. De aici se dirija exportul în Crimeea, Anatolia și Constantinopol. La Cetatea Albă depozitau negustorii levantini

mărfurile lor industriale cu destinația pentru Moldova, dar și pentru Polonia și Ungaria. Aceasta se vede, de altfel, și din legenda Sfântului Ioan cel Nou, care fusese negustor grec în Trebizonda și venise pe o corabie italiană la Cetatea Albă în afaceri comerciale și suferi acolo moartea de martir.

Cînd și cum a ajuns Cetatea Albă în stăpînirea Moldovei nu se poate constata cu precizie. Este adevărat că Roman Vodă se intitula la 1392 domn al Moldovei de la munți și pînă la mare, dar cu toate acestea este puțin probabil ca el să fi cucerit atunci și Cetatea Albă. Luptele moldovenilor cu tătarii și neînțelegerile lor cu genovezii pentru posesiunea acestei cetăți au fost de lungă durată pînă ce, în cele din urmă, cetatea fu încorporată definitiv Moldovei. Anul în care s-a întîmplat acest mare eveniment istoric nu se poate preciza. Știm însă dintr-un document de la 1408 că la acest an Cetatea Albă era a Moldovei. Meritul acesta revine lui Alexandru cel Bun. Zdrobind puterea tătarilor și gonindu-i peste Nistru, Domnul Moldovei ajunse, în puterea dreptului de cuceritor, stăpînul cetății și al ținutului ce o înconjură. Genovezii n-aveau decît să se bucure de schimbul acesta de stăpînire, care însemna înlocuirea unei stăpîniri barbare și păgîne prin una creștină și accesibilă tuturor îndemnurilor și năzuințelor de cultură și propășire. Ei recunoscără pe Alexandru-Vodă de domn și purtător de grijă al cetății și se puseră sub scutul și apărarea sa, și aceasta cu drag, întrucît rostul lor acolo nu era de natură politică, ci de ordin pur economic și comercial. Domnul Moldovei, la rîndul său, arăta cea mai mare solitudine față de acești oaspeți prețioși, care puneau în adevărata lor valoare produsele țării, mijlocind schimbul lor cu produsele industriale ale așezărilor italiene din răsărit. Pentru aceste considerații, Alexandru-Vodă se grăbi să le confirme toate drepturile și privilegiile de care se bucurau sub tătari, sporindu-le chiar, în raport cu condițiile nou create. Pe calea aceasta a reușit noul stat moldovenesc să facă una din cele mai însemnate cuceriri politice, dar totodată și economice.

Prin cucerirea Cetății Albe, Alexandru cel Bun izbuti să gonească pe tătari cu desăvîrșire din cîmpiile moldovenești și să așeze în mod statornic hotarul țării sale de-a lungul Nistrului, care la nord era apărat de cetatea Hotinului, iar la sud de întăriturile Cetății Albe. Cu apărarea acestora, Domnul însărcină pe *nămiestnicii* și *posadnicii* săi cei mai de ispravă, înzestrîndu-i cu toată puterea de pîrcălăbi domnești. Pentru

curățirea pămîntului moldovenesc de tătari și pentru alungarea lor peste Nistru au curs șiroaie de scump sînge românesc. Prin aceasta însă nu s-a isprăvit încă menirea noastră istorică. Poate și mai grea decît aceasta a fost apărarea hotarelor dobîndite cu atîtea jertfe de încălcări noi și năprasnice, încercări grele pe care viitorul le rezervă neamului nostru.

Prin cucerirea Cetății Albe, Alexandru cel Bun deschise Moldovei o fereastră spre mare. A doua fereastră trebuia să fie *Chilia*. Țările năzuiesc spre mare ca și plantele spre lumină. Marea este elementul care apropie și leagă țări și popoare și le deschide orizonturi noi și largi. Așa se explică năzuința domnilor Moldovei spre mare și nerăbdarea lor de a ajunge în stăpînirea țărmlui de mare. Dar această tendință firească nu era străină nici de domnii Țării Românești. Și ei se simțeau mînați de același dor de mare. Și Țara Basarabilor avea nevoie de aer de mare, avea nevoie de ieșire la mare, de debușuri comerciale pentru a-și putea pune în adevărată valoare produsele și bogățiile naturale.

Nevoia de a satisface aceste interese și politice și economice mîna mereu pe domnii munteni spre răsărit, spre "părțile tătarești", care deschideau drumul spre mare. În năzuințele acestea, domnii munteni erau sprijiniți și de craii ungurești, care căutau prin țările noastre un debușeu la Marea Neagră pentru produsele lor industriale. Pentru a-și asigura ieșirea la mare cuceri Mircea Dobrogea, pentru a evita, pe cît posibil, ciocnirea cu rivalul său moldovean, care urmărea același scop pentru țara sa. Prin încercarea aceasta crezuse Mircea că va putea evita ciocnirea fatală dintre munteni și moldoveni pentru drumul la mare. De vreme ce turcii zădărnici războiurile dobrogene ale lui Mircea - planuri ce fuseseră reluate și realizate numai foarte tîrziu în timpul lui Carol-Vodă - izbucnirea luptei pentru ieșirea la mare între moldoveni și munteni deveni inevitabilă.

Spre gurile Dunării erau îndreptate și privirile lui Alexandru cel Bun, dat fiind că într-acolo era îndreptat cursul apelor celor mai însemnate care străbat Moldova de la miazănoapte spre miazăzi. Acolo, deci, la Chilia se ciocniră interesele politice și economice ale ambelor țări surori, Muntenia și Moldova. Ciocnirea aceasta era condiționată prin însăși natura lucrurilor, ea nu putea fi înlăturată, cu toate că urmările ei fură foarte stricătioase, fiindcă dezlănțuiră neînțelegeri, lupte și dușmăni între ambele țări românești.

lupte care dăinuiri aproape o sută de ani și se terminară cu așezarea turcilor în Chilia și Cetatea Albă, pentru ca să se adeverească din nou zicala că unde se ceartă doi, câștigă al treilea.

Nu cunoaștem bine împrejurările în care Alexandru-Vodă puse mîna pe Chilia. Se pare însă că luptele pentru așezarea "hotarelor basarabene" fuseseră anevoioase și de lungă durată. Se poate ca Alexandru să fi căzut de bună voie la învoială cu Mircea asupra cesiunii Chilieii, precum tot ei căzuseră la învoială asupra fixării hotarului dintre Moldova și Muntenia. În privilegiul de comerț pe care Alexandru cel Bun îl dădu liovenilor la 1408 nu se pomeneste încă de Chilia, o dovadă că ea nu aparținea încă Moldovei la acea dată. În tratatul de la Lublau din 1412 găsim pomenită Chilia între orașele moldovenești. Aceasta arată că la această dată Chilia fusese ocupată de domnul Moldovei. De aici deducem că acest însemnat port comercial din delta Dunării fusese desprins de Alexandru cel Bun din hotarul Țării Basarabilor și anexat Moldovei între anii 1408-1412, împreună cu întregul ținut din jurul său. Ținutul acesta continuă însă să fie numit ținut sau hotar basarabean, cu toate că nu mai aparținea Țării Basarabilor, ci era alipit Moldovei. Cronicarii timpurilor următoare arată că aceste orașe erau așezate în *Basarabia veche*, care atunci era a Moldovei. De aici, numele Basarabia a fost întins asupra Bugeacului și mai apoi asupra întregului teritoriu dintre Prut și Nistru.

Pierderea Chilieii a trezit mari nemulțumiri în Muntenia. Chestiunea Chilieii a rămas și după învoiala cu Mircea mărl discordiei între Moldova și Muntenia. După moartea lui Mircea, Alexandru apucă să respingă un atac al lui Dan Vodă asupra Chilieii, pentru a asigura anexarea ei la Moldova. În cele din urmă, muntenii, văzînd că nu pot izbuti, se resemnară cu portul Brăilei, căruia îi dădură o mare dezvoltare.

Schimbarea în stăpînire a Chilieii nu atinse deloc interesele comerciale ale genovezilor, care se instalaseră acolo, ca și în Cetatea Albă, încă de cu bună vreme. Ei continuară să rămînă în Chilia ca și mai înainte, fiindcă acest orașel le devenise o a doua patrie, văzîndu-și nestingheriți de nimeni de treburile lor negustorești.

Pentru Moldova cuceririle acestea fuseseră de cea mai mare însemnătate, dat fiind că, prin stăpînirea Chilieii și Cetății Albe, moldovenii dobîndiră posibilitatea de a participa

direct la ramura pontică a comerțului levantin. Prin acest fapt, comerțul Moldovei cîștigă o însemnătate internațională. Corăbii străine puteau intra fără nici o piedică în porturile moldovenești de la Chilia și Cetatea Albă, pentru a depozita acolo bogățiile lor și a încărca materii prime de care abunda Moldova. Prin schimbul acesta de mărfuri sporeau și veniturile visteriei domnești. Comerțul genovezilor în Moldova cîștigă numai acum o bază solidă. Negustorii moldoveni, dar și cei polonezi și transilvăneni nu mai trebuiau să călătorească la Caffa pentru a găsi mărfuri "tătărăști", pentru că ei le puteau găsi mai aproape, în porturile moldovenești de la Chilia și Cetatea Albă. Negustorii genovezi, la rîndul lor, găseau în Moldova un teren sigur pentru desfacerea mărfurilor lor; ba mai mult chiar, ei intrară în relații comerciale cu Polonia și Transilvania, grijînd de a se pune în legătură directă cu Italia, țara lor de baștină. Vechiul drum tătărăsc care ducea la Caffa pierdea pe zi ce trece însemnătatea sa de odinioară; tot comerțul se desfășura pe drumurile moldovenești, care tîneau la Cetatea Albă și Chilia. Vedem, așadar, că dobîndirea acestor două porturi fusese de cea mai mare însemnătate politică și economică pentru Moldova.

Mai ușor a fost pentru Alexandru cel Bun să cadă de acord cu Mircea asupra hotarului dintre ambele țări surori. Acesta s-a statornicit, precum se știe, de-a lungul Milcovului, care cade în Putna pentru ca împreună cu aceasta să se reverse în Siret și apoi în Dunăre. Dinspre apus, spinarea Carpaților forma granița între Moldova și Transilvania. Acestea erau vechile hotare ale Moldovei, pe care le-a întregit Alexandru cel Bun. Hotarele acestea încadrau o suprafață de 94.301 km², dintre care 45.630 km² cad asupra Basarabiei iar 10.441 km² asupra Bucovinei. În cadrul acestor hotare s-a dezvoltat viața politică, culturală și economică a românilor moldoveni din timpul lui Alexandru cel Bun pînă-n zilele de glorie și mărire ale Regelui Ferdinand I, întregitorul neamului în hotarele sale etnice. Rămîne deci bine stabilit că teritoriul Basarabiei de azi a fost curățit de tătari prin vitejia românească și îndrumat spre o nouă viață istorică de Domnii Moldovei.

2. Ivirea turcilor în Europa și măsurile de apărare contra lor

Îndată ce Alexandru cel Bun stabili hotarele țării sale, el se grăbi să ia măsurile convenite pentru apărarea lor. El întări Hotinul, Chilia și Cetatea Albă, așezând în fruntea cetăților pîrcălabi probați în vijeliile luptelor și în dragostea și credința către țară. Ca și la Hotin, astfel aveau și pîrcălabii de Chilia și Cetatea Albă sub comanda lor cete de viteji și voinici deprinși cu războiul, fiind pururea gata pentru lupta de apărare contra atacurilor, ori de unde ar fi venit ele. Și atunci, ca și azi, Moldova era înconjurată de vrăjmași care rîvneau la libertatea și bogățiile ei. Dinspre miazănoapte pîndea polonii, care umblau să-și deschidă prin Moldova noastră un drum la mare; dinspre soare răsare eram veșnic amenințați de hoardele tătarești din regiunile pontice, care nu puteau uita așa de curînd frumusețile și bogățiile Moldovei, din care ai lor se înfruptaseră atîția zeci de ani. Mai apoi se ridică împotriva noastră un dușman nou, cazacii, care își aveau culcușul în siciurile zaporjene, adică în vetrele lor fortificate care se găseau dincolo de faimoasele căderi sau praguri ale Niprului, și de unde năvăleau necontenit în Moldova, pentru a prăda și jefui de la noi ceea ce nu găseau la ei, din pricina trîndăviei și pornirii lor spre o viață fără căpătîi.

Dar, dintre toate neamurile acestea vrăjmașe, neamul cel mai primejdios și mai dăunător dezvoltării noastre politice și economice deveniră, fără îndoială, turcii. Era pe vremea descălcatului Moldovei, cînd hoardele unui nou popor asiatic, crescut în disprețul față de moarte și deprins la supunere și rînduială, năvăliră în Europa, de astă dată însă nu pe la noi, ci prin Peninsula sau Poluostrovul Balcanic. Pribegînd din fundul Asiei, turcii de sub căpetenia lui Osman, după care se și numeau osmanlii, năvăliră în Asia Mică, cuprinseseră acolo pămînturi destul de întinse pentru a-și întinde corturile și a găsi hrană suficientă pentru ei și pentru turmele lor. Cum le mergea vestea de oameni curajoși și pricepuți în ale războiului, ei se treziră foarte curînd în corturile lor cu solii împăraților bizantini de la Constantinopol, care veniră să-i cheme în ajutor în luptele interne pe care împărații le purtau împotriva rivalilor lor. Turcii, pentru care războiul devenise aproape un meșteșug din care trăiau, își închiriau cu drag brațele lor războinice

bizantinilor, fiindcă aceștia le dădeau prilejul binevenit de a se amesteca în daraverile europene și de a cunoaște slăbiciunea Împărăției Bizantine în toată goliciunea ei, și cunoscînd odată această slăbiciune, ei nu ezitară de a o exploata în folosul mărețelor lor planuri de viitor.

Un mare cutremur de pămînt, care dărîmă zidurile mai multor cetăți bizantine, dădu osmanliilor doritul prilej de a pune stăpînire asupra orașului Galipoli și de a se întări acolo în așa fel, încît nimeni să nu-i mai poată scoate. Dobîndind astfel o bază de operațiune în Europa, ei înaintară necontenit în interiorul Peninsulei Balcanice, prinzînd o cetate bizantină după alta, pînă ce, în cele din urmă, izbutiră să cucerescă Adrianopolul și să mute scaunul de cîrmuire al sultanului lor, Murad, în vechea și puternica cetate a împăratului Adrian. Prin o coincidență fatală s-a întîmplat evenimentul acesta, așa de însemnat în consecințele sale istorice, chiar pe vremea descălcatului Moldovei de către Bogdan cel Bătrîn. Tronul sultanului se găsea sub un cort, a cărui poartă, spre deosebire de porțile supușilor săi, era cu mult mai înaltă și mai împodobită. Pentru aceasta curtea sultanului se numește pînă astăzi "Înalta Poartă".

De la Adrianopol, turcii continuară cu mult succes cuceririle lor în Balcani. La 1389 ei bătură pe sîrbi pe Cîmpul Mierlei și subjugară toată Serbia. După alți 4 ani ei cuceriră Bulgaria, întinzînd hotarele împărăției lor pînă la apa Dunării. Ademenit de acest succes, Baiazid Fulgerul, în marșul său viforos, trecu Dunărea pentru a pedepsi pe Mircea, Domnul Țării Românești, pentru îndrăzneala sa de a fi ajutat pe sîrbi contra turcilor. Mircea îl înfundă cu oaste cu tot în smîrcurile de la Rovine, la porțile Craiovei, așa că sultanul numai cu mare greutate putu scăpa teafăr din nesocotita sa aventură în Țara Românească. După alți doi ani se dădu marea bătălie de la Nicopole la care, pe lîngă Mircea, luară parte probabil și ostași moldoveni trimiși în ajutorul creștinătății de Ștefan cel Bătrîn, Domnul Moldovei. Aceasta a fost cea dintîi ciocnire între moldoveni și turci. Bătălia de la Nicopole s-a sfîrșit cu înfrîngerea creștinilor. Mircea pierdu cetățile pe care le cucerise dincolo de Dunăre, îndeosebi Silistra și litoralul dobrogean. Se pare că de această strîmtoare a domnului muntean se folosi Alexandru cel Bun pentru a pune mîna pe Chilia și Cetatea Albă.

Așezarea turcilor la Dunăre însemna o continuă primejdie

pentru propășirea și neafirmarea Moldovei. Alexandru înțelesese de cu bună vreme primejdia aceasta și se grăbi să ia măsuri de apărare. El cheltui sume mari pentru întărirea cetăților de la granița sudică a Moldovei, care era în primul rând amenințată de turci. Măsurile acestea de prevedere prinseră bine la 1420, când turcii apărură cu flota lor sub zidurile Cetății Albe. Pîrcălabii moldoveni izbutiră să respingă în mod norocos atacul, care avea să se repete de multe ori în scurgerea veacurilor. Se pare că atunci Domnul Moldovei înțelese să îmblînzească pornirea turcilor, trimițînd daruri sultanului.

Alexandru era un cîrmuitor de țară prea încercat ca să se întemeieze prea mult pe înțelegerea sa cu turcii. Pentru a se pune la adăpost față de surprinderi din partea acestora, el se învoi cu Gedigold, guvernatorul Podoliei, ca acesta să-i ajute la ridicarea de întărituri noi la Cetatea Albă, spre a putea preîntîmpina un nou atac turcesc ce i se semnalase. Nu mai puțin de 4.000 de care se puseră în mișcare pentru a căra materialul necesar pentru fortificarea cetății, iar 12.000 de oameni au muncit zi și noapte pentru ridicarea în grabă a zidurilor scutitoare. Din fericire, atacul turcesc nu s-a produs, dar cetatea era gata pentru orice eventualitate. Este probabil însă că și măsurile energice de apărare din partea moldovenilor vor fi determinat pe turci de a nu mai încerca un nou atac zadarnic.

La 1427 cetatea Chilia avu cinstea de a găzdui între zidurile ei pe împăratul bizantin Ioan al VIII-lea, care se întorcea din apus, unde ceruse ajutor împotriva turcilor care amenințau însuși Constantinopolul. Este posibil ca, cu acel prilej, Alexandru-Vodă să fi primit de la împăratul Bizanțului sceptrul și coroana împărătească - simbolurile suveranității domnești.

Avîntul ce luase Moldova sub domnia înțeleaptă a lui Alexandru cel Bun trezi lăcomia Ungariei și a Poloniei după bogățiile ei. La 1412 domnitorii acestor țări vecine se înțeleseseră între ei printr-o legătură tainică de a împărți Moldova între aceste două state în așa fel, ca Polonia să cuprindă toată "pădurea" dintre Prut și Nistru, adică toată Basarabia de azi, cu marele emporiu comercial de la Cetatea Albă, iar restul țării dintre Prut și Carpați cu al doilea centru comercial al Moldovei, Chilia, să fie încorporată Ungariei. Este evident că planul acesta de împărțire era determinat de

năzuințele ambelor regate vecine de a-și deschide un drum spre mare prin luarea în posesiune a porturilor noastre comerciale de la Chilia și Cetatea Albă. Numai energiei, hotărîrii și patrioticeii vigilențe a lui Alexandru-Vodă avem a mulțumi că acest meschin plan de împărțire a Moldovei n-a putut fi tradus în faptă.

3. Întocmirile interne din Moldova

Alexandru cel Bun nu s-a dovedit meșter numai în întregirea hotarelor și apărarea lor. El a înțeles să dea țării sale și o bună organizare lăuntrică. În fruntea țării stătea domnul cu slujbașii și sfetnicii săi. Aceștia erau: marele logofăt pentru treburile din afară, marele vornic pentru treburile din lăuntru, marele spătar pentru nevoile oștirii și marele vistiernic care avea în seama sa vistieria țării. De la o bucată de vreme încoace, înmulțindu-se norodul, s-au numit doi vornici, unul pentru țara de sus și altul pentru țara de jos. Pe lângă slujbașii aceștia care cîrmuiau treburile obștești ale țării, mai erau încă și alții care îndeplineau funcții pe lângă curtea domnească și anume: marele postelnic, care îngrijea de locuința domnească, marele paharnic și marele stolnic, care serveau masa domnească și marele comis, care era mai mare peste hergheliile curții. Acestea erau la început slujbele sau boierii cele mari ale țării. Acești boieri formau împreună cu înaltele fețe bisericești sfatul și divanul domnesc prin care se cîrmuia țara și se împărțea dreptatea.

Domnul nu petrecea neconținut la reședința sa din Suceava, ci el și în timp de pace cutreiera neconținut țara în lung și-n lat pentru a cunoaște nevoile norodului, a-i asculta jalbele, a împăca certurile și neînțelegerile dintre oameni, a se încredința despre îndeplinirea poruncilor sale, a mîngîia pe cei nenorociți și a apăra pe cei asupriți și năpăstuiți împotriva oamenilor răi și a străinilor pizmuitoari. În călătoriile sale de judecată și control, Alexandru cel Bun trecea adesea Prutul în ținuturile basarabene, pentru a petrece în mijlocul străjerilor săi de la Hotin, Cetatea Albă și Chilia.

În vederea unei ocîrmuiri mai bune, țara era împărțită în ținuturi care pe vremea aceea se numeau pîrcălabii, fiindcă în fruntea ținuturilor sau districtelor stăteau pîrcălabii. Mai târziu căpeteniile ținuturilor se numeau și starosti, cu un nume împrumutat de la polonezi.

Pe vremea aceea Basarabia era foarte puțin locuită. Călătoreai zile întregi prin locuri pustii, fără să întâlnești o ipenie de om. Din pricina aceasta, în Basarabia se găseau atunci numai trei pîrcălăbii și anume a Hotinului, a Cetății Albe și a Chilie. Restul teritoriului basarabean ținea de ținuturile de dincoace de Prut. Numai cu vremea, sporind numărul populației, s-au întocmit în Basarabia pîrcălăbii noi la Lăpușna, la Orhei și la Soroca, precum vom vedea la rîndul său.

Pîrcălăbii, și îndeosebi cei de hotar, țineau în mîinile lor toată puterea civilă și militară asupra ținuturilor cîrmuite și apărute de ei. Și nici nu putea fi altfel, fiindcă în vremea aceea nu era zi lăsată de Dumnezeu, în care vrăjmașul de peste hotar să nu fi încercat de a călca pămîntul țării. Ca și în Roma antică, așa era și în Moldova templul lui Ianus veșnic deschis. Pîrcălăbii de la Hotin și Cetatea Albă aveau în seama lor straja vadurilor de pe Nistru așa de bine cunoscute tătarilor prădalnici. Ei aveau la îndemîna lor cete de *viteji* și *voinici* care erau pururea gata de a respinge orice atac de oriunde ar fi venit el. La întărirea cetăților erau datori să lucreze atît străjile ce stăteau în cetăți, cît și oameni din satele vecine peste care se întindea autoritatea administrativă și judiciară a pîrcălăbului. După respingerea fiecărui atac, Domnul se simțea dator să răsplătească vitejia, curajul și vrednicia apărătorilor, miluindu-i cu pămînturi întinse în preajma cetății sau în largul cuprins al ținutului, în "pustie". *Vitejii* - căpeteniile și fruntașii cetelor - primeau moșii întregi, iar *voinicii* sau oștenii de rînd erau răsplățiți cu *răzeșii* mai mari sau mai mici, fiecare după isprava și vrednicia sa. Atît vitejii, cît și voinicii primeau pămînturile de veci în proprietate individuală, cu dreptul de moștenire din tată în fiu pînă în zilele noastre. Aceste donații erau o adevărată răsplată "pentru dreapta și credincioasa lor slujbă către domn și ca să fie strajă împotriva tătarilor" sau împotriva oricărui alt dușman. Colonizări de felul acesta se făcură și de-a lungul drumului de comerț care lega Moldova cu tătările și cu porturile românești de la mare: Cetatea Albă și Chilia. Și într-adevăr, găsim pînă azi largi pămînturi răzășești nu numai la Nistru, ci și în valea Răutului și a Bîcului. În cursul vremilor se așezară pe moșiile domnești, boierești sau mînăstirești muncitori de rînd, mînați de nevoi din alte părți ale Moldovei sau ale țărilor vecine. Aceștia primeau adăpost pe moșie, iar în schimb trebuiau să facă proprietarului anumite

zile de muncă pe an și să dea zăciuală sau dijmă din toate roadele cîmpului și din belșugul animalelor. Oamenii aceștia care, spre deosebire de răzeși, n-aveau pămîntul lor propriu, ci se hrăneau pe pămîntul altora se numeau *vecini*. Pe timpul lui Alexandru cel Bun numărul vecinilor era încă mic și neînsemnat pentru că se găseau încă foarte multe pămînturi pustii și nelocuite. Înmulțindu-se însă oamenii și înăsprindu-se traiul se întîmpla ca mulți răzeși să treacă în rîndurile vecinilor, împuținîndu-și răzășia prin fărîmițare și prin încărcarea ei cu datorii, pe care ei nu mai erau în măsură a le plăti în alt chip decît trecînd-o în mîinile boierilor creditori.

Boierii, mazilii, răzeșii și vecinii trăiau din munca cîmpului și din prășila vitelor. Se semăna de preferință grîu care rodea foarte bine și era căutat și de negustorii străini care veneau din țările vecine ca să-l cumpere. Pe lîngă grîu se mai cultiva și orz, ovăz și secară. Porumbul sau păpușoiul era încă necunoscut la noi pe vremurile acelea. Se păseau cai, boi, oi, capre și rîmători. Aceștia din urmă se îngrășau cu ghindă sau cu jir și se vindeau cu preț bun în tîrgurile săsești din Ardeal. Caii, vitele comute și oile se creșteau atît pentru nevoile țării, cît și pentru export. Herghelii de cai, cirezi nenumărate de vite și turme nesfîrșite de oi populau pășunile grase ale Basarabiei, de unde erau mîinate spre iarmaroacele de la hotar, iar de acolo îndreptate spre Caffa Genovezilor, spre Polonia, ba chiar pînă spre îndepărtatul Dantzig. Hrana populației consta în pîine de grîu și brînză de burduf. Cînd vreunul dintre viteji sau chiar dintre voinici, învrednicindu-se de încrederea Domnului, era chemat să îndeplinească o slujbă oarecare în folosul țării, atunci el devenea *boier*. Iar dacă boierul dintr-o pricină oarecare pierdea slujba, atunci el înceta de a mai fi boier și devenea *mazil* pînă ce Domnul se milostivea de a-l chema din nou în slujba curții sau a țării.

Din cetele acestor viteji, păzitori de vaduri și străjeri de hotar, coboară răzeșii și mazilii hotinieni, soroceni și orheieni de azi, care țin cu atîta sfințenie la răzeșiile lor pe care împrejurările vitrege le-au îngustat pînă la cîteva desetine. Mai tîrziu slujitorii aceștia de margine, care aveau în grija lor paza vadurilor și straja cetății, se numeau *pușcași*, iar căpeteniile lor se chemau *vatafi*.

Sub zidurile scutoare ale cetăților se dezvoltară cu vremea *tîrguri* unde se așezau tîrgoveți moldoveni, printre care trăiau amestecați și negustori polonezi, litvani, genovezi,

armeni, greci și evrei. Rînduiala dinlăuntru a tîrgului nu se deosebea de cea a celorlalte tîrguri moldovenești. Tîrgul era cîrmuit de 12 sfetnici, aleși dintre oamenii buni și bătrîni. Sfetnicii aceștia orășenești se numeau *pîrgari*, iar în fruntea lor stătea *șoltuzul*; în seama lor era grija pentru bunul mers al treburilor publice. O vagă amintire despre această veche organizație municipală s-a păstrat în cîntecul lui Ghelea, care caută pretutindeni "pe fiica Pleașului, Pleașului *pîrgarului*, păunița satului".

La Hotin se țineau de mai multe ori pe an bîlciuri sau iarmaroace care erau vestite în toată împrejurimea. Cu prilejul acestor iarmaroace se îngrămădeau în Hotin negustori de pretutindeni. Pînă și de la Constantinopol veneau negustori cu caravanele lor, aducînd mărfuri de tot felul. Din vămuirea mărfurilor curgeau bani frumoși în haznaua domnească. În tratatul de comerț ce s-a încheiat la 1408 între Domnul Moldovei și tîrgoveții din Leov se amintește de tîrgurile de la Hotin și Cetatea Albă și de vama ce se plătea acolo. Pe piață ajungeau în prima linie cereale, apoi piei crude, lînă, miere și ceară care se adunau din prisăcile domnești și mînăstirești, - domnul dăruia adesea "locuri de prisacă în pustie" - dar și din scorburile copacilor care slujeau de știubei natural pentru hărmicia albinelor. Produsele acestea erau căutate de poloni și de tătari, dar mai ales de negustorii genovezi care veneau cu corăbiile lor în porturile noastre pentru a încărca acolo prisosul bogățiilor moldovenești.

Negustorii străini nu veneau la noi cu mîna goală. În schimbul produselor noastre, ei ne aduceau bani frumoși de aur și argint, dar și diverse produse industriale ale iscusinței și hărmiciei lor. În vreme ce țaranul înțelegea să-și acopere toate nevoile din produsele gospodăriei sale, gospodina țesînd pînză pentru cămăși și pănură pentru mantale, pieile de animale lînoase servind pentru cojoace iar cele de porc și de vită pentru încălțăminte, domnul, boierii, dregătorii și clerul aveau nevoie de postavuri de tot felul, de stofe scumpe lucrate cu fir de aur pe mătase sau catifea (brocart), de blănuri alese, de arme felurite. Halatul domnesc, veșmintele sau ornatele bisericesti, podoabele scumpe de aur și pietrele scumpe nu se fabricau în țară, ci trebuiau importate din străinătate. Negustorii străini știau foarte bine lucrul acesta și aduceau din plin tot ce lipsea la noi. Apoi oamenii bogați mai aveau nevoie de piper, scorțișoară și alte mirodenii, de vinuri grecești, care

toate intrau în țară pe la Chilia și Cetatea Albă. Astfel începură ai noștri a face negoț, desfăcînd produsele indigene care prisoseau și cumpărînd din străinătate mărfuri care nu se puteau găsi și nici fabrica în țară. Pentru înlesnirea negoțului, domnii băteau și bani moldovenești cu inscripție latină sau slavonă în jurul herbului țării, care era capul de bour cu stea între coarne, avînd de o parte soarele, iar de alta luna. Aceleași semne se văd și în pecetea domnească ce se imprima pe toate hîrțile gospod, adică domnești.

Ținutul Hotinului era pe vremuri bogat în păduri de fag sau *bucovine*. În ascunzișul acestor codri, precum și în fundăturile văilor, se pitulau, ascunse și îndosite, casele sătenilor pentru ca să fie mai la adăpost de jafurile dușmane. Satele se numeau de obicei după numele celui ce le întemeia. Dacă descălicătorul satului se chema Balc, atunci satul lua numele de Bălcăuți sau Bălcești; tot așa derivă Dinăuți de la Dinu, Romancăuți de la Roman, Lencăuți de la Lențea, Varticăuți de la Vartic, Tulbureni de la Tulbure, Șendreni de la Șendrea, Secureni de la Secure, Mihălășeni de la Mihalaș, Moșunești de la Moșu, Mălinești de la Mălin, Grozănești de la Grozea, Stroești de la Stroe, Burlănești de la Burlă ș.a. Se mai întîlnesc sate cu nume ca Poiana, Larga, Rotunda, Vișoara, Sînger, Mămăliga etc. Numele acestea arată mai presus de orice îndoială că fondatorii acestor sate erau români. În fruntea satelor se alegea de către săteni un vornic care îngrijea de nevoile obștești cu sfatul și ajutorul vatanilor, aleși și ei din rîndurile bătrînilor satului.

Dar negoțul cu străinătatea își avea și el rînduiala sa. Alexandru cel Bun a înțeles lucrul acesta cînd a încheiat legături de negoț cu negustorii din Leov și cu cei din Bistrița Ardealului. Din legăturile acestea cunoaștem atît mărfurile, cît și drumurile pe care se strecura comerțul Moldovei în vremea aceea. Mărfurile sînt cele arătate mai sus. Drumurile de negoț purcedeau de la Suceava spre hotarele țării. Pentru negoțul cu Podolia ducea un drum la Hotin și de acolo la Camenița. La Hotin așezase Alexandru un vameș care ridica și *brudina* pentru trecerea vadului ca și la Țeșin pe Prut și la Tighina. Un alt drum purcedea din Suceava, trecea Prutul la Țuțora, atingea Lăpușna și ducea la Tighina, unde era a doua trecătoare peste Nistru și unde aștepta vameșul moldovenesc. De la Tighina cobora un drum în jos de-a lungul Nistrului spre Cetatea Albă. Un alt drum lega Cetatea Albă cu Chilia pe

uscat, pentru că legătura pe mare era anevoioasă. De la Chilia urca un drum drept spre Lăpușna. Mai târziu o cale directă lega Hotinul cu Soroca, Orheiul și cu Tighina. Acestea erau arterele comerciale care legau Basarabia cu Moldova, făcând să bată același puls economic dincoace și dincolo de Prut. Pe pământul Basarabiei se găseau cele mai însemnate centre de comunicație cu străinătatea: Hotinul, Tighina, Cetatea Albă și Chilia, care cîteșpatru erau totodată și cele mai importante piețe comerciale ale Moldovei. De posesiunea lor depindea bunăstarea economică a Principatului și importanța sa politică și culturală.

Cît despre buna administrație și siguranță internă pe timpul lui Alexandru cel Bun ajunge să pomenim pățania unui călător francez, pentru a ne convinge despre marea rînduială ce domnea atunci în Moldova. Era la 1420 cînd un călător francez, Guillebert de Lannoy, plecă din Camenița și ajunse, călătorind prin "pustietăți mari", la reședința Domnului Moldovei. De acolo el, urmînd drumul indicat mai sus, se coborî spre Cetatea Albă. Înainte însă de a ajunge la ținta călătoriei sale, el fu atacat de hoji în drumul mare și prădat pînă la piele. În halul acesta, bietul călător ajunse cu chiu cu vai în Cetatea Albă, unde se plînsese dregătorilor moldovenesti de acolo. Aceștia luară măsurile convenite pentru urmărirea hoșilor și reușiră în mai puțin de 8 ore să descopere pe făcătorii de rele și să-i aducă legați fedeleș și cu ștreangurile la gît înaintea francezului care, de bucurie de a-și fi regăsit lucrurile pierdute, îi iartă, dăruindu-le viața. Întîmplarea aceasta arată cît de bună și conștiincioasă era administrația românească pînă în aceste îndepărtate regiuni ale Moldovei.

4. Organizarea bisericească

Pentru a fi compleți mai rămîne să aruncăm o scurtă ochire și asupra întocmirilor bisericești din Moldova lui Alexandru cel Bun. În țările ortodoxe și îndeosebi la noi, puterea duhovnicească era așa de strîns legată de puterea de stat, încît în închipuirea cetățenilor una n-ar fi putut exista fără alta. Mitropolitul era sfetnicul cel mai intim al Domnului, ornatul domnesc era aproape la fel cu cel al arhierelui. Puterea duhovnicească era considerată ca o parte întregitoare a puterii de stat. Prin ceremonia ungerii și a încoronării, mitropolitul înzestra puterea domnească cu nimbul obîrșiei sale

dumnezeiești. La rîndul său mitropolitul cu sufraganii săi se bucurau de scutul și protecția Domnului. Fețele arhieresti făceau parte din divanul domnesc și interveneau, din însărcinarea Domnului, la aplanarea diverselor chestiuni politice și administrative. Pentru a desăvîrși deci organizația de stat a voievodatelor, domnii români grijiră deci, de cu bună vreme, să așeze mitropoliți lîngă scaunul lor de domnie. Așa făcu Alexandru-Vodă Basarab, chemînd și așezînd mitropolit pe lîngă curtea sa din Argeș (1359). De același gînd fuseseră călăuziți și înaintașii lui Alexandru cel Bun din Moldova. La început ei se ajutau cu vlădici-stareți de schit care însă nu erau canonicește recunoscuți de către patriarhatul din Constantinopol. Acesta se îmbia de a trimite domnilor noștri arhieriei greci. Dar de aceștia țara n-avea nevoie, ci cerea cu insistență un cap bisericesc din rîndurile moldovenilor. Din pricina aceasta se iscară certuri și neînțelegeri între Domn și Patriarh, pînă ce, în cele din urmă, dibăciei diplomatice a lui Alexandru cel Bun îi succese de a aplană conflictele și a găsi pentru chestiunea bisericească din Moldova o dezlegare pașnică.

În Cetatea Albă, cucerită de curînd de Alexandru, funcționa un vechi episcopat ortodox pentru creștinii din părțile acelea. Acolo se aflau și moaștele Sfîntului Ioan cel Nou, care suferi acolo moartea de mucenic (1330) chiar pe locul unde se află paraclisierul Sf. Ioan din Cetatea Albă.

Acest mucenic fusese negustor din Trebizonda și venise la Cetatea Albă pentru treburi negustorești. Acolo stăpîneau însă tătarii păgîni, care încercară de a-l abate de la credința sa dreptmăritoare. El se împotrivi însă cu toată puterea credinței sale, din care cauză fu osîndit la moarte și legat de coada unui cal și tîrît pe străzile orașului pînă ce se găsi cineva care să-i taie capul. Îndată după moartea mucenicului s-au arătat minuni în preajma moaștelor sale și atunci credincioșii, convingîndu-se că era omul lui Dumnezeu, adunară cu smerenie moaștele sale, le așezară cu cucernică îngrijire într-un sicriu scump și se închinară la ele pentru a găsi tămăduirea tuturor suferințelor și mîngierea sufletului zbuciumat. Cu ocazia strămutării moaștelor Sfîntului Ioan la Suceava s-a scris și viața lui de către Grigore Țamblac, probabil în 1402.

Prin cucerirea Cetății Albe, Alexandru cel Bun dobîndi un episcopat recunoscut de patriarhie, precum și moaștele unui sînt ocrotitor al țării sale. El obținu lesne învoirea patriarhului

de a muta scaunul episcopal de acolo la Suceava, capitala Moldovei. Pe noul scaun arhiepiscopal fu ridicat vlădica Iosif, o rudă a Domnului, care se călugărise și care luă titlul de *mitropolit al Moldovei și Sucevei*. Tot atunci Alexandru-Vodă trimise pe unul dintre boierii săi la Cetatea Albă pentru a ridica de acolo moaștele Sfântului Ioan și a le aduce cu mare alai la Suceava, fiindcă se cuvenea ca pe lângă scaunul mitropolitan să se găsească și moaștele unui mucenic al credinței lui Hristos. Domnul însuși ieși cale de mai multe poște întru întâmpinarea sfințelor moaște care fură așezate cu mare pompă religioasă în biserica mitropolitană din Suceava. Mai înființată Alexandru-Vodă și episcopia de *Roman*, dându-i ca eparhie o parte din țara-de-jos. Ceva mai târziu s-a întemeiat o episcopie la *Rădăuți*, în țara-de-sus, pentru ținuturile Cernăuților și Hotinului.

Ca domn cucernic cu frica lui Dumnezeu, Alexandru cel Bun a întemeiat și mai multe mănăstiri. Cea mai veche între ele este mănăstirea Bistrița pe apa cu același nume mai jos de Piatra Neamțului. Această ctitorie pare să-i fi plăcut mai bine dintre toate, căci și-o alege ca lăcaș de veșnică odihnă, unde mormîntul său se vede pînă-n ziua de azi. Tot la Bistrița s-au făcut cele dintîi însemnări istorice despre împlinirile politice din Moldova, pe care le găsim cuprinse în *Letopisețul de la Bistrița*, fiindcă mai înainte moldovenii încă nu obișnuiau să însemne pentru informarea urmașilor fapte din viața lor. O a doua fundație a lui Alexandru-Vodă este mănăstirea Moldoviței pe apa cu același nume în munții Bucovinei. Acest vechi așezămînt bisericesc fu dăruit din temelie de un năprasnic cutremur de pămînt, așa că azi numai ruinele mai arată locul unde fusese vechea mănăstire. Clădirea de azi, împodobită cu frumoase fresce, s-a ridicat în apropierea vechilor ruine de un urmaș al lui Alexandru, de Petru-Vodă Rareș. A treia mănăstire fu ridicată de Alexandru dincolo de Prut, pe pămîntul Basarabiei de azi. Este mănăstirea *Vărzărești*, ascunsă în codrii Bicovățului la nord de Nisporeni, nu departe de Prut. Aceasta este fără îndoială cea mai veche ctitorie moldovenească în Basarabia. Actul de ctitorie nu ni s-a păstrat. Mănăstirea Vărzărești însă se pomenește ca fiind în ființă într-un document de la Alexandru cel Bun din anul 1420, dovadă că fundarea ei trebuie să se fi împlinit înainte de acest an. Lipsind actul de fundație, nu putem ști cu ce moșii fusese înzestrată mănăstirea de cucernicul ei ctitor. Domnii și boierii

moldoveni simțeau imboldul sufletesc de a înzestra ctitoriile lor cu moșii întinse, locuri de prisacă, drepturi de pescuit în bălțile Nistrului și cu scutiri de vamă pentru peștele ce-l aduceau călugării din aceste bălți și chiar de la mare.

Cei din urmă ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun au fost tulburați din cauza neînțelegerilor cu polonezii cărora domnul le cerea stăruitor Pocuția ce fusese zălogită Moldovei încă pe timpul lui Petru Mușat. În toiul acestor tulburări muri bătrînul domn, după cît se pare, chiar în ziua de Sf. Vasile 1433. Cu Alexandru Vodă s-a stins unul dintre cei mai mari și mai slăviți domni ai Moldovei. El a întregit hotarul basarabean al țării, alungînd pe tătari peste Nistru și așezînd pîrcălabii săi la Cetatea Albă și Chilia. El a rînduit treburile dinlăuntru, a așezat organizația bisericească pe temelii canonice, a deschis drumuri largi comerțului moldovenesc, a cucerit Moldovei ieșirea la mare și a ridicat gospodăria țării la mare înflorire. El a fost întregitorul Moldovei și înțeleptul ei dătător de legi și datini.

CAPITOLUL IV

Ștefan cel Mare, apărătorul Basarabiei

1. Frământările interne și pierderea Hotinului și Chilieii -
2. Luptele lui Ștefan pentru recucerirea cefăților Hotin și Chilia - 3. Ciocnirea cu tătarii și ridicarea cetății Orheiului - 4. Prădăciunile cazacilor și zidirea cetății Sorocei - 5. Apărarea Chilieii și Cetății Albe prin bătăliile de la Podul Înalt și Războieni

1. Frământările interne și pierderea Hotinului și Chilieii

După moartea lui Alexandru, Moldova căzu repede de la înălțimea la care fusese ridicată de dînsul. Între fiii și urmașii răposatului domn izbucniră lupte pentru succesiunea la domnie, care nu se potoliră timp de aproape 25 de ani. În toiul acestor lupte și frământări fratricide, Moldova, din neatîmătată ce era, căzuse într-o întreită dependență și anume față de poloni, de unguri și de turci. A trebuit să vină Ștefan cel Mare pentru că să-i redobîndească vechea neatîmătare.

Luptele pentru domnie tulburară adesea pacea și liniștea țării și aceasta pentru motivul că succesiunea la tron nu era bine stabilită, întrucît toți membrii casei domnitoare aveau același drept la domnie; nu se făcea deosebire între fiii legitimi și fiii naturali ai principelui. Din membrii familiei domnitoare țara alegea pe noul domn. Unii dintre domni încercară să împiedice izbucnirea luptelor de succesiune după moartea lor prin aceea că, fiind încă în viață, își asociau la domnie pe unul din fiii lor, de regulă pe cel mai mare. Așa făcu și Alexandru cel Bun care-și asocia la domnie pe fiul său mai mare, *Iliaș*. Dar bătrînul domn nici nu închise bine ochii, cînd împotriva lui *Iliaș* se ridică fratele său mai mic, *Ștefan*, dezlănțuind un nenorocit război civil asupra Moldovei, care continuă apoi între unchi și nepoți, ba chiar între veri, slăbind puterea de rezistență a țării și dînd prilej megieșilor de a se amesteca în daraverile ei interne și de a o aduce în atîmătare de dînșii.

Pentru a se putea menține pe tron, Ștefan, orbit de patimă și ură contra fratelui său mai mare, căută reazim la polonezi, cedîndu-le Hotinul în schimbul ajutorului cerut. În urma acestei cesiuni, pîrcălabii moldoveni părăsiră cetatea, făcînd loc starostelui polonez, care se instală acolo cu oastea sa, pentru a rămîne netulburat pînă ce veni Ștefan cel Mare de-l izgoni de acolo și așeză din nou slujbașii săi în cetate. În 1435 se ajunse la o înțelegere între frații învrăjbiți. Ei conveniseră de a împărți țara între ei în așa fel, ca *Iliaș* să domnească în țara-de-sus cu Cetatea Albă, iar Ștefan să stăpînească țara-de-jos cu orașul Chilia, "cu vama sa și bălțile ce țin de dînsa". Se avusese în vedere ca ambii domni să aibă ieșire liberă la mare prin porturile cîștigate de părintele lor. Curînd însă Ștefan puse stăpînire și pe Cetatea Albă, în împrejurări pe care nu le cunoaștem după documente. Se poate însă ca primejdia din partea turcilor și îndeosebi atacul tătarilor din 1439 să fi determinat pe *Iliaș* de a lăsa în seama fratelui său fortificarea și apărarea cetății din liman. O inscripție grecească din 1440, care s-a desprins din zidul cetății, arată că cetatea s-a făcut, sau mai bine zis s-a restaurat, pe vremea preacuviosului domn Ion Ștefan Voievod, prin boierul domniei sale și al cetății pîrcălab la anul 6948, adică 1440, noiembrie, 10. Comandant și pîrcălab al cetății era Fedorca, despre care se pomenește și mai tîrziu. Acesta porunci să se sape o inscripție grecească, spre a păstra numele voievodului care a restaurat zidurile Cetății Albe și a adăugat poate și un fort nou pe lîngă cele existente acolo de mai înainte.

Înțelegerea dintre frații învrăjbiți n-a fost însă de lungă durată. În 1443 Ștefan se ridică cu putere împotriva fratelui său, pe care îl bătu și-i scoase ochii pentru a-l face pentru totdeauna inapt pentru domnie. Atunci fiii nenorocitului voievod, *Roman* și *Alexăndrel*, fugiră cu maica lor în Polonia, jurînd răzbunare. Aceasta veni după 4 ani, cînt se bucură Ștefan de domnie. *Roman* se înțelese cu polonezii, porni contra neomenosului său unchi și-l ucise, răzbunînd astfel nenorocirea tatălui său. Dar *Roman* domni un singur an, căci în 1448 el muri otrăvit, lăsînd domnia fratelui său nevîrstnic, *Alexăndrel*. Contra acestuia se ridicară mai mulți fii naturali ai lui Alexandru cel Bun. Unul dintre aceștia, *Petru*, cumpără sprijinul lui *Iancu-Vodă* de Hunedoara, voievodul Ardealului, supunîndu-i Moldova și cedîndu-i

Chilia. Astfel reușiră ungerii să obțină în mod vremelnic un deșeu la mare. El fu însă bătut și alungat în Ardeal de un alt fiu al lui Alexandru, de *Bogdan*, tatăl lui Ștefan cel Mare, care bătu pe polonii ce veniseră în ajutorul lui Alexandrel la Crasna, lângă Vaslui. Dar nici domnia lui Bogdan n-avu durată, căci el fu ucis la Răuseni, lângă Suceava de un alt fiu din flori al lui Alexandru cel Bun, de *Petru Aron*. Împotriva acestuia se menținu un timp oarecare Alexandrel cu ajutor polonez. Susținătorii săi polonezi căutau o ieșire la mare prin Cetatea Albă, precum ungerii credeau de a o fi găsit prin Chilia. Pentru a servi mai bine scopurile politicii poloneze, Alexandrel își mută chiar reședința la Cetatea Albă. Prin scrisorile și solii lui Alexandru-Vodă, domnul Moldovei, aflară polonezii vestea despre căderea Constantinopolului în mâinile turcilor. Așezarea lui Alexandrel acolo îndreptătea pe scriitorul bizantin Chalko-Kondylas să scrie că Moldova, sau *Bogdania Neagră*, își avea scaunul de domnie în Cetatea Albă. Aici însă Alexandrel, un tânăr stricat și datat beției, fu otrăvit de boieri, probabil la îndemnul rivalului său, Petru Aron. Acesta pare să fi făgăduit polonilor cetatea de la liman pentru a obține, în schimbul cesiunii ei, recunoașterea sa ca domn al Moldovei din partea craiului leșesc.

În anul morții lui Alexandrel, niște pescari români din Cetatea Albă atacară prin surprindere *Lerici*, o așezare genoveză la gura Niprului, arborînd steagul moldovenesc deasupra cetății. Aceasta era una din cele dintîi încercări de expansiune românească în regiunile transnistriene. Castelul fu "întărit în numele lui Petru-Voievod, Domnul Valachiei Inferioare (Moldova) și al Moncastrului, care nu voia să-l restituie".

Între timp, turcii, care la 1453 cuceriseră Constantinopolul și-și mutaseră reședința acolo, de la Adrianopol, întreprinseră o demonstrație navală în Marea Neagră, care făcu mare impresie asupra lui Petru Aron. Acesta, temîndu-și tronul, trimise pe logofătul *Mihul* ca să ofere, în numele său și al boierilor moldoveni, sultanului un tribut anual de 2.000 de galbeni. Sultanul primi tributul și făgădui că va cruța Moldova. "Și astfel, zice N. Iorga, în toamna anului 1456, pe cînd Europa apuseană se cufundă iarăși în visuri de cruciadă, pe cînd în Țara Românească Vlad Tepeș pregătea revolta sa și Genova oferea zece corăbii pentru creșterea flotei creștine, sub domnia lui Petru Aron, fiul lui Alexandru cel Bun, moldovenii

începură a plăti bir turcilor." Aceasta era ultima picătură în cupa amărăciunilor, suferințelor și înjosirilor Moldovei.

Toată lumea era consternată, văzînd halul în care ajunsese țara pe care Alexandru cel Bun o îndrumase așa de cuminte pe calea cea bună a progresului. În atmosfera aceasta sufocată de netrebnicile cîrmuitorilor învrăjbiți apăru, ca un Făt-Frumos din lacrimi, tînărul *Ștefan*, fiul lui Bogdan al II-lea, ucis mișelește la Răuseni, nepot și moștenitor al marilor calități politice și militare ale lui Alexandru cel Bun, pentru a răzbuna ticăloșiile comise și a salva țara din prăpastie. Tot ce mai rămăsese bun și curat în Moldova se grupă sub steagul răzbunător, ridicat de tînărul sol al bunului destin românesc. Prin loviturile fulgerătoare de la Doljești și Orbic, Ștefan zdrobi împotrivirea lui Petru Aron și-l goni din țară. După această primă ispravă, învingătorul Ștefan purcesse spre Suceava, unde într-un glas de însuflețire fu proclamat domn și singur stăpînitor al Moldovei (1457). Astfel se isprăviră luptele pentru succesiunea lui Alexandru cel Bun.

Și în timpul acestor frămîntări interne, domnii găseau răgaz de a înzestra pe vitejii lor cu "locuri din pustie", cu "loc de prisacă și de moară și cu locuri de finațe". În 1436 Iliș și Ștefan dăruiră unui oarecare Căuteș "un loc în pustie" lângă Ilișești, unde se făcu Poiana lui Căuteș și mai apoi, adunîndu-se oameni, se înfiripă satul lui Căuteș sau Căuteșeni. Acesta este numai unul din numeroasele cazuri în care domnii dăruiau pămînturi fără stăpîn sau luate de la alții, care se dovedeau nevrednici sau vicleni. Prin acte de acestea donatoare s-a format sumedenia de sate în -eni și -ești, care sînt așa de frecvente și în Basarabia. De asemenea carele minăstirești continuau a aduce pește din bălțile Nistrului și ale Dunării, de la "lacul de la ustia Bîcului" și altele. Pe la 1454, Petru-Vodă Aron dăruia moșii la Lăpușna, despre care se pomenește abia atunci pentru întîia dată.

2. Luptele lui Ștefan pentru recucerirea cetăților Hotin și Chilia

Ștefan cel Mare dobîndi tronul părinților săi în împrejurări foarte grele. Pe lângă că Moldova pierduse Hotinul și Chilia, ea mai ajunsese încă și într-o întreită dependență față de Polonia, Ungaria și Turcia. Granițele naturale erau știrbite și

suveranitatea țării complet compromisă. Tînărul domn avea deci de îndeplinit o îndoită datorie față de țară: redobîndirea neatfîrnării și reîntregirea hotarelor basarabene. Cu un admirabil curaj și cu o neclintită hotărîre purcese Ștefan la îndeplinirea acestei mărețe misiuni istorice.

Mai întîi Ștefan se îndreaptă împotriva polonilor care dețineau Hotinul și adăposteau în țară la ei pe Petru Aron; acesta pîndea de la Camenița momentul prielnic pentru a se arunca cu oaste leșească asupra lui Ștefan. Doi ani de zile asedia Ștefan Hotinul, pînă ce izbuti să-l cucerească și să izgonească pe polonezi din cetate. La Overhelovăț pe Nistru s-a așezat în 1459 pacea cu Polonia. Leșii, renunțînd la veleitățile lor de supremație asupra Moldovei, conveniră să izgonească pe Petru Aron din cuprinsul regatului lor și să înapoieze Moldovei Hotinul cu vama, cu tîrgul și cu dreptul de pescuit în apa Nistrului. După atîta jertfă și osteneală Ștefan intră triumfător în Hotin și așază acolo pîrcălab pe însuși unchiul său Vlaicu, fratele maicii sale Oltea, care dădea garanții suficiente pentru apărarea cetății împotriva oricui.

Cu acest prilej Ștefan răsplăti isprăvile vitejilor și voinicilor săi, săvîrșite de ei cu ocazia cuceririi Hotinului. Din numărul celor mulți care fură răsplătiți atunci de Ștefan pentru vrednicia lor, ajunge să pomenim pe unul Bilău, care primi pămînturi întinse în ținutul Hotinului, pe care se îngheabă cu vremea satul Bilava sau Bilăuți. Îndată după restabilirea rînduiei în Hotin, fu reluat schimbul de mărfuri ce se făcea între moldoveni și leși. Veniturile vămilor sporeau văzînd cu ochii, iar la iarmaroacele din Hotin veneau an de an negustori din toată Polonia și Rusia. Tîrgoveții se îmbogățeau pe urma acestui nou avînt pe care-l luase comerțul, iar țăraniile aveau prilej de a-și vinde cu preț bun prisosul grînelor și bogăția turmelor. Ei găseau în Hotin tot ce le trebuia pentru îmbunătățirea gospodăriei lor.

În Hotin se întîlneau regulat împuterniciții craiului polon cu oamenii lui Ștefan spre "judecarea celor cu strîmbătate de la margine și spre împăcarea neînțelegerilor ce se iscau între leși și moldoveni, și mai ales din pricina deselor furturi de fete". Frumusețea recunoscută a moldovencelor ademenea pe poloni și ruteni de a se deda la furturi de fete din Moldova, furturi ce nu puteau rămîne nepedepsite.

După restabilirea hotarului la Nistru și după expulzarea lui Petru Aron din Polonia și așezarea păcii cu această țară, Ștefan

își îndreaptă atenția asupra țării-de-jos, unde Chilia se găsea în mîini străine și unde primejdia turcească devenea din zi în zi mai amenințătoare. Am amintit mai sus că Petru Vodă cedase Chilia lui Iancu Vodă din Transilvania. Acesta o trecu prietenilor săi din Muntenia de la care fusese luată de Alexandru cel Bun. Vlad Tepeș, domnul Țării Românești, vestit prin cruzimile sale, stăpînea cetatea de la gurile Dunării. Tepeș-Vodă fusese, ce-i drept, sfătuitorul și ocrotitorul lui Ștefan înainte de urcarea sa pe tron. Un elementar sentiment de recunoștință făcu pe Ștefan să lupte greu cu sine, înainte de a începe lupta pentru recucerirea Chilie din mîinile făcătorului său de bine de odinioară. Dar, în cele din urmă, simplul datoriei față de țară învinse asupra celui de recunoștință, căci totdeauna interesele țării trebuie să rămînă mai presus de orice alte considerații.

În 1462 Vlad Tepeș se găsea la grea strîmtoare din partea turcilor. Atunci Ștefan, temîndu-se ca nu cumva turcii să pună mîna și pe Chilia, pe care el nu ar mai fi putut-o scoate din ghearele lor, se hotărî, în ziua de 22 iunie 1462, să atace cetatea pe neașteptate. Atacul însă n-a izbutit pentru că garnizoana munteană din cetate, susținută energic și de ungurii care se găseau acolo, se împotrivi cu îndîrjire, silind pe Domnul Moldovei de a se retrage fără nici o ispravă, primind încă și o rană adîncă la glezna piciorului. De rana aceasta Ștefan suferi viața întreagă, aducîndu-i dureros aminte de înfrîngerea sa de sub zidurile Chilie.

Dar Ștefan nu era omul pe care o înfrîngere putea să-l descurajeze sau să-l abată de la urmărirea și îndeplinirea planurilor sale. El își puse în gînd că trebuie să recucerească Chilia pentru a repara știrbirea și împușinarea hotarelor Moldovei, așezate de bunicul său. Pentru atingerea acestei ținte, el se pregăti aproape trei ani de zile pentru a fi sigur de izbîndă. Era în toiu iernii 1465, ianuarie 26, cînd Ștefan, atacînd din nou Chilia "bătu" zidurile o zi întreagă, zdrobi de astă dată rezistența apărătorilor și sili pe căpitanii munteni de a preda cetatea pîrcălabilor săi Isaia și Buftea, care o luară în stăpînire în numele domnului Moldovei. Mare era bucuria lui Ștefan pe urma strălucitei sale izbînde de la Chilia, cu care se termină îndelungata și anevoioasa sa campanie pentru reîntregirea hotarelor țării sale.

Întru amintirea victoriei sale de la Chilia, Ștefan clădi mînăstirea *Putna* din Bucovina, pe care o înzestră cu moșii

întinse și cu privilegiul largi, între care și acela de a aduce pește din bălțile Dunării și chiar de la Chilia. Așa de mult iubea Ștefan lăcașul acela și amintirea ce era legată de el, încît și-l alese, în viață încă fiind, ca loc de veșnică odihnă pentru sine și pentru familia sa.

Alungarea muntенilor și a aliaților lor unguri din Chilia au grele urmări pentru Moldova. Ungurii priveau Chilia drept poartă deschisă pentru negoțul lor la Dunăre și Marea Neagră. Și cum Ștefan, prin recucerirea Chilie, veni de închise această poartă, craiul lor Matiaș Corvin, român și el de viță, dar trecut în rîndurile ungarilor împreună cu toată vechea noastră boierime și răzeșime din Ardeal, adună oaste pentru a năvăli în Moldova și a strivi pe Ștefan și pe vitejii săi. Duhul cel rău al regelui era nenorocitul de Petru Aron, care, fiind izgonit din Polonia, fugi în Ardeal și se opoșea la curtea lui Matiaș pentru a unelti contra țării sale, urzind împreună planuri fantastice de cucerire. Ademenit de aceste planuri și rău sfătuit de domnul pribeag, Matiaș adună oaste și năvăli în Moldova în puterea iernii 1467, izbutind să pătrundă chiar pînă la Baia. Acolo îl întîmpină Ștefan cu plăieșii săi, tăbări în toiul nopții asupra prea îndrăzneților năvălitori și-i bătu zdravăn. Însuși regele Matei Corvin, cu toată statuia ce i s-a ridicat la Cluj în amintirea acestei expediții, scăpă numai fugind cu trei săgeți moldovenești în spinare, care-l usturară viața întreagă, aducîndu-i aminte de înfrîngerea de la Baia și învățînd minte pe unguri că moldoveanul pricepe să-și apere în mod convenit țara și demnitatea ei. Aventura craiului Matiaș în Moldova dădu lui Ștefan norocosul prilej de a-și muia pecetea în sînge unguresc pentru a pecetlui zapisul său de stăpînire asupra Chilie.

În anul următor, Ștefan, aflînd despre unelțirile lui Petru Aron între secui, se hotărî de a întoarce craiului unguresc vizita sîngeroasă de la Baia. Pe neașteptate-el pătrunse în secuime, surprinse acolo pe Petru Aron, îl prinse și îi tăie capul, răzbuinînd astfel moartea năprasnică a tatălui său. Prin înfrîngerea ungarilor și înlăturarea lui Petru Aron, Ștefan asigură pacea la hotarul apusean al țării sale.

3. Ciocnirea cu tătarii și ridicarea cetății Orheiului

Lichidarea norocoasă a conflictului cu ungurii se făcuse la timp, căci primejdii noi se semnalau la marginea de răsărit a țării, la Nistru. Tătarii, ce fuseseră alungați peste Nistru, nu puteau uita de bogățiile Moldovei. Hanul lor rezida în Crimeea și de acolo stăpînea toată Rusia sudică pînă la Nistru. Între Nistru și Bug era așezată hoarda Edissan, care se hotărîcea la nord cu Polonia prin rîurile Iargorlic și Codîma. Acest ținut învecinat cu Moldova își avea centrul administrativ la *Oceacov*, la gura Bugului, și se numea și "*Ucraina Hanului*" sau "*olatul Oceacovului*". De aici tătarii năvăleau neconținți în Moldova prin vadurile Nistrului pe care le cunoșteau așa de bine.

Năvălirile acestea de pradă se repetau tot mai des pe vremea lui Ștefan cel Mare, cînd tătarii ridicară în fruntea lor pe Hagi-Ghirai, întemeietorul dinastiei *Ghiraizilor*, care a domnit asupra acestui popor prădalnic pînă la sfîrșitul vieții lui politice neatîrnate pe vremea împărătesei Ecaterina. Ca megieși cu noi, ei aveau putința să afle și să urmărească tot ce se petrecea dincoace de Nistru. Ei pîndeau ceasul prielnic cînd ai noștri erau ocupați în altă parte, pentru a trece Nistrul și a prăda. Așa se folosiră tătarii de luptele interne între fiii învrăjbiți ai lui Alexandru cel Bun, pentru a năvăli în țară și a prăda și jefui.

De năravul acesta ei nu se lepădară nici în timpul lui Ștefan. Bănuind că domnul este angajat în lupte grele și îndelungate cu ungurii și cu rivalul său pribeag, tătarii trecură în august 1469 Nistrul și umplură văile basarabene cu pîlcurile lor de călăreți prădalnici, ajungînd pînă spre Hotin, a cărui bogăție ațîța și mai mult pofta lor de pradă. Ei se înșelară însă amarnic în socotelile lor, crezînd că pot să surprindă pe Ștefan. Dimpotrivă, acesta "le prinse de veste, le ieși înainte la o dumbravă, ce se cheamă la Lipnic, aproape de Nistru, îi lovi cu oastea sa, și, dînd război vitejește, îi risipi și multă moarte și pieire făcu într-înșii și pe mulți i-a prins vii și le-a luat tot pleanul", zice cronicarul. Cu acest prilej Ștefan făcu prizonier pe căpetenia lor *Eminec*, fratele Hanului Mengli-Ghirai, ce urmase în domnie lui Hagi-Ghirai. Acest *Eminec* fu închis în Cetatea Albă de unde izbuti să fugă după ani de prinsoare.

Dar Ștefan cel Mare nu era obișnuit să facă treaba numai pe jumătate. Prevăzător cum era, el înțelese că depărtarea între

Hotin și Cetatea Albă era prea mare pentru ca aceste cetăți să poată apăra cu succes întreg hotarul de răsărit al Moldovei împotriva tătarilor, cazacilor și polonilor. Apa Nistrului forma, fără îndoială, o mare piedică pentru năvălitori, dar ei o treceau prin vaduri ascunse, iar iarna pe gheață, astfel că pacea populației basarabene era veșnic amenințată tocmai ca în zilele noastre din partea bolșevicilor. Oamenii nici nu se puteau apuca de lucru cu toată inima, fiindcă simțeau veșnic primejdia deasupra capetelor lor. Spre a pune capăt acestei stări de nesiguranță sau cel puțin pentru a micșora primejdia, Ștefan porunci să se ridice cetatea *Orheiului*, așezată pe apa Răutului, nu departe de Nistru și cam la jumătatea drumului dintre Hotin și Cetatea Albă.

Îndată ce cetatea fu gata, Ștefan organizează apărarea ei în felul cetății de la Hotin, numind pîrcălab pe *Gangur* și mai apoi chiar pe unchiul său, *Vlaicu*, de la Hotin. Pentru apărarea cetății, domnul așază acolo cete numeroase de viteji și voinici, pe care îi înzestră cu pămînturi din pustie pentru slujba lor de "*slujitori de pe margine*". Din ceata acestor luptători "împotriva tătarilor" coboară razeșimea orheiană de azi, trează, războinică, dîrză și îndărătnică, ce se împotriveau pînă și poruncilor domnești, dacă găsea că acestea nu erau drepte, ba se încumeta chiar de a ridica domni din rîndurile ei și a încerca de a-i impune țării întregi.

Moșiile lui *Gangur* se aflau la confluența Botnei cu Botnișoara, unde s-a păstrat pînă azi satul *Gangur*. Oștenilor din ceata sa, și anume lui *Mălușcă* și fratelui său *Neicea* și *Cozmei Rîzan* și fratelui său *Drăguș*, le dăruie Ștefan "pentru a lor dreaptă și credincioasă slujbă un loc pustiu, ce se află de amîndouă părțile *Vișnovățului*, lîngă *Bîcu*, ca să-și facă sat și să le fie uric cu tot venitul și lor, și fiilor lor, și nepoților lor, și strănepoților lor, și la tot neamul lor, ce se va alege mai de aproape, neclintit niciodată în veci". Și aceasta, fiindcă Ștefan "le-a dat pentru dreapta și credincioasa lor slujbă către domn și ca să fie strajă împotriva tătarilor, așa precum au fost pînă acuma, fiind din ceata boierului *Gangur*". *Gangur* se găsește pomenit pentru întia oară ca pîrcălab de Orhei în octombrie 1469. Se pare deci că numai atunci s-a început cu clădirea cetății *Orheiului*. Dintr-un razeș din părțile *Orheiului* se cobora *Ion Teodor Călimășul* sau *Callimachi*, care învățase carte în Polonia, știa latinește și ajunsese dragoman la Poartă și apoi domn.

În jurul cetății și sub scutul ei s-a înjghebat cu vremea tîrgul *Orheiului* care primi aceeași întocmire municipală ca și celelalte orașe ale Moldovei, avînd în frunte un șoltuz, înconjurat de 12 pîrgari, care purtau catastiful tîrgului, judecau neînțelegerile între tîrgoveți și aplanau certurile de hotar și de proprietate.

4. Prădăciunile cazacilor și zidirea cetății Sorociei

Fortificarea *Orheiului* se dovedi eficace și de mare folos pentru apărarea *Basarabiei*. Spre sfîrșitul domniei lui Ștefan, numărul dușmanilor din răsărit spori cu unul nou, foarte sugubăț și neastîmpărat: *cazacii*, despre care se pomenește pentru prima oară într-o scrisoare a lui *Alexandru*, marele voievod al Lituaniei, către hanul tătăresc din anul 1492. *Miron Costin*, care cunoștea bine viața cazacilor, fiindcă își făcuse studiile la *Bar* în Ucraina, ne dă următoarele informații despre ei: "Sunt cazacii de neamul lor ruși, rămășiță din oștenii cnejilor rusești, pe care cu îndelungate vremuri supunîndu-i craii leșești, și căzînd și *Kievul*, scaunul Rusiei, pe mîna leșilor, ei pe *Nipru* în jos și pe de cea parte și de aceasta parte, trăiau sub ascultarea craiilor leșești, slobози de vecinătate în chipul oștenilor, cu hrană slobodă pe *Nipru*, ori cu vînătoria, ori cu pescăria, pînă la pragurile *Niprului*, unde are *Nipru* în trei locuri praguri, așa de firea locului făcute, și cade apa de pe stînci, ce sunt în fundul apei; la loc mai jos, în care locuri nici un fel de vase a trece nu pot, vasele lor, și acelea încă cu mare grijă trec, și de multe ori pe uscat trag vasele pînă trec acele praguri, și așa trăiau pînă în zilele lui *August* crai".

Astfel se înfiripară la hotarul polono-tătar și mai ales la pragurile *Niprului* mici cetăți de apărare, numite "*siciuri*" și se organizează cete de oameni curajoși întru apărarea lor. Scopul lor primordial era de a se răzbuna împotriva polonezilor din pricina neomenoaselor asupriri la care erau expuși țărani ruși din partea proprietarilor polonezi și deopotrivă și contra tătarilor pentru a le smulge prada și a slobози robii făcuți în părțile lor. Cu vremea, aceste *siciuri* se supuseră unei căpetenii pe care o numeau *hatman*. Acesta se alegea de către tovarășii săi, care se obligau să trăiască după o anumită pravilă și să asculte de poruncile lui. *Hatmanul* însuși se găsea într-o slobodă atîmare față de craiul leșesc.

Cetele acestea se compuneau din oameni necăjiți, scăpați din robia polonă sau tătară și care, cunoscând caznele robiei, doreau mai presus de toate să fie slobozi.

Tătarii porecleau această adunătură de oameni "cazaci", adică vagabonzi sau oameni fără căpățli. Cum numărul oamenilor asupriți, dezmoșteniți și prigoniiți de soartă era foarte mare, cetățile căzăcești sporeau mereu, devenind cu vremea o adevărată pacoste pentru țările megieșe. Ei deprinseră de la tătari năravul de a trăi din jaf și pradă și de aceea îndeletnicirile lor principale erau expedițiile de pradă. În expedițiile acestea, ei ajungeau adesea pînă la Nistru, și trecînd această apă, ei năvăleau în Moldova pentru a prăda și jefui.

Mai expuse prădăciunilor căzăcești erau regiunile din nord-estul Moldovei și îndeosebi ținuturile Hotinului, Sorocci și Orheiului.

Pentru apărarea acestor regiuni se hotărî Ștefan, spre sfîrșitul domniei sale, să fortifice vadul de la *Soroca*, durînd acolo o cetate ca și cea de la Orhei. Cu apărarea cetății, Ștefan încredință pe un pîrcălab, care avea la îndemînă cete de voinici pentru paza hotarului.

Aceștia primeau pămînturi militarești de veci, ca și grînicerii din părțile ardelen, în schimbul îndatoririi lor de a face strajă la Nistru și de a fi în fiecare clipă gata de luptă contra cazacilor și tătarilor năvălitori. Pămînturile lor erau oarecum ferite de încalcări din partea boierilor și de apăsări prea grele la plata dării și a dijmei. Fiind oarecum privilegiate, ele au putut rămîne pînă azi în proprietatea răzeșilor soroceni, urmașii trejilor străjeri de pe vremuri. Astfel dărui Ștefan unui oarecare Calian mai multe pămînturi pe Nistru cu "îndatorirea de a sluji la cetatea noastră, la *Soroca*". Sub scutul cetății s-a înfiripat cu vremea tîrgul Sorocci, care însă n-a putut propăși așa de leșne, fiind așezat la marginea țării, "în buza puștilor dușmane". Organizația municipală era la fel ca la Hotin și Orhei, avînd șoltuz și pîrgari în frunte. La *Soroca* se făceau mari iarmaroace, mai ales de vite.

După alungarea tătarilor și fortificarea hotarului basarabean prin ridicarea cetății Orheiului, Ștefan crezu că a asigurat Moldovei un timp mai îndelungat de pace și liniște. Mare fu însă surprinderea sa cînd, legănuindu-se în astfel de speranțe, primi vestea că vecinul său din Țara Românească, Radu cel Frumos, reînnoind revendicările sale asupra Chilieii,

făcea pregătiri de război pentru recucerirea ei. Pentru a preîntîmpina atacul, domnul Moldovei tăbări cu oaste asupra lui Radu, arse Brăila și, frîngînd orice rezistență dușmană, se îndreptă triumfător spre București, cetatea de scaun a domnilor munteni. Înaintea oștirii biruitoare, Radu cel Frumos fugi la turci, iar Ștefan intră în București și așeză acolo un nou domn în persoana lui Laiotă Basarab. Apoi, luînd cu sine pe soția lui Radu Vodă și pe fiica ei Voichița, pe care Ștefan o luă mai apoi de soție și o făcu doamnă a Moldovei, se întoarse bucuros de succes în țara sa (1473). Astfel pedepsi Ștefan pe cei ce îndrăzneau să-i răpească cetatea din delta Dunării.

5. Apărarea Chilieii și Cetății Albe prin bătăliile de la Podul Înalt și Războieni

Prin campania sa în Muntenia, Ștefan atrase dușmănia turcilor asupra sa. Radu cel Frumos, izgonit din scaun de domnul Moldovei, unelti la Poartă, unde era bine văzut, contra moldoveanului, îndemnînd pe turci să revendice nu numai Chilia, ci și Cetatea Albă și să ceară lui Ștefan haraciul făgăduit de Petru Aron. Cum Ștefan nu era dispus să răspundă în ruptul capului cererilor turcești, îndeosebi celor privitoare la cesiunea porturilor maritime, o ciocnire sîngeroasă cu turcii era inevitabilă. Aceasta se și produse la sfîrșitul anului 1474, cînd Soliman Pașa Hadîmbul inundă Moldova cu nenumăratele sale cete de ieniceri, spahii și salahori, răspîndind foc și pîrjol în jurul său. Ștefan se convinse că puhoiul nu putea fi oprit chiar la locul revărsării lui și se retrase în desișul codrilor săi scutitori de la Vaslui, arzînd în cale tot ce ar fi putut fi de folos năvălitorilor. Codrul, frate cu românul, gema nerăbdător de mulțimea oștirii moldovenești. Era la începutul lui ianuarie 1475, cînd oștirea turcească ajunse la marginea codrului. Atunci, moldovenii se aruncară cu furie asupra turcilor, îi măcelăriră fără milă și cruțare și-i puseră pe fugă. Lupta hotărîtoare, norocoasă pentru ai noștri, s-a dat la *Racova* sau la *Podul Înalt* de pe apa *Racovășului*. Înfrîngînd rezistența turcească, moldovenii biruitori urmăriră fără încetare pe dușman pînă la vadul Dunării și îi pricinuiră grele pierderi, robind foarte mulți turci. Pentru răscumpărarea unora dintre aceștia, care erau de neam mare, se ofereau mari sume de bani. Ștefan refuză tîrgul, probozîndu-i și zicîndu-le că dacă

sînt așa de bogăți, ce au căutat în țara sa săracă? După această strălucită izbîndă, oastea petrecu trei zile în post și rugăciune pentru a mulțumi Dumnezeuului dătător de biruință pentru mila și îndurarea sa față de țara Moldovei. Acest obicei era observat de Ștefan după fiecare izbîndă. Tot atunci, Ștefan puse să se vestească creștinătății și cîrmuitorilor popoarelor, între care și lui Uzun-Asan, șahul Persiei, că oștirea sa a izbutit să înfrîngă armata turcească în Moldova.

Vestea despre înfrîngerea armatei turcești în Moldova mîhni rău pe sultanul Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Ca răzbunare contra lui Ștefan, el trimise deocamdată flota ca să atace Chilia și Cetatea Albă, fiindcă știa cît ținea domnul la aceste cetăți. Dar nici Ștefan nu întîrzie cu luarea măsurilor de apărare spre a preîntîmpina primejdia. Pîrcălabii Lucaci și Gherman întăriră în grabă "*poarta cea mare*" de la Cetatea Albă, deasupra căreia așezară o inscripție frumos împodobită cu herbul Moldovei cu următorul cuprins: "În anii de la întruparea Domnului 6984 (1476) s-a săvîrșit marea poartă, în zilele cuviosului Ion Ștefan Voievod și în zilele panului Luca și în zilele panului Hărman". Se plănuia un atac combinat, al turcilor pe mare și al tătarilor pe uscat. Ștefan, fiind meșter în ale războiului, știu să organizeze repede apărarea în așa fel, încît față de strășnicia rezistenței moldovenești, turcii fură nevoiți a se retrage de sub cetate fără nici o ispravă, iar tătarii fură lesne aruncați peste Nistru. Porturile românești fură salvate de astă dată.

Mai norocoasă fu armata turcească în operațiunile ei în apele Crimeei. Acolo se găsea, după cum s-a arătat mai sus, Caffa - Teodosia de azi - cel mai însemnat port de negoț al genovezilor în Marea Neagră. Bogățiile acestui oraș înfloritor aștiau dorul de cucerire al turcilor. Respinsă de la Cetatea Albă, flota turcească vîsli spre Crimeea, intră în portul genovez și începu asediul în toată regula. În zadar trimise Ștefan cîteva cete de moldoveni în ajutorul prietenilor săi genovezi; nenorocitul oraș strîns ca în clește dinspre mare de turci, iar de pe uscat de tătari, căzu după zvîrcoliri eroice în mîinile păgînilor. Turcii învingători culeseră pe toți negustorii genovezi din Caffa și-i duseră la Constantinopol, strivind astfel negoțul levantin în Marea Neagră. Cucerirea Caffei lăsă să se înțeleagă că planul turcilor era de a preface Marea Neagră într-un lac turcesc. Pentru atingerea acestui scop, întreg litoralul pontic trebuia să intre sub stăpînirea Porții.

Începutul s-a făcut cu coasta dobrogeană, s-a continuat cu Crimeea, urmă subjugarea țărmului tătăresc pentru ca în mod fatal să vină la rînd litoralul moldovenesc cu cetățile Chilia și Cetatea Albă.

În executarea acestui plan, turcii intrară în negociere cu tătarii. Mai mult silit decît din voie liberă, Mengli-Ghirai, hanul tătăresc, se obligă să plătească haragiu sultanului din Constantinopol și să-i recunoască supremația asupra tătării (1475). De atunci încoace tătarii erau siliți să participe cu contingentele lor la toate acțiunile militare ale Porții suzerane și îndeosebi contra Moldovei, de care erau despărțiți numai prin apa Nistrului.

După supunerea tătarilor, Mohamed al II-lea făcu mari pregătiri pentru o expediție militară împotriva Moldovei. De astă dată sultanul se hotărî să porceadă în persoană contra lui Ștefan. Se urmărea un atac combinat pe apă și pe uscat pentru a răpune pe domnul Moldovei și a anexa porturile de la mare. Ștefan își dădea bine seama de primejdia ce-l amenința și de aceea se adresa Dogelui venețian cu o scrisoare în care spunea: "Ceea ce acuma cer, este aceasta. Căci sînt sigur că turcul iarăși va veni împotriva mea în vara aceasta, pentru cele două cetăți ale mele, Chilia și Cetatea Albă, care-i sînt foarte cu supărare. Deci întru aceasta vreau să fiu ajutat astăzi, căci vremea e scurtă și nu ne îngăduie a lua alte măsuri mai întinse. Și înălțimea ta te poți gîndi că *aceste două locuri sînt toată Moldova, că aceste două cetăți sînt un zid pentru Țara Ungurească și Țara Leșească*". Observația lui Ștefan că cele două cetăți erau sultanului foarte cu supărare, era foarte adevărată, cînd ne gîndim la însăși mărturisirea lui Mohamed, care zicea: "*Pînă cînd Moldova va stăpîni Chilia și Cetatea Albă, iar ungurii Belgradul sîrbesc, pînă atunci nu vom birui pe ghiaur*".

În primăvara anului 1476 pregătirile musulmane erau gata și groaznica vijelie veni să se descarce asupra Moldovei. În vreme ce tunurile de pe corăbiile turcești băteau zidurile cetăților moldovenești de la mare, Mohamed Sultanul aruncă un pod de vase peste Dunăre, peste care buluci o puzderie de oaste turcească, care, atingînd țărmul moldovenesc, o luă în grabă pe urma lui Ștefan, susținută în flanc de pîlcurile tătărești care trecuseră Nistrul și năzuiau spre Suceava. Într-o primejdie mai mare nu fusese Moldova decît doară în zilele ce premerseră bătăliei de la Mărășești.

În mijlocul vijeliilor, Ștefan nu-și pierde cumpătul. Ca și cu un an în urmă, el pustie calea inamicului și se retrase în codrii Neamțului. Până acolo îl urmări Mohamed pentru a-l ajunge. Acolo, la *Valea-Albă* sau *Războieni* s-a dat în ziua de 26 iulie 1476 una din cele mai mari și mai crâncene bătălii din întreg trecutul Moldovei. Floarea boierimii rămăsese pe câmpul de onoare. Însuși Ștefan scăpă numai cu anevoie din învâlmășeala luptei. Înconjurat numai de puțini credincioși ai săi ce-i mai rămăseseră în viață, el rătăci în codri pentru a-și aduna și reface oastea risipită, în vederea unei noi lupte, mai norocoase.

Între timp, Mohamed înainta nesupărat spre Suceava, dirijînd o coloană spre Hotin, unde era adăpostită familia domnească. Cetatea Hotinului însă nu putu fi cucerită, fiindcă era apărată vitejește de pîrcălabii ei. Sultanul înconjură Suceava și o și arse, însă fără să poată lua și cetatea domnească. Tărăgănarea aceasta, precum și bolile ce se încuibaseră în rîndurile oștirii turcești, care mai suferea și de foame, fiind mare lipsă de hrană, determinară pe Sultan de a căuta o înțelegere cu Ștefan, pentru a se putea întoarce mai degrabă în patria sa. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît cetățile de la mare rezistau bine atacurilor flotei turcești, iar tătarii fuseseră alungați peste Nistru. Se vede că atunci Ștefan, silit de împrejurări, se învoi să plătească haraciul cu care rămăsese în restanță, pentru a răscumpăra pe calea aceasta liniștea țării, așa de greu încercată, și a salva cetățile de la mare. Învoiala aceasta rămase în picioare în tot timpul domniei lui Mohamed al II-lea.

Acordul cu turcii nu împiedică pe Ștefan de a lua măsurile convenite pentru fortificarea cetăților sale. Zidurile vechi fură restaurate și ridicate din nou. Cronica țării spune că în anul 1479, iunie 22, Ștefan începu să zidească cetatea Chilie și o isprăvi în același an, iulie 14. Firește că aici nu poate fi vorba de ridicarea din fundament a cetății, ci de o restaurare și completare a ei. Tot atunci restaură Ștefan și cetatea din limanul Nistrului. Aici o inscripție găsită la Cetatea Albă ne spune următoarele: "În zilele cuviosului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului și de toată lauda vrednicului Ion Ștefan Voievod, domn a toată țara Moldovei, fiu al lui Bogdan-Voievod, s-a început și s-a sfîrșit acest zid pe vremea pîrcălabilor Duma și Hărman". Acești doi viteji erau pîrcălabi la Cetatea Albă între 1478-1480. În răstimpul acesta s-a săpat și piatra comemorativă de mai sus.

Restaurarea cetăților era gata la timp, căci în 1481 muntenii încercară un nou atac asupra Chilie, repetîndu-l chiar în 1483, pentru a pune mina pe cetate. Încercările lor rămăseră însă zadarnice; ele prevesteau însă lupte decisive pentru stăpînirea cetăților moldovenești, care din nenorocire nu întîrziară multă vreme.

Din cele arătate pînă aici putem vedea că Ștefan cel Mare, în prima jumătate a domniei sale, fusese preocupat aproape neconținut de chestiuni basarabene. El a luptat cu polonii pentru redobîndirea Hotinului, el a recucerit cu grele jertfe Chilia și a apărat-o în lupte crâncene cu ungurii la Baia și cu turcii la Podul-Înalt și Războieni. Tot el a ridicat cetatea Orheiului împotriva tătarilor și cetatea Sorocci contra cazacilor prădălnici. Întregirea hotarelor basarabene și apărarea lor împotriva polonilor, cazacilor, tătarilor, turcilor, ungarilor și chiar contra conașionalilor săi din Țara Românească erau problemele principale ale politicii moldovenești în veacul al XV-lea.

CAPITOLUL V

Căderea Chilie și Cetății Albe și consecințele ei politice și economice

1. Prefacerea cetăților moldovenești în raiale turcești -
2. Ocuparea Pocuției ca despăgubire pentru pierderea cetăților basarabene

1. Prefacerea cetăților moldovenești în raiale turcești

Înțelegerea pe care Ștefan o avu cu Mohamed al II-lea dăinu numai pînă la moartea acestuia (1483). Urnașul său, Baiazid al II-lea, nesimțindu-se prin nimic obligat față de Ștefan, cedă stăruinței ienicerilor, care cereau război pentru a se îmbogăți din pradă, și deschise o nouă campanie contra Moldovei. Ștefan se trezi deodată cu turcii pe pămîntul țării. Ținta operațiunilor turcești erau de astă dată cetățile moldovenești de la mare. Sustinea doar însuși Baiazid că "*Chilia e cheie și poartă la toată țara Moldovei și a țării de la Dunăre (Muntenia), iar Cetatea Albă e cheie și poartă pentru toată Polonia, Tătaria și Marea Neagră*". Aceste porți trebuiau cucerite și alipite cu orice preț Împărăției Otomane. Aceasta era lozina sultanului.

Și într-adevăr, turcii înconjurară mai întîi Chilia, "dinspre uscat și dinspre apă" și o bătură opt zile și opt nopți necontenit, pentru a frînge rezistența moldovenilor și a-i sili să capituleze. În acele grele timpuri erau pîrcălabi la Chilia Maxim și Ivanco, care apărară cetatea pînă la jertfire de sine. În dimineața zilei de 14 iulie 1484, cetatea căzu în mîna turcilor ca o grămadă de dărîmături ce acopereau corpurile vitejilor moldoveni, morți pentru cinstea și apărarea țării. De la Chilia, turcii biruitori trecură la Cetatea Albă, pe care o forțară la capitulare după un bombardament de două zile și

două nopți, în ziua de 4 august 1484, fiind pîrcălabi Hărman și Oanea. Față de populația cetăților cucerite, turcii purceseră la fel ca și în Caffa. Tîrgoveții și negustorii de seamă fură ridicați și duși la Constantinopol. În portul de negoț moldovenesc de la limanul Nistrului, așa de înflăbritor odinioară, nu mai rămăseseră decît "200 familii de pescari"; iar la Chilia numărul populației lăsate pe loc era încă și mai redus.

Prin cucerirea cetăților moldovenești, turcii închiseră complet cercul cuceririlor lor pe țămul pontic. Marea Neagră devenise un adevărat lac turcesc. Pentru consolidarea cuceririlor sale în Moldova, Baiazid refăcu repede cetățile ce suferiseră așa de mult cu ocazia căderii lor, și le puse din nou în stare de apărare. Dar turcii nu se mulțumiră numai cu stăpînirea cetăților propriu-zise, ci cuprinseseră în raza lor și părți însemnate din teritoriul moldovenesc, pentru a asigura pe această cale aprovizionarea garnizoanei în timp de pace și cu atît mai virtos în timp de război, cînd garnizoanele erau sporite prin armatele de operațiune. Cetatea de margine, împreună cu teritoriul din jurul ei, smuls din pămîntul ghiaurilor și supus direct ocîrmuirii turcești, se numea *raia*; tot așa se numea și supusul otoman de legea creștină. Astfel știrbi Baiazid hotarul Moldovei dinspre mare, înființînd acolo două raiale turcești: *raiaua Chilie și raiaua Cetății Albe* (1484).

Se recursese la organizarea acestor *mărci de graniță*, numite și *serhaturi*, pentru a pune stăpînire pe cele mai însemnate puncte strategice și importante centre economice. Prin ocuparea permanentă a punctelor strategice se puteau supraveghea și ține mai ușor în frîu acțiunile domnilor noștri. Iar ocuparea statornică a nodurilor de comunicație și a centrelor economice și comerciale urmărea scopul de a aduna produsele țărilor tributare și de a le canaliza spre capitala Imperiului Otoman. Acestui îndoit scop serveau și raialele turcești ce se organizaseră mai tîrziu de-a lungul Dunării la *Orșova și Severin*, la *Turnu*, la *Giurgiu*, la *Brăila*, la *Ismail*, la *Tighina* și la *Hotin*. Prin sistemul acesta, țările românești erau încătușate într-un lanț de cetăți cu garnizoane permanente turcești care le curmau orice avînt politic și economic. Raiaua Cetății Albe îndeosebi punea pe turci în legătură directă cu tătarii și înlesnea foarte mult operațiunile comune turco-tătare contra polonilor și cazacilor și mai apoi împotriva rușilor.

Raiaua Cetății Albe se întindea de la limanul Nistrului spre vest pînă la apa Cogîlnicului și, de la mare pînă la o linie care,

purcezdînd de la Valea Cogîlnicului, atîngea Nistrul la satul Purcari, localitate care "*despărtea țara turcului de țara Moldovei*". Hotarul raialei de la Chilia pleca de la Cogîlnic spre vest și atîngea, la vest de Catlabuga prin Tasbunar, Dunărea.

Raialele de la Chilia și Cetatea Albă, așezate la hotarul basarabean, formau circumscriptiile administrative deosebite, *sangiacuri* cu cîte un pașă în frunte care avea sub comanda sa garnizoana cetății, compusă din ieniceri și spahii; aceștia posedau feude "timar" în cuprinsul raialei. Moșiile acestora erau cultivate de creștinii indigeni, care n-aveu nici un motiv de a părăsi raiaua, ci dimpotrivă numărul lor sporea mereu prin pribegi din țările vecine, care se refugiau în raia, unde traiul era mai liniștit și dările mai ușoare. "Ghiaurii" aceștia trăiau în sate creștine ce erau administrate de "*subași*" numiți de pașă pentru păstrarea rînduiei și pentru strîngerea haraciului și a dijmei cuvenite din produsele agricole și din turme. Noua raia de la Cetatea Albă fu numită, după limba noilor stăpînitori, raiaua de la *Ak-kerman*, o tălmăcire verbală a numelui românesc.

Urmările pierderii Chiliei și Cetății Albe fură dezastruoase pentru Moldova, atît din punct de vedere politic, cît și economic. Politicește țara suferi o ciuntire simțitoare a hotarelor sale, pentru întregirea cărora se vărsase atît de mult sînge românesc. Îngustarea aceasta se produse chiar la țarmul mării și privea porturile maritime de comerț, care ne puneau în legătură cu lumea largă; ea privea înșiși "*plămîni economici*" ai Moldovei, căci așa numește N. Iorga, așa de nimerit, aceste două porturi. Porțile Moldovei spre mare, pentru deschiderea cărora luptaseră generații întregi, se închiseră pentru foarte multă vreme. Bogățiile țării nu mai puteau fi puse în valoarea lor cea adevărată, ci serveau de acum înainte pentru îmbuibarea turcilor, deprinși să trăiască din munca și sudoarea ghiaurilor.

Cu închiderea ieșirilor la mare începu să stagneze și negoul țării, așa de înfloritor odinioară. Negustorii străini nu mai aveau dinspre mare acces liber în Moldova; vechile drumuri de comerț rămaseră părăsite și vistieria domnească nu se mai umplea cu aurul îmbelșugat ce-l aduceau vămile înainte vreme. Rosturile comerciale ale Chiliei trecură de atunci încoace asupra Tomarovei (Reni) și îndeosebi asupra Galaților, care deveniră cu vremea singurul port moldovenesc la Dunăre.

Pentru a cîștiga pămînt suficient pentru noile raiale, turcii împingeau hotarul Moldovei de la țarmul mării tot mai departe spre nord, silind pe ai noștri să formeze o nouă linie de hotar mai jos de *Ciubărciu* pe Nistru, unde se instalase vechea pîrcălăbie din Cetatea Albă. Se pomenește de doi pîrcălăbi de Ciubărciu, și anume de Fătu și Tomșa.

Așa a fost sortită Moldova, ca după o luptă îndîrjită de aproape 100 de ani să piarză Chilia și Cetatea Albă, pentru apărarea cărora s-au dat bătăliile cele mai crîncene din istoria Moldovei și s-a vărsat cu atîta prisosință sînge românesc nu numai sub zidurile cetăților, ci și la Baia, la Rîmnic, la Podul Înalt și la Valea Albă. Luptele pentru apărarea cetăților basarabene constituie *epoca de glorie militară* a moldovenilor.

Prin pierderea acestor cetăți, Moldova începu să alunece pe povînișul decăderii sale politice și economice. Cu drept cuvînt observă Miron Costin, cu adîncă amărăciune sufletească: "*de atunci au purces țara tot spre rău din an în an pînă astăzi*".

2. Ocuparea Pocuției ca despăgubire pentru pierderea cetăților basarabene

Ștefan cel Mare își dădea bine seama despre pierderea ce îndurase Moldova prin înstrăinarea litoralului basarabean și de aceea nu lăsa nici un mijloc nefolosit pentru a repara știrbirea țării. Văzînd că forțele sale militare nu se puteau măsura cu cele turcești, domnul se hotărî să recurgă la ajutorul puterilor creștine din apus. El trimise deci soli la regele Ungariei, la craiul polon și la curia papală, solicitîndu-le ajutor împotriva păgînilor. Dar în loc de bani și contingente de trupe, el primi ca răspuns vorbe frumoase de laudă și încurajare care nu-i puteau folosi la nimic, mai ales că turcii, pomînd din noile raiale, începură să prade țara de jos. Atunci Ștefan, bizuindu-se pe forțele sale proprii, le ieși repede în cale și-i lovi în cîmp deschis, pe malul Cătlăbugei, la hotarul raialei de la Chilia și, tăindu-le calea, ucise pe mulți dintre ei.

Dar pierderea cetăților îl durea așa de mult, că în anul următor Ștefan trimise o nouă solie în Polonia pentru a făgădui craiului că este gata de a presta jurămîntul de vasalitate în schimbul ajutorului cuvenit pentru recucerirea porturilor basarabene. Cronicarul Nicolae Costin ne spune că între

sfetnicii craiului se găseau destui oameni de seamă care-l îndemneau "să apere pe Ștefan-Vodă și Moldova de turci cu toată puterea sa, să-i fie ca un părete Moldova, decât pierzînd-o să-i fie a se lupta cu turcii pentru țara leșească; ci nimic n-a folosit". Cu toate acestea, Ștefan, nădăjduind că va primi ajutorul necesar, plecă la Colomeea și prestă acolo craiului Cazimir jurămîntul de vasalitate (1485).

Mare fu însă deziluzia războinicului domn cînd văzu, cu toată stăruința sa, că ajutorul polon întîrzia mereu, pentru a nu veni niciodată. Nu mult după aceea, polonii încheiară chiar pace cu turcii peste capul lui Ștefan, răpindu-i astfel orice speranță de a putea recuceri cetățile basarabene. Plin de amărăciune mărturisi Ștefan că s-a închinat craiului polon, recunoscîndu-l de suzeran pentru a obține scut și ajutor contra turcilor, ca să nu le devină tributar. "Craiu înșă m-a părăsit și nu mi-a ajutat - zice Ștefan - și așa sînt silit să plătesc haraci turcilor. Acum am aruncat un os între doi cîini, să se mînce întreolaltă pentru el. Eu voi privi să văd cine învinge și acela va fi suzeranul meu".

Plin de resemnare, Ștefan trebui să se împace cu gîndul că cetățile basarabene nu mai puteau fi redobîndite. El căută deci despăgubire în altă parte. Atunci, chinuit de necaz, el își aduse aminte că strămoșul său, Petru Mușat, împrumutase craiului leșesc o sumă mare de bani, pentru care craiul îi zălogise toată Pocuția cu orașele Sniatin și Colomeea pînă la Halici. Craiul nu înapoiase banii și nici urmașii săi nu grijiră de a restitui suma întregă. Alexandru cel Bun se gîndi să revendice Pocuția, dară moartea îl împiedică de la realizarea acestui plan. Și Ștefan cel Mare se feri să atingă chestiunea Pocuției pînă în momentul cînd nepăsarea lui Cazimir față de durerea sa pentru pierderea cetăților îl făcu să piardă orice considerație față de vechiul său debitor. În anul 1492, Ștefan, folosindu-se de revoltele țărănești din Pocuția, năvăli pe neașteptate în această provincie, cuprinse mai multe sate și se întoarse acasă cu mare pradă, din care trebuia să acopere birul față de Poartă. În regiunile cuprinse de armata moldovenească slujbașii domnului începură să ridice dările și zeciuielile cuvenite. De acolo voia Ștefan să scoată bani pentru haraciul turcesc. Încercările polonilor de a determina pe Ștefan să se retragă din satele ocupate rămaseră zadarnice.

Atunci noul rege polon Ioan Albert hotărî de a întreprinde o expediție contra moldoveanului îndărătnic, pentru a-l alunga

din scaun și a anexa chiar Moldova la țara sa. Pretextînd că voiește să se coboare de-a lungul Nistrului în jos "pe drumul Hotinului" spre Cetatea Albă, pentru a alunga pe turci de acolo, craiul polon, rău sfătuit, luă drumul spre Cernăuți și se îndreptă spre Suceava, pe care o asedia de mai multă vreme, însă fără a o putea cucerii.

Între timp Ștefan adună oastea sa și o așază în codrul Cosminului de lîngă Cernăuți, cu scopul de a tăia polonilor comunicația cu țara lor. Planul lui Ștefan izbuti deplin, căci, ivindu-se boli în oștirea polonă și întîrziînd capitularea Sucevei, Ioan Albert dădu ordin de retragere pe drumul pe care venise, contrar înțelegerii ce avusese cu Ștefan de a se retrage din Moldova pe o cale asupra căreia conveniseră ambii beligeranți. Atunci Ștefan, lăsînd pe poloni să se înfunde bine în codru, răsturnă copacii rețezați asupra lor, îngropînd sub trunchiurile stejarilor îmbătrîniți oștirea polonă și trufia craiului Ioan Albert. În marginea făgetului de la Cosmin s-a dat - zice așa de furmos N. Iorga - memorabila bătălie de la Dumbrava Roșie, cea din urmă vînațoare războinică a bătrînului leu moldovean. În pacea ce s-a așezat după dezastrul polonilor în Moldova, Ștefan scutură orice aparență de afirmare față de craiul leșesc și restabili vechile hotare ale țării sale față de Polonia.

În pragul bătrînețelor chinuite de rana primită sub zidurile Chilieii și de regretul pentru pierderea cetăților de la mare, Ștefan se hotărî să isprăvească odată cu chestiunea Pocuției, care rămăsese încă deschisă. Pentru a nu mai lăsa urmașilor săi chestiunea aceasta nehotărîtă, spre sfîrșitul domniei sale, bătrînul și încercatul voievod intră din nou cu putere armată în Pocuția, o ocupă în întregime și așază acolo pîrcălabii săi, la Colomeea și Sniatin. Așa înțelese marele domn să se despăgubească față de poloni pentru refuzul sprijinului lor la recucerirea Chilieii și Cetății Albe!

Pe lîngă mărețele sale fapte războinice, Ștefan cel Mare săvîrși și fapte de lumină și cultură deopotrivă de mari și nepieritoare. Nu săvîrșea nici o faptă de arme pe care el să n-o fi înveșnicit prin ridicarea unui lăcaș de închinare Dumnezeului dătător de izbîndă. El este ctitorul a mai bine de 40 de biserici și mînaștiri, pe care le-a înzestrat cu moșii întinse și odoare scumpe. Cea mai frumoasă și bogată între toate este mînaștirea Putnei, pe care o fondă în amintirea recuceririi Chilieii. Și erau menite aceste ctitorii să aducă laudă

Dumnezeului părinților noștri, să strecoare nădejde și mîngiere în sufletele celor chinuți și nenorociți, să răspîndească lumina învățaturii și să dea adăpost celor bătrîni și neputincioși.

Dintre ctitoriile cucemicului domn se găseau în Basarabia mînăstirea *Chipriana*, așezată în megieșia ctitoriei bunicului său, Alexandru, de la Vărzărești, biserica Sf. Nicolae din Chilia, zidită la 1484 de arhitectul italian Ioan Provana, și o biserică la Cetatea Albă, precum arată inscripțiile descrise de Murzakievici în Memoriile Societății Arheologice din Odessa. Urmașii lui Ștefan înzestrară ctitoria basarabeană cu moșii și odoare, precum se va arăta la rîndul său.

Ștefan cel Mare a fost cel dintîi domn român care a avut relații directe cu *muscalii*. El se încuscri cu țarul Ivan al III-lea, dînd fiului și moștenitorului acestuia, Dimitrie, în căsătorie pe fiica sa, Ileana. Păcat numai că această căsătorie a fost așa de nenorocită.

Legăturile lui Ștefan cel Mare cu Basarabia au fost cele mai strînse. El a recucerit Hotinul de la poloni și Chilia de la munteni; el a bătut pe tătari la Lipnic și pe turci la Cătlăbuga; el a fortificat Orheiul și Soroca și a reparat zidurile Cetății Albe; el a colonizat pustiirile basarabene cu cete de viteji și voinici, de la care coboară mazilii și razeșii hotineni, soroceni și orheieni de azi. Pentru apărarea Chilieii și Cetății Albe, pe care el le socotea ca "*fiind toată Moldova*", el a încruciașat armele cu ungurii la Baia, cu muntenii la Rîmnic, cu turcii la Podul Înalt și Războieni. Pentru redobîndirea cetăților basarabene, el, eroul creștinătății, călcîndu-și pe inimă, și-a plecat genunchiul înaintea craiului leșesc la Colomeea. El a început cu organizarea unui nou front de apărare contra raialelor turcești din sudul Basarabiei, așezînd pîrcălabi la Ciubărciu.

Iată fapte mărețe care trebuie să constituie pentru toți românii și îndeosebi pentru Basarabia, titlul de adîncă venerație și sinceră recunoștință pentru amintirea celui mai mare și mai glorios domn al Moldovei. După o așa de rodnică domnie de 47 ani, 2 luni și 3 săptămîni, muri Ștefan în ziua de 2 iulie 1504 în Suceava și fu înmormîntat la Putna. Mai bine ca oricui se potrivește lui Ștefan cel Mare cuvintele lui Miron Costin, care zice: "El era un om deplin, cap întreg, fire adîncă, cît poți zice că nasc și în Moldova oameni".

CAPITOLUL VI

Pierderea Tighinei și a Bugeacului

1. Urmașii lui Ștefan cel Mare - 2. Raiaua Benderului și ocuparea Bugeacului - 3. Alexandru Lăpușneanu - 4. Bătălia de la Cahul și raialele Ismail și Reni

1. Urmașii lui Ștefan cel Mare

După moartea lui Ștefan, domnia Moldovei trecu asupra fiului său *Bogdan*, numit cel *Chior*, fiindcă într-o bătălie își pierduse un ochi. El cedă Pocuția craiului polon în nădejdea de a căpăta în căsătorie pe sora craiului. Văzîndu-se însă înșelat în așteptările sale, el se răzbună amarnic contra regelui. El năvăli pe neașteptate în Pocuția, arzînd și pustiind totul pînă la Leov, robînd multă lume și făcînd bogată pradă. Dar cu toate acestea el nu isprăvi nimic, fiindcă în cele din urmă trebui să renunțe și la Pocuția și la mîna prințesei poloneze; ba mai mult chiar, el slobozi și pe robii de război pe care îi ridicase din Pocuția.

Jignit în amorul său propriu prin refuzul prințesei, care-l găsea prea "slut", el se căsătorii cu o moldoveancă, avu însă nenorocirea să fie călcat de tătari chiar în ziua nunții sale. Acești megieși de peste Nistru deveniră din zi în zi tot mai îndrăzneți și îndeosebi din momentul cînd hanul lor fu silit de a recunoaște suzeranitatea sultanului și de a se încuscri cu dînsul. Pentru a face față exigențelor de apărare față de acești vecini prădalnici și turbulenți, Bogdan petrecea foarte des pe pămîntul Basarabiei și mai ales la Lăpușna, unde-l atrăgea și o aventură de dragoste cu frumoasa Anastasie din Lăpușna, care deveni mama lui Alexandru Vodă Lăpușneanu. De la Lăpușna, unde Bogdan petrecea cu atîta drag, el trecea la curțile domnești din Huși, care se ridicau în preajma bisericii lui Ștefan cel Mare de acolo.

Dar pe lângă aventurile sale amoroase, Bogdan cu sfetnicii săi se gîdeau serios la organizarea apărării noilor hotare ale Moldovei, ciuntite și împuținate dinspre raialele Chilieii și Akkermanului. Atunci au început să se înjghebe așezări românești de-a lungul Ialpugului, de la Greceni în sus pînă la codrul Tigheciului, care prin însăși natura lui forma o bună linie de apărare, și pînă la Lăpușna. În toii acestor pregătiri de apărare muri Bogdan, încă tînăr, în 1517.

În domnie îi urmă fiul său nevîrstnic, Ștefăniță, care-și istovi viața încă fragedă în chefuri și apucături netrebnice, fără ca țara să se fi ales cu ceva pe urma tiraniceii sale domnii. El fu otrăvit la Hotin și, după cît se spune, chiar cu știința boierilor și a soției sale Stana, fiica lui Neagoe Basarab, care voiau să scape țara de tirania lui.

După moartea năprasnică a lui Ștefăniță, coroana Moldovei trecu asupra unchiului său, Petru Rareș, un fiu al lui Ștefan cel Mare, din legătura sa cu Rareșoia din Hirău. Noul domn moștenise de la tatăl său curajul și energia războinică care-l mină în luptă cu ungurii pentru Ardeal și cu polonii pentru Pocuția. În Ardeal reuși să cucerească ținutul Bistriței și să-l stăpînească vremelnice. Cu polonii însă o păți rău, suferind înfrîngerea de la Obertin, care pecetlui definitiv pierderea Pocuției. Cu toate acestea Rareș își păstră firea, zicînd: "Să nu fie mîndru craiul pentru biruința lui, căci n-a dobîndit-o cu însăși puterea sa, ci numai cu norocul, care se schimbă neconținut, și n-a biruit craiul, ci Dumnezeu, care pedepsește pre domni pentru prea marea lor încredere într-înșii".

Dar cu toată înfrîngerea de la Obertin, Petru Rareș nu se dădu bătut, ci continuă hărțuierile cu polonii. Pentru a-și asigura în cetatea Hotinului un punct de reazim în operațiunile sale contra polonilor, el repară vechile ziduri ale cetății, ridică noi ziduri puternice de piatră și de cărămidă roșie și tare, care se pot vedea pînă azi. El spori numărul străjerilor și apărătorilor și încredință comanda cetății pîrcălabului Ghianghea, a cărui pricepere și vitejie fu răsplătită de domn prin "un loc pustiu la Ciuhur, în ținutul Hotinului, pe ambe părțile Ciuhurului, care anume se cheamă Rujinți". Presupunerea lui Rareș se adeveriră. Luptele cu polonii se localizară în preajma Hotinului. Ian Tarnovschi, comandantul oștirilor leșești, strîngea tot mai strîns brîul de înconjurare a cetății, pînă ce, în cele din urmă, după o luptă disperată de 7 săptămîni o cucerii, minînd zidurile și aruncîndu-le în aer împreună cu eroicii lor apărători moldoveni.

Între timp Petru Rareș se îndușmăniise și cu turcii care dădeau crezămînt ponegrilor și reclamațiilor poloneze. Firea aprigă și nestatică a domnului moldovean displăcea de mult sultanului Soliman cel Măreș sub domnia cărui Imperiu Otoman atinse culmea puterii și strălucirii sale. Mai mult decît reclamațiile poloneze, indispușeră pe sultan certurile continue de la hotarul noilor raiale turcești de pe pămîntul Moldovei.

Populația raialelor se aprovizionă între altele și cu lemne din codrul Tigheciului. Între tighecenii și turci se iscară certuri foarte aprige pe tema aceasta. Un grav conflict de acest fel izbucni în 1536, cînd tighecenii fugăriră pe turci pînă sub zidurile Chilieii, "arzîndu-i marginile". Atunci, sultanul, voind să-și asigure hotarele raialelor sale de la Chilia și Akkerman, ceru lui Petru Rareș să-i cedeze din pămîntul Moldovei o nouă fișie de pămînt, care să servească drept brîu de izolare între raiale și codrul Tigheciului. Fișia aceasta de pămînt era regiunea de stepă a *Bugeacului*. Petru Rareș se împotrivi cererii, precum făcuseră înaintea sa și sfetnicii lui Ștefăniță. Dar împotrivirea aceasta fu numai vremelnice, întrucît domnul era amenințat la nord și de poloni, care luaseră Hotinul, iar în flancul dinspre răsărit de tătari, care veniră să sprijine pretențiile sultanului, din a căror realizare era să rezulte un cîștig și pentru dîșșii.

Spre sfîrșitul verii 1538, sultanul Soliman începu campania sa în Moldova. Cu o armată puternică, cu o sută de tunuri și cu multe cămile el trecu Dunărea la Isaccea pe un pod de vase și ajunse la Prut. În același timp trecură și tătarii Nistrul, iar polonii pustiau ținutul Hotinului de te cuprindea groaza. O vijelie mai năprasnică nu se abătuse asupra Moldovei din zilele marelui Ștefan. Rareș recurse la tactica tatălui său, pustiind țara în drumul dușmanului, care năzuia spre Suceava. Ce-i ajută lui Rareș respingerea atacului tătariilor care ajunseră pînă la Ștefănești, dacă în momentele acelea critice boierii îl părăsiră, fiindcă-l urau "pentru purtarea sa rea cu dîșșii și pentru tirania sa". Cauza adevărată a acestei dușmăanii față de domn era dragostea lui Rareș pentru țărani, pe care domnul îi lua în scut împotriva asupririlor boierești. Nemaiafînd pe cine se rezema, Rareș părăsi tronul și pribegi cu pușinii credincioși ce-i mai avea în Ardeal.

După fuga lui Rareș, sultanul ajunse fără nici o piedică la Suceava, unde așeză un nou domn în persoana lui Ștefan, care era și el un nepot de fiu al lui Ștefan cel Mare, prin urmare "din os domnesc", cum zice cronicarul Ureche.

Schimbarea aceasta de domn n-ar fi fost așa de mare nenorocire pentru țară, dacă Soliman s-ar fi mărginit numai la această măsură. Dar el nu venise doar cu atîta puzderie de oaste în Moldova numai pentru această ispravă. Scopul principal al expediției sale era doar asigurarea și lărgirea hotarelor raialelor sale de la Akkerman și Chilia, precum și organizarea unei noi raiale.

2. Raiaua Benderului și ocuparea Bugeacului

După fortificarea Hotinului și a Sorocei rămăsese Tighina vadul cel mai însemnat la Nistru. Pe acolo trecea vechiul drum de negoț, care lega Moldova cu țara tătarească. Asupra acestei vestite trecători își aruncase sultanul privirile sale, fiindcă de acolo puteau fi ținuți lesne în frîu atît tătarii, cît și moldovenii, căci Tighina se găsea chiar la hotarul acestor două neamuri, așa de deosebite în credința și în deprinderile lor.

Din porunca lui Soliman deci se așezară ienicerii la Tighina și o prefăcură cu întreg ținutul dimprejur în *raia turcească*, a treia la rînd pe pămîntul Moldovei. Vadul Tighinei nu putea rămîne nefortificat, și de aceea sultanul ridică o puternică cetate de margine, pe care o numi turcește *Bender*, adică *poartă*. Deasupra intrării în cetate fu așezată, din porunca sultanului, o tablă comemorativă pentru a imortaliza în marmură "marea izbîndă a sultanului asupra domnului Moldovei și călcarea învinsului sub potcoavele cailor împărătești". Numele cetății trecu și asupra întregii raiale, care s-a numit de atunci încoace raiaua Benderului. Organizarea raialei era la fel cu cea de la Akkerman și Chilia, cu toate că hotarele ei erau mai înguste. Raiaua Benderului atîngea la nord apa Bîcului, iar la sud apa Botnei; spre răsărit ea ajungea pînă la malul Nistrului, iar spre apus era despărțită de ținutul Orheiului printr-o linie meridională care pleca de la malul Bîcului la Bulboba și atîngea țarmul drept al Botnei la Sălcuța, care era și ea cuprinsă în raia.

Din nenorocire pentru Moldova, sultanul Soliman nu se mulțumi însă numai cu această ciuntire a țării. Ci dimpotrivă, el venise cu gîndul să prefacă și Hotinul în raia, și dacă n-a realizat acest gînd, apoi aceasta este numai datorită împrejurării că Hotinul era ocupat de poloni și sultanul nu voia să intre în război cu ei.

În schimb însă el puse stăpînire asupra *Bugeacului*, care se întindea între hotarele raialelor și codrul Tigheciului. Noul hotar între Moldova și pămîntul Bugeacului cotropit de turci începea la satul Sălcuța pe Botna, ducea în linie dreaptă spre apus, tăia Cogîlnicul mai jos de Grădiște și atîngea Ialpuțul mai sus de Javgur, și de acolo de-a lungul Ialpuțului spre sud pînă la hotarul raialei de la Chilia.

În fișia răsluită din pămîntul Moldovei de Soliman se găsea și Ciubărçiu, unde așezase Ștefan cel Mare pe pîrcălabii săi retrași de la Cetatea Albă. Firește că prin noua destrămare de hotar, acești pîrcălabi fuseseră nevoiți să se retragă din nou spre nord, pentru a se stabili la Lăpușna. Pe unul dintre aceștia, pe Toma, "pîrcălab de Ciubărçiu", îl miluise Petru Rareș în 22 martie 1535 "pentru dreptcredincioasa lui slujbă" cu "un loc pustiu pe *Botna*, între Dobra și Oale, unde este *marele Chișinău*, ca să-și așeze acolo un sat". În actul acesta de donație este vorba de un loc pe *Botna*. Așa fiind locul dăruit pîrcălabului Toma nu poate fi identificat cu orașul Chișinău, care este așezat pe apa Bîcului și nu a Botnei.

Pierderea Tighinei și a Bugeacului a fost o nouă amputare din trupul Moldovei. Numai atunci boierii își dădură seama de urmările dezbinării lor. Ce mai puteau folosi învinuirile pe care ei le aduceau noului domn, că ar fi cedat turcilor jumătate din pămîntul țării de la Dunăre pînă la munți, înțelegînd, firește, pînă-n codrul Tigheciului? În disperarea lor ei găsiră în Ștefan-Vodă țapul ispășitor pentru toate greșelile politice ce s-au comis. Dar răspunderea trebuia să apese asupra conștiinței lor cînd părăsiră pe Rareș tocmai în momentele cele mai grele pentru țară. În astfel de condiții amenințările lor nu puteau produce nici un efect. Iată în ce ton vorbeau ei față de domn, căruia de bună seamă i se sfișia inima de durerea țării: "Dacă nu vei căpăta înapoi acea parte a țării ce au luat-o turcul și nu te vei împotrivi aceluia ca să o unești sub oblăduirea ta, să fii încredințat că, înfățișîndu-se un al treilea dușman, oricare ar fi, care să rîvnească domnia, vom trece la dînsul și nu te vom mai privi ca domn".

Dar în condițiile date, ce putea face nenorocitul voievod, care n-avea nici o putere față de turci și cu atît mai puțin într-o vreme cînd țara era amenințată de foamete din cauza lăcustelor care mistuiseră toată recolta. Din pricina acestei nenorociri Ștefan fu poreclit *Lăcustă*.

Dacă însă Ștefan n-avea puțința de a redobîndi Bugeacul și

Tighina, el reuși totuși să câștige de la poloni Hotinul, care era guvernat de hatmanul Tarnowski. Prin tratatul de pace ce s-a semnat chiar la Hotin, polonii se obligară să evacueze cetatea, să o restituie moldovenilor și să respecte vechile hotare între ambele țări.

Succesul acesta însă nu putea acoperi nicidecum ciopîrțirea hotarului dinspre miazăzi. Pentru aceea boierii, băgînd de seamă că Ștefan Lăcustă "a început puțin cîte puțin a da împăratului pămîntul țării, voind să dea toată coasta de la Dunăre pînă la munți, precum și Nistrul tot" și bănuind "că domnul e mai cu priință turcului decît creștinilor", puseră la cale un complot sîngeros împotriva sa și o expediție în teritoriul răpit de turci. În noaptea în care Ștefan-Vodă fu ucis, o ceată înarmată de moldoveni năvăli, pe neașteptate, în Bugeac, unde turcii își țineau de obicei "multe vite, pradă 100.000 oi și 80.000 de capete de alte dobitoace", pustiind și ucigînd tot ce întîlnea în cale, pînă aproape de Cetatea Albă, pentru ca apoi, încărcată de pradă, să treacă Nistrul și să fugă în Polonia (1541). În zadar scria sultanul craiului Sigismund al Poloniei că "niște răufăcători din supușii noștri moldoveni" s-au răscolat, au tăiat pe domnul lor și împreună cu cîțiva polonezi "au năvălit în țară lîngă Akkerman și Bender, au prădat sate, au ucis pe mulți, au furat oi și alte dobitoace, au prădat și alte mărfuri și au fugit în țară la tine", adică în Polonia. Revolta sufletească a moldovenilor față de răpirea Tighinei și a Bugeacului nu putea fi înăbușită. Ea trebuia să se manifeste și s-a manifestat în mod sîngeros.

Noul domn, *Alexandru Cornea*, un fiu natural al lui Bogdan cel Chior, învăță din soarta tragică a înaintașului său și, ținînd seama de dorința țării, încercă să recucerească pămîntul răpit de turci. Spre acest scop el întreprinse o expediție în Bugeac, pătrunse adînc în raialele turcești, bătu 800 de spahii turci, pe care îi întîlnise în cale, și răpi multe turme de oi și cirezi de vite. Iată cum știau strămoșii noștri să-și apere moșia! Dar marea îndrăzneală a lui Alexandru Vodă îi grăbi căderea.

Între timp Petru Rareș, pribeagul de odinioară, se împacă cu turcii și primi din nou domnia Moldovei. Cu ajutor turcesc, el se reîntoarce în Moldova, lovi pe Alexandru Cornea, îl prinse și-i tăie capul. Astfel plăti nenorocitul domn cu capul său îndrăzneala patriotică de a fi încercat să recucerească ținuturile basarabene răpite.

Condițiile în care a dobîndit coroana, nu îngăduiau lui Petru Rareș a continua lupta pentru reîntregirea hotarelor țării. El trimise, ce-i drept, un sol la Poartă să comunice acolo că boierii "nu pot suferi cu nici un chip că li s-a luat partea cea mai frumoasă a Moldovei", dară constatările acestea n-aveau nici o valoare practică. Tighina și Bugeacul rămaseră în mîinile turcilor, poate chiar cu învoirea lui Petru Rareș. Acest consimțămînt pare să fi fost chiar condiția pentru dobîndirea domniei pentru a doua oară. Dăruirea unei frumoase evanghelii pentru ctitoria tatălui său de la Chipriana era singura mîngiere pe care Petru Rareș o putea aduce sufletelor amărîte ale basarabenilor din cauza pierderilor îndurate.

În domnie îi urmară fiii săi, dintre care cel mai mare, Iliăș, avu prostul gust de a părăsi legea strămoșească și de a îmbrățișa pe cea mahomedană. Se pare că fusese ademenit la acest pas nesocotit prin făgăduielile sultanului de a-l face stăpîn peste cetățile turcești de la Dunăre, între care erau Chilia, Akkermanul, Benderul și chiar Oceacovul de la gura Niprului. Iliăș-Vodă, turcindu-se, luă numele de Mohamed și ajunse pașă la Silistra. Din fericire pentru unitatea religioasă a neamului nostru, treceri de acestea la mahomedanism s-au întîmplat numai foarte rar și numai individual și nicidecum în masă ca în Bosnia și Albania, unde o mare parte a populației sîrbești și albaneze a îmbrățișat islamismul și-l păstrează pînă în zilele noastre.

O mărturie polonă de la 1551 arată că sultanul ar fi ocupat și Ciubărciul, Lăpușna și chiar și Tigheciul. Prin mărturia aceasta se confirmă ocuparea Bugeacului de către turci, un ținut care cuprindea Ciubărciul și se extindea pînă la hotarele Lăpușnei și la marginea codrului tighecean. Întreaga regiune din sudul Moldovei, care fusese cuprinsă de turci, apare în istoriografia contemporană cu evenimentele sub numele de *Basarabia*. Așa arată un călător în 1572 Akkermanul și Chilia ca fiind așezate în "*Basarabia*".

3. Alexandru Lăpușneanu

După retragerea lui Iliăș și răsturnarea fratelui său Ștefan, domn al Moldovei ajunse Alexandru Lăpușneanu, fiul Anastasiei din legătura ei cu Bogdan cel Chior. Noul domn era deci după mamă basarabean. Domnia sa n-a adus însă mult

bine țării. El era un foarte bun gospodar, făcea negoț cu sașii din Ardeal și trimitea agenții săi comerciali pînă la Veneția. De altfel, Lăpușneanu era un om bolnăvicios și foarte bănuitor, neîncercîndu-se în nimeni. El plătea regulat haraciul față de Poartă și nu ieșea nicicînd din cuvîntul sultanului. Firește că de la un astfel de domn nu se putea aștepta, ca el să fi încercat recucerirea Tighinei și a Bugeacului. Dimpotrivă, el făcu pe placul turcilor, dînd poruncă să se dărîme toate cetățile din Moldova, pentru ca în viitor să nu mai poată constitui o primejdie pentru dîșșii. Și atunci Alexandru-Vodă "a umplut cetățile cu lemne și le-au aprins de au ars și s-au risipit. Numai Hotinul au lăsat să fie de apărare dinspre țara leșească". Și așa scăpă de răpire această importantă cetate de hotar.

Lăpușna, locul său de naștere, ajunsese la o oarecare însemnătate sub domnia sa. Vameșii de la Tighina se retraseră la Lăpușna, pe unde ducea drumul spre țara tătărească. Stațiunea vamală silea pe negustori să poposească acolo pentru vămuire. Așa a devenit Lăpușna, încetul cu încetul, un orașel, care era cîrmuit după vechiul obicei de un șoltuz și 12 pîrgari. Pecetea orașului avea o cruce la mijloc. Mai apoi Lăpușna deveni centrul administrativ al ținutului cu același nume, avînd în frunte pîrcălabi și mari vîtafi, care îngrijeau de apărarea hotarului contra încălcărilor dușmane. Ca nepot al lui Ștefan cel Mare, Lăpușneanu nu uită de ctitoria basarabeană a bunicului său. El înzestră mînăstirea Chipriana cu următoarele moșii: Lozeni, Preajolteni, Onești, Sadova, Băliceni, Luceni, Vorniceni, Dumeni, Glăvășeni, Bisericieni, Purcenii de Jos, precum și cu vîii la Cotnari. După numele moșiilor în -eni se vede că avem a face cu numiri noi românești după proprietarul moșiei.

În vara anului 1561 se pripăși la curtea lui Lăpușneanu un grec din ostroavelé Mării Egee, Iacob Vasilic, care se intitula Despot, adică domn al insulelor Paros și Samos și se da drept rudă a doamnei Ruxandra, soția lui Alexandru-Vodă. În realitate Iacob Vasilic era un vîntură-țară care pribegise multă vreme prin apus și-și împrăsiase oarecare cultură umanistică. Nebănuindu-se nimic despre planurile sale, el fu bine primit la curtea domnească, unde se bucura de oarecare trecere și la boieri. Folosindu-se de aceasta, el începu să uneltească împotriva domnului, care nu era deloc iubit de boieri. Și cum atunci dureroasa ciopîrtire a hotarelor țării era încă în amintirea tuturor, iar el se încumeta să recîștige vechile

hotare, îi veni ușor să exploateze credulitatea boierilor, cărora le amintea de originea lor română, cu totul uitată atunci, și pe care îi numea, pentru a-i măguli, voinici și războinici, zicîndu-le că "se coboară din vitejii rîmleni, cari au făcut să tremure lumea". Cu astfel de vorbe el reuși să-i determine la răsturnarea lui Alexandru-Vodă și la ridicarea sa în scaunul de domnie. Într-adevăr, Despot lansă ca domn o proclamație către țară, în care găsim următorul pasaj privitor la redobîndirea Basarabiei pierdute: "Scopul meu nu este altul, decît să fie Dunărea hotar al țării mele Moldova și să mă lupt zi și noapte cu necredincioșii și blestemații de turci și așa nădăjduiesc să cîștig în scurt timp *cetățile* Moldovei mele pe care le stăpînește păgînul". Frumoasă proclamație, nu-i vorbă, numai că pentru înfăptuirea acestui scop trebuia alt om și nu un aventurier îmbuibat de frazeologia raționalistă a Renașterii, cum era Despot. Lucrul acesta s-a constatat curînd și îndrăznețul și-a luat pedeapsa cuvenită, fiind ucis cu buzduganul de hatmanul Tomșa. În luptele acestea pentru domnie se amestecă și hatmanul căzăcesc Dumitrașcu Vișnovețchi, care cobora dintr-o soră a lui Petru Rareș și ca atare credea că are drepturi la tronul Moldovei. Intervenția lui n-a fost norocoasă; el fu prins de Tomșa și trimis la Constantinopol, unde îl aștepta o moarte groaznică. De atunci încoace cazacii se înfățișară foarte des în Moldova, fie ca prieteni și aliați ai domnilor, fie ca vrăjmașii lor. Prin apariția acestor tulburători de pace și jefuitori de bogății, spori numărul dușmanilor țării. Hotarul Nistrului avea nevoie de strajă mai numeroasă, fiindcă tătarii primiră noi tovarăși de pradă, pe cazaci.

Domnia lui Ștefan Tomșa n-a fost de lungă durată, căci Alexandru Lăpușneanu, care se refugiase la sangiacul turc din Akkerman, reuși să redobîndească domnia, alungînd pe Tomșa din scaun cu ajutor turcesc. În a doua sa domnie Lăpușneanu era stăpînit de dorul de răzbunare față de boierii vicleni care l-au răsturnat din scaun, făcîndu-l să plece trei ani de zile în pribegie amară. Mulți dintre boieri plătiră cu capul necredința lor de odinioară față de domn.

Pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu s-a mutat reședința domnească de la Suceava la Iași, care devenise astfel capitala Moldovei. Mutarea reședinței s-a făcut la cererea Porții suzerane, care dorea să aibă pe domn mai departe de Polonia și mai aproape de raialele sale, pentru a-l putea controla și ține

mai lesne în frâu. Tot atunci s-a mutat și scaunul mitropolitan la Iași, ca să fie lângă cel domnesc.

Urmasul lui Lăpușneanu fu fiul său, Bogdan, care petrecea cu predilecție la Hotin, pentru ca să fie mai aproape de poloni, dar mai ales de poloneze, care îl fermecaseră cu privirea lor. Predilecția aceasta a lui Bogdan Lăpușneanu pentru acest oraș își găsește explicația în faptul că Hotinul se găsea atunci într-o stare destul de înfloritoare. Cronicarul polonez Strykowski, care cunoștea bine Hotinul din vremea aceea, zice că "era o cetate frumoasă și puternică, așezată pe o stîncă și avînd înfățișarea cetății Kockenhausen din Livlanda". La 1585 trecu prin Hotin călătorul francez Fourgueveault care, stăbătînd întreg ținutul, însemna tot ce vedea și auzea acolo. El ne spune că "Hotinul era un tîrg mare împrejurul căruia trece apa Nistrului. Pe malul acestei ape se găsește o cetate mică, încinsă cu ziduri înalte de cărămidă clădită de mult și străjuită din toate părțile. Nistrul, care trebuie trecut cu luntrea aici la Hotin, desparte țara Moldovei de olatul Podoliei ce ține de crăia Poloniei. Și cel dintîi tîrg unde se poate ajunge, plecînd de la Hotin, este Cernăuți. Pe aceste drumuri întîlneam adesea cîte 20-30 de care și pe fiecare cîte o fată ce mergea la tîrgul din apropiere (Hotin); toate erau foarte frumoase, deși fără meșteșug, cu flori în păr, ca să arate că sînt de măritat. Cumpăraram de la ele în treacăt lapte, prepelițe - ce se cheamă în limba lor așa - și ouă cu care ele își umpleau căruțele pînă sus și mergînd și stînd pe ele fără să se strice (!)".

La Hotin se găseau atunci două biserici, una mai mare în tîrg, iar alta mai mică în cetate, ale căror urme se pot distinge și azi. După spusele lui Neculce în "mănăstirea aceasta mică ce este sub cetate" s-a produs pe timpul lui Duca-Vodă o mare minune, "au lăcrimat icoana Maicii Preciste, cît se răsturnau lacrimile pe chipul icoanei de le vedeau toți oamenii, și picau într-o tîpsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a privi arătare și semn ca acela, carele au fost adevărat semn de pieire a mulți creștini în țara leșească și începătura durerii și stricării țării noastre; că de atunci, din an în an, tot rău și amar de creștini și pustiuri au rămas locurile pe acolo". Numărul contribuabililor în întreg județul era în 1591 de 2.092 persoane, dintre care 1.984 țărani, 77 boieri, 40 vătăfi, 122 nemeși și 95 preoți. Pacea Hotinului înfățișa un ostaș la pîndă cu o stea în dreapta și alta în stînga, simbolul străjerului de hotar.

4. Bătălia de la Cahul și raiatele Ismail și Reni

În locul lui Bogdan-Vodă, turcii ridicară pe Ioan-Vodă cel Cumplit, care se da și el drept fiu al lui Bogdan Chiorul. Tinerețea și-o petrecuse la Constantinopol și de acolo fu trimis domn în Moldova. Sangeacul din Akkerman îl așeză în scaun, așteptînd, firește de la el să fie supus și ascultător Porții. Ioan-Vodă era însă o fire războinică și aplecată spre fapte mari ca și bunicul său, Ștefan cel Mare. El încercă să recucerească Pocuția, dar nu reuși. Neizbutind cu polonii, el își puse în gînd să alunge pe turci din Basarabia, smulgîndu-le Chilia, Akkermanul, Benderul și întreg Bugeacul. Pricina pentru a rupe cu turcii se găsi ușor, întrucît Ioan-Vodă nu înțelegea să sporească haraciul datorat Porții, cum i se cerea. Căci turcii pe de o parte împuținau pămîntul Moldovei, iar pe de altă parte sporeau veșnic tributul, cu toate că țara devenea din an în an tot mai mică și mai nevoiașă. Astfel, el "umplîndu-se de mînie, cu foc au ars Tighina și Cetatea Albă și multă pradă au făcut și mult plean și robi au luat".

Producîndu-se ruptura cu turcii din cauza haraciului, Ioan-Vodă "a trimis la cazaci de i-au poftit cu leafă să-i vie într-ajutor". Iar cazacii, cum erau "de a se amesteca la toate, neîntrebînd la nime, s-au adunat 1.200 de oameni și au venit la Ioan-Vodă, pe care văzîndu-i Ioan-Vodă, nu într-alt chip, ci cum ar hi văzut îngeri din cer cu vestea de izbîndă coborși, și cu multe daruri capetele ce erau le-au dăruit". Unind oștirile sale cu cazacii, Ioan-Vodă trecu Prutul și se îndreptă spre raiatele turcești, pentru a le izgoni de pe pămîntul Moldovei. Într-aceea trecură și turcii Dunărea cu multă oștire, avînd intenția de a lovi în flanc armata creștină. Atunci Ioan-Vodă schimbă direcția atacului și se îndreptă contra turcilor năvălitori. La Roșcani lângă Cahul se întîlniră armatele dușmane. Ioan-Vodă se fortificase foarte bine și ar fi putut opri înaintarea turcilor dacă în tabăra sa n-ar fi fost trădători. Vîndut de Golea, domnul fu înconjurat de ieniceri și silit să se predea. Cazacii se putură retrage în țara lor, iar Ioan-Vodă fu osîndit la moarte și rupt în bucăți de cămile (iunie 1574). Încercarea nenorocitului domn de a recuceri Tighina, Cetatea Albă și Chilia, de a alunga pe păgîni din Bugeac și de a reface astfel vechile hotare ale Moldovei, îl costă viața. El muri ca un adevărat erou în luptă dreaptă pentru întregirea țării.

Urmaşul lui Ioan-Vodă fu Petru Şchiopul, un om molatec şi slăbănog, ce avu de luptat neconţinut contra cazacilor, care năvăleau mereu în Moldova după pradă, ba o dată aducînd chiar cu ei şi un "domnişor", pentru a-l aşeza în scaunul Moldovei. Acesta era Ioan-Vodă Potcoavă, numit astfel, fiindcă era în stare să rupă cu mîinile potcoave de fier. Dar el se bucură de domnie numai cîteva săptămîni, fiind bătut de Petru-Vodă şi alungat în Polonia, unde fu decapitat la Leov. În Moldova, treburile mergeau prost de tot. Turcii nu erau mulţumiţi cu Petru-Vodă şi-l înlocuiră cu Iancu-Vodă Sasul, care le făgădui o sporire a birului. Pentru a se putea ţine de făgăduială, el impuse biruri noi pe ţară, care apăsau îndeosebi asupra basarabenilor, care erau cei mai de seamă crescători de vite. Din această cauză se ridicară lăpuşenii şi tighecenii contra domnului asupritor, proclamînd ca domn pe *Ioan-Vodă Lungul*, care adună oaste în ţinuturile Lăpuşnei şi Tigheciului, trecu Prutul şi se îndreptă spre Iaşi, fu însă bătut de adevăratul domn, iar răscoala fu înecată în sînge.

Scurtă vreme după aceasta Iancu-Vodă pierdu domnia, care fu dată din nou lui Petru-Şchiopul, care domni încă 9 ani de zile. El izgoni evreei din ţară, pentru că păgubeau negoţul şi tulburau viaţa economică a ţării. După împlinirea acestui termen, Petru-Vodă părăsi de bună voie scaunul domniei şi pibegi în apus (1591). Atunci domnia trecu în seama lui *Aron-Vodă*, căruia i s-a zis şi Tiranul din cauza lăcomiei şi răutăţii sale. Împotriva noului domn se ridicară mai mulţi "domnişori" dornici de domnie, între care un oarecare Petru Cazacul, care-şi încercă norocul cu ajutorul cazacilor, precum trădează de altfel şi numele său. Dar atît el, cît şi ceilalţi pretendenţi la tronul Moldovei, plătiră cu capul pofta lor de putere.

În zilele lui Aron-Vodă reuşiră turcii a-şi spori raialele lor în Moldova. Ei prefăcură satul Smil în cetatea *Ismailului*, care deveni centrul raialei cu acelaşi nume (1595). Despre noua raia ne spune Cantemir că n-avea "dealuri, nici codri şi nici rîuri, nici fîntîni; ca să scape de lipsa de apă, locuitorii erau nevoiţi să sape puţuri foarte adînci şi în loc de lemne se ajutau cu băligarul vitelor; cu acesta, după ce-l usucă la soare, îşi încălzeau colibele".

Astfel spori numărul raialelor turceşti cu una nouă, raiaua care cuprindea Ismailul, teritoriul de pe ambele maluri ale Ialpugului, mărginindu-se spre est cu raiaua Chiliei, spre vest cu apa Cahulului, iar spre nord cu Bugeacul, mai sus de satul

Tobac. În 1622 s-a alipit raialei Ismailului şi "*Reni*, cu cîteva sate de ţară pe Dunăre, ascultător către ocolul Galaşilor, şi de atunci sînt date către Smil al cărui olat venitul este închinat la mormîntul lui Mohamed, ce este în ţara arăpească, aproape de Marea-Roşie", zice Miron Costin.

Pînă şi pentru păstrarea în bună stare a mormîntului Profetului din Mecca trebuia să fie exploatată munca şi sudoarea românească!

Aron-Vodă Tiranul este fondatorul episcopiei Huşilor, care cuprindea ţinuturile Soroca, Orhei, Lăpuşna şi Tigheciul. Ţinutul Hotinului era avizat în cele bisericeşti la episcopia de Rădăuţi. Ţinutul Bălţilor de azi făcea parte pe vremea aceea din ţinutul Iaşilor şi al Cîrligăturii şi ca atare era supus în cele bisericeşti Mitropoliei din Iaşi.

După 4 ani de "cumplită" domnie, Aron-Vodă fu detronat de Ştefan Răzvan, *cel din urmă vlăstar din dinastia Muşateştilor*. Domnia acestuia a fost însă numai de o clipă. El fu răsturnat de Ieremia Movilă, care ocupă tronul pentru mai multă vreme (1595). Cu Ştefan Răzvan se stinge neamul descălicătorilor Moldovei. După moartea sa domnia Moldovei trece asupra domnilor din diferite familii boiereşti.

CAPITOLUL VII

Așezarea tătarilor în Bugeac

1. Penetrația tătarilor în raiale - 2. Colonizarea Bugeacului cu tătari și organizarea lor - 3. Viața bisericească a românilor din raiale - 4. Traiul de toate zilele la tătari - 5. Valurile sau troienele tătarești din Bugeac

1. Penetrația tătarilor în raiale

Românii au luptat zeci și sute de ani pentru a curăța Moldova de tătari și a-i izgoni dincolo de Nistru în stepele pontice, de unde o soartă nenorocită îi aruncase asupra țării noastre. Am văzut mai sus cu câtă greutate reușise în fine Alexandru cel Bun a-i arunca peste Nistru și de a așeza hotarele Moldovei de-a lungul acestei ape, de la Hotin până la mare. "Din cîmpii pe tătari i-a scos", constată cu mulțumire vechea cronică moldovenească. Dar din nenorocire pentru noi, tătarii nu puteau uita "cîmpiile bogate în pășuni" ale Moldovei și bogăția acestei țări în vite și grîne, și de aceea ei, oameni nărași și deprinși să trăiască din jaf și pradă, nu se apucară să cultive pămîntul de dincolo de Nistru, care ar fi putut răsplăti din belșug munca lor, ci ei, lăsînd cîmpiile lor în paragină, hlideau la Nistru ca niște păsări de pradă, la produsele muncii și hâmiciei strămoșilor noștri. Nu era zi lăsată de Dumnezeu, fără ca acești cumpliți vecini să nu năvălească cînd în Moldova, cînd în Polonia, pentru a prada și a scoate mii de oameni pe care, legați cu funii, îi mîneau în robie spre țara lor, unde îi întrebunțau ca pe niște vite de muncă pe lângă cișelele lor, sau îi vindeau cu preț bun în Constantinopol sau în alte piețe de sclavi din Orient. În timpul iernilor cumplite nenorocirii aceștia mureau cu miile, săgetați de crivățul-usturător sau acoperiți sub nămeții de zăpadă din stepele tătarești.

Paginile cronicilor moldovenești sînt pline de amintiri privitoare la luptele aceste necurmate cu tătarii, "născuți anume pentru a distruge toate lucrurile omenești", cum îi caracteriza cronicarul Verancius. Ei nu puteau uita cu nici un chip de raiul lor de odinioară, care era Moldova. Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare știau să-i țină în frîu. De cîte ori tătarii încercau să calce hotarul țării, acești vajnici apărători ai Moldovei îi zvîntau în bătai, îi înecau în Nistru și le luau prada, vîrîndu-le frică în oase pentru multă vreme. Tătarii deveniră și mai îndrăzneți din momentul cînd hanul lor recunosc suzeranitatea turcească și se puse astfel sub scutul Porții (1475). De atunci ei apar ca aliați și asociați ai turcilor în toate campaniile acestora în Moldova, primejduind veșnic flancul stîng al armatei moldovenești, ce-și apăra țara.

Ajutorul acesta tătareșc devenise indispensabil pentru turci, îndată ce ei cuceriră Chilia și Cetatea Albă și le prefăcură în raiale. Garnizoanele turcești din Akkerman și Chilia erau cu mult prea slabe pentru a apăra raialele împotriva repetatelor încercări de recucerire ale moldovenilor, împotriva poftelor poloneze de a-și deschide pe acolo drumul spre mare și împotriva setei de pradă și de răzbunare a sotițiilor căzăcești. Acestea veneau neconținut, cînd ca aliate, cînd ca inamice ale domnilor noștri, pentru a lovi raialele, prădînd și jefuind fără milă "în cîmpiile bogate în pășune ale Bialogrodului", unde jefuiau vite și miei, prădau pe ciobani și cășunau astfel mari pagube haznalei turcești. Era deci lucru firesc ca *sangeacul* sau ispravnicul turcesc din Akkerman să recurgă la ajutorul megieșilor tătari de dincolo de Nistru pentru apărarea raialelor. Tătarii, la rîndul lor, urmau cu drag chemării turcești, fiindcă ei știau bine că dincoace de Nistru se găsea pradă și procopseală îndeajuns. Ba mai mult chiar. Mulți dintre ei nu se mai întorceau acasă la ei, unii fiind reținuți de comandamentul turcesc pentru a spori garnizoanele din raiale, iar alții rămîneau din voie liberă dincoace de Nistru, pentru că găseau condiții mai prielnice de trai în cîmpiile mănoase ale Bugeacului. Șesurile acestea vaste se întindeau cît vedeai cu ochii de la hotarul raialelor turcești, pînă departe, spre codrul Tigheciului, un cîmp oblu și deschis, unde nu vedeai nici un pom și unde bieții iepuri trebuiau să se tupileze sub frunze de plante sau mușuroaie, pentru a se putea scuti de arșița neîndurătoare a soarelui. Olatul acesta pare că anume era predestinat de Alah pentru turmele lor de oi, pentru caii lor

sprinteni și sperioși și pentru cămilele și drômaderii lor cu două gheburî.

Astfel, ademenite de farmecul particular al stepei bugecene, numeroase cete sau *drîmbe* tătărăști începură să se desprindă, încetul cu încetul, din tribul sau *hoarda Edissan*, care sălășluia între Bug și Nistru, în așa numita *Ucraină a Hanului* de mai târziu și să se strecoare, aproape neobservate, peste Nistru, pentru a se așeza în preajma Akkermanului, înjghebînd acolo sate sau *auluri* tătărăști. Drîmbele acestea, cunoscute sub numele de "*Tătari Bialogrodieni*", adică de Cetatea Albă, rămaseră cu toate acestea sub ascultarea hanului și a locșitorului său din *Oceacov*, căci acolo era căpetenia tribului Edissan. De cîte ori era nevoie de a respinge un atac sau de a întreprinde vreo expediție de pradă, drîmbele bialogrodene cooperau cu cele de la *Oceacov*, *Hagi-Bei* (Odessa), *Hagi-Dere* (Ovidiopol) și altele de dincolo de Nistru.

Răspîndirea tătarilor în Bugeac nu s-a făcut deci deodată și nici după un plan de colonizare bine stabilit, ci pe calea unei penetrații lente, dar statornice și permanente. Această penetrație a început îndată după raializarea Cetații Albe și a sporit mereu sub urmașii lui Ștefan cel Mare, mai puțin fericiți întru apărarea hotarelor țării. În 1537 "bialogrodieni", probabil în tovarășia conașionalilor de dincolo de Nistru, erau destul de puternici pentru a face prădăciuni în Ungaria și Polonia. În 1553 "200 de tătari din cetatea Chilieii, ticăloși și nedeprînși cu războiul" prădau în Ardeal, o dovadă că "bialogrodieni" se întinseră și în raiaua Chilieii, unde făceau parte din garnizoana cetății și unde își înfiripaseră și aulurile lor.

Cu vremea, penetrația aceasta lentă a tătarilor în raialele cislistriene începu să incomodeze și să supere chiar pe turci, care înființaseră doar raialele pentru folosul lor, iar nu pentru așezarea și îmbogățirea supușilor hanului tătărăsc. Cum însă acești tătari erau folositori pentru apărarea raialelor, Poarta se hotărî să le facă loc și lor dincoace de Nistru, dar nu în paguba raialelor sale, ci pe socoteala Moldovei, slăbită și hărțuită de tulburări lăuntrice.

Petru Rareș, un vrednic urmaș al tatălui său, Ștefan cel Mare, se împotrivi planurilor Porții. Din pricina aceasta sultanul Soliman cel Măreș se hotărî să-l alunge din scaunul domniei pentru a-și putea realiza planul de ciuintire a Moldovei. El răpi Moldovei întreg Bugeacul, de la hotarul

raialelor pînă în codrul Tigheciului, acea netedă și ierboasă cîmpie la care rîvneau tătarii de multă vreme, pentru a le face loc de așezare permanentă acolo, dar și pentru a putea apăra Bugeacul mai lesne contra revendicărilor moldovenești și prădăciunilor din partea cazacilor și nu mai puțin pentru a putea ține mai lesne în frîu pe tătari. El ridică cetatea Benderului, pe care o înzestră cu raiaua convenită, pentru ca garnizoana turcească să poată fi bine aprovizionată. Ocuparea Tighinei indică năzuințele politice ale turcilor spre nord, năzuințe care duseră la raializarea Cameniței și mai apoi a Hotinului.

Ocuparea Tighinei cu cele douăsprezece sate dimprejur n-ar justifica îndeajuns expediția temutului Soliman în Moldova și revolta boierilor contra lui Ștefan Lăcustă, care consimțise să dea turcului "*toată coasta de la Dunăre pînă în munți*". Luarea în stăpînire a Tighinei nu era echivalentă cu cotopirea "*a unei jumătăți de țară*", despre care vorbește cronică moldo-polonă. Expediția aceasta urmărea un scop cu mult mai mare: *anexarea Bugeacului*. De altfel chestiunea este deplin lămurită prin mărturia lui Leonclavius care, traducînd și rezumînd pe analiștii turci, spune hotărît că măreșul Soliman a "*întins hotarele împărăției sale pînă la apa Prutului*". De la hotarul raialelor turcești, de la Chilia, Akkerman și Bender pînă la Prut, sau mai precis pînă spre Prut, se întindea cîmpia Bugeacului, care fusese atunci ruptă din hotarul Moldovei și luată sub stăpînirea Porții. Un scriitor apusean, Verancius, întreprîndu-se mai mult asupra expediției lui Soliman în Moldova, spune apriat că cu acel prilej sultanul "*a ocupat partea aceea din Moldova, care se întindea de la rîul Prut pînă la rîul Nistru și a alipit-o la Cetatea Albă, pentru că e și îmbelșugată în turme și folositoare pentru a stăpîni Moldova totdeauna*". Din mărturiile acestea reiese clar că Soliman cel Măreș, odată cu fortificarea Tighinei și prefacerea ei în raia, a luat și Bugeacul și l-a anexat împărăției turcești.

Raializarea cetăților de la margine și anexarea Bugeacului n-au putut să aibă decît urmări rele pentru populația românească, războinică, harnică și străbătătoare, din acele ținuturi. O parte din ea rămăsese în raiale pentru a munci pămîntul în folosul turcilor din cetăți. Altă parte, de bună seamă cea mai mare, neînțelegînd să rămînă la cheremul turcilor și tătarilor, cedă penetrației lente a elementelor păgîne și se retrase încetul cu încetul spre nord și nord-vest, pentru a

găsi în văile împădurite și îndeosebi în vestitul codru al Tigheciului pacea și libertatea necesară pentru o muncă rodnică și productivă, organizînd acolo noul hotar de apărare contra liftelor păgîne. În urma lor rămînea Bugeacul pustiu, pentru a primi din nou hoarde tătărești, de care fusese curățat pe vremuri de brațul vînjos al lui Alexandru cel Bun.

2. Colonizarea Bugeacului cu tătari și organizarea lor

Bugeacul, părăsit de moldoveni, se umplu încetul cu încetul cu tătari. Pe lîngă drîmbele din hoarda Edissan, care se așezară în megieșia raialei de Akkerman, cunoscute sub numele de *tătari bialogrodeni*, veniră să se așeze în Bugeac și drîmbe din alte hoarde, din care se formară așa numiții *tătari bugeceni*, adică din Bugeac. Despre obîrșia acestora găsim la Cantemir lămuriri prețioase: "Bugeacul s-a dat spre locuință tatarilor nogăieni, cari se zic unii de Bugeac alții de Bialgorod, pentru că pe la 1568 mai bine de 30.000 familii de nogăieni, din ceia ce erau supuși țarului rusesc, se desfăcură de ruși și se retraseră în Crimeea. Dară fiindcă această peninsulă nu-i încăpea pe toți, li se dăduse alt loc de așezare în ținutul Bugeacului". În curgerea timpului veniră apoi și multe alte familii din Nogaia și așa se înmulțiră acești tătari. Noii oaspeți nepoștiți ai Bugeacului moldovenesc formau două triburi deosebite: *hoarda Orak și hoarda Orumbeg*.

Drîmbele urmașilor lui Orak, *Orak-Ogli*, cuprinsură cîmpiile dintre Sarata și Cogîlnic. Drîmbele urmașilor lui Orumbeg, *Orumbeg-Ogli*, se așezară în părțile Ialpugului și ale afluenților săi. Ceva mai tîrziu veniră drîmbele unei noi hoarde, *Ismail-Canesi*, care se așezară la nord de hotarul raialei Ismailului, în părțile Catlabugului. Astfel se împărțiră în stăpînirea Bugeacului patru triburi tătărești: *Edissan, Orak, Orumbeg și Ismail-Canesi*, fiecare dintr-însele cultivînd cu îngrijire tradițiile și genealogiile hoardei sale. Astfel căpătă Bugeacul în scurtă vreme o populație cu totul nouă, care modifică radical întreaga înfățișare a vechiului "cut" sau "unghi" moldovenesc pe care tătarii, schimbînd vechea nomenclatură românească a regiunii, îl botează după limba lor "Bugeac", ceea ce înseamnă unghi sau colț de țară.

Deși triburile tătare veniră de se așezară pe teritoriul turcesc al Bugeacului, ele rămaseră mai departe sub ascultarea

hanului lor din Crimeea. Acesta își avea "palatul" său de birne la *Căușani* pe Botna, unde descindea de cîte ori venea în Bugeac pentru nevoile războiului sau alte nevoi. Pentru timpul absenței sale din Bugeac, el lăsa acolo un locțiitor sau *caimacam* care avea rangul de *seraskier* sau generalisim, fiindcă hoardele tătare, păstrîndu-și vechea lor organizare militară primordială, puteau fi chemate de el în fiecare moment sub arme, fie pentru respingerea unui atac, fie pentru întreprinderea unei expediții de pradă în țările vecine. *Caimacamul seraskier* își avea reședința sa la *Han-Cișlea*, la nord de Akkerman, la capătul de nord al limanului. Caimacamul se alegea totdeauna dintre mîrzacii cei mai de frunte; el avea demnitatea de sultan și trebuia să fie de lege mahomedană. El răspundea hanului un bir anual de 4.800 lei.

Mîrzacii erau căpeteniile *drîmbelor* și ale *aulurilor* tătărești. Ei împărțeau dreptatea și conduceau contingentele drîmbelor lor la luptă. Ei însoțeau cu contingentul lor pe han și expedițiile sale. În timp de pace aranjau vreo vînătoare de șoimi și iepuri, aproape singura lor distracție. Vînătorile acestea durau adesea mai multe zile. Uneori se ascundeau sub forma de vînătoare pregătirile militare pentru expedițiile de pradă în țările vecine.

La început numărul aulurilor sau satelor era mic, el spori însă mai tîrziu pînă la 300. Aulurile se numeau după posesorii lor ca Orak-Mîrza, Dzan-Mîrza, Kan-Mîrza, Kasu-Mîrza, Korac-Mîrza ș.a.m.d. O creație tătărească era tîrgul *Tatar-Bunar*, adică Fîntîna Tătarilor. Bugeacul ajunsese de fapt o provincie sau "olat" al "*Hăniei sau crăiei Crîmului*".

Populația creștină moldovenească ce mai rămăsese în Bugeac se bucura de autonomie administrativă. Pe ici colo, răspîndite printre tătari, dar mai ales de-a lungul Nistrului și al hotarelor bugecene dinspre Moldova liberă, se găseau sate și cătune românești care plăteau noilor lor stăpîni darea și zăciuiala cuvenită. Dările acestea erau adunate de *subași*, numiți și controlați de căpetenia superioară a moldovenilor bugeceni, care era așa numitul *Iali-Agasi* sau *voievodul* satelor creștine sau al "*satelor mării*" locuite de moldoveni. Voievodul acesta era numit de hanul tătăresc, își avea și el reședința în Căușani și plătea stăpînului său un tribut anual de 15.000 de lei.

Cu privire la populația românească din aceste regiuni observă Cantemir cu durere: "Această parte de țară astăzi nu

mai stă sub domnia Moldovei, cu toate că orașele și satele de pe lângă Dunăre pînă în ziua de astăzi sînt pline de moldoveni, care se țin de legea creștină și rabdă tirania turcilor și tătarilor. Ceilalți locuitori sunt parte tătari, parte turci, supuși ascultători Serascherului". Pavel de Aleppo găsește viața creștinilor în raiale, și îndeosebi în raiaua Ismailului, destul de "plăcută și fiindcă omul se putea bucura de dreptate și de siguranță și fiindcă dările, afară de haraci, erau neînsemnate".

Haraciul era o dajdie de cap, *capitație*, pe care trebuia să o plătească fiecare creștin din Imperiul Otoman de la 14 ani în sus. Numai trecerea la legea mahomedană putea scuti pe cineva de plata capitației. În principatele române Domnul plătea haraciul pentru întreaga țară. Femeile erau scutite de haraci. Plata se adeverea printr-o țidulă oficială care în fiecare an avea o altă culoare și pe care "ghiaurul" trebuia să o poarte veșnic la sine pentru a se legitima că e în regulă cu plata capitației.

Și dincolo de Nistru, în așa numita Ucraină a Hanului, se găseau 40 de sate creștine, locuite în mare parte de moldoveni, mînași acolo de diferite nevoi. Pentru administrarea acestor sate hanul numea un *hatman*, care își avea reședința sa la Dubăsari pe malul drept al Nistrului, mai sus de Tighina. Acesta trebuia să fie creștin, ca și Iali-Agassi sau voievodul creștinilor de dincoace de Nistru, de la Căușani, și să plătească hanului o arendă anuală de 8.000 lei.

3. Viața bisericească a românilor din raiale

Pe lângă autonomia administrativă, românii din raialele turcești, din Bugeac și din Ucraina Hanului se mai bucurau și de o completă autonomie bisericească. Turcii nu îngăduiau ca populația creștină din aceste olaturi să continue a fi păstorită de chiriarii români din Principate, dar nici fără păstorie sufletească nu puteau să-i lase. Și de aceea ei consimțiră ca pentru aceste raiale să se înființeze o eparhie proprie. Și așa a luat ființă episcopia "*Proilaviei și a Ismailului*".

Cel mai vechi document în care se pomenește această "*mitropolie*", este un act al patriarhului Ioanichie din 2 iunie 1641 prin care biserica Sf. Nicolae din Ismail se ridică la rangul de stavropighie. Data înființării acestei eparhii nu se cunoaște. Avînd însă în vedere că Brăila a fost prefăcută în raia

în 1546, iar Ismailul abia în 1595, trebuie să admitem că noua eparhie s-a înființat numai după 1595. Știm însă că în același an a luat ființă episcopia Hușilor, care a avut în urmă mai multe conflicte cu episcopia Proilaviei și a Ismailului cu privire la hotarul dintre ambele eparhii. Este deci probabil ca între înființarea ambelor episcopii să fi existat o oarecare legătură. Putem presupune deci, cu multă probabilitate, că eparhia românească a raialelor s-a înființat după 1595, dacă nu chiar în același an cu eparhia Hușilor. În timpul frământărilor interne din Bugeac, pe vremea lui Cantemir Mîrza, episcopia Proilaviei decăzu cu totul. În mai 1639 s-a reînființat episcopia din ordinul patriarhului Chiril al II-lea. În 1645 se pomenește Meletie ca mitropolit al Proilaviei care intervenea pe lângă țarul Rusiei în favoarea păstoriiților săi. În 1667 eparhia Proilaviei era păstorită de Partemie, fostul patriarh al Constantinopolului.

Interesant este că jurisdicția mitropoliei Proilaviei și Ismailului se extindea și asupra Ucrainei Hanului, unde, precum am văzut, se găseau 40 de sate creștine, împreună cu țirgul Balta, care toate erau supuse, în cele administrative, hatmanului din Dubăsari. În anul 1716 se ivi o ceartă între Jorest, episcopul Hușilor, și Ioanichie, mitropolitul Proilaviei - pominit și la 1734 - pentru satele mărginașe: Dubăsari, Sultan-Cișla și Musaip-Cișla. Jorest reclama pentru sine jurisdicția asupra Dubăsarilor, pe care o cereau și locuitorii de acolo, fiindu-le mai la îndemîină legătura cu Hușii, iar cele două sate aparținuseră de mai înainte eparhiei sale. Ioanichie arată că Dubăsarii trebuie să rămîină eparhiei sale, fiindcă erau așezați în Ucraina Hanului, iar cele două sate de hotar trebuiau să treacă sub chiriaria sa, ca făcînd parte atunci din Bugeac. Erau probabil două din cele șapte sate, ce fuseseră cotropite de tătari la începutul veacului al XVII-lea. Cazul fu supus mitropolitului Moldovei, care-l trecu patriarhului Samuil. Acesta hotărî ca Dubăsarii să rămîină la mitropolia Proilaviei, iar cele două sate din Bugeac la eparhia Hușilor "*cum au fost pînă acuma*".

După mărturia arhimandritului Athanasie din Durostor, erau supuse acestei mitropolii 8 biserici din Tataria, între care și Tighina sau Benderul. Din conflictul acesta vedem că moldovenii creștini trăiau și în satele tătărești ca Sultan-Cișla și Musaip-Cișla și că creștinii aveau bisericile lor în raiale, ca bunăoară la Ismail și apoi și la Căușani, unde o inscripție arată

că biserica de acolo, "fiind mai înainte de lemn, veche, și, sfărâmiindu-se de tot, încă fiind mitropolit Sfinția Sa Chir Daniil, n-au lăsat acest lucru dumnezeiesc ca să rămână jos, ci din rîvnă dumnezeiască și cu ajutorul Maicii Sale și făcînd milostivire la toți creștinii îndeobște, s-au milostivit și Măria Sa de au dat ajutor, de s-au făcut toate celea pe dinlăuntru". Iată deci în Căușanii tătărești o biserică creștină cu inscripție românească! Daniil a păstorit între 1765 și 1772, în timpul acesta s-a refăcut biserica din Căușani cu frumoasa ei inscripție românească.

Limba românească era răspîdită și în Ucraina Hanului la populația celor 40 de sate creștine de acolo. Din părțile acele transnistriene ni s-au păstrat mai multe gramote de hirotonie de preoți scrise în românește, descoperite și publicate de protoiereul A. S. Lebedințev încă în anul 1860 și retipărite în Memoriile Societății Istorice din Odessa în volumul XXXI din 1913.

De altfel limba românească era bine cunoscută în raialele turcești și în Bugeac, fiind întrebuintată pînă și de organele administrative. Elementul moldovenesc băștinaș era așa de răspîdit și numeros în regiunile Nistrului, încît pe la 1580 însuși begul de Bender trimise o scrisoare românească starostelui polonez din Rîșcov. Iată cuprinsul acestei importante scrisori:

"Eu Ali-beiul de Tighina, scriu multă viață și sănătate starostelui de Rîșcov. Dup-aiasta dau de știre dumitale că să știți dumneavoastră să nu vă hie nici o grijă nici o teamă, de nimică, ce să hiți foarte cu pace bună de către noi; c-am auzit că vă temeți. Ațta doară de veți bănuți pre noi, ațta, care c-am mărș de-am lovit nește sate de-am luat cîțiva robi, pentru care c-au fost vina lor, căce c-au prins nește spahei de-ai noștri: de ce pentru acel lucru s-au făcut aiasta. Iară de către noi bine să știți că vă sîntem foarte cu priință și știm preteșugul cel bun și vă sîntem cu toată inema și cu toată credința. De aista vă dau știre. De la Domnul, amin.

Și în acea carte ce s-au scris rosește, să cauți cum e scris: tot este de folos, cătră dumneavoastră, cu pace în toată vremea. De aiasta să se știe. Și, alta, pohtesc pe dumneata, ca să ni trimeți un poloboc de holircă, să-mi hie de Hanul că este să vie spre Tighinea și ți-l voi plăti cu bani dumitale, vouă; dar foarte te pohtesc să-mi trimeți curînd, pînă nu vine Hanul. Și te rog să-mi trimeți pe acest om al meu. Și să nu mi-l zăbovești. Și-ți voi mai trimite carte rosească de vei ști de tot".

4. Traiul de toate zilele la tătari

După așezarea lor în Bugeac, tătarii deveniră vecinii nemijlociți ai moldovenilor. Ai noștri avură de furcă sute de ani cu acești fii ai stepei în toate împrejurările vieții și-i cunoșteau bine. Eustratie Logofătul spune despre ei că erau "oameni războinici, suferitori la toate nevoile, care nu grijeau de avuție, ci de izbîndă. Războiul lor era așa de tare, cît era grabnic pentru năvală și gilceavă. Ei nu locuiau în case, fără numai în orașe mari, în care locuiau multe feluri de oameni. Ei negustoreau, agoniseau și în cîmp după pășune cu dobitoacele umblau".

Un călător francez, care trecea în 1585 prin părțile tătărești, povestește că "de-a lungul malului mării, în mai multe locuri am văzut familii, care-și schimbau sălașul din vreme în vreme după pășune; n-au altă locuință decît căruțe cu 4 roate, foarte lungărețe, în care au mai multe caturi și la capăt o moară de vînt cu patru pînă la șase pînze ca să facă făină, și le trag unde vor cu mai multe perechi de cai ori de boi".

Hrana lor de căpetenie era meiul, din care fierbeau un fel de mămăligă. Pe lîngă aceasta, ei prindeau pește în Nistru și beau lapte de iapă, din care făceau și brînză, pe care o uscau în bulzuri pentru a o păstra mai multă vreme fără să se strice. Bulzuri de acestea se aruncau în ceaulul în care se fierbea mămăliga, pentru a o face mai grasă și mai gustoasă.

Casele lor erau de lemn acoperite cu stuf. Geamuri avea numai palatul hanului din Căușani. În casele de rînd ferestrele erau vara deschise iar iarna oblonite. Plugărie nu făceau, această ocupație rămînea în seama moldovenilor așezați între ei și a robilor. Și de fapt găsim acolo unde moldovenii erau așezați mai des, o cultură foarte îngrijită. "Drumul de la Cetatea Albă la Tighina, de-a lungul Nistrului, este un adevărat rai, omul călătorește numai prin vii și grădini frumoase. Dimpotrivă, drumul ce ducea de la Ismail la Chilia de-a lungul Dunării este lipsit de tot ce se poate numi frumos, nu se văd decît cîmpii sterpe, limanuri mlăștinoase și stînci pleșuve". Din mărturia aceasta a unui călător german din veacul al XVIII-lea, vedem clar ce mare deosebire era între munca moldovenească și cea turco-tătară. De-a lungul Nistrului, unde se găseau sate curat românești, era raiul pe pămînt; la Dunăre, unde sălășluiau turcii și tătarii, se vedeau numai cîmpuri sterpe și stînci pleșuve.

Tătarii se îndeletniceau cu prăsila vitelor și jefuirea țărilor vecine. Ei țineau oi, capre și vite albe, dar și cirezi de dromaderi și cămile între care se găseau și exemplare albe spre mirarea călătorilor străini. Caii tătărești erau vestiți. "Nogaiul", adică păstorul tătăresc, "cu fața de babă", era cel mai slut om de pe fața pământului. În privința aceasta nu se deosebea mult de conaționalii săi de ambele sexe, care după credința populară nu se distingeau mult de "ucigă-l toacă". Bărbații erau spîni și zbîrciți la față, spaima moldovenelor, a căror frumusețe și gingășie îi ademeneau să le răpească. Nici pe tătăroaice nu le prea necăjea frumusețea; ele n-aveau obiceiul de a-și acoperi slutețea și urciunea ca turcoaicele, cu toate că trăiau după pravila lui Mohamed. Dar cu toate acestea se pare că tătarii țineau mult la femeile lor, căci mîrzacii obișnuiau să întărească zapisele cu formula că de nu vor respecta angajamentele luate "să fie lepădați de lege și despărțiți de muierile lor".

Înfățișarea hidoasă și viața lor prădalnică trezi în sufletul moldovenilor o mare aversiune contra tătarilor, care prin năvălirile lor pricinuiau creștinilor atîta jale și nenorocire. La toate acestea se mai adăugau și povestirile despre chinurile adevărate, dar și închipuite, pe care le sufereau acei ce erau robiți de tătarii. Toate acestea au făcut ca, în închipuirea poporului nostru, tătarii să apară ca niște monștri, mîncători de carne de om. Cum satele lor erau pline de robi creștini, aduși din desele lor expediții de pradă, s-a răspîndit credința - deșartă, firește - că tătarii și căpcăunii din Bugeac mîncău carnea robilor, după ce-i îngrășau în ocoale, "ca pe vite". Pînă azi a rămas vorba în popor: "Doar nu dau tătarii!".

Așezarea tătarilor într-o regiune cultivată, precum și atingerea lor cu moldovenii, avu o bună înfrîurire asupra împlinzirii firii și moravurilor lor. Ei deveniră cu vremea mai darnici și mai primitivi față de străini și mai accesibili și pentru învățatură.

Pămîntul raialelor și al Bugeacului, fiind foarte mănos și lucrat bine de creștinii de acolo și de robi, producea mai mult decît cerea consumația internă. Cu prisosul acesta de produse animaliere și de cereale, tătarii făceau negoț. În timp de foamete, moldovenii aduceau "pîne de la tătarii".

5. Valurile sau troienele tătărești din Bugeac

Prin felul lor de a fi, prin viața lor nestatornică și prin cirezile lor de cămile și dromaderi, tătarii schimbară în scurtă vreme vechea înfățișare moldovenească a Bugeacului, pentru a-i da un aspect nou, oriental, dacă nu chiar asiatic. În obiceiurile popoarelor mongolice intră și grija lor de a-și îngrădi bine "olatul" ocupat de ei, spre a se pune la adăpost față de invaziile dușmane. Să ne gîndim numai la faimosul "zid chinezesc" care fusese ridicat contra năvălirilor tătare.

Necesitatea unei apărări sistematice a Bugeacului se simți foarte curînd după așezarea tătarilor acolo, fiindcă nu era an în care cazacii, singuri sau uniți cu polonezii, adesea chiar cu moldovenii, să nu fi încercat de a-și stînge pofta de pradă în raialele turcești și în Bugeacul tătăresc. Îndeosebi cazacii își mutară cîmpul de pradă în Basarabia, lovind neconținut în cetățile de acolo. În 1585 ei uciseră pe sangiacul turc din Bender, iar cu cîțiva ani în urmă rîniră de moarte în luptă pe Islam-Ghirai, căpetenia tătarilor din Bugeac, care fu îngropat "în moscheea cea mare din Akkerman". Într-o vreme Petru-Vodă Șchiopul trebui să trimită 3.000 de care și 15.000 de salahori pentru a drege cetatea Oceacovului. Porunci de acestea primeau adesea domnii Moldovei, pentru a ajuta cu salahori și material la fortificarea cetăților din raiale.

Urme de fortificații întinse se găsesc pînă astăzi în Bugeacul basarabean. Harta Basarabiei, editată de statul major rusesc, arată în provincia aceasta două *valuri*, numite ambele după Traian, și anume "*Troianul de Sus*" și "*Troianul de Jos*". În limba populară "troian" înseamnă o grămadă de zăpadă ridicată de viscol, apoi în genere grămadă sau morman de pămînt, ridicat de forțele naturii sau de mîna omenească. Neamul nostru, chiar de la zămislirea sa, a avut prilej să vadă în Dacia numeroase urme de valuri romane, pe care tradiția de mai tîrziu le ascria pe toate împăratului Traian, eroul legendar al neamului nostru, ajuns ca zeu - Troian - pînă și în vechiul panteon slav, alături de zeii indigeni. De la valurile traianice s-a numit orice val "troian". În urmă, numele propriu s-a generalizat și a devenit un nume comun. Și așa s-a putut întîmpla că fiecare întăritură de pămînt, fiecare brazdă mai mare, să se numească "troian" chiar și atunci, cum este cazul în Basarabia, cînd valul n-a fost ridicat de Traian.

În "Predoslovia descălicării a țării Moldovei din începutul ei" din cronica lui Ureche se pomeneste - și aceasta numai în unele manuscrise - că prin Moldova se cunosc semnele puterii lui Traian, "pe unde au tras troian peste multe țări și peste această țară". Iar Miron Costin observă foarte cuminte că numele Traian "trăiește între noi pînă azi cu șanțul dela ce se zice Troianul". Dimitrie Cantemir constată și el că valul împăratului Traian păstrează pînă azi numele întemeietorului, se miră însă, cu drept cuvînt, cum de nu amintește nici unul dintre vechii sau noii istorici ceva despre acest val. Așa ascrie, bunăoară, poporul fiecare ruină lui Ștefan cel Mare, personaj istoric ajuns legendar.

Ambele "troiene" din Bugeac n-au nici o legătură cu împăratul Traian. Ridicarea lor nu aparține antichității, cum a încercat să arate Hașdeu cu o vastă, dar zadarnică erudiție, și precum sînt încă și azi mulți dispuși a o crede. "Troienele" aceste n-au caracterul valurilor antice de apărare, ele nu sînt înzestrate nici cu turnuri de observație și nici cu cetăți de pămînt, necum de piatră, ci sînt simple ridicături de pămînt care la vremea lor erau probabil plantate cu buhași și măceși și baricadate cu construcții primitive de lemn și de nuiele, în felul îngrăditurilor din preajma unei stîne.

În monumentele literare moldovenești, îngrăditurile de pămînt de acest fel se numesc, cu un termen împrumutat din turcește, *hindichiu* sau și *hendechiu*, de la *handac* sau *hendec*, care în limba arabă înseamnă șanț de întărire în jurul unui sat sau, în genere, loc fortificat. Într-un act de hotărnicie din 1741 se vorbește de "un *hindichiu de vie*" de la marginea Chișinăului. Enache Cogălniceanu povestește că generalul rus Münnich, șezînd toată vara în Iași, "au scos un bir pentru săpatul *hindichiuului*, căci au găsit cu cale să încungiuie hora cu șanț împregiur ca să nu vie fără veste turcii și tătarii să-i calce". Amiras spune că pe timpul lui Mihai-Vodă Racoviță "au mers de au scris hotarul Moldovei, care se începe de la *hindichiu* lui Traian, Împăratul Rîmului, și merge pînă în Nistru, cum se vede pînă azi".

"Troianul de Sus" începe, după indicațiile hărților, la Prut mai jos de Leova, duce spre nord-est pînă la confluența Săratei cu Sărățica; de acolo se îndreaptă într-o linie foarte ușor ondulată spre est pînă la Botna, tăind Ialpugul, Cogîlnicul și Ciaga, trece apoi Botna și o urmează de-a lungul malului stîng pînă la satul Chircăești, așezat la geana lacului pe care-l

parcure Botna înainte de a se revărsa în Nistru. După aceleași indicații ale hărților rusești, "Troianul de Jos" începe la satul Vadul lui Isac pe Prut, duce într-o linie puțin ondulată spre sud pînă la Ialpug pe care îl trece în fața localității Vadul lui Traian, de acolo coboară în jos pînă la revărsarea Catlabugului în limanul cu același nume, de acolo urcă ușor spre nord, atinge coada limanului Chitai și de acolo se îndreaptă spre est pînă la limanul Cunducului, pe care îl atinge mai sus de satul Eschipol pentru a se termina acolo.

Dacă urmărim cu atenție hărțile mai vechi, din veacul al XVIII-lea bunăoară, putem constata că hindichiurile acestea coincid întocmai cu hotarele raialelor turcești și ale Bugeacului tătăresc din sudul Basarabiei. Dimitrie Cantemir înregistrează pe harta sa, pe care o anexează la cartea sa asupra Moldovei, simplu hotarul Tătărlîcul fără să însemneze valurile lui Traian. Hotarul acesta nu atinge nicăieri creasta dealurilor, ci se așterne pretutindeni pe la poalele lor sudice. Și aceasta din pricină că tătarii erau un popor de stepă, care evita munții. "Troianul de Jos" coincide întocmai cu vechiul hotar dintre raialele Chilia, Ismail și Reni și Tatarlîcul bugecean. "Troianul de Sus", abstracție făcînd de porțiunea dintre Prut și Sărățica, coincide în toate cu vechiul hotar dintre Tătărlîcul bugecean pe de o parte, și Moldova și raiaua Benderului pe de altă parte. Indicațiile hărților se confirmă deplin prin catagrafia din 1817, în care ni s-a păstrat vechea împărțire administrativă a Basarabiei și din care vedem că "Troianul de Sus" servea ca hotar între ținuturile moldovenești de către Tătărlîc, iar "Troianul de Jos" alcătua hotarul între Tătărlîc și raialele de la Ismail și Chilia.

Din constatările acestea rezultă deci, că hindichiurile din Basarabia sudică au fost ridicate de tătari pentru a stabili hotarul Tătărlîcului lor față de raialele turcești și față de Moldova liberă. Toate celelalte urme de "troiene" ce se mai găsesc în Basarabia sînt întărituri vremelnice din timpul turcilor ca la Hotin, Tighina și Cetatea Albă, iar altele mai noi din vremea rușilor.

Rămîne deci un lucru bine stabilit că Bugeacul a fost dezlipit de Moldova deodată cu Tighina și anume în 1538 pe timpul sultanului Soliman cel Măreț, că a fost dat tatarilor spre locuință, că această colonizare a început foarte devreme și că valurile ascrise lui Traian din sudul Basarabiei au fost ridicate de tătari pentru a putea apăra mai lesne hotarele Tătărlîcului contra raialelor turcești și contra Moldovei libere.

Raiatele turcești împreună cu Bugeacul tătăresc apar în documentele timpului sub numele de Basarabia. Faptul acesta îl găsim confirmat pe deplin prin următorul pasaj din *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir: "Basarabia era odată a treia parte a Moldovei. Tot pământul ei este șes, n-are dealuri, nici codri, se adapă numai cu Ialpuțul, care curge neconținut; neavînd rîuri, nici fîntîni, ca să scape de lipsa de apă, locuitorii sînt nevoiți a săpa puțuri adînci și în loc de lemne se folosesc cu bălîgarul vitelor, cu acesta după ce-l usucă la soare, își încălzesc colibele. Această parte de țară fu subjugată de turci înainte de a li se supune toată Moldova. Astăzi nu mai stă sub domnia Moldovei. "Basarabia se împarte azi în 4 ținuturi: al Bugeacului și Akkermanului, al Chilie și Ismailului". Acestea sînt, precum se vede, Tătărîcul bugecean și raiatele turcești. Celelalte ținuturi dintre Prut și Nistru se numeau pe timpul lui Cantemir, dar și după el, Moldova.

CAPITOLUL VIII

Organizarea hotarului de apărare contra tătărilor

1. Pîrcălăbia Lăpușnei - 2. Fondarea Chișinăului -
3. Codrul Tigheciului și Codrenii - 4. Căpitănia Codrului

1. Pîrcălăbia Lăpușnei

Din faptele și întîmplările povestite mai sus putem cunoaște tactica pe care o aplicau domnii Moldovei la lărgirea, așezarea și apărarea hotarelor țării. Îndată ce atingeau linia hotarului definitiv, ei alegeau punctele de însemnătate strategică, le fortificau cu toată îngrijirea, încredințau apărarea lor vitejilor și voinicilor cu ajutorul cărora cuceriseră aceste puncte, și-i înzestrau cu moșii întinse "în pustie", "*pentru dreapta și credincioasa lor slujbă către domn*", "*pentru slujba lor de slujitori de pe margine și ca să fie strajă împotriva dușmanilor*". În schimbul îndatoririi lor de a face strajă la hotar și de a fi pururea cu arma în mîină, gata de luptă contra năvălitorilor și călcătorilor de hotar, oamenii aceștia primeau pămînturi de veci și anumite ușurări și înlesniri la plata dărilor obișnuite către stat. Ei erau oameni liberi, supuși numai domnului și legilor țării și asigurați oarecum de obișnuitele încălcări din partea boierilor.

Așa a procedat Alexandru cel Bun, așa și nepotul său Ștefan cel Mare cînd cu așezarea hotarului la Nistru și cu asigurarea apărării lui prin cetățile de la Hotin, Soroca, Orhei, Cetatea Albă și Chilia. În jurul acestor cetăți războinicul domn așeza cete de apărători, pe care îi înzestra cu privilegiile și pămînturi deopotrivă de largi, fiindcă el, în cumpănita sa înțelepciune politică, își dădea seama că hotarele unei țări nu pot fi apărate îndeajuns numai prin ziduri, fie ele cît de

puternice, ci în prima linie prin brațe și piepturi vitejești. Și într-adevăr, voinicii aceștia, conduși și povățuiți de căpeteniile lor, au apărat hotarul luptând cu dragoste și credință către țară împotriva polonilor, cazacilor, tătarilor și turcilor, lăsând moștenire urmașilor lor, răzeșii hotineni, soroceni și orheiieni de azi, pe lângă numele de viteaz și acel spirit de disciplină și abnegație pînă la jertfire de sine, care trebuie cultivat și azi cu toate mijloacele și cu toată stăruința.

În urma pierderii Cetății Albe, Chilieii, Tighinei, Bugeacului, Ismailului și Renilor, prin organizarea noilor raiale turcești în jurul acestora și nu mai puțin prin sălășluirea tătarilor în Bugeacul basarabean, s-a risipit vechea linie de apărare a țării. Și atunci s-a simțit nevoia de a întocmi o nouă linie de apărare, mai aproape de Prut, care să răspundă noilor nevoi strategice ale Moldovei ciuntite și împuținate. Înjghebarea noului hotar se impunea categoric din momentul în care tătarii își fortificară hotarul lor bugecean și, simțindu-se la adăpostul unei revanșe din partea moldovenilor, prădau și jefuiau ținuturile noastre mărginașe.

Alexandru-Vodă Cornea, Despot-Vodă și Ion-Vodă cel Cumplit făcură îndrăznețe încercări de a recucerii cu arma în mînă vechile hotare, prin alungarea turcilor din raiale și a tătarilor din Bugeac. Din nenorocire însă patrioticele lor eforturi rămaseră zadarnice. Și atunci domnii Moldovei, văzînd că n-au încotro decît să se resemneze în fața ursitei inexorabile, se hotărîră să întocmească o nouă linie de apărare împotriva vrășmașilor din sud-est, și îndeosebi împotriva Tătărlicului din Bugeac, cu care Moldova ajunsese în nemijlocită megieșie.

Atunci Alexandru-Vodă Lăpușneanu, care după mamă era basarabean de felul său, se hotărî să creeze o nouă linie de apărare contra tătarilor. Centrul acestei zone era să fie *Lăpușna*, locul de naștere al maicei sale, Nastasia. El ridică satul acesta de pe apa cu același nume la rangul de oraș și-l înzestră cu toate drepturile și privilegiile municipale obișnuite în Moldova. Și deoarece pe acolo trecea și vechiul drum de negoț spre Nistru, el mută la Lăpușna și vameșii moldoveni din Tighina, ce fuseseră izgoniți de acolo de către turcii lui Soliman, insuflînd astfel noului târgușor și duhul vieții negustorești.

Dar măsurile acestea nu erau încă suficiente. Lăpușna trebuia să devină un punct de sprijin, o bază pentru

operațiunile militare contra tătarilor. Spre acest scop se înființă pîrcălăbia Lăpușnei în locul celei de la Ciubărciu, ce fusese desființată de turci. Pîrcălăbia aceasta ajungea spre est pînă la hotarul raialei de la Bender, iar spre sud se hotărîcea cu Tătărlicul bugecean. Pîrcălăbiile aveau la îndemîna lor numeroase cete de oșteni, care erau cu toții împrăștiți în regiunile păduroase din valea Botnei, a Cogîlnicului superior și a Bîcului, care forma hotare între ținutul Lăpușnei și Orheiului. Ei primiră pămînturile în aceleași condiții ca și tovarășii lor de arme și de credință de la Orhei, Soroca și Hotin. Din rîndurile acestor vajnici străjeri de hotar, încercați în primejdiile și vitejiile războaielor, se ridicau oameni aspri și îndrăzneți, deprinși la strictă împlinire a datoriei față de țară, dar și față de ei înșiși. Lăpușnenii se răzvrăteau chiar și contra domnului, dacă se simțeau obijduiți și nedreptățiți, precum s-a întîmplat în zilele lui Iancu-Vodă Sasul. Acesta aruncase dări noi asupra țării, trimițînd în toată țara "să ia boi de a zece care obicei nu l-a putut suferi țara, ce s-au rădicat lăpușnenii de s-au sfătuit ca să se dezbată de supt mîna Iancului-Vodă, și bulucindu-se au rădicat dintre dîșșii pre Lungul domn". Dar dînd război vitejește "de a îmbele părți, pierdură lăpușnenii războiul și domnișorul încă se înccă în Prut".

2. Fondarea Chișinăului

În ținutul Lăpușnei se găsea și *Chișinăul*, capitala de azi a Basarabiei. Într-un document din 1436 se pomenește de seliștea Chișinăului pe Bîcu, în fața unui crîng, unde se găsește o așezare tătărească. Întemeietorul satului Chișinău a fost Vlaicu, ce fusese pîrcălab de Hotin, Orhei și Cetatea Albă, însuși unchiul lui Ștefan cel Mare. Într-un ispisoc din 1576, Petru-Vodă Șchiopul arată că "a venit înaintea sa și a boierilor săi Vașutca, fata Măricăii, nepoata Eremiei, ce a fost vistiernic, ce s-a numit din călugărie Evloghie, strănepoata lui Vlaicu, de a vîndut a sa dreaptă ocină și moșie, un sat anume, *Chișinăul*, pe Bîcu în ținutul Lăpușnei, și cu mori în Bîcu, dînd un *diris de întăritură*, ce a avut strămoșul ei Vlaicu de la Ștefan Vodă cel Bătrîn, slugii noastre lui Dragoș ce au fost ureadnic la Iași, drept 500 de zloți tătărești". Plătindu-se banii, domnul întări lui Dragoș Chișinăul, "cum să-i fie lui ocină și cumpărătură, cu tot venitul și altul să nu se amestice înaintea acestei cărți a noastre".

Jupîneasa acestui Dragoş, Solomia, vîndu în 1617 Chişinăul vistiernicului Constantin Roşca pentru suma de 180 galbeni de aur, "ca să-i fie moşie de cumpăratură cu toate hotarele". Vistiernicul Constantin sau poate urmaşii săi trebuie să fi închinat satul Chişinău mînăstirii Sf. Vineri din Iaşi, căci în 1641 Vasile-Vodă Lupu dădu călugărilor de la mînăstirea Sfintei Vineri şi de la mînăstirea Balicăi din Iaşi carte "ca să fie tari şi puternici a lua a zecea din toată pînea şi din legumi şi din in şi cînepă şi din tot venitul la *sat la Chişinău*". În anul următor, aprilie 28, Vasile-Vodă porunci pîrcălabului de Lăpuşna să meargă "la sat la Chişinău", să strige "oameni buni şi bătrîni şi dimprejur mărginaşi, să aleagă hotarul satului Chişinău despre alte hotare şi să puie şi stîlpi, ce este a sf. mînăstiri a Sf. Vineri". În anul 1642 deci, Chişinăul era încă "sat".

Într-un ispisoc de la Duca-Vodă din 1666, mai 2, se pomeneste deja despre "*tîrgoveţii din Chişinău*", o dovadă că între timp Chişinăul căpătase privilegiul de *tîrg*, şi anume de la Istrate-Vodă Dabija între 1661 şi 1665, cînd a devenit acest "bun şi blînd" domn, care împărtea săracilor "blide cu bucate" de la masa sa şi care sorbea mai cu plăcere vinul "din oală roşie, decît din păhare de cristal, zicînd că-i mai dulce vinul din oală, decît din păhar". Faptul acesta îl cunoaştem dintr-un act de hotarnicie de la Mihai-Vodă Racoviţă, care se spune că "a mărturisit tot ţinutul Lăpuşnei şi Orheiului" şi a arătat logofătul Nicolae Donici şi "cu alţi martori cari s-au dus înaintea domniei de au mărturisit cu suletele lor, că *făcîndu-se Chişinăul tîrg nou în zilele Domnului Dabija Voievod*", jeluindu-se tîrgoveţii că n-au loc să se hrănească, au făcut schimb cu Hîncul Stolnicul, "ce luase moşia Gheţauani şi o dăduse tîrgoveţilor".

Rămîne deci bine stabilit că satul Chişinău a fost întemeiat de pîrcălabul Vlaicu, unchiul lui Ştefan cel Mare, şi că a primit dreptul de tîrg de la Istrate-Vodă Dabija. Dimitrie Cantemir pomeneste de Chişinău în ţinutul Lăpuşnei şi-l numeşte "*tîrguşor (urbecula) de puşină însemnătată*". Populaţia compusă "din creştini, armeni şi jidovi" era cîrmuită de un şoltuz şi mai mulţi pîrgari după obiceiul municipal din Moldova.

În hotarnicie cu Chişinăul, se gasea satul Buicani pe Bîcu care fusese întemeiat de un oarecare Hodor prin uric de la Ştefan cel Mare. În 1609 urmaşii lui Hodor vîndură o parte din

Buicani postelnicului Dimitrie Chiriţă pentru 150 de taleri bani gata. După alţi doi ani Chiriţă cumpără de la un nepot al Pastii Buecoae şi cealaltă parte din Buicani, aducînd astfel întreg satul în stăpînirea sa. Murind Chiriţă, Jupîneasa sa Maria postelniceasa închină satul Buicani mînăstirii Sf. Mormînt din Ierusalim (1620) "pentru sufletul giupînului ei şi pentru sufletul ei". Cum însă mînăstirea Galata din Iaşi era închinată Sf. Mormînt, satul Buicani ajunse metoh al Galatei, fiind administrat de proistosul acestei mînăstiri.

Am amintit lucrurile acestea fiindcă de la o bucată de vreme tîrgul Chişinău începu să se întindă şi asupra teritoriului Buicenilor. Aşa mărturisiră la 1748 tîrgoveţii din Chişinău, că "mai înainte vreme au fost tot tîrgul pe locul mînăstirii Sf. Vineri, iar de la o vreme a răscoalelor, cînd au venit moscalii la Hotin, arzîndu-se toate casele tîrgoveţilor, la aşezare după răscoală s-ar fi tras mai sus a-şi face case şi dughene, ajunseră şi pe Buicani, pe moşia mînăstirii Galata".

3. Codrul Tigheciului şi Codrenii

Mai jos de Lăpuşna, în faţa Fălciului, se întinde pînă la apa Ialpugului, vestitul *Codru al Tigheciului sau Chigheciului*, atingînd spre nord valea Săratei, iar spre sud rîul Larga ce se revarsă în Prut. Codrul acesta este străbătut de apa Tigheciului, care se scurge în Prut la satul Iepureni. La întretăierea şoselei Leova-Cetatea Albă cu această vale se află localitatea *Tigheciu*, care ajunse într-o vreme centrul administrativ şi militar al întregii regiuni. Miron Costin aminteşte despre codrul Chigheciului, zicînd că este "o pădure nu aşa înaltă în copaci, că puţini copaci sînt, cum este deasă şi ripoasă, şi spini mai mulţi decît alt lemn sînt în pădurea aceea, şi de acolo chighecenii s-au apărut de nu le-au putut strica nimic".

Cantemir cunoaşte de asemenea foarte bine acest codru despre care ne dă următoarele amănunte foarte preţioase: "Doi codri au fost în Moldova mai vestiţi decît toţi ceilalţi, codrul Cotnarului şi codrul Chigheciului ... Codrul de dincolo de Prut la marginea Basarabiei, se cheamă Chigheci. El cuprinde aproape 30 mile italiene şi este pentru moldoveni apărarea cea mai tare contra tătarilor, care de multe ori l-au atacat, dar niciodată nu l-au luat. Copacii deşi sînt subţiri, sînt aşa de

deși, încît nici omul cu sloboda nu poate străbate printre ei, fără numai prin anumite poteci pe care le cunosc numai localnicii". Așezarea acestui codru chiar la hotarul nord-vestic al "hindichiului" tătăresc, și nu mai puțin întinderea și desimea lui, făcură din el o fortăreață naturală de apărare a Moldovei împotriva Tătărilor învecinat.

Domnii Moldovei își dăduseră însă bine seama că și această cetate, ridicată de natura însăși în calea tătarilor, nu-și poate îndeplini scopul fără ochiul ager, pasul sigur și brațele vînjoase ale oamenilor așezați în preajma ei. De aceea ei grijiră să colonizeze regiunea aceasta cu oameni viteji, hotărîți și încercați în războaie, dîndu-le pămînturi întinse "în loc în pustie, în Chigheci, pe Ialpug", locuri ce începeau "din Prut și mergeau pînă-n Cahul" sau care începeau "din Ialpug și mergeau iarăși pînă-n Cahul". Printr-un act de donație din Huși, Petru Rareș milui în 1527, martie 15, pe "adevărata sa slugă Vitolt" care îi servise "cu credință și cu dreptate", cu "un loc din pustie în Chigheci pe Ialpug mai sus de gura Roduroasei, în grădiște, ca să-și așeze un sat, ca să-i fie de la noi uric, cu tot venitul lui, și copiilor lui, și nepoților lui, și strănepoților lui și răstrănepoților lui, a tot neamul lui, cine i se va alege mai de aproape, neclintit nicicînd în veci".

Locuitorii acestui ținut, chighecenii, erau supuși direct domnului ca și voinicii din preajma Lăpușnei, Orheiului, Sorocei și Hotinului, aveau pămîntul lor propriu și se bucurau de mari înlesniri la plata dărilor, plătindu-le numai pe jumătate și avînd îngăduință de a cuprinde pămînt mai mult decît locuitorii din alte părți. Fiind așezați de domn pe pămînt domnesc "în pustie", ei răspundeau birurile numai către domn, neavînd nici o îndatorire față de boieri sau mînăstiri. Ca supuși nemijlociți ai domnului, ei duceau o viață cu mult mai slobodă decît sătenii din celelalte ținuturi, bucurîndu-se de o largă autonomie în treburile lor administrative. De libertăți similare se bucurau numai plăieșii din Cîmpulungul Moldovenesc și din munții Vrancei. Deosebirea între viața slobodă și aproape autonomă a acestor străjeri de plaiuri și de hotar și între viața chinuită și împilată a sătenilor din celelalte ținuturi moldovenești era așa de mare și de bătătoare la ochi, încît Cantemir riscă să numească regiunile acestea slobode chiar republici.

Oțeliți în lupte continue cu tătarii, mîndri de drepturile și libertățile lor, îndrăgiți de vuietul codrului lor "frate cu

românul", chighecenii păstrau și continuau vechile tradiții războinice ale Moldovei lui Ștefan cel Mare. Cantemir era îndrăgostit de ei. "Chigheciul, zice el, în ținutul Fălciului, adică un codru ce este dinspre hotarul tătăresc din Bugeac, este *pieptul Moldovei cel mai tare* între Prut și între Basarabia". După Cantemir, deci, ei erau scutul și pieptul Moldovei!

Locuitorii acestui codru, "codrenii", zice el mai departe, "plătesc la domnie pe tot anul o dajdie mică, și sînt toți călăreți, și mai înainte erau ei numai 8.000 de oameni, iar acuma de-abia sînt două mii pentru oaste și întrec cu vitejia lor pe toți ceilalți moldoveni, încît se obișnuia a se face pentru dînșii acel proverb: "Cinci tătari de Crîm, plătesc mai mult decît zece de Bugeac, și cinci moldoveni biruiesc pe zece tătari de Crîm; iar cinci codreni, adică chighecenii, bat pe zece moldoveni".

Tot Cantemir constată că "chighecenii, care sînt obișnuți de mult să trăiască în război cu tătarii, sînt ostașii cei mai viteji în toată Moldova și oameni mai sălbatici decît ceilalți". Vitejia aceasta emana din însuși instinctul lor de conservare, căci tot Cantemir arată că "cei ce sînt megieși cu tătarii, le merge mai rău decît la toți. Căci tătarii, nu numai că fură toate celea, ce pot să apuce, ci cu chip că merg în război asupra leșilor, răzbat în Moldova și fac prăzile cele mai mari, prind pe toți locuitorii de prin sate și ducîndu-i cu dînșii, îi duc la Țarigrad, cu chip că sunt ruși, măcar că astfel de năpădire de mult s-a oprit prin poruncile împărătești".

În schimb însă, nici moldovenii nu rămîneau mai prejos. Căci ei "cînd fac o pradă în țara tătărească, zic că n-au prădat, ci și-au întors numai al lor înapoi, pentru că zic că tătarii n-ar fi avînd alta nimic, fără numai ceea ce au apucat cu sila de la strămoșii lor". Chighecenii găseau în codrul lor cel mai sigur adăpost de cîte ori năvăleau tătarii. Miron Costin, povestind despre o incursiune a tătarilor, constată că "codrului Chigheciului la Fălciu foarte puțină pagubă i-au făcut tătarii atunci, că chighecenii îndată au năzuit la codrișorul lor, anume Chigheciul și de acolo chighecenii s-au apărut de nu le-au putut strica nimic".

Pricina încăierărilor continue între chighecenii și tătarii era exploatarea lemnului din "codrișorul" lor. Ei aveau cu megieșii lor, tătarii din Bugeac "o învoială, ca pe tot anul să le dea o sumă de grinzi, pentru că în Bugeac domnește mare nevoie de

lemne. Această învoială, zice Cantemir o păzesc și pînă-n ziua de azi foarte, iar cînd voiesc să calce peste tocmeală, să ridice lemn mai mult, ceea ce de multe ori se și întîmplă, atunci chighecenii se apără cu arma în mînă și de multe ori bat pe tătari”. O încăierare de acest fel a servit, precum am văzut, de pretext sultanului Soliman cel Măreț pentru a răpi Moldovei Bugeacul.

Apărătorii aceștia ai hotarului Moldovei, “codrenii”, erau oameni aprigi și curajoși, deprinși cu primejdia și veșnic gata la luptă cu păgînii. Ei formau “pieptul Moldovei cel mai tare” de care s-au frînt, ca de o stîncă de granit, atacurile prădalnice ale tătarilor bugeceni. Curajul și vitejia lor formează subiectul multor balade sau cîntece bătrînești, cunoscute azi tuturor românilor. Din rîndurile chighecenilor s-a ridicat “*Codreanul*”, care “vinele-și strîngea și plumb din ele scotea”. Amintirea luptelor lor seculare trăiește în baladele *Gruie-Grozăveanu* și *Novac*, care luptau cu hanul de la “*Bindir*” și cu sultanul de la *Țarigrad*. În părțile chighecene s-a compus cîntecul lui “*Ghelea*”, care “multe hotare a călcat, multe țări a treierat:

*De la Nistru pînă la Crîm,
Din Bugeac pînă la mare
Sînt tocmai patru hotare;
Peste ele în lung și-n lat
Tot tătara și cazac.
Mulți tătari am omorît
Mulți creștini am slobozit
De-amară străinătate,
Din plean și de la moarte”.*

Din rîndurile codrenilor s-au ridicat cu vremea mai multe familii, care jucară un rol foarte însemnat în istoria Moldovei. Aron-Vodă Tiranul dărui lui Nistor Ureche satul Bărboși pe Ialpuș. Fiul acestuia, Grigore, a alcătuit vestițul letopisetz al Moldovei. Pe la 1625 se ridică la o însemnătate oarecare familia unui diac basarabean de pe Cogîlnic, de unde coboară familia Cogîlniceanu. Fiii lui Ion Cogîlniceanu primiră pe la 1660 săliștea Călmățuiului. Din părțile mărginașe cu tătarii se ridică familia Cantemireștilor. Constantin Cantemir îndeplini multă vreme slujba de serdar, înainte de a ajunge domn.

4. Căpitănia Codrului

În privința administrativă Chigheciul făcea la început parte din ținutul Fălciului. Îndată însă după așezarea tătarilor în Bugeac, Chigheciul deveni baza apărării contra acestor năprasnici vecini. În urma acestor schimbări deci Chigheciul căpătă, pe lîngă însemnătatea sa strategică, și o mare importanță politică și administrativă.

Atunci s-a organizat așa-numita “*căpitănie a codrului*”.

Înfăptuitorul acestei organizații militare pare să fi fost războinicul domn Ion-Vodă cel Cumplit, care găsisse în codrul Chigheciului adevărata bază pentru operațiunile sale contra turcilor. Căpitănia aceasta cobora în jos pînă la Dunăre, cuprinzînd în hotarele ei toată regiunea dintre Prut și Cahul. Întreg ținutul acesta forma deci o căpitănie de străjeri de hotar sau grăniceri liberi, care erau “în mila și așezarea Domnului”, se bucurau de felurite privilegii, nu dădeau cai de olac și plăteau o goștină mai mică, creșcuți într-un larg spirit de libertate și într-o conștiință de sine foarte avansată. “*Vornicii și alți oameni de frunte de la Greceni și Vadul lui Isac*” cerură pe la 1740 domnului “să schimbe orînduiala cît pentru oi să nu se pună cislă, avînd bucatele acestea dajdea lor osebită”. Vodă nu ținu seama de întîmpinarea lor, arătînd că porunca sa este “lucru bun și drept cum celor săraci așa și celor fruntași și nu se poate schimba”. Atunci oamenii din Greceni și Vadul lui Isac trecură “în țara turcească și siliră pe calea aceasta pe domn să le trimită carte de iertare”. Din nenorocire, țara turcească era foarte aproape, căci în 1622 turcii luară colțul de țară dintre Prut, Dunăre și limanul Cahulului cu Reni și le alipiră, această singură ieșire a Basarabiei la Dunăre ce-i mai rămăsese, la raiaua Ismailului, așa că hotarul Moldovei libere ajungea numai pînă la Vadul lui Isac și Greceni.

Căpitania Codrului aveau în seama lor straja întregului hotar dinspre răsărit al țării, care era format de Ialpușul superior, de Ialpuș și de Salcea. Aceasta era linia ce despărțea Tătărîlcul bugecean de Moldova. În îndeplinirea grelei lor chemări, ei erau ajutați de vătăfi și de hotnogi. Pe vremea lui Ion-Vodă cel Cumplit se pomenește chiar de un pîrcălab de Chigheci, Toader.

Pe vremea lui Vasile Lupu se simți nevoia de a da “toată marginea” dinspre tătari de la Tighina pînă la Greceni “în

seama și purtarea de grijă” a unei singure persoane, *Serdarul*, care pe lângă apărarea hotarului cu “hotnogi de hotar” și “namestnici”, mai avea însărcinarea să vegheze asupra risipirii satelor, asupra furturilor, să culeagă robii și să judece 3 zile pe an la târguri. Reședința serdarului era la Orhei. Pentru aducerea la îndeplinire a poruncilor serdărești vegheau “*călărașii*”, care, bucurându-se de tot felul de scutiri, înghebau sate pe care le numeau după ocupația lor, de pildă Călărași în jud. Orhei, Călăraș (-ovca) în jud. Soroca ș.a.

O condică de dări din 1591 arată în ținutul Chigheciului 3.211 contribuabili, iar în ținutul Lăpușnei numai 2.809, în întreaga zonă de apărare deci 6.010 contribuabili și anume țărani, săraci, curteni, vătași, nemeși și preoți.

Astfel era deci, organizată noua zonă de apărare a Moldovei împotriva tătarilor bugeceni. Aceasta forma o adevărată zonă militară, locuită de grăniceri experimentați în luptă și deplin conștienți de însemnătatea lor. Ei formau pieptul de apărare al Moldovei, piept în care rămăseseră vechile tradiții războinice ale Moldovei, piept în care trăiau și se manifestau vitejia și demnitatea românească despre care ne pomenesc pînă și cîntecele bătrînești.

CAPITOLUL IX

Răzvrătirea orheienilor și răscoala Cantemireștilor din Bugeac

1. Ieremia Movilă și satele hănești - 2. Răscoala orheienilor - 3. Pacea de la Hotin și răzvrătirea lui Cantemir Mirza - 4. Ctitoriile lui Vasile-Vodă Lupu în Basarabia - 5. Incuscrirea lui Vasile-Vodă cu cazacii

1. Ieremia Movilă și satele hănești

După stingerea Mușateștilor ajunse pe tronul Moldovei familia *Movileștilor*, care a domnit cu unele întreruperi de la 1595 la 1634. Neamul *Movileștilor* coboară după tradiție din aprodul Purice, care făcîndu-se “*movilă*” ajută pe Ștefan cel Mare să încalce pe un alt cal, în locul celui căzut în toiul luptei. Dar oricare ar fi obârșia acestei familii, fapt este că ea era una dintre cele mai de frunte familii boierești din Moldova. Ea jucase un mare rol politic în timpul domniei lui Petru Șchiopul, pe care *Ieremia* cu fratele său Gheorghe mitropolitul, îl întovărășiră în Polonia, unde și petrecură mai multă vreme. Acolo *Ieremia* se împrieteni cu mai mulți nobili polonezi pentru a și ajunge, cu ajutorul acestora, la domnie în Moldova.

Hatmanul Zamoiski întovărăși pe *Ieremia Movilă* în Moldova cu misiunea de a-l așeza pe tron. Turcii, fiind ocupați în altă parte, însărcinată pe hanul tătăresc cu apărarea Moldovei contra invaziei poloneze. La Țuțora, pe Prut, s-a dat lupta. Miron Costin observă că “nu dormea *Ieremia Vodă*”, ci se ajunse cu hanul ca să-i cedeze “*cele șapte sate de țară, ce se zic hănești*” și să i se dea hanului “și miere în toți anii și alte daruri”. Pe baza aceasta s-au început negocierile de pace cu tătarii pe care, prin stăruința sa, *Ieremia-Vodă* le duse la bun

sfrîșit. "Capetele de pace au fost acestea: Ieremia-Vodă să fie domn în țară, birnic împărăției din an în an după obicei; iar hanului să-i dea din an în an daruri și miere și șapte sate să fie de cîșlele hanului în Bugeac."

Se vede deci că Movileștii își deschiseră drumul la scaunul domnesc prin cesiuni teritoriale în folosul tătarilor. Acestora noul domn le cedă 7 sate moldovenești. De mult tătarii, al căror număr sporea mereu prin migrații de dincolo de Nistru, nu mai încăpeau în Bugeac. Ei căutau deci să cuprindă pămînturi noi și pășuni mai largi pentru turmele lor. Și iată că hanul, folosindu-se de o fericită conjunctură politică, obținu de la Ieremia-Vodă 7 sate moldovenești, ce se zic *hănești*. Despre așezarea acestor sate și despre numele lor nu găsim lămuriri suficiente în mărturiile timpului. În ocolul Codrului se pomenește mai tîrziu de satul *Hăneștii Vechi*, care ar fi putut fi unul dintre cele 7 sate "*hănești*", despre care vorbește Miron Costin. Iar, cît privește darurile și mierea așa-numitul "*balci-beșlicul*", pe care Ieremia-Vodă se obligase a-l plăti hanului an de an, apoi acest tribut se răspundea tătarilor încă de mai înainte. Petru-Vodă Șchiopul comunică în 1578 unui prieten din Polonia că "tătarii au legătură cu noi și le plătim și tribut, după învoială".

Fiul și urmașul lui Ieremia Movilă, Constantin-Vodă, spori tributul față de turci precum și "*balci-beșlicul*" față de tătari și reuși pe calea aceasta să redobîndească pentru Moldova cele șapte sate hănești. Mai tîrziu însă tătarii nu se mulțumiră numai cu cele 7 sate, ci cuprinsă o fișie largă de pămînt din Moldova și o alipiră la Tătărlicul lor. Dar despre aceasta se va vorbi mai pe larg la locul său.

În vreme ce în Moldova se stinse dinastia Mușatinilor, dincolo de Milcov, în Țara Românească, continua să domnească dinastia Basarabilor. Unul dintre cei mai mari domni din această dinastie a fost Mihai Viteazul, contemporanul lui Ieremia Movilă. *Mihai Viteazul* bătu pe turci la Călugăreni (1595), străbătu cu oștirea sa biruitoare peste munți în Ardeal, cucerii această frumoasă țară românească și se proclamă domn și stăpînitor al ei, chiar în vechea capitală a Transilvaniei, în *Alba Iulia*. Gîndul marelui viteazului cuceritor era să cuprindă sub sceptrul său ocrotitor pe românii de pretutindeni. Pentru realizarea acestui plan, coborî Mihai-Vodă din Ardeal în Moldova, alungă pe Ieremia Movilă din scaun și cuprinse și această țară, pentru a desăvîrși

unirea tuturor românilor în hotarele lor etnice. Astfel a întrupat Mihai Viteazul, deși numai pentru o clipă, visul de aur al neamului nostru. Pentru o clipă zic, fiindcă eroul muri curînd, ucis mișelește pe cîmpiile Turdei (august 1601). Realizarea definitivă a acestui mare ideal al neamului românesc a rămas rezervată marelui nostru rege, Ferdinand I, întregitorul Neamului Românesc.

Înainte oștirilor lui Mihai Viteazul, Ieremia Movilă se retrase la Hotin, pentru a se adăposti, în cetatea de acolo cu familia și cu credincioșii săi. "Și însumi Domnia Mea - zice Ieremia-Vodă - împreună cu boierii și arhierii am fost închiși toți acolo în cetate, unde și boierii Bălșești împreună cu noi încă au fost închiși în cetate". Mihai se luă pe urma lui, bătu "cu toată osîrdia" Hotinul, dar nu-l putu cucerii (1600).

Chemat de interese grabnice în Ardeal, Mihai părăsi Moldova, după ce încredințase cîrmuirea acestei țări unui sfat de boieri. Atunci Ieremia-Vodă părăsi Hotinul și alungă cu ajutor polonez sfatul lăsat de Mihai în Iași și se așeză din nou în scaunul Moldovei. Domnia lui însă n-a decurs în deplină liniște, fiindcă cazacii călcău neconținut hotarele țării, prădînd Soroca și robînd multă lume. În 1606 muri Ieremia-Vodă, rămînîndu-i "pomană în țară, minăstirea Sucevița zidită de dînsul" și de fratele său Gheorghe mitropolitul. Acolo s-a păstrat azi gropnița Movileștilor.

La domnie îi urmă fratele său, *Simion*, care muri însă și el după un an de zile. După moartea lui Simion izbucni o aprigă luptă pentru domnie între fiii lui Ieremia, sfătuiți de maica lor, Elisabeta, și fiii lui Simion, ce erau povățuiți de văduva acestuia Marghita. Și unii și alții recurgeau la ajutor străin, fie la polonezi și unguri, fie la turci și tătari, fie chiar la cazaci. În cele din urmă birui *Constantin*, fiul lui Ieremia asupra vărului său Mihail și se urcă pe tron cu ajutorul polonezilor, cărora le cedase Hotinul. În timpul acela polonii adăpăsteau în cetate pe *Petru Movilă*, fiul lui Simion-Vodă, care rîvnea și el la coroana Moldovei.

Dar acestui vrednic vlăstar domnesc nu i-a fost dat să se împodobească cu coroana domnească. Ursita-i rezervase mitra arhierască, căci el ajunsese mitropolit al Kievului și mare reformator al bisericii rusești. Noi, românii ne putem mîndri de a fi dat rușilor pe cel mai mare arhieru al bisericii lor, pe învățatul îndrumător al credinței și culturii, pe Petru Movilă, Mitropolitul Kievului. Domnia lui Constantin-Vodă, care reuși

să redobândească de la tătari cele șapte sate hănești, fu de scurtă durată. În 1611 el fu prins de tătari și dus în robie, muri însă la trecerea Niprului, înecându-se în valurile acestei ape.

Neînțelegerile dintre Movilești dădură prilej și altor familii de boieri să aspire la tron cu ajutor din afară. Așa reuși Ștefan Tomșa să ajungă la domnie cu ajutor turcesc. Acesta era un om crud și pornit împotriva adversarilor săi, poruncind să "junghie berbecii" care se îngrășă pe toate pășunile țării. În timpul acestor lupte s-au stins aproape toate neamurile boierești cu reputație în istoria țării. Uneltind neconținut împotriva domnului, reuși în sfârșit Elisabeta, văduva lui Ieremia, de a răsturna pe Tomșa și a ridica pe fiul ei Alexandru, care se încumeta să stăpânească țara după cum voiau polonezii, ocrotitorii săi, cărora le lăsă în stăpânire Hotinul.

2. Răscoala orheienilor

Pierderea Hotinului pare să fi fost, dacă nu singura, apoi sigur una din principalele cauze pentru care orheienii se răzvrătiră, chiar de două ori, împotriva domniei. Sătui de atâtea lupte și frământări lăuntrice, orheienii, în unire cu lăpușnenii și chighecenii, înțelegându-se cu tătarii, ridicară un domn din mijlocul lor și purceseră cu el spre Iași ca să-l așeze în scaun. Dar încă înainte de a intra în capitală, ei fură întâmpinați de oștirea moldo-polonă a lui Alexandru-Vodă, bătuți și împrăștiați. Dar cu toată înfrângerea ce o suferiră, orheienii nu părăsiră planul lor, ci își încercară din nou norocul, suferind însă aceeași înfrângere.

În anul următor, turcii puseră capăt acestor turburări, ridicând pe Alexandru-Vodă din scaunul Moldovei și ducându-l la Constantinopol (1616). Domnia țării fu încredințată de ei lui Radu-Vodă, care nu era deloc după placul orheienilor. Pentru aceea ei ridicară împotriva noului domn pe un "domnișor", care se dădea drept fiu al lui Ion-Vodă cel Cumplit. În realitate însă, acest "domnișor" era călugăr într-o mănăstire, unde, pe lângă ocupația sa de diac, se mai îndeletnicea și cu cizmăria. În nemulțumirea lor, orheienii, crezând că au găsit în el pe un moștenitor al marilor virtuți războinice ale pretinsului său tată, îi dădură tot sprijinul pentru a-l ridica în scaunul domnesc. Ajungând la Iași cu ajutorul lor, "domnișorul" încercă să

atragă de partea sa pe boierii lui Radu-Vodă. Aceștia însă și îndeosebi marele logofăt, destăinui stăpînului său planul răzvrătorului, care fu prins și osîndit la moarte. Așa plăti domnișorul cu capul pofta sa de domnie.

Dar cu toată nemulțumirea orheienilor Radu-Vodă era un domn de mare ispravă. Venirea sa la domnie s-a întâmplat în timpul războiului polono-turc. Oștirile turcești își aveau baza de operațiuni în Moldova, iar comandamentul turc se găsea la Soroca, de unde se dirija lupta împotriva Rîșcovului. Acolo, sub cetatea Sorociei, Radu-Vodă încheie cu Gavriil Bethlen, principele Ardealului, care venise în ajutorul turcilor, un tratat de apărare mutuală a țărilor lor. Domnul Moldovei stăru foarte mult pentru terminarea războiului dintre turci și poloni, care pricinuia țării pagube foarte mari. Stăruințele domnului român n-au rămas zadarnice, căci curînd s-a așezat pacea la Iaruga. Ca recompensă pentru serviciile sale la încheierea păcii, Radu-Vodă primi înapoi Hotinul de la poloni (1617).

După 3 ani de domnie Radu-Vodă schimba domnia Moldovei cu cea a Țării Românești. În locul său turcii puseră un străin, pe Gaspar Grațiani, împotriva căruia orheienii se răzvrătiră din nou, dar și de astă dată cu aceeași neizbîndă. Gaspar-Vodă ieși împotriva "domnișorului" orheian, îl prinse viu împreună cu cîțiva dintre căpeteniile de la Orhei, și muștrîndu-i cu cuvintele: "Să aveți inimă curată către domnul", porunci să li se taie capul. Astfel s-a sfîrșit și această a patra încercare, neizbutită, a orheienilor de a ridica în scaunul Moldovei pe unul din mijlocul lor și după placul lor. De altfel, noul domn venise în Moldova cu planuri mari și îndrăznețe. Ca și Despot-Vodă pe vremuri, așa voia și el, în tovărășie cu polonezii, să recucerească raialele turcești împreună cu Tătărlicul bugecean, pentru a reda Moldovei hotarele cele bătrîne.

Gaspar-Vodă așeză în Hotin ca pîrcălab pe un om de încredere al său, pe italianul Annibale Amati din Pistoia. Polonii însă în loc să dea lui Gaspar-Vodă ajutorul așteptat pentru recucerirea raialelor, atacară Hotinul și-l ocupară din nou, alungînd pe italian de acolo. Hăinirea lui Gaspar-Vodă și pierderea Hotinului către polonezi, determinară pe turci de a-l înlătura. Hatmanul polon Zolkiewski trebui să se retragă înaintea forțelor turco-tătare, care înaintau spre Hotin. În timpul retragerii pripite, Zolkiewski fu atacat de un tătar care-i reteză capul. Vestea despre moartea neașteptată a hatmanului

produse mare jale în rîndurile polonezilor. "Mai bine s-ar fi scufundat în pămînt țara aceea a Moldovei - zice un cronicar polonez - înainte de-a fi intrat noi într-însa; niciodată coroana polonă n-a suferit o mai mare înfrîngere". Armata turco-tătară ajunsese victorioasă la Hotin și acolo s-a încheiat pacea cu polonii în 9 oct.1621. Acesta este al doilea tratat de pace care s-a încheiat în Hotin. În baza acestui tratat, Hotinul fu restituit Moldovei. Gaspar-Vodă fu înlocuit cu *Alexandru Iliăș*, iar acesta trebui să cedeze domnia lui *Ștefan Tomșa*, pînă ce Radu-Vodă reveni din nou în scaunul domnesc din Iași.

3. Pacea de la Hotin și răzvrătirea lui Cantemir Mirza

Prin mijlocirea lui Radu-Vodă s-a așezat din nou pacea între turci și între leși în 1624. Unul dintre punctele cele mai însemnate din acest tratat era acela care hotăra expulzarea tătarilor din Bugeac, "deoarece pacea e mai adeseori vătămată din pricina tătarilor care locuiesc în hotarele Moldovei, în Cetatea Albă, pentru înlăturarea ciocnirilor, *neamul tăărăesc* - dispune acest articol - să fie mutat atît din Bugeac, cît și din hotarele țării Moldovei și nici într-un chip să nu mai fie lăsat a sta acolo".

Răspunsul tătarilor la această hotărîre a fost o groaznică expediție de pradă în Polonia. Moldova suferi mai puțin, fiindcă urmașul lui Radu-Vodă, *Miron-Vodă* numit Barnovschi sau Bîmoveanul, după proprietatea lui, Barnova, trăia încă de mai înainte în bune relații cu tătarii din Bugeac. Noul domn era "firtat" cu căpetenia acestora, Cantemir Mirza, "ce cu zilele petrecea în casele lui Barnovschi hatmanul" în satul Toporăuți de lângă Cernăuți.

Acest Cantemir Mirza, om energic și ambițios, nu înțelegea deloc să execute hotărîrea tratatului turco-polon privitoare la evacuarea Bugeacului, ci adună în jurul său cete răzlețe, le spori prin contingente proaspete aduse de neamurile sale din Crimeea, cu scopul de a se menține în Bugeac și de a se desface de sub ascultarea hanului și de a-și cuceri o situație independentă. Gîndul lui era deci de-a pface raialele turcești din Basarabia și Bugeacul într-o țară tătărăască neatîmătată, pentru a trage singur folos din prădarea și jefuirea țărilor megieșe. În zadar veni hanul la Bender, pentru a-l readuce la ascultare; în zadar tocmisera turcii oștiri împotriva lui

Cantemir "dîndu-i pășia, de se scria pașă". Noul "*cîrmuitor al malului mării la gura Dunării*", căci așa se intitula răzvrătitul, respingea cu noroc oștirile sultanului trimise contra sa, apărîndu-și neatîmătat și manifestînd-o cu toată îndrăzneala prin năvăliri de pradă în Moldova, în Pocuția și în Dobrogea transdunăreană. Oamenii săi, *Cantemireștii*, erau cunoscuți și temuți pretutindeni. Multă vreme Cantemir Mirza răspîndea groază în acest colț de țară al vechii Moldove. Pentru a curma o dată cu aceste turburări, polonezii se înțeleseseră din nou cu Poarta în 1633 asupra expulzării Cantemireștilor și bugecenilor răzvrătiți.

Dintre țările mărginașe nici una nu suferea așa de amarnic de pe urma jafurilor tătărăști ca Moldova, și îndeosebi ținuturile dintre Prut și Nistru. Împrejurarea aceasta determină pe noul domn al Moldovei, Vasile-Vodă Lupu (1634-1653), de a stărui la Poartă ca să se ia odată măsuri de rigoare contra Cantemireștilor, pentru a pune capăt acestor turburări sîngeroase. Atunci Poarta organizează o expediție de potolire contra Bugeacului, la care luară parte, cu contingentele lor, și domnii români Vasile-Vodă din Moldova și contemporanul său Matei Basarab, din Muntenia. În fața oștirilor de potolire și de pedepsire, Cantemir Mirza se retrase spre sud, fiindcă fusese lovit în flanc de un grup de tătari ce rămăseseră credincioși hanului lor. Înconjurat astfel din toate părțile, Cantemir Mirza nu găsi altă cale de scăpare, decît fugind peste Dunăre. Izgonit astfel din Bugeac, el se duse la Constantinopol pentru a cerși mila sultanului. Dar în loc de milă el fu osîndit la moarte și sugrumat (1637). Acesta era sfîrșitul obișnuit al tuturor răzvrătiților din acea vreme.

Tovarășii săi de luptă și de pradă, care se sfîșiară între ei, fură zdrobiți de armatele aliate, care se întîlniră în Ismail și de acolo înaintară spre Cetatea Albă, potolind răzvrătirea și readucînd pe Cantemireștii ce rămăseră fără conducător la vechea lor ascultare. Șapte căpetenii primiră să părăsească țara pentru a trece ca șupuși ai hanului în vechea patrie din Crimeea și de la Don. Alții fugiră în Polonia. "Iar pe cîți din sîngele lui Cantemir, mai capete cu meșteșug i-au împărțit hanului și pe toți i-au omorît cîți erau Cantemirești mai de frunte, de aceea s-a stins acest neam la dînșii, care era mai de frunte decît toate oardele".

Tot Miron Costin ne spune despre soarta Cantemireștilor care au purces cu coșurile lor spre Polonia, poftind de la leși

loc să se așeze sub ascultarea lor, că "umblau prin târguri și prin sate cu câte o cruce de lemn la piept, semn de închinare" și că "leșii așa loc deșart fără oameni mai înlăuntrul țării lor neavînd, le-au dat cîmp pe Nipru între Crilav și Codin, și era aproape 20.000 de Nohai, oarda aceasta". Alții se prinseră ca simbriași în armata craiului, fiind cunoscuți sub numele de *lipcani*, adică tătari de Lipka, nume corupt din Litva, pe care moldovenii îi numeau și *cirimuși*.

4. Ctitoriile lui Vasile-Vodă Lupu în Basarabia

Dar "după cîtva timp de pace senină, scrie Bandini, tătarii veniră iarăși cu duiumul în Bugeac, Dumnezeu știe de ce ; și desigur că nu pentru binele, ci pentru pieirea țării creștine și în întîiul rînd a Moldovei megieșe". Halul în care ajunsese Basarabia în urma răscoalei Cantemireștilor era de nedescris. Un martor din acea groaznică vreme, boierul Toader Ianovici, ne spune că "între Nistru și Prut n-a rămas o casă". A fost deci o adevărată binecuvîntare pentru țară cînd, după atîtea frămîntări și nenorociri, urmă în Moldova domnia lungă și așezată a lui *Vasile-Vodă Lupu*, care cunoștea bine nevoile țării și-și dădea toată silința de a le îndrepta. El călătorea din oraș în oraș, făcînd judecată, împărțind dreptatea și ascultînd cu multă bunăvoință plîngerile supușilor săi.

Cu prilejul expediției împotriva Cantemireștilor, Vasile-Vodă trecu cu oastea sa și prin Chilia, care nu mai văzuse oaste românească din vremurile lui Ștefan cel Mare. Se vede că atunci moldovenii de acolo se vor fi jeluît domnului că n-au biserică. Aceasta determină pe cucernicul domn de a ridica în Chilia biserica Sf. Nicolae, precum arată inscripția săpată deasupra ușii de intrare, care spune că biserica din mijlocul târgului Chilia este zidită de "cuviosul și de Hristos iubitorul Ion Vasile-Voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei".

Un călător străin, Pavel de Alepo, care în 1658 trecea prin Chilia, găsi că era "o vestită cetate cu un castel larg și măreț, vechi și foarte puternic, cu construcția cea mai solidă și bine înzestrat cu tunuri". Lîngă oraș erau mari pescării; morunul se prindea în 14 îngrădituri de grinzi și acolo se ucedea cu parul. Un pește de 80 de ocale se vindea pentru un galben. Un alt călător străin, episcopul catolic din Nicopole, Petru

Stanislavov, observă că Chilia avea două porți de fier și două punți mobile, care se ridicau și se lăsau în jos după trebuință. În oraș locuiau numai tătari în 300 case, avînd și 4 moschee. Mahalalele erau foarte întinse; acolo se găseau pe lîngă 500 de case de tătari cu cinci moschee, și 400 de case de "schismatici" de diferite națiuni cu două biserici ortodoxe, dintre care una era zidită de Vasile-Vodă Lupu.

Se poate că și biserica Sf. Nicolae din Ismail, despre care se pomenește într-un act patriarhal din 1641, să fi fost o ctitorie a lui Vasile Lupu. După mărturia lui Pavel de Alepo, orașul ar fi avînd atunci 12.000 de familii române și bulgare.

În anul 1627 Vasile-Vodă petrecu un timp oarecare la *Orhei*, unde zidi biserica Sf. Dumitru. Deasupra ușii de intrare în această biserică s-a păstrat pînă azi următoarea inscripție slavonă, care sună astfel: "Cu voia Tatălui, ajutorul Fiului și săvîrșirea Sf. Duh a început și a zidit această biserică în numele Sffintului și Marelui Mucenic Dumitru, făcătorul de minuni, Ion Vasile-Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei și Domnița sa Teodosia și fiul lor, Ion-Voievod". Un călător străin care trecea pe vremea aceea prin Orhei, ne spune că drumurile târgului erau pardosite cu scînduri, ca la Iași. El pomenește de pîraiele ce se scurgeau pe marginea drumului și mînuu morile târgului. Peste heleșteu era așternut un pod stabil, avînd, ca și celelalte mari lacuri ale țării, o iazătură făcută de Vasile-Vodă Lupu. Din heleșteu se scotea pește în preț de 3.000 de galbeni pe an. Vasile Lupu fusese organizatorul serdăriei de la Orhei, despre care s-a amintit mai sus.

După potolirea răscoalei tătărăști, Moldova avu un timp pace din partea bugecenilor prădalnici. Ba, s-ar putea zice chiar că între hanul tătăresc și domnul Moldovei erau legături de prietenie, care se întăriseră și mai mult prin căsătoria domnului cu o rudă a hanului, Ecaterina, care era de obîrșie cercheză și de lege creștină. Dar legătura aceasta familială nu împiedica deloc pe tătari de a năvăli mai tîrziu în Moldova, de a prăda groaznic țara, de a scoate mii de robi moldoveni și de a-i mîna ca pe niște vite spre țara tătărească (1648). Curînd după această pacoste, Moldova fu prinsă în dansul năprasnic al cazacilor, din care nu avea să scape așa ușor.

5. Încuscrirea lui Vasile-Vodă cu cazacii

Am arătat mai sus că, cazacii trăiau într-o slobodă atîmarea de craiul leșesc. Dar sub hatmanul lor, Bogdan Hmilnițki, Hmil al cronicarilor moldovenești, un bătrîn îndărătnic și bețiv, cazacii se răzvrătiră împotriva polonilor, înfrînseră oastea boierească a craiului și-și dobîndiră astfel neatîmarea. Mîndru de această ispravă, Hmil își îndreptă privirile asupra Moldovei, ale cărei bogății erau cunoscute de tovarășii săi încă de pe vremea lui Lăpușneanu, Petru Șchiopu și Aron Tiranul. Moldova îl ademenea deci atît prin bogățiile ei, cît și prin orgoliul său de a intra el, războinicul crud și necioplît, în rînd cu lumea, prin încuscrirea cu Vasile-Vodă Lupu, care avea două fete, și frumoase și bogate. Pe cea mai mare, Ileana, o căsătorise după cneazul litvan Ianuș Radziwill, "om de casă mare". Pe cea mai mică, Ruxandra, își puse ochiul crudul barbar, pețind-o pentru feciorul său Timuș, un tînăr slut și stricat de vărsat, care nu știa să schimbe o vorbă cum se cade cu lumea. Cineva care l-a văzut mire spune că semăna cu un lup prins în mărăcini, "numai singur chip de om avînd, iar toată firea de fiară".

Un pețitor de acest fel nu putea fi după placul lui Vasile-Vodă, și mai puțin după dorința frumoasei prințese. De aceea domnul căuta chip și fel de a împiedica încuscrirea cu cazacul nesuferit, sau cel puțin de a o zăbovi cît va putea de mult. Dar Hmil, înțelegînd intenția de tărăgănare a domnului, căuta să-i stoarcă o hotărîre mai grabnică prin năvălirile sale în Moldova și prin pustiirea și jefuirea neomenoasă a țării. Țara întreagă fugea disperată la strigătul: "Vin cazacii!" Expuse jefuirilor căzăcești erau, firește, în prima linie ținuturile basarabene dinspre Soroca, Orhei și Lăpușna, ce erau așezate în calea cazacilor prădalnici. În cele din urmă, Vodă n-avu încotro și tocmi nunta, - deși "mare netocmeală în depotriva caselor și firelor era", deoparte fiind "o domnie de 18 ani și împărăție cu belșug și cu cinste, iar cealaltă parte numai de doi ani ieșită din țărănie", cum zice Miron Costin - și o și serbă cu alaiul cuvenit în Iași. În urma acestei încuscriri, cazacii o mai slăbiră cu jafurile lor în Moldova.

Dar pacea nu ținu multă vreme, fiindcă împotriva lui Vasile-Vodă se ridică un pretendent la domnie, *Gheorghe Ștefan*, care venind cu ajutor unguresc ocupă Iașii și alungă pe

domnul legitim peste Nistru. Acolo Vasile-Vodă recurse la ajutorul ginerelui său Timuș, care veni cu cazacii săi în Moldova, izgoni pe uzurpatorul tronului din Iași și așeză din nou în domnie pe socrul său. Mînat de dorul răzbunării, Vasile-Vodă urmări pe rivalul său pînă în Țara Românească. Acolo însă, el suferi o grea înfrîngere și trebui să se retragă urmărit de aproape de Gheorghe Ștefan, care veni din nou la Iași, ocupă capitala și se așeză în scaun. Timuș se retrase cu cazacii săi la Suceava și se întări acolo, iar Vasile-Vodă fugi la tătari și de acolo la Constantinopol, unde muri fără să-și mai fi văzut țara.

Timuș muri și el rănit de un "glonț de tun" cum dormea sub cortul său, iar tovarășii săi se întoarseră acasă fără nici o ispravă. Curînd după aceea muri și tatăl său, Hmil (1657). Urmașul acestuia fu Ivan Vihovski, care recunoscă supremația polonă și condițiile în care se unise pe vremuri Lituania cu Polonia. Cazacii își puteau alege liber pe hatmanul lor (1658). Întorsătura aceasta nu era însă după placul Rusiei, care interveni în certurile dintre cazaci și produse mari turburări între aceștia. Domn al țării rămăse Gheorghe Ștefan (1659).

Noul domn al Moldovei urmărea mari planuri. El își puse în gînd să recucerească teritoriile răpitate de turci și tătari și să reîntregească astfel hotarele țării. Spre acest scop el se înțelese cu Alexei Mihailovici, marele duce al Moscovei, cu care încheie și un tratat formal, prin care țarul se obliga de a nu cere Moldovei nici un tribut și de a-i ajuta la recucerirea cetăților și ținuturilor basarabene. "Locurile teritoriilor și cetățile pe care turcul le-a dezbinat de Moldova, precum sînt Cetatea Albă, Chilia, Tighina și provincia bugeceană, le va recuceri Marele Duce cu arma și le va înapoia Principatului Moldovei pentru totdeauna". Frumoasă făgăduință, nu-i vorbă, numai că pentru realizarea unei fapte așa frumoase se cereau jertfe și bună credință din partea celui ce le făcea. Or, evenimentele de mai tîrziu arată că cel ce făcea astfel de făgăduieli nu era însuflețit nici de spiritul de jertfă, și nici de buna credință. Vom vedea mai la vale că asemenea făgăduieli s-au făcut și din partea lui Petru cel Mare, fără ca ele să fi fost împlinite.

În timpul domniei lui Gheorghe Ștefan era pace pretutindeni, "numai o seamă de lăpușneni, mai ales Hînceștii, nu erau deodată așezați și fugiseră cu Mihalcea Hîncul la turci. Ce ajungîndu-se Ștefan-Vodă cu bani la pașa

de Silistra, l-au prins paşa şi l-au trimis în obezi la Ştefan-Vodă; şi l-au iertat şi l-au pus armaş al doilea”, povesteşte Miron Costin. Tot el ne spune că pe vremea lui Gheorghe Ştefan ţinutul Hotinului şi al Cernăuţilor era “bîntuit de tîlharul anume Detinca”, care umbla pretutindeni fără sfială şi “porunca satelor. Deci, au trimis Ştefan - Vodă pe Bucioc Stolnicul cu o seamă de slujitori şi l-au spart şi toţi oamenii i-au risipit”.

Urmaşul lui Gheorghe Ştefan a fost *Istrate Dabija*, care dădu satului Chişinău dreptul de tîrg, precum s-a arătat la locul său. Dabija-Vodă muri în scaun (1665), o întîmplare foarte rară la domnii Moldovei.

CAPITOLUL X

Răscoala Hînceştilor şi războaiele turco-polone

1. Bătălia de la Chişinău şi înfrîngerea Hînceştilor -
2. Cucerirea Cameniţei de către turci -
3. Înfrîngerea turcilor la Hotin -
4. Hătmănia lui Duca-vodă în Ucraina -
5. Înfrîngerea turcilor la Viena şi răscoala moldovenilor şi cazacilor -
6. Planurile lui Sobieski în Moldova

1. Bătălia de la Chişinău şi înfrîngerea Hînceştilor

După moartea lui Bogdan Hmilniţki izbucniră grave turburări în rîndurile cazacilor. Înţelegerea hatmanului Vihovski cu polonii nu fu recunoscută de toate roatele căzăceşti. Unele dintre ele proclamară hatman pe Iuri, fiul lui Hmil, aşa “stupid şi adormit” cum era, şi se supuseră ţarului rusesc. Lupte sîngeroase se dădură între ambele partide, pînă ce se ajunse la armistiţiul de la *Andrusov* (1667), prin care Rusia anexă Ucraina dincolo de Nipru, partea de dincoace de această apă urmînd să rămînă polonezilor. Cu soluţia aceasta rămase nemulţumită o a treia parte de cazaci, de sub hatmănia lui Petru Doroşenco, care se închină turcilor. Aşa începură ostilităţile dintre turci şi polonezi, care ţinură mai multă vreme, atrăgînd în vîrtejul lor sîngeros şi ţările române, ostilităţi care deschideau turcilor frumoase perspective politice în răsărit, într-o vreme cînd norocul armelor le zîmbea şi în apus.

Pe la jumătatea veacului al XVII-lea în împărăţia turcească începu să se manifeste un nou spirit de cucerire. Din îndemnul ce venea de la marii viziri din familia Chiupriliilor, se făcu încercarea de a reînvia faptele de vitejie şi de pradă, ba chiar de cucerire de ţări noi. După o izbîndă asupra austriecilor în

Ungaria, turcii găsiră momentul potrivit pentru a da ajutorul cuvenit hatmanului Doroşenco, care-şi puse toată nădejdea în ei. Moartea lui Dabija-Vodă le dădea prilej de a aşeza pe scaunul Moldovei un domn de toată încrederea, gata să dea tot concursul la realizarea marilor planuri de cucerire dincolo de Nistru. Acest domn era *Duca-Vodă*.

Din nenorocire însă pentru ţară, acest domn era crud faţă de adversarii săi politici şi lacom de bani. Un martor ocular ne spune că sub domnia lui Duca-Vodă ţara era "de tot dezgolită de locuitori, care fug din ţară şi se trag în Turcia, Rusia, Transilvania, Valahia, se suie pe munţii cei mai înalţi şi se ascund ca fiarele sălbatice în cele mai dese păduri". Mai aduse încă acest domn şi un număr mare de străini, îndeosebi greci, pe care-i aşeza în slujbele cele mai grase ale ţării şi-i ţinea la mare cinste. Purtarea aceasta a domnului indispucea foarte mult pe boierii ţării, care aveau oricum pretenţia de a nu fi jigniţi în drepturile lor de pămînteni. Nicolae Costin zice că Duca-Vodă, "au început a scoate multe şi grele dări pe boieri şi pe ţară. Însă pe o seamă de boieri lăpuşneni şi orheieni, nelipindu-i de curte ca să-i boierească, iară cu dările şi cu asupririle visteriei nu-i uită în toată vremea".

Atunci "s-au sculat Mihalcea *Hîncu*, ce au fost stolnic mare şi *Durac* ce au fost serdar şi *Constantin* ce au fost clucer şi alţi boieri şi multe capete şi alţii mai de jos dintr-acele două ținuturi". Şi astfel ridicîndu-se au pornit cu oaste contra lui Duca-Vodă la Iaşi spre a-l detrona, "pentru urăciunea" grecilor, strigînd pe greci "să-i prinză şi să-i omoare." Duca-Vodă, "văzînd că s-a ridicat atîta ţară asupra-i, ieşi din curtea domnească cu toată casa lui şi fugi în ţara de jos, iar unii dintre curteni şi slujbaşi erau gata să recunoască pe biruitori". Curînd însă Duca-Vodă, primind în grabă ajutor turcesc, se întoarse la Iaşi, bătut pe răsculaţi şi-i sili să i se închine. "Însă aceste capete, ce s-au fost rocoşit asupra lui, nevrînd să i se închine, Duca-Vodă le-au dat război la *Chişinău*, şi înfrîngîndu-i pe acei moldoveni cu tătari, cu turci, multă mulţime de oameni au pierit de sabie. Pe alţii i-au robit şi mulţi au murit de frig, fiind vreme de iarnă şi foarte geroasă şi mare; mulţi din prostime, bărbaţi, femei şi copii, au pierit de frig, fiind băjenii. Iar Hîncu şi Durac cu capetele celedalte au fugit toţi peste Nistru în ţara căzăcească". Aşa ne povesteşte Nicolae Costin această sîngeroasă întîmplare din istoria Basarabiei din iarna anului 1671.

O altă cronică moldovenească spune că "Duca-Vodă, luînd tătari cu porunca împărăţiei, cîţi i-au trebuit, i-au trimis cu Alexandru Buhuş sărdarul de au lovit pe partea Hînceştilor la Epureni şi i-au bătut. Prădat-au, robit-au pe mulţi oameni din acele ținuturi şi pe mulţi din căpetenii, căpitani, hotnogi, prinzîndu-i, pe toţi i-au spînzurat şi i-au înţepat Duca-Vodă, dacă s-au întors de peste Dunăre. Iarnă mare fiind pe atuncea într-acei an, că aşa iarna s-a făcut această zarvă, ce de domn ei nu s-au putut apropia să-i facă vreun rău. Ce iară pe lîngă cei vinovaţi, au pierit mult norod nevinovat". Şi s-au potolit toţi, numai numele Hînceştilor au rămas întru pomenirea oamenilor de atuncea pînă astăzi, de la această sîngeroasă răscoală a Hîncului a rămas zicătoarea moldovenească: "*Vodă da şi Hîncu ba*".

După Nicolae Costin ciocnirea cu răsculaţii s-ar fi întîmplat la Chişinău, iar după cronică anonimă la Epureni pe Chigheci. Se poate însă ca ambele mărturii să spună adevărul, întrucît Hînceştii bătuţi la Epureni şi-au putut foarte bine încerca din nou norocul armelor la Chişinău, şi numai după această ultimă şi deznădăjduită încercare se văzură nevoiţi să fugă în ţara căzăcească.

Un călător polonez care trecea pe atunci prin Moldova scrie că a ajuns la Iaşi "cu mare greutate şi de tot flămînd, căci n-am întîlnit pe nimeni în cale, ci numai multe corpuri moarte şi oameni ucişi şi aruncaţi pe drumuri". Se pare însă că răscoala lui Hîncu a fost mai generală de cum se crede. Ea prinsese în vîltoarea ei pe Hotineni cu "marele lor căpitan", *Ştefan Hăjdău*, cu *Hăbăşescu*, *Prodan* ş.a. Căci acelaşi călător polonez, *Iaslovicz*, scrie din Iaşi în iulie 1762 că răscoala lui Hîncu, întîmplată de curînd, a pricinuit mare vuiet şi mare spaimă. El - sau mai bine zis oamenii lui - a prădat pe toţi nobilii şi pe toţi locuitorii din districtele cele două ale Hotinului şi Cernăuţilor şi a ucis o mulţime de lume.

2. Cucerirea Cameniţei de către turci

Turcii dădură lui Duca tot sprijinul pentru înăbuşirea răscoalei, fiindcă chiar în anul acela Mohamed al IV-lea deschise ostilităţile contra polonilor şi avea prin urmare mare interes ca în Moldova, care-i servea ca bază de operaţiuni şi ca regiune de aprovizionare, să fie pace şi linişte. "Iar după

aceasta, cît s-au desvârat, s-au gătit împărăția turcului și au purces cu oști, să vie asupra țării leșești, să dobîndească vestita cetate Camenița. Și au trimis poruncă la Duca-Vodă să-i trimeată chipul și starea cetății Cameniții, să o vază ce loc și ce tărie avea". Atunci Duca-Vodă "îndată au trimis pe un nemeș din ținutul Hotinului, anume *Grigore Comescul*, ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri de au făcut chipul Cameniții de ceară cu toate tocmelile ei dinăuntru și din afară, și au trimis la împărăție de au văzut, și mult s-au mirat ce tărie are din singură starea locului, cu apă și cu stînci de piatră împrejur, loc minunat, și mai mult aceasta au îndemnat pe turci să vie la Camenița".

Sultanul Mohamed, terminînd pregătirile, trecu Dunărea la Oblucița și luînd-o de-a lungul Prutului, ajunse în Iași, unde fu primit cu mare cinste de Duca-Vodă. Pomînd din Iași, el trecu Prutul la Țuțora și de acolo se îndreptă prin Basarabia spre Hotin, fiind boierii orînduiți să grijească de pîine, orz, iarbă, lemne, ialovițe, berbeci, unt, miere, țărushi și altele. Pușin mai la vale de Hotin, la Dărăbani, era gata podul peste Nistru pentru trecerea armatelor în Podolia.

Dar măsurile luate de Duca-Vodă pentru primirea armatelor turcești și îndeosebi pentru aprovizionarea lor, nu mulțumiră deloc pe Mohamed și de aceea sultanul îl mazili și încredință domnia lui *Ștefan-Vodă Petriceicu*, cumnatul lui Ștefan Hajdău, capul boierimii hotinene (august 1672). Întărită cu contingentele muntene, comandate de însuși Grigore-Vodă Ghica, domnul Țării Românești, și cu contingente moldovene, în frunte cu noul domn al Moldovei, armatele turcești, conduse de însuși sultanul, înaintînd în Podolia, ajunseră sub zidurile cetății Camenița, pe care o și luară după zece zile, pentru a intra cu mare bucurie în ea. Cucerind astfel *cheia Poloniei* turcii chemară salahori din Moldova pentru a repara în grabă cetatea și a o pune repede în stare de apărare. Înarmînd-o bine și așezînd acolo trupe de ocupație suficiente, sub comanda unui pașă, sultanul înaintă adînc în Polonia, arzînd și robînd tot ce îi venea în cale. În drumul său năprasnic, sultanul ajunse pînă la Leov și înconjură orașul. În fața furtunii ce se descărcase asupra țării sale, craiul leșesc Mihail Vișniovețki se văzu silit să încheie cu Mohamed al IV-lea pacea rușinoasă de la *Buceaci*, prin care Polonia renunță la Ucraina în favoarea lui Petru Doroșenco, ca vasal turcesc, cedă Podolia cu Camenița turcilor, și se obligă de a plăti și

tribut anual pe lîngă o despăgubire de război în suma de 80.000 de taleri.

Strălucita izbîndă a turcilor în Polonia aduse din nou pe tapet chestiunea pašalichizării Moldovei. Turcii se purtau de mult cu gîndul de a preface Moldova în pašalic, precum făcuseră cu Serbia, Bulgaria și Ungaria. Succesul armelor lor în țara leșească le dădea cel mai bun prilej de a aduce la îndeplinire vechiul lor plan. Nu îndrăzneau însă să o facă, fiindcă le era teamă de boieri, care se dovediră destul de curajoși și hotărîți de a-și apăra țara cu arma în mînă, precum dovediseră de curînd Hînceștii în mod așa de singeros.

Pentru a afla deci gîndul boierilor, marele vizir ceru lui Petriceicu-Vodă să-i trimită în tabără un boier dintre cei mai de frunte ai țării. Domnul alese pentru această misiune așa de delicată pe vestitul cronicar Miron Costin, care "mergînd el la vizirul, pusu-l-au vizirul de au șazut înaintea lui, și i-au zis vizirul să-i spuie drept, pare-le lor bine că au luat împărăția Camenița au ba; iar Miron au răspuns, că se teme a spune drept. Vizirul i-au zîmbit a rîde și i-au zis să grăiască, să nu se teamă. Atunci Costin zise: Sîntem noi, moldovenii, bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile cît de mult; iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească. Atunci vizirul iar au rîs și i-au zis: drept ai grăit, și apoi l-au întrebat cum socotește, lăsa-va oaste turcească în Hotin cu Petriceicu-Vodă ca să fie de paza țării și Cameniței?". La această întrebare Miron Costin a răspuns că nu este bine o măsură ca aceasta, fiind țara săracă și lipsită de provizii. Iar unor boieri care credeau că este mai bine ca armata turcească să ierneze în Moldova, pentru a apăra țara de leși, Miron le răspunse că "leșii nu vor prăda țara, iar de or și prăda-o, nimic nu va fi, decît să le ieie ienicerii femeile și copiii și să rămînă și așezători, să nu se mai ducă".

Se vede deci că teama de pašalichizare a Moldovei era întemeiată. Vizirul ascultă sfatul lui Costin și se retrase din Moldova cu toată oastea sa "cu izbîndă și cu mult plian și duium de robi", spre a ierna în pace. La începutul iernii, sultanul intră triumfător în Adrianopol, sărbătorind trei zile strălucita izbîndă asupra leșilor. În Camenița rămase Hussein-Pașa cu o garnizoană de 12.000 de oameni, avînd ca rezervă un lagăr lîngă Hotin cu un puternic corp de armată. Înainte de Crăciun intră și Petriceicu-Vodă în Iași pentru a se așeza în scaunul domniei, căci pînă atunci "a domnit tot de călare, că țara era tot băjenită", zice Nicolae Costin.

3. Înfriingerea turcilor la Hotin

Cucerirea Podoliei și prefacerea Cameniței în raia turcească avură pentru Moldova consecințe foarte grave. Mai întâi turcii dobândiseră în fața Hotinului o cetate puternică, de unde puteau ține în frâu și supraveghea mișcările domnilor și împiedica legăturile lor cu polonezii. Lărgirea hotarelor turcești înspre nord și răsărit trezi la Poartă pofta de a preface și Moldova în pašalic. De aceea cu drept cuvânt observă cronică țării că "de la luarea Cameniței începu țara Moldova a se împuțina și a se pustii de mari asupreale ce avea cu de toate de zăharele multe ce poartă în toți anii, de bagă în Camenița și de schimburile oștirilor ce le duc de le bagă în Camenița și a pașilor. Nu pot ajunge nici cu spusul, nici a scrie cu condeiul, cât greu și câtă robie și dintr-alte pagube, făcându-se săracilor prin calele lor, plîngere și suspinuri. Lăsăm la giudecata Domnului și Dumnezeului nostru de mari pedepse și asupriale; prin calele lor pustiiu-s-au ținutul Hotinului și Cernăuții și ținutul Iașilor și Dorohoiul și Hirălul.

Petriceicu-Vodă avea o situație foarte grea. Planul de pašalicizare a Moldovei nu era încă abandonat de turci și chiar numai pierderea Hotinului și raializarea lui ar fi cășunat țării pagube incalculabile. Vedeă el bine că dacă turcii vor așeza pașă la Hotin, atunci "în Moldova n-are ce mai domni domn". Locuitorii se plîngeau că nu mai puteau face față rechizițiunilor turcești, iar țara se "dezgolea" de oameni. Culmea insolentei însă o atinsese pașă din Camenița, care amenința pe domn cu bătaie, dacă nu va împlini întocmai poruncile date. În astfel de împrejurări era firesc ca Petriceicu-Vodă cu boierii să caute scăparea țării peste hotare.

Două state aveau interese comune cu ale noastre: Rusia și Polonia, și către amîndouă se îndreptară solii tainici ai lui Petriceicu-Vodă. Rusia făcea făgăduieli frumoase, dar cînd ajungea la faptă ea se eschiva, sub pretextul că ar fi foarte îndepărtată și că n-ar avea hotar comun cu Moldova. Polonia, fiind adînc rănită în ambiția ei prin condițiile păcii de la Buceăci, ardea de dorul răzbunării. Către aceștia se îndreptară toate speranțele domnilor români.

În august 1673 se știa la Viena că ambii voievozi români, Grigore Ghica și Ștefan Petriceicu, ar fi hotărît să treacă de partea polonezilor. Și de fapt, ambii domni trimiseră cuvînt

craului polonez să vină asupra Hotinului, fiind siguri de ajutorul lor. Craiul încredință comanda armatei poloneze lui Ioan Sobieski care se puse în mișcare spre hotarul Moldovei. În 10 noiembrie 1673 s-a dat acolo, sub zidurile cetății, marea bătălie între polonezi și turci. Ceața deasă care întuneca aerul acelei posomorite zile de toamnă înlesni foarte mult trecerea moldovenilor și muntenilor de partea leșilor, precum era convenit. Ștefan-Vodă Petriceicu trecu chiar pe față, pe cînd Grigore-Vodă Ghica căuta să mascheze trecerea sa în tabăra leșească, fiindcă se temea de soarta familiei sale care se găsea la Constantinopol.

"Și începînd războiul, mergea turcii cu năvală asupra leșilor, iar leșii încet pășind sprijinea năvala turcilor, pînă s-au apropiat de șanțurile turcilor și sînd leșii vitejește, s-au închinat muntenii și moldovenii la leși, iar călărimea turcilor neavînd loc de a mai face năvală, au intrat în șanțuri de se apăra. Iară steagurile husarilor trecînd înainte au intrat în șanțurile turcilor, și după dînșii altă oaste leșească, trecînd înainte, au prins a tăia pre turci, cât nu s-au mai putut turcii îndrepta ci au purces în risipă: unii au apucat spre pod, ce era peste Nistru supt cetatea Hotinului; alții au dat în Nistru, alții pe dinaintea cetății au căzut din stîncă de s-au zdrobit. Ruptu-s-a și podul, în mijlocul Nistrului și s-au înecat mulți, numai cîți intrase înainte cu pașa au hălăduit, năzuind la Camenița. Perit-au la 18.000 de turci, umplutu-s-au leșii și muntenii de avere de la turci: bani, haine, cai buni și arme și de altele". Așa descrie cronică moldovenească această crîncenă bătălie, care a adus în mîna leșilor 66 de steaguri și 120 de tunuri turcești. În urma acestei strălucite victorii a armelor lor, polonezii ocupară Hotinul și-și întinseră ocupația asupra unei bune părți din țara de sus cu Suceava și cetatea Neamțului. Un contingent de trupe poloneze fu trimis la Iași pentru a sta acolo în ajutorul lui Petriceicu-Vodă.

Mare fusese izbînda leșilor, dar ei n-au știut să se folosească de ea îndeajuns. Pricina era în măsurile insuficiente pe care le lua Ioan Sobieski, care era cu gîndul la coroana Poloniei, pe care și-o și puse pe cap în 1674, cînd muri craiul Mihai Vișniovețki. Și era foarte favorabilă pentru creștini situația politică de atunci, fiindcă sultanul Mohamed era ocupat în altă parte și nu putea întreprinde nimic contra învingătorilor de la Hotin, decît să mazilească pe Ștefan-Vodă Petriceicu și să numească un nou domn în persoana lui

Dumitrașcu Cantacuzino (martie 1674), poruncind unui grup de tătari a-l așeza în scaunul domniei din Iași. În fața acestora Petriceicu-Vodă trebuia să se retragă, invitând pe boieri să-i urmeze. Aceștia însă se opuseră domnului, răspunzându-i prin rostul lui Miron Costin, care-i spuse în față că "ori să fie voia Măriei Tale, ori să nu fie, noi nu vom lăsa casele să le ieie tătarii", și închinându-se domnului ieși din curte urmat de mare mulțime de boieri. Urmărit de tătarii lui Dumitrașcu-Vodă, Ștefan Petriceicu părăsi țara, fugind în Polonia. Și după acestea noul domn opri pe tătari să petreacă iarna în Moldova pentru a-și scuti tronul față de podghiazurile leșești.

"Deci intrat-au tătarii - zice Neculce - în țară, ca lupii într-o turmă de oi, de s-au așezat la iernatec prin satele din Prut și pînă-n Nistru și mai jos pînă la apa Jijiei, nimănui nefiindu-i milă de săraca țară, ca și cînd ar fi fost fără domn. Așa era jaf într-însa, cum ar fi fost ei săracii pricina răutății, cum ar fi sfătuit ei săracii ca să vie leșii cu oastea la Hotin. Cum s-a îndurat a da țara în pradă fără nici o nevoie, numai pentru frica cea blăstămată de o năvălire leșească! Tătarii sunt lupi apucători, pradă, robesc, bat și căznesc pe creștini, neavînd nici o frică de mîrzacii lor și tătarii nu mîncă ce mîncă gospodarul casei, ci tot carne de vacă și de oaie, de nu poate să-i biruiască cu hrana pe dînșii și pe caii lor; că un sac de orz dau pe zi unui cal, și cît nu poate să mînce un cal într-o zi, deșartă din traistă și-l strîng îndeosebi; și dacă își sfîrșea bietul om orzul din groapă, tătarul făcea pe om de cumpăra orzul cel strîns de el. Mîncat-au tot și pîne și dobitoac și-au jăfuit tot pînă la un cap de ață; pe mulți au și robit furiș; femei, fete, copii. Rămas-au bieții oameni numai cu sufletele, bătuți și zdruncinați precum era mai amar, cum nu se poate scrie, nici a se povesti caznele și ucisurile lor. Viind primăvara s-au ridicat tătarii din țară".

Un călător străin care trecea pe vremea aceea prin Moldova spune că mizeria acestei mari și frumoase regiuni era îngrozitoare și că cea din urmă devastare a ei, mai întîi prin poloni, apoi prin tătari, a fost atît de neomenoasă, încît aproape două treimi din populațiunea ei pierise sau se împrăștiase. Aceasta era marea binecuvîntare pe care Dumitrașcu Cantacuzino o aduse asupra țării. În anul următor el fu înlocuit cu Antonie Ruset, care cumpără domnia cu mari sume de bani. În timpul domniei sale, turcii se împăcară cu polonezii prin tratatul de pace de la Juravna (oct. 1676) prin

care se restituia Poloniei o parte din Ucraina și i se iertă tributul impus la Buceaci. Dar Podolia cu Camenița rămăseră mai departe în stăpînirea turcilor.

4. Hătmănia lui Duca-Vodă în Ucraina

Numai bine ce încheiaseră turcii pacea cu polonezii, cînd intrară în război cu moscoviții. Doroșenco, hatmanul cazacilor, amenințat de polonezi și nesprijinit cum se cuvenea de turci, se aruncă în brațele rușilor. Hăinirea lui Doroșenco determină pe turci de-a încredința hătmănia cazacilor lui Iuri Hmilnițki și de-a declara război Moscovei (1677). Însuși Cara-Mustafa, faimosul mare vizir, luă comanda armatei turcești contra moscoviților, asedie mai multă vreme cetatea Cehrinului și reuși a o lua cu ajutorul contingentelor românești, conduse de Antonie Ruset, domnul Moldovei și de Duca-Vodă, domnul Munteniei (1678). Curînd după această izbîndă a Porții, Antonie-Vodă fu înlocuit prin Duca-Vodă, care ajunse acum pentru a treia oară domn al Moldovei.

Războiul continuă și în anii următori și se termină numai la 1681 prin tratatul de pace ce s-a încheiat la *Bahcisarai* în Crimeea, prin care țarul recunoscu drepturile turcilor asupra Ucrainei mai jos de Kiev și pe malul drept al Niprului pînă la Nistru. Dar turcii nu prefăcură Ucraina în raia, ci cruțară autonomia țării, numind mai întîi pe Iuri Hmilnițki și apoi pe însuși Duca-Vodă, domnul Moldovei, hatman al Ucrainei.

Iată ce ne spune Nicolae Costin despre această împlinire: "Într-acest au început a umbla Duca-Vodă, ca să ia și Ucraina de peste Nistru, că era o samă de cazaci ruși de la ceilalți, ce le ziceau ucraineni, care erau sub ascultarea turcilor; că după ce au luat turcii Cehrinul, au fost cuprins turcii toată Ucraina din Nistru pînă în Nipru și au fost pus hatman la Nemirov pe Iorașco, feciorul lui Hmil cel mai mic, care și Iorașco au fost hatman vreo doi ani și mult rău au făcut oamenilor. După ce s-au isprăvit Duca-Vodă pentru Ucraina, în luna iunie au purces la Țarigrad și fiind acolo, i-au dat împărăția și hătmănia Ucrainei, îmbrăcîndu-l cu caftan, dîndu-i și buzdugan acei țări, și întorcîndu-se iarăși la scaunul său la Iași cu mare bucurie, fiind stăpin a două țări; iar la Ucraina au trimis pe un nămestnic al său, anume Iane, ce era postelnic al doilea, și l-a pus hatman la Nemirova și de atunci au început a se înălța și a se scrie la tituluș: «Domn țării Moldovei și Ucrainei»".

Ion Neculce spune mai jos că "datu-i-s-a lui Duca-Vodă un tui și un buzdugan, și șlic de soboli, precum purtau hatmanii căzăcești. Și venit-au din Țarigrad domn cu trei tuiuri: «Domn țării Moldovei și Ucrainei»". Astfel s-a înfăptuit în mod vremelnic unirea personală a Moldovei cu Ucraina (1681, iunie 25).

Bizuiindu-se pe succesele sale în răsărit, "au început împăratul turcesc gânduri înalte asupra creștinilor, că pe atuncea turcii erau mari și tari, cît lumea se cutremura, că încotro se porneau, nu era să nu biruiască" zice Nicolae Costin. Din inițiativa marelui vizir Cara-Mustafa, ei încercară o mare lovitură în apus. Declarînd război Austriei, ei înaintară pînă sub zidurile Vienei, pe care o înconjurară și o bătură 40 de zile, pînă ce a venit Sobieski, craiul leșesc, cu oaste, și izbăvi "Beciul de turci". Duca-Vodă, domnul Moldovei și hatmanul Ucrainei, împreună cu Șerban Cantacuzino și cu căpeteniile tătarilor bugeceni, întovărășiră oștirea turcească în expediția ei contra Vienei. Acolo norocul din Ucraina părăsise pe turci și ei suferiră una din acele înfrîngeri care determină pentru veacuri soarta statelor și popoarelor. Turcii pierdură reputația invincibilității lor și în scurtă vreme după această catastrofă fură izgoniți din Ungaria și aruncați peste Dunăre. Ion Sobieski se folosi de izbînda sa sub zidurile Vienei pentru a restabili vechile hotare ale țării sale și de a le lărgi pe socoteala turcilor.

Călăuzit de vechile tradiții politice ale crăiei sale, Sobieski se purta cu gîndul de a deschide Poloniei un drum la mare prin Moldova, recucerind Chilia și Cetatea Albă de la turci și izgonind pe tătari din Bugeac; Moldova, astfel întregită și ea, trebuia să fie alipită Poloniei, sau cel puțin adusă în ațmărire de craiul leșesc. Eventualitatea aceasta din urmă era considerată de mulți boieri ca un bine pentru țară. Ei așteptau de la Sobieski ca el să ajute la restabilirea vechilor hotare, la reîntregirea țării și la înlăturarea supremației turcești, fie chiar în schimbul celei poloneze. Miron Costin caută să informeze pe poloni, și îndeosebi pe craiul lor, asupra trecutului românesc, asupra țării Moldovei și asupra aspirațiilor ei. În acest scop el scrisese în leșește o istorie a Moldovei, pe care o închină "prea luminatului și nebiruitului domn al Sarmatilor, Ion III Sobieski, cu mila lui Dumnezeu crai al Poloniei".

5. Înfrîngerea turcilor la Viena și răscoala moldovenilor și cazacilor

În vreme ce polonii se pregăteau pentru recucerirea Poloniei și alungarea turcilor din Camenița, încheind totodată cu Rusia așa numita "*pace veșnică*", Ștefan-Vodă Petriceicu coborî la marginea țării leșești, chemă la sine pe tovarășii săi de credință și pribegie ca Șavin Smucicfine, Ilie Moțoc și alții și puseră la cale măsurile ce trebuiau să fie luate pentru redobîndirea domniei.

Duca-Vodă părăsise cu contingentul său Viena și era în drum spre casă. El era încă domn recunoscut al Moldovei și hatman al Ucrainei. Despărțindu-se de Șerban-Vodă, el cobora pe la Oituz în jos spre Iași, cînd fu prins de oamenii lui Petriceicu și trimis în Polonia (dec. 1683), de unde nu se mai întoarse. El muri la Leov și fu înmormîntat în biserica moldovenească de acolo. După prinderea lui Duca-Vodă domnia trecu asupra lui Petriceicu-Vodă, care se și așeză în scaunul domnesc de la Iași cu ajutorul polonez. Poarta însă nu-l recunoscu ca domn și readuse curînd la domnie pe Dumitrașcu Cantacuzino, care după un an făcu loc lui Constantin-Vodă Cantemir.

Vestea despre înfrîngerea turcilor la Viena ajunse și în Ucraina, dînd cazacilor prilej de a goni pe nămeșnicul lui Duca-Vodă din Nemirova și de a ridica din rîndul lor pe Cunițki la demnitatea de hatman. Acesta trecu Nistrul la Soroca întovărășit de "cîțiva moldoveni pribegi", între care se găseau, de bună seamă, și Hînceștii, despre care s-a spus că, după înfrîngerea de la Chișinău, fugiră peste Nistru la cazaci. Reîntoarcerea pribegilor era signalul de răscoală pentru soroceni, orheiieni și lăpușneni, dat fiind că "căpeteniile și slujitorii de la aceste ținuturi prea lesne se pleacă la lucruri noi". Cunițki uni contingentele sale căzăcești cu acești temuți și încercați apărători de hotar, care cunoșteau bine plaiurile ce duceau în Bugeac, precum și felul de luptă al tătarilor. La Chișinău, unde se adunaseră căpeteniile basarabenilor și cazacilor pentru a stabili planul de operațiune contra Bugeacului, se înfățișară și trimișii lui Petriceicu-Vodă, care făuriră aceleași planuri răzbnătoare împotriva tătarilor. Din ordinul domnului, Ilie Moțoc și Șavin Smucicfine adunaseră oștire contra tătarilor. În 28 noiembrie 1683 ei dispuneau de o

armată de 10.000 de călăreți și 1.000 de pedestri "tot cu foc și cu puști", cu scopul de a se pogori asupra Bugeacului împreună cu Cunițki. "Deci și dumneavoastră, zic Moțoc și Savin întf-un apel către boieri, nu faceți altă zăbavă, ci numai încălecați cu cîți oameni veți avea și veniți la noi, să fărîmăm păgînul, să ne răscumpărăm pămîntul nostru, care de-ntr-ins ne străinaseră păgîni". Ei comunicară mai departe boierilor că au primit vestea de la Miron Hașdeu, pîrcălabul de Soroca, că cazacii au primit sucurs de dincolo de Nistru pentru a lovi împreună Tighina și Bugeacul.

Planul de operațiuni prevedea un atac combinat contra Bugeacului. Cunițki cu basarabeni lovi Tighina. Beitul din Tighina, caimacamul Bugeacului, comandantul țărmlui și alte căpetenii tătărăști, i se împotriviră cu o puternică armată turco-tătără. Lupta s-a dat în ziua de 5 decembrie 1683 la satul tătărăsc "Tilgrotin", poate Chițcanii de azi, și s-a terminat cu înfrîngerea completă a păgînilor. Cunițki raportează în Polonia că moldovenii "merită toată încrederea", că "se bătuseră cu o deosebită agerime, luînd mare parte la izbîndă și la pradă". Tătarii ar fi pierdut peste o sută de mii de ai lor de ambele sexe, că tot Bugeacul ar fi fost dat flăcării și așternut cu cadavre pe o distanță de 4 mile. Mai multe căpetenii tătare rămăseră pe cîmpul de luptă. Tighina fu arsa afară de cetate, care apăra cu succes atacurile moldovenilor.

După izbînda de la Tilgrotin, moldovenii și cazacii coborîră pe Nistru în jos pînă la Cetatea Albă, străbătînd o regiune de o neîntrecută fertilitate, "plină peste măsură de grîu, orz și mei, cu adevărat rivalul Egiptului și grînarul Constantinoplei". Aceasta era regiunea cultivată de moldoveni, care deveniseră cu vremea dascălii tătarilor în ale agriculturii.

Oștirea creștină ajunsese pînă la Cetatea Albă, după zidurile căreia se ascunsese multă lume păgînă de groază față de cetele răzbuătoarele ale creștinilor. Dar și aici, ca și la Tighina, cetatea rezistă tuturor atacurilor. Planul năvălitorilor era să ajungă pînă la Chilia și Ismail, pentru a alunga de acolo garnizoanele turcești. Experiența de la Tighina și Cetatea Albă însă îi determină să amîne pentru altă dată executarea acestui plan și de a se îndrepta spre vest, "trăgînd asupra codrului, ca să se unească cu boierii ce erau trimiși de Petriceicu-Vodă". Aceștia trecuseră Prutul la Fălciu, se uniră cu codrenii, străbătură codrul Chigheciului și ajunseră în valea Ialpuului,

unde trebuiau să se întîlnească cu oștirea de sub comanda lui Cunițki. Acesta ajunsese la locul de întîlnire traversînd Bugeacul. În drumul acesta cazacii și moldovenii răsplineau foc și pîrjol în jurul lor, "arzînd și tăind în copiii și muierile tătarilor", pe cei bătrîni și bolnavi ucigîndu-i, pe robii creștini slobozindu-i. Pe tătarii valizi ce-i mai găsiră pe la casele lor îi robeau, mînîndu-i înainte împreună cu numeroasele turme de animale, pe care le luau ca pradă de război. Niciodată nu se abătuse asupra Bugeacului o vijelie mai sîngeroasă și mai năprasnică ca aceasta. Ea venise să răzbuie toate jafurile, prăzile și nenorocirile pe care tătarii le aduceau din an în an asupra ținuturilor vecine.

Oștirile unite, pomînd pe Ialpu în jos, ajunseră fără multă greutate pînă la Tobac, unde se ciocniră cu avangarda armatei turco-tătare, care se întorcea zdrobită din expediția contra Vienei "cu cai slabi, unii și pe boi călări", dară încărcăți cu bani și odoare ce le luaseră de la nemți. Și cum moldovenii "nu căutară întîi de izbîndă" ci se împrăștiară "pe la jacuri", ajungînd pînă aproape de Reni, fură loviți de tătari "cu pripeală", adică prin surprindere și siliți a se retrage în tabără legată spre Prut, avînd pe de o parte "troianul", iar pe de altă parte apărîndu-se neconținut contra atacurilor tătare. La Gura Frumoasei s-a dat o luptă foarte aprigă "cît, așa spun, că soarele un ceas bun nu s-a văzut de mulțimea săgeților". Atacul fu respins și moldovenii ajunseră în retragerea lor pînă la Gura Largei. Acolo, fiind din nou loviți de tătari, se dezlegă tabăra și fiecare fugi încotro apucă. Unii o apucară spre codrul Chigheciului, iar alții buluciră spre Prut "dînd unii înot cu cai cu tot, iar alții cu luntrii, care cum putea să-și scutească viața și să hălăduiască de robie". Acesta a fost, după Nicolae Costin, tragicul sfîrșit al expediției moldovenilor și cazacilor în Bugeac.

6. Planurile lui Sobieski în Moldova

Urmărind pe năvălitori, tătarii intrară în Moldova, pentru a se despăgubi pentru pierderile și jafurile îndurate. "Iară prada și robia ce au făcut tătarii, jale este a mai scie", zice cronică. Între orașele care suferiră mai mult pe urma năvălirii tătărăști era Chișinăul, care după o mărturie contemporană fusese așa de distrus că nu se vedea nici cea mai mică urmă din acest oraș.

Dumitrașcu-Vodă și urmașul său Constantin-Vodă Cantemir căutară să-i împace și să pregătească împreună cu turcii apărarea țării contra lui Sobieski, care făurea mari planuri contra turcilor și tătarilor. O coloană leșească năvăli în Moldova, dar Cantemir-Vodă, care servise în armata poloneză și cunoștea bine firea lor, îi ieși în cale la Boian și o alungă înapoi peste frontiera țării (1685). În anul următor năvăli în Moldova însuși craiul Sobieski cu toate puterile sale, cu gândul de a merge contra Bugeacului pentru a izgoni pe tătari de acolo și a recuceri cetățile turcești. Luînd-o pe Prut în jos, ajunse la Iași, gonind pe Cantemir-Vodă și cîntînd versurile făcute de el, căci știa românește:

*Constantine, fugi bine,
Nici ai casă, nici ai masă,
Nici dragă jupîneasă!*

De la Iași se îndreptă spre Bugeac. În septembrie era la hotarul Bugeacului și de acolo înaintă pînă la Dunăre fără să întîmpine vreo împotrivire din partea tătarilor, care se retrăgeau mereu înaintea năvălitorilor, lăsîndu-i pe aceștia în seama foamei și a bolilor molipsitoare. Căci într-adevăr, o secetă cumplită uscăse apele și nimicise recolta, astfel că rămase numai pămîntul gol, ars de soare și prefăcut "în cenușă și cărbuni". Localnicii mureau de foame și împreună cu ei mureau și ostașii polonezi cu miile. Urgia aceasta a lui Dumnezeu determină pe Sobieski de a se întoarce fără nici o ispravă în țara sa.

La întoarcerea din această expediție, puțin glorioasă, Sobieski abătu pe la Iași pentru a lua cu sine pe mitropolitul *Dosoftei* împreună cu moaștele sfîntului mucenic Ioan cel Nou de la Suceava și cu toate odoarele de mare preț ale mitropoliei și ale sfîntului și a le duce în Polonia. Sfintele moaște rămăseră multă vreme în Zolkiev, în Polonia, pînă ce *Dosoftei*, episcopul Rădăușilor, le ridică de acolo și le așeză din nou în Suceava, unde se găesc pînă în ziua de astăzi.

Nu mult după aceea, în 1691, Sobieski pregăti o nouă expediție contra Bugeacului, dar el nu putu pătrunde pînă acolo, ci se mulțumi să ocupe Moldova de sus, cu orașele Suceava, Cîmpulung și Neamț, așezînd garnizoane leșești în ele. Pilda sa fu urmată de cazaci, care ocupară Soroca și regiunile învecinate. Dar nici hanul tătăresc nu se lăsă mai

prejos, ci cuprinse părți însemnate de pămînt moldovenesc la ținutul Orheiului și Lăpușnei și numi pentru această nouă "Ucraină" un hatman pentru administrația țărgurilor și satelor din ea. Mîrzacii înjghebară mai multe sate tătărești ce "cuprindeau locul țării aproape de Chișinău, pînă în Nistru". Lui Cantemir-Vodă îi mai rămăseră doar Iașii cu țara de jos. Iată cu ce se alesese Moldova pe urma planurilor lui Sobieski. În loc de a fi întregite cu Bugeacul și cu raialele turcești, hotarele țării suferiră o și mai mare ciuntire din partea polonilor, cazacilor și tătarilor.

"Acum, zice Nicolae Costin, la atîta rămăsese lucrul, de se domnea țara Moldovei în trei părți; că cetatea Neamțului și Suceava cu Cîmpulung și cu acele ținuturi le țineau leșii, precum s-a zis mai sus, și cetatea Soroca. Așijderea la ținutul Orheiului și a Lăpușnei cuprinsese acum hanul tătăresc, de făcuse hatman căzăcesc, de ținea pe locul țării Ucraina cu țărguri și cu sate, numindu-se cazaci, și mai mulți moldoveni erau. Deci, se făcuse și sate tătărești a lui Geanu-Mîrza și altor Mîrzaci, de cuprinsese locul țării aproape de Chișinău pînă în Nistru; rămăsese și Cantemir-Vodă de domnea numai Iașii și țara de jos. Ce, mai mult ședea la Cetățuie decît în țărg la Iași, că n-avea odihnă de podghiazuri leșești și de moldovenii ce erau pribegiți în țara leșească". Aceasta era starea Moldovei pe vremea negocierilor de pace de la Carlowitz.

În decursul tratatelor de pace, noul crai leșesc August al II-lea cerea pentru sine Moldova întreagă, pretinzînd că, cu ocazia prezenței regelui Sobieski în Iași, capitala Moldovei i-ar fi prestat jurămîntul de supunere și că pentru cheazășuirea acestui jurămînt Mitropolitul *Dosoftei* i-ar fi urmat în Polonia. Cum însă cererea aceasta întîmpina o împotrivire hotărîită din partea turcilor, polonii s-ar fi mulțumit și numai cu regiunile pe care le ocupaseră în Moldova, adică ținuturile Cernăuți, Suceava, Neamț, Hotin și Soroca. Dar turcii nu se învoiră la această ciuntire a Moldovei, motivînd că "și țara Moldovei nu pot să o dea să fie leșilor podană, că este volnică, că turcilor este închinată, nu este luată cu sila". În cele din urmă însă, polonezii se mulțumiră cu Nistrul ca hotar, redobîndînd Podolia cu Camenița.

În baza acestei înțelegeri, craiul porunci trupelor sale să evacueze Moldova de sus, care trecu din nou sub stăpînirea domnilor moldoveni. De asemenea fură siliți și tătarii de a

evacua teritoriile ocupate de ei în ținuturile Lăpușnei și Orheiului. Articolul șase din tratatul de pace dintre Polonia și Turcia, semnat în Carlowitz în ziua de 26 ianuarie 1699 cuprindea următoarea dispoziție: " În timpul acestui război, bugecenii și alți tătari, ieșind din locurile lor proprii și năvălind în pământurile Moldovei, se dedau cu această ocazie la fapte de vădită dușmănie față de moldoveni și de Moldova, ceea ce, fiind împotriva sfintelor capitulațiuni, acordate înainte vreme crailor Poloniei, trebuie să înceteze de-acu înainte, și tătarii trebuie scoși din orice locuri și posesiuni și moșii și iernatice din Moldova, fie ocupate sau făcute din nou, și ei să locuiască în locurile lor proprii de baștină și să viețuiască în pace și să nu mai jignească pe nimeni în viitor".

Dispoziția aceasta nu era însă după placul tătarilor, care cu nici un chip nu voiau să părăsească pământul țării. Ei se "rocoșiră asupra turcilor" care se învoiseră la o astfel de condițiune de pace. Atunci sultanul luă aspre măsuri de represiune contra lor, invitând pe domnul Moldovei să-i izgonească cu putere armată din pământul țării. Antioh-Vodă Cantemir, pornind de la Chișinău, o apucă "în gios pe Bîc, pe marginea țării pînă la țărmurile Nistrului, la sud de Davida, la hotarul țării", zice Nicolae Costin, cînd veni vestea că "tătarii cari s-au fost tîns de și-au fost făcut Geanu-Mîrza și alți Mîrzaci sate, la ținutul Lăpușnii, din gios de Chișinău, pe ambele părți de Bîcu, încă au lăsat locurile țării și au lipsit de acea stăpînire; și au fost hălăduit pământul Moldovei de sub cumpăna păgînilor puțînă vreme, ca o iarbă ce este nădușită de iarna grea", zice Nicolae Costin.

Iar Neculce spune că "au mai făcut Antioh-Vodă ferman de la Poartă și au isprăvit de au luat și ținutul Orheiului în mîna lui, că era Ucraina pe atunci de-l stăpînea hanul". Se pare că atunci a trimis Poarta pe Halil-Pașa, ce jucase un rol însemnat în războaiele turcilor cu polonii și cazacii, ca să restabilească vechiul hotar dintre Moldova și Bugeac, iar de atunci încoace s-a și numit hotarul său *hindichiul lui Halil-Pașa*.

CAPITOLUL XI

Legăturile cu muscalii și noile uzurpări turcești și tătărești

1. Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare - 2. Bătălia de la Stănilești și retragerea lui Cantemir în Rusia - 3. Prefacerea Hotinului în raia turcească - 4. Hotinenii sub stăpînirea turcească - 5. Noi uzurpări tătărești în hotarul celor 32 de ceasuri în lung și 2 ceasuri în curmeziș

1. Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare

Legăturile moldovenilor cu muscalii datează din vremea lui Ștefan cel Mare, care se încuscrise cu țarul Ivan al III-lea, dînd fiului acestui Ivan pe fiica sa, Ileana, în căsătorie (1483). Cînd însă, în anul următor, Ștefan solicită ajutorul țarului pentru recucerirea Chilie și Cetății Albe, arătînd că "toți regii și toți domnii creștini și toate țările italiene din apus se unesc și se pregătesc de a se ridica împotriva păgînului" și că ar fi deci bine ca și el, "în loc de a se certa cu creștinii, să se ridice cu ei asupra păgînatății", primi răspunsul că nu-i poate trimite ajutorul cerut, fiind prea mare depărtarea între Moldova și Rusia. Gheorghe-Vodă Ștefan primise făgăduința țarului Alexei Mihailovici că-i va da ajutorul convenit pentru recucerirea cetăților și ținuturilor basarabene; dar făgăduința rămase deșartă. Toate acestea făcură pe moldoveni să piardă încrederea în muscali și să se îndrepte spre polonezi.

Dar nici noua lor orientare politică nu era mai fericită. Deziluziile pe care moldovenii le îndurară sub Sobieski îi făcură să piardă încrederea și în polonezi. Sobieski a înșelat nădejdiile moldovenilor și îndeosebi ale hotinenilor, sorocenilor și orheienilor, care își așteptau mîntuirea de la dînsul. El urmărea scopuri egoiste. Gîndul lui adevărat era de a

aduce Moldova sub ascultarea sa, în loc de a o elibera de sub jugul turcesc și de a-i întregi hotarele știrbite și împuținate. Îndată ce ai noștri ghiciră acest gând, simpatiile lor pentru polonezi dispărură cu totul. În schimb, moldovenii își îndreptară din nou privirile asupra Rusiei, unde pe vremea când s-a încheiat pacea de la Carlowitz între turci și polonezi domnea Petru cel Mare, care chiar atunci, nesocotind dispozițiunile tratatului de pace de la Bahcisarai, declarase război turcilor. El cuceri Azovul și mai multe cetăți pe Nipru și asedie chiar Oeacovul, ce se găsea la o depărtare de o șchioapă de Cetatea Albă. Atunci începu lupta seculară între ruși și turci, luptă ce continuă pînă în zilele noastre.

Isprăvile războinice ale acestui mare împărat rusesc treziră noi nădejdi în inimile necăjite ale moldovenilor. Dînșii credeau că în legătură cu Petru cel Mare ar putea scutura jugul turcesc, recuceri cetățile turcești și Bugeacul tătăresc și drege spre bine treburile în Moldova. Mînași de acest gând, se înrolară mai mulți boieri moldoveni în armata lui Petru cel Mare, așa hotinenii Gheorghe Lupașcu și Vasile Vartic, ambii coborîtori din neamul lui Ștefan Petriceicu și Hașdeu. Orheiienii erau reprezentați prin Mihăilă Ganul, fiul lui Vasile Mîrzescu "de pe Cogîlnic din ținutul Orheiului, din sat de Hobăniș". În tovărășia acestuia se găseau Banul Savin, Andronic Isar, Ioan biv, vâtaf Roman și alții. În 20 aprilie 1707 găsim în armata rusească și *un pîlc de călărime românească*. Cu organizarea acestui pîlc sau steag românesc, țarul însărcină pe *Apostul Chigheci*, care primi în serviciul împăratului 300 de călăreți cu ofițerii necesari. După numele său, acest Apostul era de felul său din Chigheci, iar călăreții și comandanții cîștigați de dînsul pentru oștirea țarului erau, fără îndoială, codreni.

Așteptările moldovenilor erau cu atît mai întemeiate, cu cît Petru cel Mare raportă în 1709 la Poltava o mare izbîndă asupra "*leului nebiruit*", care era regele suedezilor, Carol al XII-lea. După înfrîngerea aceasta, craiul, în oastea căruia luptară și citeva mii de români, se înțelese cu turcii și se adăposti la Tighina, sub acoperișul unei case moldovenești, și numai mai apoi se instalează într-o clădire ridicată anume pentru dînsul la Varnița, lîngă Tighina. Acolo craiul petrecu mai multă vreme pînă ce turcii, săturîndu-se de a-l mai găzdui, aprinseră casa în care ședea, pentru a-l sili să plece. În timpul petrecerii sale la Varnița, viteazul rege primi o delegație de moldoveni, care îl informară asupra situației din Moldova și-l

invitară să ia parte la războiul de izbăvire contra păgînilor. Împrejurările împiedică însă pe suedez de a se pune în fruntea moldovenilor și de a stinge setea lor de libertate.

În urmărirea lui Carol al XII-lea, Petru cel Mare ajunse în apropierea hotarelor Moldovei pentru a zdrobi pe turci, tovarășii și găzduitorii dușmanului său suedez. Apropierea aceasta dădu prilej lui *Dimitrie Cantemir*, domnul Moldovei, de a intra în legătură cu țarul, care sosi chiar la Iași, împreună cu împărăteasa, pentru a vizita pe domn și a semna acolo faimosul tratat de alianță ruso-română: *pentru a alunga pe tătari din Bugeac și pe turci din raiale și pentru a dobîndi neațmarea țării față de Poartă*.

"Era iunie la 28 zile - zice Nicolae Costin - miercuri au fost masă mare și Petru Împăratul de au cinstit pe Dumitrașcu-Vodă și pe toți boierii țării și acolo s-au iscălit boierii de au primit domn vecinic pe Dumitrașcu-Vodă și pe seminția lui. Și mare banchet au fost toată ziua aceea și acolo au mas, iar peste noapte aceia n-au scăpat fără pagubă mai nici un boier și nefurat de moscali: cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nici boier, nici slugă". Dar pe lîngă domnia ereditară în familia Cantemir, tratatul de alianță cuprindea încă și legămîntul țarului de a alunga pe tătari din Bugeac și pe turci din cetățile moldovenești, întregind astfel vechile hotare ale țării. "Țara Moldovei cu Nistru să fie hotar, și Bugeacul și cu toate cetățile tot a Moldovei să fie, numai deodată prin cetăți să se așeze muscalii oșteni pînă s-a întemeia țara; iar apoi să lipsească oastea muschicească. Bir să nu dea țara nici un ban. Pe domn să nu-l mazilească împăratul pînă la moarte și pe fiii lui să fie pe carele și-ar alege țara. Neamul lui să nu iasă din domnie. Domnul pe boieri să nu fie volnic a-i pierde, titlă de domnie să se scrie mai de cînst și mai sus după cum se scriau domnii: Seninatul Domn al țării Moldovei, Samoderțetu (adică atotstăpînitor) și Volegator (adică prieten) țării moschicești, iar nu rob supus".

Condițiile acestea ar fi satisfăcut, fără îndoială, aspirațiile cele mai legitime ale basarabenilor, dacă ele ar fi putut fi realizate. Dumitrașcu-Vodă își dădu cea mai mare silință pentru a le aduce la îndeplinire, ajutînd pe țar la zdrobirea puterii turcești. În proclamația sa către țară, Cantemir arată că turcii n-au respectat vechile capitulații ale Moldovei, de a nu spori tributul și de a respecta întregitatea țării. Ci dimpotrivă, ei au sporit tributul și au mutilat hotarele țării, răpînd Cetatea

Albă și Chilia, Tighina și Ismailul și toată țara Bugeacului. Tătarii prefăceau țara în praf și cenușă, prădînd, jefuind și robind pe pașnicii locuitori și, împreună cu turcii, își băteau joc de fetele și femeile oamenilor. Întru apărarea drepturilor strămoșești, călcate în picioare de tiranii păgîni, erau chemați să se ridice cu toții și să se adune sub steagul libertății, pentru a ajuta rușilor la sfărîmarea cătușelor seculare, la zdrobirea dușmanului și la izbăvirea țării.

2. Bătălia de la Stănilești și retragerea lui Cantemir în Rusia

Într-aceea, oștirile muscalilor așternură un pod peste Nistru la Soroca, se uniră cu oștirea moldovenească și, cuprinzînd o bună parte din Basarabia de astăzi, începură a se scurge încet spre Prut. De acolo se coborîră în jos pe această apă pînă la Stănilești, lîngă Huși, unde se opriră și se fortificară. Marșul și așezarea lor acolo fuseseră foarte anevoioase din cauza lipsei de provizii, căci o secetă cumplită arsese toată recolta și secase izvoarele de apă răcoritoare. Turcii, întovărășindu-se cu tătarii, înaintară în mase compacte contra năvălitorilor muscali, asigurîndu-și aprovizionarea de-a lungul Prutului în jos, pînă la Dunăre. Ajungînd oștirile față în față, turcii, fiind mai numeroși și mai bine hrăniți, reușiră să înconjure pe muscalii ce sufereau îngrozitor pe urma lipsei de pîine și de apă și după o luptă de cîteva zile să-i silească la capitulare (iunie 1711).

Prin mijlocirea împărătesei pe lîngă marele vizir, țarul obținu pacea cerută sub condiții destul de grele. El trebui să se retragă fără întîrziere din Moldova, să renunțe la stăpînirea asupra cazacilor, care se întoarseră sub ascultarea Porții, să risipească din temelie cetățile ce le ridicase la hotarul turcesc și să restituie Porții Oceacovul. "În mică clipeală - zice Miron Costin - stau lucrurile omenești și risipele a mari case și domni, și bine a zis un dascăl că lucrurile războaielor în clipeala ochiului stau".

Catastrofa rusească de la Stănilești zădărnici planurile de emancipare ale Moldovei. Făuritorul acestor planuri, Dumitrașcu-Vodă trebui să părăsească Moldova cu toată curtea sa și să se retragă deodată cu rămășițele oștirilor muscale în Rusia. Țarul îl făcu sfetnicul său literar și tovarășul său în

expedițiile în Asia. Nenorocitul domn, însoțit de curtea sa, "de boieri și alții mai de jos din moldoveni" trecu Nistrul la Movilău și de acolo ajunse la Kiev, iar "alții mai proști" s-au dus "să ierneze la Harkov, lăudîndu-l unii din moldoveni care știau, zicînd că este bun". În cele din urmă, Dimitrie Cantemir primi "13 sate ale unui general Sedlovski, pline de pîne și de heleștee, cu pești și cu mori și două trei sute oameni într-un sat, și bucate, vaci, boi, oi, stupi și odoare" pentru întreținerea sa.

Între boierii care însoțiră pe domn în trista sa pribegie se găsea și *Ion Neculce*, unul dintre cei mai mari cronicari ai Moldovei. După doi ani de pribegie, el se putu întoarce în țară, fiind bucuros că a venit acel ceas, de-a găsit vreme să iasă dintr-acel norod greu, "că rușii erau niște oameni foarte necredincioși, și prea cu greu trăiau cu oamenii ce sînt nedepriși cu acel fel de oameni dintr-acele părți". Dumitrașcu-Vodă, și doamna și ceilalți boieri și toți moldovenii îl sfătuiră să nu plece că va pieri de turci. Dar el, nădăjduind în Dumnezeu, n-a primit să rămînă între ruși, fiindcă ei sînt "un norod unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde li este voia, nici la împărăție fără ucaz, și ucaz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială împărăției. Și la împărăție vreo curte mare ca aceea cu dvorebnici mulți nu este, măcar precum este domnia țării noastre sau altă crăiie și domnie". Din mărturisirile acestea ale lui Neculce vedem ce frumoasă și slobodă era viața în Moldova în comparație cu lipsa de libertate și cu samavolnicia din Rusia.

Soarta voluntarilor moldoveni din armata lui Petru cel Mare n-a fost mai bună. Cîți dintre ei nu căzură în bătălia de la Stănilești se retraseră în Rusia pentru a scăpa de urgia turcească. De la unul din ei, de la Gheorghe Lupașcu Hașdeu ni s-a păstrat o scrisoare cu următorul cuprins emoționant: "Eu, nepot și moștenitor de sînge al lui Ștefan-Vodă Petriceicu, domnul țării Moldovei, eu, nenorocitul fugar din țara părinților, moșilor și strămoșilor mei, eu, care am fost odată boier bogat, care acum sînt pribeg în țară străină, sărac și lipit în așa fel că nu pot la bătrînețile mele nici chiar să las Dumnezeu lui meu o pomană și jertfă vrednică de el, făgăduiesc că, dacă va da Dumnezeu ca Moldova sau județul Hotinului să scape de dușmanii turci, și fiii mei, nepoții mei, neamul meu să redobîndească moșiile și stăpînirile lor, voi clădi biserica Sfîntului Gheorghe în Dolinenii Hotinului...Să

nu pierdem nădejdea în Dumnezeu că ne va ierta și că scumpa Moldovă nu va rămâne totdeauna sub picioarele musulmane!" El se rugă lui Dumnezeu ca *picioarele păgînilor să nu calce pe mormintele străbunilor săi, și dacă nu ale sale, cel puțin ale urmașilor săi oase să se odihnească în țara strămoșească.* Și în adevăr, Dumnezeuul părinților noștri a împlinit, în zilele noastre, rugăciunea înfocatului patriot hotinean! Vrednice de luare aminte sînt cuvintele lui Neculce cu privire la cele dintîi legături dintre moldoveni și ruși de pe vremea lui Dimitrie-Vodă Cantemir. "*Rugăm pe dumneavoastră iubitorilor cetitori, să luați seama acestei scrisori, că de s-ar întîmpla vreodată să mai vie niște lucruri ca acelea în țara noastră a Moldovei, să vă siliți chivermisi să nu pățiți și voi ca și noi.*"

3. Prefacerea Hotinului în raia turcească

Hăinirea lui Cantemir și înfrîngerea oștirilor creștine la Stănilești avură urmări foarte grele pentru Moldova, și îndeosebi pentru ținuturile de dincolo de Prut. În loc ca această parte a țării să-și fi recăpătat vechile hotare, cum făgăduia Petru cel Mare, ea suferi o nouă ciuntire a hotarelor sale, prin pierderea marelui și frumosului ținut al Hotinului, cu străvechea cetate de la Nistru. După pierderea Cameniței, turcii căutară mereu să găsească un alt punct de sprijin pentru operațiunile lor împotriva leșilor și cazacilor și-l găsiră, din nenorocire, la Hotin. Zice Neculce că după pierderea Cameniței, turcii "au socotit să se așeze la Hotin, fiindu-le rușine să se întoarcă fără ispravă înapoi". Noul domn al Moldovei, Nicolae-Vodă Mavrocordat și-a dat cea mai mare silință pentru a împiedica o nouă ciuntire a țării din această parte, "giuruind Porții o sută de pungi de bani" ca să nu prefacă Hotinul în raia. Dar toate stăruințele patrioticului domn rămaseră zadarnice, fiindcă planul Porții de a ocupa Hotinul și de a-l preface în raia era ireductibil și bine hotărît de mai înainte.

În iunie 1712 întîlnim încă la Hotin pe Pătrașcu, vel-căpitan. Acesta pare să fi fost cel din urmă dregător moldovean în Hotin, fiindcă scurtă vreme după aceea, moldovenii fură siliți să se retragă din Hotin, pentru a face loc acolo gamizoanei turcești, care ocupă cetatea și o păstră, cu mici întreruperi, timp de o sută de ani împliniți în 1812, cînd

Hotinul, împreună cu celelalte ținuturi transputene fură alipite imperiului țarist. "Luarea Hotinului - zice Axenție Uricariul, - ca o rană, țării multă slăbăciune și cădere i-au făcut. Dacă au venit această veste, cum că va fi să ia Împărăția Hotinului, mult s-au amărît Niculaie-Vodă și au scris la Capi-Chihai, ca să puie nevoință, cu tot felul de mijloc, să nu se facă aceasta; au scris și la alți prieteni cu mare rugăminte, au scris și la stăpîni cu lacrimi, și cîte socotele le-au știut, toate le-au pomenit și le-au arătat."

Dar totul fusese în zadar. Turcii nu schimbară hotărîrea lor de a preface Hotinul în raia. Cetatea fu refăcută de ingineri francezi și pusă în stare de apărare. Scurtă vreme după ocuparea cetății, vizirul a trimis ferman la pașa din Hotin ca să se ia tot ținutul Hotinului de sub ascultarea domniei Moldovei, cu toți oamenii ce au fost într-acest ținut și cu toate bucatele lor. "Și s-au păgubit dintr-acel an țara Moldovei de acel minunat ținut al Hotinului, și au lipsit și pîrcălabi și căpitani de acolo. Iar luarea Hotinului țării multă slăbiciune și cădere i-au făcut. Căci cine poate descrie cîte una poruncile acelea grele ce veneau domnului Moldovei după ce s-a făcut această socoteală a Hotinului, porunci pentru care, pentru salahori și alte multe; și în toate zilele treceau în sus și în jos și cîhodari de la Poartă, cu care făcea Domnul multe cheltuieli, că-i căuta pe toți să-i dăruiască cu cîte un oarece."

Pentru întreținerea garnizoanei, turcii cuprinseseră pe lîngă tîrgul Hotinului și întreg ținutul, care deveni astfel o raia, asemenea celei de la Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail și Reni. Pe calea aceasta Moldova ajunsese să fie cuprinsă spre miazănoapte, răsărit și miazăzi într-un lanț puternic de cetăți turcești, pentru ca, astfel încătușată, să nu se mai poată mișca liber, necum întovărăși cu țările creștine: Polonia și Rusia. În fruntea raialei ajunsese un pașă turcesc cu slujbașii săi: secretari vestieri, vameși, ieniceri și spahii, care înlocuiră pe pîrcălabul moldovenesc. Legătura cu împărăția și cu celelalte raiale de la hotar se făcea prin teritoriul moldovenesc, rămas încă liber. Nu era zi lăsată de Dumnezeu, în care să nu fi trecut prin Moldova liberă demnitari, slujitori și oșteni turci, coloane cu provizii și muniții pentru gamizoana din Hotin, curier etc., care toți trebuiau să fie bine primiți, găzduiți, ospătați și duși cu cai de olac sau rechiziție de la un conac la altul. Și toate acestea se făceau pe cheltuiala țării și a bieților locuitori, prin satele cărora treceau convoaiele. Din pricina aceasta raializarea

Hotinului a fost și mai dăunătoare și păgubitoare pentru țară decât așezarea turcilor la Bender, Akkerman, Chilia, Ismail și Reni, fiindcă acestea erau legate una de alta și așezate la marginea țării, așa că turcii nu trebuiau să cuture pământul slobod al Moldovei în lung și în lat pentru a ajunge la ele.

Granițele raiale hotinene s-au tot lărgit, pînă ce, în cele din urmă, ajunseseră pînă la apa *Cihurului*, care desparte ținutul Sorocei de cel al Hotinului. Spre apus granița noii raiale atingea Prutul și Răchitna, un pîrîiaș, care pînă mai dăunăzi despărțea Basarabia de Bucovina. Raiiua Hotinului era cu mult mai mare ca celelalte raiale din Moldova, ea cuprindea în granițele sale nu mai puțin de 100 sate cu cetatea Hotinului și cu târgurile Lipcani, Briceni și Sulița Nouă.

Despre cetatea Hotinului ne dădea Cantemir următoarea imagine: "Hotinul se numără între cele mai mari cetăți ale Moldovei. Aceasta era mai înainte întărită dinspre apus cu ziduri înalte și șanțuri adînci, iar dinspre răsărit natura însăși o întărise prin rîpa cea repede a Nistrului și prin stîncile ei; dară în cel din urmă război ce avură rușii cu turcii, aceștia, luînd această cetate în 1712, dărimară zidurile din partea de dincoace, iar de cealaltă parte ațut o întărire cu lucrări nouă după datina de acum, lărgind-o mai mult de jumătate, încît astăzi e vrednică de a fi numită cea mai tare și frumoasă dintre cetățile Moldovei". Îndată ce turcii se așezară în cetate, ei înlocuiră și vechea stemă a Hotinului, care înfățișa un pîndaș, cu una nouă, care reprezenta trei turnuri pe un cîmp auriu; turnul cel din mijloc avea în vîrf o semilună de care atîmău două paloșe încrucișate. Rușii păstrară această pecete și așezară numai deasupra paloșelor o cruce de argint.

4. Hotinenii sub stăpînirea turcească

După așezarea turcilor în Hotin, boierimea moldovenească se simți stînjenită în îndeletnicirile ei față de viața slobodă de mai înainte, și de aceea ea părăsi raiiua și se retrase în Moldova liberă de dincoace de Prut și Cihur. Turcii luară în stăpînirea lor moșiile boierilor pribegiți și le împărțiră între căpeteniile ienicerilor și spahiilor. La vetrele lor strămoșești rămaseră, și sub turci, sătenii și razeșii care continuară a munci pământul și a răspunde noilor proprietari birurile și dijmele obișnuite. Acestea însă nu erau mai grele decât cele ce

li se cereau în Moldova liberă. Numărul locuitorilor era foarte scăzut din cauza războaielor și "vremelniceii nestări". Pentru a dispune de brațe necesare pentru munca cîmpului, atît proprietarii moldoveni de mai înainte, cît și noii stăpînitori turci, primeau pe moșiile lor muncitori străini, îndeosebi pâlmași ucraineni din Galiția și Podolia, care fugeau de pe moșiile proprietarilor poloni din acele țări și se adăposteau în Moldova, fiind aici condițiile de trai mai lesnicioase și tratamentul mai omenos. Numărul acestor fugari nenorociți sporea mereu și pe alocuri el covîrșea pe cel al moldovenilor băștinași. Așa s-a putut întîmpla ca în ținutul Hotinului, ca și în cel al Cernăuților, mulți români să-și uite limba lor și să se folosească de cea străină a pribegilor galițieni și podolieni. Procesul acesta s-a produs în regiunile acestea învecinate cu Galiția și Podolia și urmele lui se constată încă și azi. Datoria noastră, a tuturor, este deci de a readuce pe sătenii și razeșii ucrainizați din ținutul Hotinului și al Cernăuților la conștiința adevăratei lor obîrșii, și de a trezi în sufletele lor dragostea pentru limba strămoșească, pe care au uitat-o, și de a-i primi cu toată dragostea frățească în sînul neamului nostru, de care o soartă vitregă i-a înstrăinat.

Pașa de la Hotin nu mai îngăduia moldovenilor din raia de a se mai adresa în cele duhovnicești episcopului de Rădăuți sau mitropolitului din Iași. De drept, ei erau supuși ocîrmuirii sufletești a mitropolitului Proilaviei, deopotrivă cu ceilalți moldoveni dreptcredincioși din raialele turcești și din Tătărlîcul de dincoace și de dincolo de Nistru. Dat fiind însă că hotinenii erau separați de coneparhioții lor proilavieni prin eparhiile Hușilor și Iașilor, s-a simțit curînd nevoia de a crea pentru ei o eparhie aparte. Și de fapt se pomeneste pe la 1765 de un episcop al Hotinului, Neofit, iar mai apoi de binecunoscutul și învățăatul *Amfilochie*, de la care ni s-au păstrat mai multe scrieri românești, între care și o geografie prelucrată după Buffier.

În urma noii știrbiri a vechilor hotare moldovenești, pîrcălăbia de Hotin încetă de a mai ființa. În locul ei se înjghebă însă o nouă căpitănie de hotar ca cea a Codrului, și anume *căpitănia Cihurului*, creată anume "pentru paza marginii și de apărarea locuitorilor de picinile turcilor ce trăiau în raiiua Hotinului".

5. Noi uzurpări tătarești în hotarul celor 32 de ceasuri în lung și 2 ceasuri în curmeziș

Prefacerea Hotinului în raia trei din nou pofta tătarilor de a lărgi și ei hotarele Bugeacului spre nord pe socoteala nenorocitei Moldove. Am văzut mai sus că, prin dispozițiile articolului 6 din tratatul de pace din 1699, li se tăia se pofta aceasta, și că ei fură izgoniți din pământurile Moldovei și aruncați în vechile lor hotare dincolo de *hindichiul* lui Halil-Pașa. Atunci tătarii trebuiră să se resemneze, așteptând timpuri mai prielnice pentru urmărirea scopurilor lor.

Timpul acesta mult așteptat sosi în 1711. Cronicarul Amiras povestește că, în anul când au venit muscalii la Huși să se bată cu turcii, satele de la marginea Moldovei au fugit, ca să nu le calce oastea turcească și muscălească, care sate erau aproape de hotarul lui Halil-Pașa, ce a fost orînduit de la împărăție mai în vechile vremi pentru lăcașul tătarilor. Evacuarea satelor de către moldoveni era pentru tătarii vecini o ocazie binevenită de a ocupa aceste sate pînă a nu se întoarce moldovenii în ele. Și de fapt, tătarii ce "locuiau pămîntul ce se cheamă Halil-Pașa", îndată după înfrîngerea oștirilor creștine la Stănilești, se folosiră de absența moldovenilor pentru a cuprinde satele părăsite și a se așeza de-a binelea într-însele. Iar îndată ce luară în stăpînire aceste sate (1713), tătarii scriseră la împărăție că hotarul lui Halil-Pașa este prea strîmt, că nu le ajunge de hrană, că s-ar fi înmulțit și că din această pricină ei se văzură siliți să cuprindă aceste sate, care ar fi fost "loc pustiu și împărătesc", nu pomeneau însă cu nici un cuvînt că aceste sate țineau de Moldova, și "decît să șadă pustiu, mai bine să le deie Împărăția acestor două neamuri tătarești ce se cheamă Oracoglu și Orumbegoglu, ca să locuiască și să se lățească". Amiras ne spune că, la cererea aceasta a tătarilor, Poarta a trimis un delegat la fața locului "care au scris locul pe care îl arătau ei că-i fără oameni, începînd de la hotarul lui Halil-Pașa și pînă la Nistru, în lungiș cale de 32 ceasuri și de-a curmeziș, în lat, cale de 2 ceasuri în pămîntul Moldovei", și din porunca Porții l-au dat tătarilor ca să șadă ei și să locuiască, dînd zeciuiala pămîntului aceleia împărăției.

Boierii nu puteau împiedica rășluirea aceasta, din cauza hăinirii lui Dumitrașcu-Vodă Cantemir, și lăsară lucrul să treacă așa. Noul domn al Moldovei, Nicolae-Vodă

Mavrocordat, fiind ocupat peste măsură cu chestiunea Hotinului și trecînd apoi la domnia Țării Românești, n-a apucat să revendice de la Poartă pămîntul uzurpat de tătari. Rezolvarea chestiunii acesteia rămăsese deci în seama urmașului său, Mihai-Vodă Racoviță.

Izbînda pe care Racoviță o raportase asupra cătanelor austriece, ce năvăliră în Moldova pe la Vama în Bucovina, unde se vede pînă azi "*stîlpul lui Vodă*" în amintirea acestui triumf al armelor moldovenești, îi dădea autoritatea cuvenită pentru a cere și obține de la Poartă o revizuire a hotarului dinspre Bugeac. El "puse gînd - zise Amiras - ca să scoată pe tătari din pămîntul Moldovei și să ieie iarăși locul înapoi de la dînșii la stăpînirea sa".

Spre acest scop, el adresă Porții un memoriu, în care arăta că pămîntul uzurpat de tătari este al Moldovei, iar nu precum susțineau tătarii, și ceru ca acest pămînt să fie restituit țării. Poarta găsi întemeiată cererea domnului și numi o comisie compusă din delegați turci și tătari care, împreună cu împuterniciții lui Mihai-Vodă, să meargă și să "scrie hotarul Moldovei, care se începe de la *hindichiul* lui Traian împăratul Rîmului și merge pînă în Nistru, cum se vede pînă astăzi, și au mărturisit și mulți turci bătrîni, cum locul ce au luat tătarii cu viclesug, este din Moldova; așijderea și 12 sate ce luase Benderleii". În baza acestor constatări, tătarii fură siliți să restituie Moldovei pămîntul uzurpat. Același lucru trebuiră să facă și turcii din Bender, retrăgîndu-se din cele 12 sate ocupate de ei fără nici un drept. Hanul porunci tătarilor "să se ridice de pe locul Moldovei" și să se retragă în vechile lor hotare.

Cum însă tătarii se deprinseseră de-a binelea cu regiunile acestea, cu codrii umbroși și cu pășunile așa de mănoase, ei nu se puteau retrage din ele așa de ușor. Pentru aceea ei căutară chip și fel a se înțelege cu domnul Moldovei, trimițînd la el pe "voievodul țermului" ca să mijlocească această înțelegere. Ei se obligară să dea zeciuiala din roadele pămîntului numită "*ușur*" și cîte un ort de casă pe an, și de stogul de fîn un ort, iar de pe oi și de pe alte bucate "*alăm*". Deci Mihai-Vodă, pentru folosul său, primi tocmeala și-i lăsă să locuiască acolo (1721). Veniră mirzacii de au făcut zapis cu pecetele lor și le dădură în mîna domnului. Și astfel, în temeiul acestei tocmele, tătarii au rămas cu cișelele lor în acea regiune care avea ca întindere o cale de 2 ceasuri în curmeziș și de 32 ceasuri în lung. Prin tocmeala aceasta nu s-a prejudiciat

nicidecum dreptul de stăpînire al domnului Moldovei asupra acestei fișii de pămînt, întrucît tătarii care plăteau domnului ușurul, adică dijma bucatelor, și *alîmul* sau darea pentru pășunat, rămăseră ca simpli uzufructuari ai acestui ținut.

Scurtă vreme după aceasta, izbucniră noi neînțelegeri cu tătarii, care nu se ținură de învoiala făcută, ci cu multă îndrăzneală cuprinseră și alte locuri pînă aproape de Prut. Această nouă încălcare a hotarului țării, determină pe Grigore-Vodă Ghica de a ridica jalbă la Poartă și a cere o nouă fixare a hotarului dinspre tătari, ceea ce se făcu prin firmanul împărătesc din 1727. După un interval de 3 ani gîlceava izbucni din nou. Și atunci domnul, după mărturia lui Amiras, "*au scos hașîșerif de la Împărăție și cu mare luptă i-au ajutat Dumnezeu și au dezbătut și locul acela și i-au lipit la hotarul Moldovei, hotărîndu-l cu semne pe hotarul vechi al lui Halil-Pașa; și cu mijlocirea hanului i-au mutat pe tătari dîndu-le loc de ședere mai gios de unde intrase ei, mai gios cale de 2 ceasuri în curmeziș și 32 ceasuri în lung*".

Pentru a ajunge însă la înțelegere definitivă cu tătarii s-a făcut o anchetă la fața locului, ascultîndu-se plîngerile și ale tătarilor și ale moldovenilor, căci și ai noștri întreceau adesea pe tătari în jafuri și furtișaguri, astfel "că gîlcevi și strîmbătăși se făcură și despre a'ta." În 6 septembrie 1730, mîrzacii tătărești prezentară lui Chica-Vodă un zapis semnat de ei, prin care recunoșteau că pămîntul uzurpat de ei fusese "din început chiar loc moldovenesc și de folosul și hrana locuitorilor Moldovei". Așa fiind, ei se învoiră ca "cei ce vor locui pe acel loc al Moldovei, 32 ceasuri de-a lungul și 2 ceasuri de-a curmezișul, să dea osăbit de ușurul ce este obișnuit, plată și chirie pentru loc". Avînd însă nevoie de pășune pentru dobitoacele lor, ei obțineau de la domn dreptul de pășunat în hotarul celor 2 ceasuri în curmeziș și 32 ceasuri în lung, plătind alămul obișnuit și supunîndu-se în toate dispozițiilor și ordinelor pîrcălabului de Lăpușna, serdarului de Orhei, căpitanului de Codru precum și ale ispravnicilor și zapciilor de margine. Învoiala aceasta a fost înnoită și confirmată și de Teodor-Vodă Calimach. Pe cît de trist, pe afit de adevărat este însă faptul relatat de Neculce, că pe vremea cînd Grigore-Vodă Ghica revendica cu atîta îndîrjire pămîntul țării ce fusese uzurpat de tătari, se găsea în Moldova un grup de boieri răi și ambițioși, care "*giuruiau Hanului țeara, din Prut încolo să fie loc tătăresc, numai să le isprăvească acest*

lucru pe voia lor, să-și ridice dōmn dintre dînșii pe cine ar socoti ei". Din fericire pentru țară, complotul fu descoperit la vreme și netrebnicii își luară pedeapsa meritată.

Astfel rămăseră lucrurile pînă la ocupația rusească din 1768-1774. În timpul ocupației rusești, tătarii se retraseră cu dobitoacele lor în interiorul Bugeacului, de unde nu se mai întoarseră. În 1775 Grigore Alexandru Ghica lua fișia celor 2 ceasuri în curmeziș și 32 în lung în stăpînirea sa și punînd mazili "oameni cu minte și cu pricepere" să o măsure și să o "*stîlpească*" cu "*bouri*", căci așa se numeau pietrele de hotar cu herbul țării, pentru a o hărăzi fiilor săi Dimitrie și Alexandru. Actul de danie arată hotarele acestei fișii de țară, care în sud coincideau cu hindichiul lui Halil-Pașa, adică cu vechiul hotar al Bugeacului, iar în nord începeau în valea Lăpușnei la Cîrpineni, tăiau Cogîlnicul mai sus de Bozieni, traversau Botnișoara și Botna ceva mai sus de împreunarea lor și de acolo duceau spre est, atingînd valea Calenderului mai sus de Țemeni, la marginea raialei de la Tighina. Fișia aceasta forma ocolul *Hotărnicieni*, care în 1817 cuprindea 21 de sate și 4 seliști. Mai jos de Hotărnicieni era ocolul *Codrului*, care se mărginea în sud cu ținutul Greceni, ambele așezate între Prut și hotarul Bugeacului. "*Hotărîtura*" aceasta s-a făcut de Nicolae Rosetti în 1781, sub Constantin-Vodă Moruzi. După pierderea Hotinului mai rămăseseră Moldovei ținuturile Sorocei, Orheiului, Lăpușnei, Chigheciului și Grecenilor. Tot restul Basarabiei era sub stăpînirea turco-tătăra.

CAPITOLUL XII

Soarta țăranilor și dezrobirea lor

1. Raporturile dintre marii și micii proprietari -
2. Originea și soarta vecinilor -
3. Hrisovul de dezrobire al lui Constantin-Vodă

1. Raporturile dintre marii și micii proprietari

Am văzut că în vechime Basarabia era puțin locuită. Regiuni întregi rămaseră multă vreme pustii, mai ales în părțile de jos unde nu se găsea apă și nici păduri ocrotitoare. Mărturiile din acele vremuri pomenesc adesea de "locuri și seliști în pustie". Mai des populate erau regiunile păduroase din ținutul Hotinului, Orheiului și Sorocei. Marea griji a domnilor Moldovei era de a popula Basarabia și de a preface țelenile necultivate în pământ roditor. Încă Alexandru cel Bun îndrumase o largă operă de colonizare, răsplătind faptele războinice ale vitejilor și voinicilor săi cu pământuri dincolo de Prut, căci, după vechiul obicei al țării, tot pământul pustiu, adică necultivat și nelocuit și fără stăpîn, trecea după drept în proprietatea domnului. Pe vremea aceea deosebirea dintre domeniile coroanei și domeniile statului încă nu exista în Moldova. Din acest vast pământ domnesc primeau, din mila domnului, vitejii, curtenii și voinicii pentru slujba lor adusă țării și domnului fișii întinse, îndestulătoare pentru hrana lor. Dar pământurile acestea trebuiau să fie curățate de rădăcini, desțelenite și uscate de mlaștini și această mare operă de civilizație s-a îndeplinit acolo de către moldovenii harnici, pricepuți și destoinici.

În pământurile acestea, dăruite de domn, se înfiripau noi așezări omenști între Prut și Nistru, sporind astfel numărul celor mai vechi, pe care domnia românească le aflase acolo de

mai înainte, încă de pe timpul tătarilor. Căci un lucru nu trebuie scăpat din vedere, că, cu multă vreme înainte ca stăpînirea moldovenească să se fi întins și dincolo de Prut, coloniștii români, mînați de felurite nevoi, pătrunseră în Basarabia, făcîndu-și acolo casă și masă. Ștefan cel Mare desăvîrși opera înaintașilor săi, ridicînd în Basarabia cetățile Orheiului și Sorocei și așezînd acolo oameni energici și curajoși întru apărarea lor. Însăși capitala Basarabiei, Chișinăul, este o fundație de pe vremea marelui domn. Un nou val de populație moldovenească se revarsă asupra Basarabiei, boieri și țărani, și unii și alții stăpînitori de pământ, cu singura deosebire că moșiile boierești erau mai mari în comparație cu cele țărănești sau răzășești, care erau mai mici; și acestea se îngustau mereu pe calea diviziunii lor între numeroși urmași ai răzeșului. Fiii și nepoții nu mai moșteneau moșia întregă ci numai 1/2, 1/4, 1/8, 1/16, 1/32 și chiar numai 1/64.

Fărîmițarea aceasta nu se observa așa lesne pe moșiile boierești, pentru că boierii, îndeplinind și anumite slujbe la curte, - căci boierje însemna cin sau slujbă - aveau prilej să se îmbogățească, să lărgească proprietățile lor, să cumpere moșii noi sau să le primească în dar de la Vodă. Unde mai pui că boierii se bucurau de anumite scutiri și înlesniri la plata impozitelor, cîtă vreme țaranii și răzeșii erau ținuți să plătească dări grele adesea chiar peste puterile lor. Apoi boierii mai aveau apucături de a uzurpa pământurile răzășești și de a le aduce în stăpînirea lor. Arată doar însuși Dimitrie-Vodă Cantemir că boierii despuiau de pământurile lor pe răzeși, care pentru sărăcie își vindeau moșiile lor părintești, fiind siliți prin strîmbătate de a primi jugul supunerii.

Uzurpări de acest fel deveniră din ce în ce mai frecvente, îndată ce clasa boierească ajunsese cu vremea să monopolizeze întreaga viață publică a Moldovei. Vechii domni, ca Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, cruntul Alexandru Lăpușeanu și alții, înțeleseseră să țină încă în frâu pe boieri și să aperse țărănimea contra hăpșiniei și lăcomiei lor. Lipsa de stabilitate a domniei, împuținarea țării și desconsiderarea vechilor capitulații de către turci aduseră cu sine o esențială scădere a puterii și autorității domnești, astfel că domnii ajunseră mai mult sau mai puțin la cheremul boierilor, care aveau în mîinile lor toată puterea în stat. Dinșii înțelegeau să se scuture de toate sarcinile și cheltuielile țării, pe care le încărcău cu dărnicie pe spatele răzeșimii. Aceasta însă nu le putea duce multă vreme fără să se prăbușească.

În lupta aceasta, așa de inegală, dintre boieri și răzeși, aceștia din urmă nu puteau să nu fie învinși, pe măsură ce pământurile lor se împuținau, pe când cele boierești sporeau mereu. Boierii îngrămădeau în stăpînirea lor zeci de moșii, situate numai în Basarabia, ca bunăoară Movileștii, Costineștii, Donici, Moțoc, Buhuș, Sturdza, Hîncu, Durac, Hașdeu, Murguleț ș.a. De asemenea aveau mînăstirile numeroase moșii dincolo de Prut, la care trebuie adăugate și nenumăratele moșii domnești, ca bunăoară întreg ocolul Hotărniceni, precum am văzut din hrisovul lui Grigore Alexandru Ghica din 1775.

Boierii își munceau moșiile cu oameni de adunătură pe care, cu învoirea domnului, îi așezau pe moșiile lor. Calea cea mai obișnuită pentru a-și procura astfel de oameni era cea a *sloboziilor*. Prin carte domnească stăpînul moșiei obținea dreptul de a primi și sălășlui pe moșia sa oameni adunați din țările vecine ca munteni, olteni, ungureni, ruși, cazaci, greci, bulgari, sîrbi etc. Satele ce se înjghebau pe calea aceasta se numeau sau după proprietarul lor, ca Alexandreni, Drăgușeni, Bursuceni, Nicoreni, Buciumeni, Mirceni, Mihuleni, Răduleni, Bogdănești, Mălinești, Condratești, Boldurești, sau, simplu, Slobozie, de pildă Slobozia-Hănești, Slobozia Domnească, Slobozia-Hodorogi, Slobozia Bălților ș.a.

În astfel de "slobozii" se puteau întoarce și așeza și "oameni ce vor fi ieșit din țara Moldovei printr-alte țări, de bogate nevoi sau de niscaiva greșeli." Despre Nicolae-Vodă Mavrocordat spune Nicolae Costin, că "trimise cărțile sale pe la margine de slobozii, de curiau oamenii în țară de peste Nistru și din Țara Muntenească și de peste Dunăre. Și sfătuiau boierii să-i mute acei oameni de la margine mai înlăuntru țării, pentru ca să nu poată lesne trece iar peste Nistru. La aceasta răspundea Nicolae-Vodă că "nu ține pe om locul, ci mila."

2. Originea și soarta vecinilor

Oamenii aceștia nou-veniți n-aveau pămîntul lor propriu, ci ședeau pe pămînt domnesc, boieresc sau mînăstiresc. La sosirea lor, ei primeau de la proprietar pămînt de casă, de fînăț și de arătură, în schimb ei erau ținuți să dea proprietarului zeciuiala sau dijma din toate produsele gospodăriei lor și să

muncească cîteva zile pe an, de obicei primăvara la arat și semănat, vara la secerat și cosit, toamna la îmblătit și iarna la cărat. Îndatorirea aceasta la prestații personale se numea *clacă*, *robotă* sau *boieresc*. Răzeșii și proprietarii care aveau pămîntul lor propriu numeau pe oamenii aceștia așezați pe pămînt străin *vecini* sau megieși. Numele acesta s-a păstrat în Moldova pentru țărani de pe moșiile boierești și mînăstirești care spre deosebire de țărani liberi sau răzeși, pe lângă dajdia către domnie, mai răspundeau stăpînitorilor de moșie dijma și claca.

Din nevoia de brațe de muncă se explică și răpirea de oameni străini din țările vecine, îndeosebi din Pocuția, Galiția și Podolia. De cîte ori domnii Moldovei pătrundeau în aceste țări ca Ștefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Petru Rareș, Ion Vodă cel Cumplit și alții, ei nu se întorceau cu mîna goală, ci aduceau cu sine mii de oameni de acolo și-i așezau în Moldova pe moșiile boierești și mînăstirești, și anume nu în ținuturile de la margine, ci înlăuntru țării, ca să nu fugă înapoi. Știm că la așezarea păcii, domnii trebuiau să slobozească pe robii luați din țară dușmană, astfel că numai puțini dintre ei rămîneau în Moldova.

Povestirile acestea din Cronici au făcut pe unii să creadă că *malorușii* sau *ucrainenii* ce trăiesc azi în ținuturile Cernăuților și Hotinului ar fi urmașii acestor robi aduși de domnii Moldovei și așezați acolo. Nimic mai greșit ca aceasta. Oamenii aceia, fiind așezați în mijlocul Moldovei, pierdeau legătura cu conaționali lor de acasă, se amestecau cu moldovenii, deprindeau limba românească și se asimilau cu vremea cu ai noștri. Acest proces de dezvoltare este confirmat și de Dimitrie Cantemir, care afirmă că "cei care au fost aduși din Polonia și au fost așezați în interiorul Moldovei au uitat cu timpul limba lor de acasă și au primit-o pe cea moldovenească." Rutenii sau ucrainenii din părțile nordice ale patriei noastre întregite au pătruns cu mult mai tîrziu la noi, mînați de felurite nevoi din patria lor de baștină: Galiția și Podolia. Ei vorbesc limba conaționaliilor lor de dincolo de Nistru și Ceremuș și împărtășesc cu ei aceleași datini și obiceiuri.

În scurgerea vremii mulți răzeși, mînați de nevoi, storși de biruri, nedreptății și exploatați de boieri, își vindeau raza lor de moșie boierului vecin sau arendașului străin și astfel treceau

în rîndurile vecinilor. Plin sînt documentele de jalbele lor contra boierilor care "umblau să-i înstrăineze de moșiile lor ce le erau de baștină și moștenire moșilor și părinților lor." În stare de libertate deplină și de stăpînire desăvîrșită asupra pămînturilor lor rămaseră, în ciuda tuturor vicisitudinilor timpului pînă în zilele noastre, razeșii din părțile Codrului, Orheiului și Sorocci. În celelalte regiuni ei se pierdură în cea mai mare parte în rîndurile vecinilor sau megieșilor, al căror număr sporea din an în an.

Dar și soarta acestora se înăsprea neconținut. Asupririle arendașilor, birurile, clăcile, beilicurile, dijele sporeau mereu peste puterile lor. Mulți dintre vecini, nemaiputînd suporta aceste sarcini, părăseau moșia pe care se hrăneau, pentru a-și căuta în alt loc condiții de trai mai suportabile.

Ei erau la început slobozi de a se muta de pe o moșie pe alta, bucurîndu-se de *dreptul de slobodă pribegie* sau de *liberă migrațiune*. Libertatea aceasta a vecinului nu era însă după placul moșierilor, care rămîneau adesea fără brațe de muncă pe moșiile lor. Năzuința proprietarilor era deci de a reduce pe vecini în starea de sclavie ca în țările vecine, unde vecinul era *lipit pămîntului*, adică scurtat de dreptul de a se muta slobod de pe o moșie pe alta.

Și într-adevăr, Ștefan-Vodă Răzvan, luîndu-se după stările din Ardeal, interzise vecinilor de a se muta de pe o moșie pe alta, el tăia dreptul lor de liberă migrație și-i lipi pămîntului pe care se hrăneau ca dobitoacele necuvîntătoare. Dacă cineva îndrăznea să nesocotească această poruncă și să fugă, era adus înapoi pe moșia de unde fugise și pedepsit de stăpînul său pentru nesupunere. Astfel deveniră vecinii, care la început erau slobozi de a se duce încotro voiau, adevărați *robi* ai stăpînului de moșie, care-i putea vinde, dărui și da de zestre.

3. Hrisovul de dezrobire al lui Constantin-Vodă

Starea aceasta de lucruri ajunsese foarte dăunătoare, nu numai pentru vecini, căci doară și ei erau oameni și nu dobitoace, ci și pentru stat, fiindcă țărani robii nu mai puteau fi apărători temuți ai țării și nici nu puteau purta toate sarcinile stăpînirii. Și mai era încă și o altă pricină pentru care această tristă stare de lucruri nu putea dăinui. Țăranii, văzîndu-se robiți ca vitele, căutau prilej să fugă peste Nistru, peste

Dunăre, ba chiar și în raialele turcești, pentru a găsi scăpare de jugul asupritor al moșierilor și îndeosebi al arendașilor greci, armeni, polonezi și de la o bucată de vreme chiar evrei. Astfel se risipiră satele, pămînturile rămînd nemuncite și birurile neplătite sau îngrămădite toate asupra celor puțini ce mai rămăseseră în sat. De aici zicala: "a da bir cu fugiții". Pe urma acestor neajunsuri țara suferea foarte mult. Interesele superioare de stat reclamau măsuri drastice de îmbunătățire.

Aceste insuportabile stări de lucru determinară pe Constantin-Vodă Mavrocordat să caute măsuri de îndreptare. Acesta era fiul lui Nicolae-Vodă Mavrocordat, care domnise în mai multe rînduri atît în Moldova, cît și în Țara Românească. El primise de la tatăl său o educație foarte îngrijită și avea idei înaintate, înțelegînd că mulțumirea și bunăstarea unei țări și statornicia unei cîrmuiri nu se poate rezema decît pe mulțumirea și bunăstarea mulțimii. Ajungînd la domnie, el se apucă să facă rînduială înăuntru, îndrumînd o împărțire mai dreaptă a sarcinilor pentru a ușura soarta celor mulți și săraci și asupriți. De numele lui rămîne legată marea faptă a dezrobirii țăranilor atît în Moldova, cît și în Țara Românească, căci el domnise în ambele țări de mai multe ori.

Pentru a împiedica risipirea satelor și a înlesni strîngerea dăjdiilor, el nu găsi alt mijloc mai potrivit decît ușurarea soartei vecinilor. Aceștia trebuiau cu orice preț scoși din robia proprietarilor de moșii și a arendașilor. El se hotărî deci să convoace o adunare a tuturor boierilor în biserica Treisfetitelor din Iași, pentru a se sfătui cu ei și a găsi mijloacele cele mai nimerite pentru reglarea raporturilor dintre proprietari și vecini. Atunci, cu toții au recunoscut că "*vecinii robi nu sînt*", că robi sînt numai țiganii și că vecinii sînt "*șerbiți pentru un obicei rău*". Plecînd de la această constatare, ei hotărîră, sub blestem, de a se desființa robia, dezlegînd pe țărani de legămîntul lor cu pămîntul de care erau lipiți și recunoscîndu-le dreptul de liberă migrație, drept de care se bucurau mai înainte și care le fusese răpit prin strîmbătate.

Totodată se fixă numărul zilelor de clacă pe an la 12, reglîndu-se și plata dijei din holdele cîmpului și belșugul turmelor. Vestitul *hrisov de dezrobire a vecinilor* din 1749 mai prevede ca locuitorii de la graniță să fie ținuți de a face numai 6 zile de clacă pe an. Și cum Basarabia, aproape în întreg cuprinsul ei, era o țară de hotar, vecinii basarabeni, pe lîngă că-și recăpătară dreptul de a se muta de pe o moșie pe

alta, mai aveau și înlesnirea de a face numai 6 zile de clacă pe an.

Enache Cogălniceanu scrie că "Constantin-Vodă au mai scormit că nu trebuie boierii să aibă vecini prin satele lor, dînd știre pe la toate ținuturile unde vor fi vecini să vie la Iași ca să se dezbată de vecinătate, poruncind și boierilor celor ce au vecini și sineturi pentru vecini să vie, căci este să se caute această pricină cu divanuri. Și strîngîndu-se vecinătatea de pretutindeni la divan cu mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin-Vodă de nu băgau pe nimeni în seamă, venind și boierii de pe afară cei ce aveau vecini, cari după ce s-au strîns cu toții, s-a orînduit ca să se facă mare sobor în mînăstirea Treisfetitelor.

Și așa mergînd domnul cu toți boierii acolo, au început a face mare cercetare, de cînd sînt vecinii și de la cine i-au cumpărat și în cît i-au cumpărat. Atunci au răspuns toți boierii zicînd: Noi nu i-am cumpărat, ci i-am găsit vecini de la moșii și strămoșii noștri și-i stăpînim și noi, iar a-i vinde nu putem să-i vindem, ce-i punem cîte la slujbă a casei de ne dau ajutor.

Atuncea au poruncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aici înainte, numai pentru că șed prin satele boierești și se hrănesc pe moșiile lor, să lucreze cîte 24 de zile într-un an boierilor vara și iarna, au să dea cîte doi lei fieștecare casă și să lucreze cîte 12 zile pe vară și iarnă. Și hotărînd întru acest chip s-au mulțămît boierii, învătînd domnul ca să dea vecinilor cîte o țidulă domnească cu pecete Gospod, arătînd că de aici încoace să nu se mai numească vecini și să aibă a sluji acele zile sus pomenite". Iată deci cum s-a făcut dezrobirea vecinilor în Moldova și la fel s-au petrecut lucrurile și în Muntenia.

Constantin-Vodă Mavrocordat era și un aprig apărător al limbii românești. Cînd Iliăș, vel-căpitan de Soroca, îi scrisese odată grecește, el îi trimise următorul răspuns: "Cartea ce mi-ai trimis am luat și cele scrise am văzut; dar pentru ce ni scrii grecește? Au să-ți dăm noi logofăt să scrie românește? Să-ți cauți logofețelul să-mi scrii românește! Să nu-mi mai scrii grecește!"

Emanciparea vecinilor a fost una din cele dintîi reforme de acest fel în Europa. În Ardeal, bunăoară, emanciparea iobagilor s-a făcut abia în 1784 în urma sîngeroasei revoluții a lui Horea. Ea a contribuit foarte mult la îmbunătățirea stării țărănești și la ridicarea stării economice și financiare a țării. Grigore-Vodă Ghica confirmă din nou în 1766 hrisovul de

dezrobire a vecinilor, luînd măsuri riguroase pentru respectarea lui.

Îmbunătățirea stării țăranilor clăcași se resimți îndată în gospodăria țării. Situația ce se crease prin hrisovul de emancipare al lui Constantin-Vodă se deosebea foarte mult de starea clăcașilor din Rusia și Polonia, unde clăcașii erau ținuți să facă pînă la 150 de zile de clacă pe an. Așa se explică că țăranii ruși și ucrainenii din Polonia și Galiția începură să fugă cu grămada în Moldova, îndată ce aflară că condițiile de trai de aici erau incomparabil mai ușoare decît cele de la ei acasă, fiind aici la noi zilele de clacă reduse de la 150 la 12, iar în regiunile de margine chiar numai la 6. Trecînd Nistrul și Ceremușul, ei se așezau în ținuturile de la hotar, dar și în interiorul țării. Aceasta este obîrșia ucrainenilor din Bucovina și Basarabia nordică. Originea lor transnistriană se vedește prin limba, datinile și obiceiurile lor. La ei se întîlneau încă pe vremuri cobzari bătrîni care cîntau cîntece istorice căzăcești, în care se pomenea de hatmanul Bogdan Hmilnițki și de isprăvile lui ostășești.

CAPITOLUL XIII

Războaiele dintre ruși și turci și extinderea hotarelor Rusiei pînă la Nistru

1. Uneltirile rusești în Moldova - 2. Împărțirea Poloniei și subjugarea tătarilor din Crimeea - 3. Răpirea Bucovinei - 4. Anexarea Ucrainei Hanului și retragerea tătarilor din Bugeac

1. Uneltirile rusești în Moldova

În năzuința lor de a ajunge la Țarigrad, rușii căutau să întindă hotarul țării lor tot mai departe spre sud și să cuprindă țărmul Mării Negre și gurile Dunării, pentru a-și deschide calea pe uscat în Peninsula Balcanică. Acesta era testamentul politic al lui Petru cel Mare pe care urmașii săi pe tronul țarilor căutau să-l aducă la îndeplinire. Înfrîngerea de la Stănilești nu descurajă deloc pe ruși, ci dimpotrivă, ea ațîța tot mai mult pofta lor de răzbunare și de cucerire.

O mare piedică în calea rușilor erau cazacii, care se uneau cînd cu turcii și tătarii, cînd cu leșii, înțelegînd astfel să deçoace planurile rusești de expansiune. Împărăteasa Ana izbuti să înlătore această piedică prin faptul că în 1734 ea aduse pe cazacii zaporozjeni sub ascultarea ei. Consolidîndu-și astfel situația, ea putu încerca un pas înainte pe calea cuceririlor rusești spre sud-est. Cu ocazia războiului ce izbucni în 1736 între nemți și turci, ea trecu de partea nemților și lavi pe turci la Nistru. Generalul Münnich atacă Hotinul și-l cuceră după lupte crîncene cu turcii, ce-și apărau raiaua cu multă îndărătnicie. De la Hotin el înaintă victorios în Moldova; în toamna anului 1739 el se și grăbi de a proclama pe țarița Ana Doamnă a Moldovei. Izgonirea turcilor din raialele Moldovei era dorința cea mai fierbinte a moldovenilor și îndeosebi a

basarabenilor, care aveau să suture nespuse de mult pe urma jafurilor lor. Nu-i mirare deci, dacă boierii salutară pe Münnich ca pe liberatorul Moldovei, așteptînd de la el restituirea moșiilor lor ce fuseseră cuprinse de turci cu ocazia raializării Hotinului. Dar generalul rus se purta așa de crud și mojicește cu boierii, încît aceștia pierdură foarte degrabă încrederea în Rusia și dragostea pentru ostașii și generalii ei "liberatori".

"Așa s-a întîmplat totdeauna, observă cu drept cuvînt N. Iorga, cu acele elemente din neamul nostru care, doritoare de o viață mai bună, s-au dus să o ceară străinului și s-au ales cu o stare de lucruri cu mult mai rea decît aceea pe care o părăsiseră."

Războiul se sfîrși cu înfrîngerea nemților, care, în baza tratatului de pace ce s-a încheiat la Belgrad, trebuiră să retrocedeze Țării Românești Oltenia, pe care o răpiseră înainte cu 20 de ani. Înfrîngerea Austriei se răsfrînse și asupra Rusiei, cu care era aliată. Împărăteasa Ana trebui să restituie turcilor Hotinul și Oceacovul. Ne putem lesne închipui ce trebuie să fi suferit populația românească din raiaua Hotinului în timpul acestui război, care n-a adus Moldovei nici un folos, ci numai jaf, pradă și sărăcie.

Una din trăsăturile caracteristice ale politicii țariste era aceea de a nu se descuraja niciodată pe urma înfrîngerilor suferite. Petru cel Mare fu bătut la Stănilești, țarița Ana trebui să se retragă din Moldova, unde fusese proclamată Doamnă, și să dea înapoi toate cuceririle ce le făcuse, fără ca urmașii ei să se descurajeze. Neizbînzile acestea nu împiedicară deloc pe împărăteasa Ecaterina, ca îndată după urcarea sa pe tron, să se gîndească la un nou război contra turcilor, ba chiar și la izgonirea lor totală din Europa și la cucerirea Constantinopolului.

Planul ei era să unească țările române cu Serbia și Bulgaria în vechea împărăție bizantină, cu capitala Constantinopol, și să așeze acolo ca împărat pe nepotul ei de fiu, care, în vederea chemării sale viitoare, primi la botez numele de Constantin. Doici de neam grecesc fură chemate la leagănul prezumtivului împărat al Bizanțului, pentru ca prin laptele ce era să-l sugă, să-și însușească firea și aspirațiile elinilor. Căci țarii Rusiei s-au considerat întotdeauna ca singurii moștenitori legitimi ai împăraților bizantini. Pajură cu două capete, pe care o împrumutară de la bizantini la căderea imperiului acestora, era

menită să le aducă veșnic aminte de această moștenire. Agenții rusești, travestiți în rase călugărești, începură să cutreiere Moldova, ca vânzători de icoane sfinte și ca aducători de scrisori tainice, prin care se făgăduiau boierilor vremuri mai bune sub pravoslavnică cîrmuire a țariței sau a blagorodnicului ei nepot.

2. Împărțirea Poloniei și subjugarea tătarilor din Crimeea

În toată această aprigă propagandă, izbucni, în 1768, războiul ruso-turc, care ținu aproape 6 ani de zile. Îndată după declararea războiului, oștile rusești trecură Nistrul, cuceriră Hotinul și pătrunseră fără multă greutate pînă la Iași. O altă coloană lovi Tighina și alungă pe turci din cetate. Rușii cuprinseseră în scurtă vreme Moldova întregă și o ținură sub cîrmuirea lor pînă la încheierea păcii.

În timpul ocupației rusești se făcură mari pregătiri pentru alipirea definitivă a Moldovei la Rusia. Unii boieri și cîteva fețe bisericești făceau neconținut drumul între Iași și Petrograd, pentru a cere țarinei Ecaterina să păstreze Moldova sub împărăteasca ei oblăduire. Mulți mazili din părțile basarabene, sătui pînă-n gît de stoarcerile turcilor, se dădeau de partea rușilor. Așa "s-au arătat" un oarecare Lupu Ghiușcă, fost căpitan, "cu mare supunere la porunca preaputernicei împărătese, păzind marginile de n-au lăsat neprietenul să treacă dincoace să facă nici un fel de stricăciune." Soroceni se bucurară că în sfîrșit scăpară de "giugul cel greu al strîmbătăților care ne-au mîncat pînă la oase."

Dar stăruințele boierilor rămaseră zadarnice, fiindcă atunci se pusese o altă chestiune, mai însemnată pentru Rusia, anume chestiunea Poloniei. În pofta lor nebună de cucerire și de sugrumare a unei națiuni conștiente și civilizate, Austria, Prusia și Rusia se aruncară asupra acestei nenorocite țări, zguduită de frămîntări lăuntrice, cu ferma hotărîre de a o împărți între ele. Rușinosul tîrg s-a făcut în anul 1772, cînd Austria răpi Galiția și Lodomeria, Rusia Volhinia și Podolia, iar Prusia Posnania. În urma dezmembrării Poloniei, situația politică a Moldovei se înrăutăți foarte mult, fiindcă ea ajunsese să fie hotarnică cu două împărății mari, Austria și Rusia, ambele deopotrivă de lacome de pradă. Pe scurt s-a arătat, cu

ocazia răpirii Bucovinei și mai apoi a Basarabiei, cît de primejdioasă era această megieșie.

Mulțumită de succesul său în Polonia, Rusia, obosită de război, caută să încheie pace cu Turcia pentru a avea repausul cuvenit pentru mistuirea prăzii polone. Pacea s-a și așezat la Kuciuk-Kainargi (1774) și anume în folosul Rusiei, care obținu întreg ținutul dintre Nipru și Bug, făcînd deci un puternic pas înainte spre hotarul Moldovei, pe unde ducea drumul la Constantinopol. Numai atunci Ecaterina risipi *siciurile* cazacilor zaporojeni, ceea ce determină pe o parte din cazaci de a fugi în Turcia, unde primiră așezări noi în Dobrogea. Ecaterina restituî Porții toată Basarabia cu cetățile Akkerman, Chilia, Ismail, Bender și Reni cu toate orașele și satele și cu tot ce conținea această provincie, rezervîndu-și însă dreptul de protecție asupra populației creștine din Principatele Române. Prin dreptul pe care și-l rezervaseră rușii "de a vorbi în favoarea Principatelor", s-a îngăduit amestecul Rusiei în treburile interne ale țării noastre.

După încheierea păcii, oștirile rusești părăsiră Moldova, luînd cu dînsese și nădejdiile înșelate ale celor ce așteptau mîntuirea de la muscali, și îndeosebi ale boierilor, care nu-și puteau uita moșiile pierdute în raiaua Hotinului, unde pașa turcesc intră din nou în rosturile sale politice și administrative. Unul dintre punctele cele mai însemnate ale tratatului de la Kuciuk-Kainargi era acela privitor la tătari. Rușii cerură și turcii consimțiră la eliberarea tătarilor din Crimeea de sub supremația Porții.

S-a arătat mai sus că încă în 1475 hanul Mengli-Ghirai recunoscuse, sub anumite condiții, supremația turcească asupra tătarimii, ajungînd față de sultan în același raport de vasalitate, în care se găseau domnii Moldovei și Țării Românești față de Poarta Otomană. Și iată că, după un interval de trei sute de ani, tătarii redobîndiră vechea lor neatîmăre.

Tătarii erau cu mult prea slabi pentru a se putea apăra contra rușilor, care așteptau neconținut luptele interne între partidul rusec și cel turcesc din Crimeea. De la o vreme luptele acestea se întetiră în așa grad, încît hanul Șaghin-Ghirai, care era aderentul politicii rusești, trebui să fugă la Taganrog și să solicite ajutorul Rusiei. Împărăteasa Ecaterina îi împlini dorința și trimise o armată rusească în Crimeea, pentru "liniștirea" spiritelor agitate. Armata își îndeplini bine misiunea, ea cuceri Crimeea și proclamă unirea ei cu Rusia

(1782). Astfel luă sfârșit dominația tătară în Europa, care timp de multe sute de ani fusese groaza țărilor vecine. Crimeea devenise o gubernie rusească.

3. Răpirea Bucovinei

În toamna anului 1774, Moldova îndură o nouă ciuntire a hotarelor sale, de astă dată nu din partea turcilor păgâni, ci din partea austriecilor creștini. Austria se folosi de încurcăturile turcilor pentru a cere Porții, pentru mijlocirea păcii cu Rusia, cesiunea unei fișii înguste din pământul Moldovei, pretextînd că are neapărată nevoie de o cale de comunicație între Galiția, de curînd cucerită, și Ardealul românesc, care încă din 1699 ajunsese sub stăpînirea Habsburgilor prin tratatul de pace de la Carlowitz. Cumpărați cu mulți bani, oamenii Porții satisfăcură cererea Austriei cu tot protestul pe care-l ridicară domnii și boierii moldoveni împotriva înstrăinării celui mai clasic pămînt istoric al Moldovei. Rusia fiind satisfăcută de cîștigurile teritoriale pe care le făcuse, închidea șiret ochiul la tîrgul odios ce se făcea la Constantinopol pe socoteala Moldovei, gîndindu-se probabil în ascuns la prada teritorială ce avea să o facă curînd ea însăși în Moldova.

Și așa reuși Austria să obțină, fără nici o jertfă, o fișie de pămînt moldovenesc pentru deschiderea faimosului drum între Galiția și Transilvania. Cînd veni însă la hotărîmirea acestei fișii, austriecii cuprinseseră, prin fraudă și mită, în cordunul lor blestemat o suprafață de 10.000 km², în care intra întreg ținutul Cernăuților și cea mai mare și mai bogată parte din ținutul Sucevei, cu însăși cetatea Sucevei, vechea capitală a Moldovei, cu necropola Bogdanizilor de la Rădăuți, cu mormîntul marelui Ștefan de la Putna, cu gropnița Movileștilor de la Sucevița și cu minunile picturale și arhitectonice de la Moldovița, Humor, Voroneț, Arbore, Dragomirna ș.a.

După *bucovinele* sau codrii de fag, care se întindeau de la Cernăuți pînă spre Hotin, austriecii numiră regiunea răpită Bucovina, nume care s-a păstrat pînă azi. Grigore-Vodă Ghica împreună cu boierii protestară energic contra rășluirii țării și cerură în schimb retrocedarea Hotinului și a Renilor. Dar atît vrednicile și patrioticele lor proteste, cît și reclamațiile lor teritoriale rămaseră zadarnice. Soarta Bucovinei era pecetluită cu o îndoită pecete: și rusească și turcească.

Nu trecură nici 15 ani de la încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi, cînd un nou război se declară între ruși și turci, război la care participă și Austria ca aliată a Rusiei (1787). În vreme ce oștirile austriece de sub comanda prințului de Coburg împresurau Hotinul și-l siliră să capituleze, oștirile împărătesei Ecaterina trecură Nistrul sub Potiomkin, prezumtivul rege al Daciei, - căci împărăteasa se purta cu gîndul să unească toate țările române într-un mare regat al *Daciei* a cărui coroană voia să o așeze pe capul favoritului ei, - luară Benderul și înaintară spre Iași, capitala Moldovei, pe care o și ocupară (1788). Rușii cuceriră și Cetatea Albă și Chilia.

Boierii din Iași, protestînd contra "*desghinării*" Bucovinei, cereau rușilor să alunge pe tătarii din Bugeac și să retrocedeze Moldovei măcar Reni, "cu cîteva bălți și ostroave ce sunt pe locul Moldovei". Aliații austrieci stăpîneau ținutul Hotinului, unind cîrmuirea lui cu cea a Bucovinei. Episcopul de Cernăuți își întinse jurisdicția sa și asupra creștinilor ortodocși din acel ținut. Slujbașii austrieci găsiră atunci în fosta raia un oraș cu cetate, Hotinul, 5 tîrguri, dintre care 2 erau risipite, și 162 de sate care aveau la un loc 7.051 de fumuri sau familii. Un călător care trecea pe atunci prin acel ținut povestește că turcii, nefiind agricultori, lăsau regiuni întinse în paragină, și prefăcîndu-le în loc de pășunat, iarba creștea pe alocuri cît omul. Localitatea cea mai însemnată după Hotin era Podul Lipcanilor.

Se pare că austriecii se purtau cu gîndul de a anexa și acest ținut, precum făcuseră cu ținutul Cernăuților. Boierii aflară despre planul acestă al ocupanților nemți și protestară contra lui, zicînd: "De are Poarta Turcească niscaiva pricini cu austriecii, patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dînșii cu desghinarea ei, ce după cum noi de la început am cunoscut ocrotirea Otomaniceștii Împărății cu întregimea țării noastre, care acum s-au întărit și cu acel de pe urmă tractat, așa și Otomaniceasca Poartă are datoria nedezlegată să păzească toate pronomiile noastre și volnicia cu desăvîrșită întregime".

4. Anexarea Ucrainei Hanului și retragerea tătarilor din Bugeac

În baza tratatului de pace ce s-a semnat la Iași (ianuarie 1792), atât Rusia, cât și Austria trebuiau să evacueze Moldova fără știrbirea hotarelor ei. Moartea împăratului Iosif al II-lea, turburările din Austria și îndeosebi izbucnirea marii revoluții franceze siliră pe beligeranți să se grăbească cu încheierea păcii. Rusia însă nu ieși cu mâna goală din acest război, întrucât obținu de la turci vechea *Ucraină a Hanului*, adică regiunea dintre Prut și Nistru, numită și Edissan, după tribul tătăresc ce sălășluia acolo. Prin cîștigul acesta de teritoriu, Rusia țaristă devenise vecina nemijlocită a Moldovei pe toată linia Nistrului, de la Hotin în jos pînă la Cetatea Albă, o megieșie foarte primejdioasă pentru o țară mică și subjugată de turci ca a noastră. Prin cucerirea Crimeei și ocuparea Ucrainei Hanului, întreg ținutul tătăresc, afară de Bugeac, ajunse sub stăpînire rusească. Din regiunea aceasta rușii creară așa numita *Rusie Nouă*. În locurile sărăcăcioaselor sate tătărești ca *Hagi-bei*, *Hagi-dere*, *Olmasu* ș.a. se ridicară orașele Odessa, Ovidiopol, Tiraspol etc. Pentru civilizarea acestor regiuni și-au cîștigat merite nepieritoare generalii și inginerii francezi Derubas, Langeron, Richelieu ș.a., ale căror nume sînt strîns legate de fondarea Odesei și înflorirea ei.

Înaintarea rușilor spre Nistru și în sfîrșit atingerea acestui hotar de către oștirile moscovite, avu drept urmare evacuarea Bugeacului de către tătari. Tătarii bugeceni erau hoardele cele mai înaintate spre vest ale nogailor. Încă în 1759 hanul Crim-Ghirai scosese tribul Edissan din Basarabia care, după cum știm, își avea cîșlele sale în regiunea Cetății Albe în valea rîurilor Alcab-dere, Adje-dere, Sărata, Celebi, Baiu și Ciaga. După alți 10 ani, rușii cuceriră Benderul și porunciră nogailor să părăsească Bugeacul. Atunci peste 12.000 de tătari trecură Nistrul și se retraseră spre Crimeea. În 1806 nu se mai găseau în Bugeac decît 5.000 de familii tătărești. Dar și acestea fură ridicate de ruși îndată la începutul războiului și trimise în interiorul Rusiei, pentru a împiedica ca ele să cadă în spatele trupelor rusești care asediau Ismailul, după cum arată Hammer. Familiile acestea tătărești se așezară cu tot avutul lor în Crimeea și Kuban. În 1812 în Bugeac nu se mai găseau tătari deloc.

Un martor ocular ne povestește că "tătarii dispărură, emigrînd în masă. Tîrgurile lor pieriră odată cu dînșii. La plecare, ei distruseră singuri multe case, iar cele ce mai rămăseseră nedărmate de ei, se risipiră de la sine, fiind clădite din bîrne. După o lună de zile nu vedeai nici o urmă din mulțimea satelor care împoporau Bugeacul; numai iarba era tufoasă și de un verde mai închis, în băăturile fostelor *auluri* tătărești. Tătarii lăsară în satele lor părăsite toate animalele domestice, care pieriră cele mai multe de foame. Cînd te apropiai de o casă părăsită, auzai strigăte, țipete și urlete, și o mulțime de pisici, de curcani, de găini, de gîște, de rațe, ce veneau să ceară mila omului, ocrotitorul lor firesc. Multă vreme cazacii și ostașii ruși nu se hrăniră decît cu păsări".

Tratatul de pace de la București cuprindea dispoziția că tătarii emigrați din Basarabia în Rusia puteau să se întoarcă, dacă voiau, în Imperiul Otoman cu condiția ca Poarta să despăgubească pe ruși pentru cheltuielile pe care ei le avuseseră cu emigrarea și așezarea tătarilor în Rusia. Dar cu toate acestea, tătarii au rămas duși și nu s-au mai întors și nimeni n-a jelit pe urma lor.

PARTEA A DOUA
DE LA RĂPIRE PÎNĂ LA DEZROBIRE

CAPITOLUL I

Răpirea Basarabiei

1. Izbucnirea războiului ruso-turc în 1806 și suferințele moldovenilor - 2. Negocierile de pace de la Giurgiu și București - 3. Redeschiderea ostilităților și slăbiciunea Porții - 4. Protestul moldovenilor contra cesiunii Basarabiei

1. Izbucnirea războiului ruso-turc în 1806 și suferințele moldovenilor

Pacea ce se așază la Iași între ruși și turci n-a fost de lungă durată. Vremuri tulburi veniră asupra Europei. Revoluția franceză zgudui lumea din țîtîni și dezlănțui o serie de lupte care cuprinseseră în vîrtejul lor aproape toate popoarele continentului. Marele cuceritor Napoleon înțelegea să învrăjbească sau să împace state și națiuni după cum cereau interesele politicii sale. El izbuti să așeze pe țarul Alexandru Pavlovici contra Porții și să facă să izbucnească în 1806 un nou război ruso-turc, care ținu 6 ani de zile. În tot timpul acesta, Moldova și Muntenia îndurară iarăși caznele ocupației rusești.

Ca și în războaiele precedente, rușii forțară Nistrul și loviră mai întîi cetatea Hotinului, care căzu prin surprindere în mîinile lor în ziua de 19 noiembrie 1806. Aceeași soartă avură și celelalte cetăți turcești: Benderul, Akkermanul, Chilia, Ismailul și Reni. Ele fură cucerite și puse sub ocîrmuirea polcovnicului Manolachi Vîrnăv. Prin cucerirea acestor cetăți, rușii înfrînseseră forța de împotrivire a turcilor la nordul Dunării și ocupară nu numai Moldova întreagă, ci și Țara Românească.

În 24 august 1807 operațiunile militare erau terminate și

se putu încheia armistițiul de la Slobozia, lîngă Giurgiu. Între timp Kutuzov înlocui pe Michelson, ce se sinucisese, în postul de guvernator general al Principatelor Române, care se grăbi să proclame chiar unirea țărilor române cu împărăția rusească, și Napoleon cel Mare consimți la aceasta. Consulii și agenții puterilor străine, ce erau rînduiți pe lîngă domnii români, fură siliți să părăsească capitalele Iași și București, întrucît principatele nu mai aveau organizațiile lor autonome, ci erau simple gubernii ale Rusiei. Cînd se zidea o biserică sau se tipărea o carte, nu se pomenea de domnii noștri, ci se însemna că acelea s-au făcut în timpul domniei țarului Alexandru Pavlovici. Mulți dintre boieri se deșinseră îndată cu noua ocîrmuire rusească, bucurîndu-se că puteau reclama de la "eliberatorii" pravoslavnici moșiile lor din raialele turcești și din Bugeacul părăsit de tătari. Rușii se grăbiră să reînființeze în 1808 străvechea episcopie a Cetății Albe și să așeze în noul scaun episcopal pe arhiereul *Gavriil Bănulescu*, un cleric cu înaltă învățătură duhovnicească, născut în orașul Bistrița din Transilvania. El făcuse studii teologice la Academia din Kiev și se bucura de încrederea rușilor.

Dar noua stăpînire pravoslavnică nu se deosebea deloc de cea veche, păgînă, ba în unele privințe era chiar mai rea și mai vexatorie decît aceea. "Nu se poate spune prin cuvinte - zice o mărturie contemporană - cum se poartă trupele cu locuitorii țării; pradă așa de cumplit, încît nimeni nu mai e sigur de averea lui. Țara e datoare să dea provizii trebuitoare, dar comandanții le vînd și locuitorii trebuie să dea hrană sau bani în locul ei". Cine nu mergea cu rușii era privit ca "vînzător de patrie" și executat. Divanul țării era invitat să caute "un călău care să aducă la îndeplinire pedepsele cu moartea".

Neobișnuit de crudă era purtarea "liberatorilor pravoslavnici" față de țărani, care erau puși să tragă pînă și carele cu merinde pentru oștire. Cînd i s-a atras atenția lui Kutuzov asupra faptului că țăranilor li s-a luat tot ce mai avuseseră și că acum nu a mai rămas nimic, guvernatorul rus a răspuns crud și rece că le-au rămas doar încă "ochii ca să plîngă". Pe alocuri populația începea să se revolte din pricina neomenoaselor stoarceri, mai ales în ținutul orheiienilor, vechii răsturnători de domni, la care nu se

stinsese încă vechea mândrie și îndrjire. Din cauza tulburărilor ce se iscară acolo, unul dintre ei fu prins de ruși și dus la Ismail.

Cu toate că încetarea de arme de la Slobozia se încheiase demult, așezarea păcii întârzia mereu. Era doar în interesul lui Napoleon ca starea de război dintre ruși și turci să dăinuiască cât mai mult, pentru ca împăratul francezilor să poată avea mână liberă în expedițiile sale de pedeapsă contra Austriei și Germaniei. De la o bucată de vreme însă, rușii deveniră nerăbdători, fiindcă voiau să pună odată capăt războiului cu Poarta, de vreme ce alte interese și mai mari și mai urgente erau de apărut, în altă parte a vastului lor imperiu. Dorind să o curme odată cu Turcia printr-o lovitură neașteptată, Kutuzov rupse armistițiul și generalul Markov trecu în taină Dunărea în apropiere de Giurgiu și lovi prin surprindere tabăra turcească. Lovitura aceasta fusese așa de fulgerătoare, încât marele vizir Ahmed putu scăpa numai prin fugă la Ruscuc (octombrie 1811). Impresionat de această reușită manevră a rușilor, Ahmed stăru cu tot dinadinsul pentru reluarea și ducerea la bun sfârșit a negocierilor de pace.

2. Negocierile de pace de la Giurgiu și București

Într-o cărciumă veche din Giurgiu se întâlniră, la începutul lui noiembrie, delegații ruși și turci pentru a începe negocierile. Din partea rușilor veniseră Italinski, Sabaniev și Fonton, dragomanul ambasadei rusești din Constantinopol, iar turcii erau reprezentați prin Selim, Hamid și Galip, avînd de tălmăci pe Dumitrache Moruzi, care era socotit de unii ca înțeles cu Kutuzov. Rusia cerea cesiunea ambelor principate, Moldova și Muntenia, pe care le administra de atîta vreme. Turcii nu erau însă deloc dispuși să cedeze rușilor grînarele împărăției lor și baza de operațiune a armatelor lor cîntă împărățiilor creștine: Austria și Rusia. Se zvonea însă că Poarta ar fi dispusă să cedeze Basarabia, adică Bugeacul cu raialele turcești de la Ismail, Chilia, Cetatea Albă și Tighina.

Rusia, care începu să bănuiască intențiile lui Napoleon asupra Moscovei, lăsă să se înțeleagă că s-ar mulțumi și cu Moldova, iar în cazul cel mai rău chiar numai cu linia

Siretului. Generalul Langeron trecu la Ruscuc pentru a comunica marelui vizir această din urmă cerere. Ahmed răspunse că "este rușinos ca rușii, care stăpînesc un sfert al globului, să se certe pentru o palmă de pămînt - fișia dintre Siret și Prut - care nici nu le este folositoare". Dar la insistența solului rusesc, marele vizir declară în cele din urmă, zicînd: "*Vă dau Prutul; nimic mai mult; Prutul ori războiul; am jertfit grozav de mult pînă acuma; Ismailul singur vă plătește războiul și mai aveți încă 4 cetăți - adică Chilia, Akkerman, Bender și Hotin - și o strălucită provincie, Bugeacul împreună cu ținuturile Greceni, Codru, Lăpușna, Orhei, Soroca și părțile transputene din ținuturile Iași și Cîrligătura*". Prin declarația aceasta, marele vizir cedă formal rușilor întreg ținutul moldovenesc dintre Prut și Nistru, adică *Basarabia de azi*.

Cu vestea aceasta senzațională și surprinzătoare pentru ruși, care se pare că nici nu se așteptau la concesii teritoriale așa de însemnate din partea turcilor, se întoarse generalul Langeron la Giurgiu, spre a o comunica lui Kutuzov, iar acesta se grăbi de a o aduce la cunoștința țarului și de a o recomanda ca favorabilă pentru ruși. De asemenea, trimise și marele vizir un curier la Constantinopol pentru a cere avizul sultanului.

Cu aceasta se încheiară negociațiile la Giurgiu și delegații congresului de pace se mutară cu toții la București (decembrie 1811). Avizul sultanului era să nu se cedeze Basarabia întregă, ci să se păstreze pentru Poartă gurile Dunării cu cetățile Ismail și Chilia. Turcii începură să-și dea seama de însemnătatea acestora pentru apărarea împărăției lor. Încercările rușilor de a abate pe sultan de la această hotărîre rămaseră zadarnice. Delegații turci, așteptînd din zi în zi cuvîntul mîntuitor din partea lui Napoleon, ruptura dintre el și țarul Alexandru fiind iminentă, susțineau cu toată puterea punctul de vedere al Porții, arătără că sultanul este "nezguduit în hotărîrile sale" și că turcii preferă să continue războiul, decît să cedeze gurile Dunării. Încăpătînarea turcilor neliniștea foarte mult pe cei din Petrograd, care se așteptau din zi în zi la lovitură lui Napoleon. În cercurile diplomatice din capitala Rusiei se zvonea că țarul ar fi consimțit chiar să restituie tot ce cucerise de la turci, numai pentru a încheia pacea fără amînare.

3. Redeschiderea ostilităților și slăbiciunea Porții

Atunci Kutuzov recurse la ultimul mijloc pentru a sili pe turci la semnarea păcii: el reluă operațiunile militare. Redeschiderea ostilităților și întârzierea propunerilor lui Napoleon zăpăciră pe turci în așa măsură, încât ei se hotărâră să renunțe și la gurile Dunării și să accepte condițiile stipulate la Giurgiu, cedând linia Prutului. În ziua fatală de 16 mai 1812 delegații Porții semnară în București cesiunea Basarabiei.

“Prutul, de unde acest rîu pătrunde în Moldova, pînă la vărsarea lui în Dunăre, apoi din acest loc malul stîng al acestui fluviu pînă la Chilia și la vărsarea sa în Marea Neagră, va face hotarul între cele două împărății: Rusia și Turcia”.

Iată care era punctul cel mai dureros din faimosul tratat de pace de la București. Dureros pentru ai noștri, fericit pentru ruși, al căror comandament porunci ca în toate bisericile să se aducă laudă lui Dumnezeu, că Rusia a terminat războiul cu o pace glorioasă, cu o nouă largire a hotarelor patriei și că în sfîrșit a izbutit să extindă stăpînirea rusească pînă la Dunăre.

Între timp însă începuse campania lui Napoleon contra Rusiei și țarul ridică cu mare grabă armatele sale din principate și le trimise împotriva francezilor. Dacă turcii ar fi trăgănat încă puțin cu semnarea păcii, Basarabia putea fi salvată. Poarta recunoscă curînd că graba cu care s-au terminat tratativele de pace de la București a fost o mare greșală politică. Și atunci s-a întîmplat ca de obicei, ca cei mari și cu răspundere să caute între cei mici pe țapul ispășitor pentru incapacitatea și greșelile lor. Și victima a și fost găsită în persoana dragomanului Dumitrache Moruzi, care plăti cu capul nepriceperea mai marilor săi. Că trădarea lui Moruzi ar fi pricinuit pierderea Basarabiei este o legendă ca multe altele, care se țin de fantezia înfierbîntată în cazuri așa de dureroase ca acesta. Vinovată pentru pierderea Basarabiei este diplomația Porții, care, din nenorocire, era condusă pe acea vreme de oameni fără pricepere în treburile publice, fără încredere în puterile lor și fără pic de prevedere politică.

4. Protestul moldovenilor contra cesiunii Basarabiei

Cesiunea Basarabiei a produs adîncă mîhnire în rîndurile moldovenilor. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît cesiunea se făcu de către Poartă fără ca țara să fi fost întrebată cît de puțin. Raiatele de la Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail și Reni, precum și olatul tătăresc al Bugeacului se găseau sub nemijlocită stăpînire a Porții, care putea dispune de ele după cum voia.

Dar din teritoriul cedat Rusiei făceau parte și ținuturile Greceni, Codru, Lăpușna, Orhei, Soroca și partea de dincolo de Prut din ținuturile Iași și Cîrligătura, care toate făceau parte întregitoare din pămîntul Moldovei. Ocîrmuirea lor era în seama domnului și a divanului din Iași. Poarta nu era deci în drept să cedeze aceste regiuni unei puteri străine, fără ca domnul și boierii să nu fi fost ascultați. Așa hotărau vechile capitulațiuni cu Poarta, care nu fuseseră abrogate niciodată.

Dar din nenorocire pentru țară și pentru neamul nostru, acest neam muncitor, harnic și răbdător, pe timpul ocupației rusești, Moldova nici n-avea domn, fiindcă eliberatorii pravoslavnici alungaseră din scaun pe Scarlat-Vodă Calimach și încredințaseră cîrmuirea Moldovei lui Kutuzov. Îndată însă ce oștirile rusești se retraseră peste Prut, veni Scarlat-Vodă Calimach de-și reocupă tronul. Și atunci boierii întruniți în divan, se grăbiră să ridice protestul lor patriotic contra împușinării patriei.

În 26 octombrie 1812 ei prezentară domnului un protest contra rășluirii Moldovei nenorocite, ce în curs de 6 ani fusese “călcată de oștiri nesfîrșite rosienesci”, pentru îngrijirea cărora bieții moldoveni “au slujit, au muncit cu mîinile și cu dobitoacele, cu păgubire din toate părțile”. Iar drept răsplată pentru aceste mari și neprețuite jertfe, rușii dezrobitori au rupt din pămîntul Moldovei regiunile cele mai mănoase și mai bine cultivate, într-un cuvînt “*tot trupul și inima țării*”, “izvorul vitelor”, “chelerul țării, ogoarele de grîu și orz, pe cînd partea rămasă Moldovei era mai mult păpușoiște”.

Membrii obșteștii adunări a Moldovei aveau deci motive destul de vajnice de a se tîngui “că din întregimea Moldovei lipsesc acum șase ținuturi, adică cel mai mare ținut ce se

numește *Orheiul* sau *Lăpușna*, cel al doilea după dînsul al *Sorocei*, al treilea *Hotărniceni*, al patrulea *Codrul*, al cincilea *Grecenii*, iar al șaselea ținutul Iași, cea mai multă parte, căci acea rămasă se socotește întru nemic, afară de ținutul Hotinului și afară de olatul Bugeacului, care, deși s-au dezlipit de la o vreme din trupul Moldovei, dar tot întru aceeași stăpînire aflîndu-se a preaputernicei împărății, era îndemnarea și adăpostirea pămîntenilor, și înlesnirea viețuirilor și întru a hranei îndestulare și a vitelor pășune. Iară într-acest chip, toată partea aceea socotindu-se pînă la Prut, poate fi mai mult decît jumătate din țară.” Pentru aceste motive ei cereau restabilirea vechilor hotare, *“precum de la moșii și strămoșii lor au apucat întregimea Moldovei, așa să rămînă și de acum înainte”*.

Boierii arătară că partea de peste Prut era cea mai bogată și ea contribuia cel mai mult la dările în natură sau zahereaua pentru Constantinopol. Din cele 200.000 de kg de grîu ce se trimiteau în fiecare an la Stambul, 120.000 de kg se luau din Basarabia și numai restul de 80.000 de kg din părțile de dincoace de Prut. În Basarabia erau “ținuturile cu pluguri, ogoarele de grîu și orz, pe cînd pămînturile rămase Moldovei erau mai mult păpușoiste”. Ținuturile “deslipite” dădeau pentru Constantinopol 35-40.000 de oi și tot de acolo se mai cumpărau și altele 80.000, cîtă vreme din restul țării se puteau scoate cel mult 40.000 de oi.

Din cele 300.000 de ocale de unt pentru Poartă, 140.000 se ridicau din Basarabia. Din birnici rămaseră sub oblăduirea rusească 80.000 de oameni, cu mulțimea “slujitorilor ce păzeau marginea Nistrului”. Din birul țării de 1.697. 000 lei, se ridicau din Basarabia 625.000 lei, pe lîngă 225.000 lei răsuri, 5.000 lei goștina, 55.000 lei oierit, 31.000 lei stupărit, 90.000 lei vădrărit, 110.000 vamă, 60.000 lei pentru exportul de sare peste Nistru și vînzarea la ciobani și alți locuitori și 40.000 lei vamă pentru holercă (răchiu). Pe fiecare an se vindeau peste hotar 15.000 boi cu cîte 20 galbeni perechea, 15.000 de vaci cu 5 galbeni de cap și 5.600 cai cu cîte 15 lei calul, pe cînd din ținutul rămas Moldovei se vindeau în fiecare an peste hotar numai 5.000 boi și 5.000 vaci. De acolo venea deci belșugul vitelor de orice fel, al grînelor, al cerii și al mierii.

Domnul primi cu adîncă amărăciune plîngerea boierilor, o trimise la Poartă și stăruia ca ea să ajungă la cunoștința sultanului. Dar ce putea isprăvi el față de două împărății așa de puternice, una pravoslavnică și alta păgînă, dar ambele deopotrivă de lacome și disprețuitoare a drepturilor celor mici și slabi?

Ceea ce s-a legat la București nu se mai putea desface și Prutul rămase rîu blestemat și despărțitor de neam! “Cu toate acestea - ne spune Manolachi Drăghici - locuitorii moldoveni multă vreme au ținut pacea încheiată la București ca nestatornică, așteptînd dintr-o zi într-alta înapoierea pămîntului luat de către ruși și întregimea hotarului țării, precum au fost mai dinainte, dar s-au amăgit în ideile ce hrănea.”

Mitropolitul Veniamin, președintele divanului domnesc, nu era deloc mulțumit numai cu această jalbă cu caracter platonice, ci el îndemna pe boieri ca aducîndu-și aminte de patriotica rezistență a lui Grigore-Vodă Ghica cînd cu răpirea Bucovinei, să profite de conjunctura politică priincioasă creată prin campania lui Bonaparte și să aducă cazul Basarabiei înaintea Congresului din Viena. În acest scop, el adună pe boieri și le comunică un proiect de protest pe care spătarul Cazimir se oferă să-l prezinte puterilor întrunite în congres la Viena pentru așezarea păcii și să-l susțină în numele țării ciuntite. Dar majoritatea boierilor, preocupați de alte interese mai imediate, se adresară domnului, care se feri de a face cauză comună cu ei temîndu-se să nu supere pe ruși care, după tratatele din urmă, erau “protectorii” principatelor. Față de aceste argumente, boierii se închinară, zicînd: “Cum va fi voia Măriei Tale”.

Veniamin rămase deci în minoritate cu părerea sa și părăsind divanul, ar fi murmurat plin de indignare următoarele cuvinte, care fac cinste memoriei sale: *“Pentru Bucovina, Ghica-Vodă și-a pierdut viața, și noi pentru Basarabia nu facem nici măcar un protest”*.

De altfel rapoartele agenției austriece din Iași din acea vreme arată că vestea despre cesiunea Basarabiei a produs mare consternare la boierii cu sentimente bune pentru patria

lor. Ei își dădeau seama de marea nenorocire ce venise asupra țării lor, întrucât atât populația capitalei, cât și a celorlalte județe era avizată, în ceea ce privea viața economică și comercială, la bogățiile de dincolo de Prut. Ei blestemau pe acei ce aduseseră această catastrofă asupra Moldovei și se mîngîiau cu nădejdea că pierderea Basarabiei va fi numai vremelnică. Și fericitele evenimente din zilele noastre au arătat că ei aveau în privința aceasta deplină dreptate.

Ceea ce nu îndrăzniră să facă moldovenii, încercă Ion-Vodă Caragea prin reprezentantul său din Viena, Frederic Gentz. În înțelegere cu Poarta, Caragea stăruia pe lângă Gentz ca să-l determine pe Metternich de a aduce înaintea Congresului chestiunea retrocedării Basarabiei. Și într-adevăr, împuternicitul domnului muntean vorbi cancelarului austriac în chestiunea aceasta, dar fără nici un rezultat. Gentz comunică domnului că, "principele Metternich este pe deplin convins că orice încercare de a face pe Rusia a retroceda Porții teritoriul pe care dînsa l-a smuls în ultimul război, ar fi azi fără scop și țintă". Astfel rămase răpirea Basarabiei definitiv pecetluită. Catastrofa lui Napoleon în Rusia făcu imposibilă revizuirea nenorocitului tratat de pace de la București. Vulturul Uralului își înfipse adînc ghearele blestemate în trupul sîngerînd al Moldovei și nu mai putea fi înduplecat de a slobozi prada de la Prut. Ceea ce nu se putea evita trebuia să se întîmple, cu toate urmările fatale. Moldovenii de dincolo de Prut trebuiau să-și ia rămas bun de la frații lor din Moldova și să treacă sub cnutul rusesc.

"Sosind ziua fatală - zice un martor contemporan, Manolachi Drăghici - a expirării convenției după tratat, ce trebuia, firește care să trăiască unde era să rămîină desăvîrșit, ceasurile acele au fost de plîngeri un timp de neuitat; pentru că poporul cu cîrdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului de la un capăt la altul, mergînd și venind de prin sate și de prin tîrguri săptămîni încheiate, cu luarea de ziua bună, de la părinți, de la frați și de la rudeni cu care crescuse și viețuise împreună pînă în

vremea aceea, cînd se despărțeau unii de alții pentru totdeauna".

De atunci pînă în zilele noastre, cînd Basarabia s-a întors la sînul Patriei-Mame, timp de o sută de ani, Prutul rămase rîu blestemat, despărțitor de neam. De aceea zice și cîntecul popular:

*"Prutul esta ni disparti,
Prutul esta n-are moarte?
Dar ne-om pune noi cîndva
Și cu gura l-om săca".*

CAPITOLUL II

Organizarea administrativă și legislația sub ruși

1. Împărțirea administrativă - 2. Clasele sociale și regimul pământean - 3. Regimul "Așezământului obrazovaniei oblastiei Basarabiei" - 4. Dispozițiile noului "Așezământ" - 5. Reacțiunea sub Nicolae I și "Regulamentul" lui Voronzov - 6. Transformarea "oblastiei" în "gubernie" și introducerea "zemstvelor" în Basarabia - 7. Congresul din Paris și realipirea la Moldova a ținuturilor Cahul, Bolgrad și Ismail - 8. Congresul din Berlin și pierderea din nou a Basarabiei sudice

1. Împărțirea administrativă

Teritoriul moldovenesc dintre Nistru și Prut, ce în baza tratatului de pace din București fu cedat Rusiei, cuprindea ținuturile moldovenești *Greceni, Codru, Hotârnicieni, Orhei, Iași și Soroca*, apoi *raialele turcești de la Hotin, Bender, Akkerman, Chilia, Ismail și Reni* și în fine *Tătârlicul din Bugeac*. Întreg teritoriul acesta cuprindea o suprafață de 45.630 km². Pământul ocupat de ruși era cu 7.400 km² mai mare decât cel ce rămăsese sub oblăduirea domnului Moldovei. În regiunea ce se întindea între Prut și Nistru, cu picioarele muiate în Marea Neagră și cu fruntea umbrită de codrii Bucovinei, cum ne-o înfățișează așa de nimerit Hașdeu, se găseau atuncea 5 cetăți, 17 târguri și 685 de sate cu o populație de 482.630 de suflete.

Într-un raport către țarul Alexandru I, amiralul *Ciceagov*, urmașul lui Kutuzov în comanda trupelor rusești din principate, dă următoarele lămuriri asupra noii cuceriri

rusești: "Basarabia este o țară frumoasă, ea ne aduce mari foloase, dar trebuie să o lăsăm să se odihnească câțeva vreme. Am încercat să dau locuitorilor acestui ținut câteva privilegii mai mult decât vecinilor... Ei sînt scutiți de dări vreme de trei ani, în loc de doi, după cum glăsuiește tratatul de pace pentru Moldova; sînt scutiți de recrutare, căci de fapt, populația este rară și o astfel de măsură, în loc să mai aducă locuitori, i-ar face să fugă și pe cei care sînt. Mă silesc să fac să simtă blîndețea stăpînirii Majestății Voastre, care se întinde nu numai la cei care au mai dinainte fericirea să se ție de ea, dar și la cei ale căror averi au căzut în puterea ei. Cred că această țară va propăși dacă Majestatea Voastră o va feri de mulțimea puterilor și a autorităților. Aici nu trebuie nimic făcut, nimic întocmit, dacă nevoia locală nu cere și dacă mijloacele locale nu îngăduie. Sinodul s-a amestecat cel dintîi; a făcut tot ce privește stăpînirea lui; el poruncește și eu doar plătesc pe slujbași. Am făcut cunoștință cu exarhul (Gavriil Bănulescu); pare că vrea să se mulțumească cu puțin; e umilit și politicos afară din cale; dacă nu-l vom încărca cu regulamente și cu învoiri, poate că și clerul acestei țări va fi mulțumit. Trebuie să fie o stăpînire teopolitică și nu sinodală, de aceea tot ce va face Majestatea Voastră ca să dea deoparte puterea Sinodului, va fi de folos și va ajuta planul general. Generalul Tușcov este foarte iubit în Basarabia; cu măsuri ușoare și blînde, el a atras pe locuitori în aceasta și i-a ajutat să se așeze ieftin și potrivit cu deprinderile și obiceiurile acestor oameni și cu mijloacele ținutului". Acestea erau, în trăsături generale, liniile de conduită ale noii stăpîniri rusești în Basarabia.

Rușii numiră noua lor provincie (oblastie) *Basarabia*, păstrînd în mod provizoriu vechea împărțire în 12 ținuturi și anume: Hotin, Soroca, Iași, Orhei, Lăpușna, Hotârnicieni, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Greceni și Codru. Districtele erau subîmpărțite în *ocoale*. Ocoalele sau plasele se compuneau dintr-un număr anumit de sate. Împărțirea această administrativă era cea veche moldovenească. Noii stăpîni ai Basarabiei menținură deci vechea împărțire administrativă românească și o introduseră și în fostele raiale turcești și în Bugeacul tătăresc. Pînă și vechea stemă a Moldovei, *capul de bour cu stelele între coame*, fu păstrată pentru Basarabia. Marca Basarabiei era un scut împărțit, sus se vede pajura rusească, jos pe cîmp auriu este capul de zimbru, străvechiul herb al Moldovei.

Silințele rușilor de a păstra cît de mult se putea vechile așezăminte ale țării, merseră și mai departe. Printr-o serie de ucaze împărătești se asigură Basarabiei respectarea vechiului caracter național, păstrarea limbii moldovenești și a legilor și obiceiurilor pămîntului în toate ramurile de administrație. Cîrmuirea țării era încredințată unui "*guvern provizoriu*" cu două departamente. Țarul așază în fruntea administrației civile a noii provincii pe *Scarlat Sturdza*, ce-și vînduse de mult moșiile din Moldova și se mutase cu totul dincolo de Nistru pentru a intra în armata rusească, în care dobîndise rangul de general de brigadă. Ajutorul lui era un oarecare Matei Krupenski, pe care rapoartele agenției austriece din Iași îl înfățișează ca pe un om depravat și netrebnic.

Noul guvernator civil al Basarabiei stătea sub ordinele și supravegherea guvernatorului general militar. El își avea mai întîi reședința la Tighina și mai apoi în *Chișinău*, care prin uzul împărătesc din 1818 fu ridicat la rangul de capitală a Basarabiei rusești. Iar pentru ca noua ocîrmuire a provinciei să semene cît mai mult cu vechile instituții moldovenești, i se dădu lui Sturdza și un *sfat obștesc* ce era compus aproape numai din boieri pămînteni, avînd în toate înfățișarea divanului domnesc din Iași. Guvernatorul în înțelegere cu sfetnicii săi numea pe *ispravnicii* ținuturilor, care se luau din rîndurile boierilor pămînteni credincioși rușilor, ca: Catargiu, Ghica, Balș, Leon, Vîrnăv ș.a. *Ispravnicii* la rîndul lor așezau pe *ocolași* în fruntea ocoalelor și pe *vomici* sau starosti în fruntea satelor. Tot ei confirmau pe *căpitani de mazili*, la care se numărau și *ruptașii*, adică urmașii părții duhovnicești, care nu primeau cinul preoțesc sau călugăresc și pe *căpitani de tîrgoveștilor*. *Ispravnicii* și ajutoarele lor aveau atribuții administrative și judecătorești ca și în Moldova. Actele se scriau în moldovenește. Pravilele după care se cîrmuia țara și se judecau pricinile erau cele moldovenești, întocmite de Manega, un mare tîlcuitor de pravile din Țara Românească. Aceste legiuiri fură studiate de basarabeanul Casso, fost ministru țarist în Rusia.

2. Clasele sociale și regimul pămîntean

Noua stăpînire iertă dările pentru trei ani și scuti populația de serviciul militar pentru 5 ani de zile. Iar pentru a împiedica emigrările în Moldova, țarul întări drepturile și privilegiile tuturor claselor sau tagmelor sociale ca: boieri, boiernași, mazili, ruptași, clerici, negustori și popor. *Boierii* care se puteau justifica cu un rang mare de boierie din Moldova, se primeau în tagma *nobilimii ereditare* rusești, treceau în cartea heraldică a imperiului și se bucurau de toate privilegiile acestei clase selecte. În fruntea lor stătea *mareșalul nobilimii*, care se alegea de către obștea nobililor din această tagmă din 3 în 3 ani. Deosebit de aceasta, marea boierime din fiecare județ avea sfatul ei cu un mareșal al nobilimii județene în frunte. Sfaturile acestea boierești se bucurau de o largă autonomie în ceea ce privea apărarea intereselor clasei lor.

Boiernașii pe care noua stăpînire îi găsi în slujba țării fură recunoscuți ca *nobili individuali*. Ei erau scutiți de cînt sau de altă pedeapsă corporală; ei nu plăteau nici un impozit pe cap, nici alt bir personal către stat. Ei fură înscrși între *sufletele nebirnice*. Lor le era îngăduit să intre în serviciile statului rusesc, bucurîndu-se de toate privilegiile nobilimii individuale rusești. Clasa aceasta s-a deznaționalizat mai repede ca toate celelalte. În 1850 mai rămăseseră numai 22 de familii de boiernași moldoveni, pentru ca după 6 ani și acestea să se piardă în rîndurile nacialnicilor și cinovnicilor ruși.

Mazilii și *ruptașii* obținură recunoașterea privilegiilor lor, care nu se deosebeau mult de cele ale boiernașilor. Ei formau o tagmă deosebită a lor, cu un căpitan în frunte. Ei fură încadrați în *clasa nobililor săraci cu o singură curte*.

Tîrgoveștii formau *bresle* sau *isnafuri* deosebite după meșteșugurile lor și plăteau un bir special, deosebit de cel pe care-l plăteau nobilii și țărani. Ei erau slobozi de a-și alege pe căpitanul lor, ca și mazilii și ruptașii.

Despre clerici și țărani se va vorbi mai jos în capitole speciale. Dar, cu toate acestea, populația nu era mulțumită cu noua stăpînire. Casso arată în cartea sa, "*Rusia la Dunăre*", că din cauza nemulțumirii populației indigene,

jurământul de credință față de țară a trebuit să fie amânat din an în an și s-a depus abia în 1816 și atunci numai în urma marilor stăruințe ale mitropolitului Gavriil Bănulescu.

Dar "*regimul acesta pământean*" suferi curînd știrbiri și modificări radicale. Începutul s-a făcut cu revocarea lui Scarlat Sturdza după un an de guvernare prin trecerea atribuțiilor sale asupra guvernatorului general *Harting*, care îndată ce luă în mîinile sale frînele cîrmuirii civile încercă să reducă influența pămîntenilor în sfat și să modifice regimul pământean în sensul tendințelor de rusificare ale "*cinovnicilor*" ruși, care fuseseră ajutoarele lui Kutuzov la administrarea principatelor pe timpul ocupației rusești iar acuma se concentraseră cu toții în Basarabia.

Șeful cancelariei guberniale, un oarecare Somov, se grăbi să întocmească un proiect de reformă administrativă a Basarabiei, cu tendințe de unificare pripită și de eliminare a elementelor băștinașe de la conducerea treburilor publice și înlocuirea lor cu cinovnici. El găsi de cuviință să motiveze măsurile acestea, susținînd că boierii pămînteni de la cîrma provinciei umblă cu strîmbătate și asupresc pe țărani, care din pricina aceasta fug cu duiumul peste Prut, în Moldova, contribuind astfel mai mult la călcarea legilor decît la respectarea lor. Este adevărat că îndată după ocuparea Basarabiei țărani fugeau cu miile peste Prut, dar aceasta o făceau mai mult de frica de a nu ajunge în starea de robie a mușicilor ruși. Așa se risipeau satele și rămîneau ogoarele necultivate, ca bunăoară la Șaba, lîngă Cetatea Albă unde rămăseseră numai 4 familii din pricina măsurilor nesocotite ale noii administrații și a abuzurilor boierești.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu și boierii se ridicară ca un singur om contra tendințelor autocrate ale generalului *Harting*, pe care le găseau păgubitoare țării. Ei luptară 4 ani de zile împotriva acestor samavolnicii, demonstrînd în viu grai și în scris că întocmirea lăuntrică moldovenească ce s-a dat provinciei este cea mai bună și mai potrivită cu nevoile populației indigene. Să reținem următorul pasaj din memoriul pe care boierii basarabeni, cu mitropolitul lor Gavriil Bănulescu în frunte, îl trimiseră la Petrograd în 1814: "Se poate oare crede că noi n-am avut și nu avem

nici azi legi? Oare nu avem obiceiurile vechi și pravilele Moldovei? Nu avem legificările date de voievozii noștri în diferite vremuri sub formă de hrisoave și anaforale? Nu se pertractează la noi afacerile pe baza legilor lui Justinian și altor împărați grecești? Ce calomnie mai mare decît aceasta ne poate fi adusă oare nouă?"

O altă scrisoare adresată țarului de mitropolit și de boieri arată frumoasele sentimente naționale de care era însuflețită generația de la 1812. Iată ce cuprinde această scrisoare: "Din cea mai adîncă antichitate, *poporul moldovenesc, ca pogorîtor al vechilor coloniști romani așezați în Dacia, s-a cîrmuit de legiurile sale autonome, moștenite de la străbunii săi romani. Mai tîrziu, Moldova, intrînd sub dependența împăraților bizantini și otomani din Constantinopol, aceștia fie ei creștini sau mahomedani, au lăsat neatinse legiurile, așezămintele și obiceiurile băștinașe. Divanul Moldovei și acum are încă manualul de legi, codicele lui Justinian, pe lîngă care mai aplică legile și rînduielile pravilnicești alcătuite și date de domnitorii Moldovei*".

În cele din urmă țarul, care dorea ca stările din noua provincie a imperiului său să se consolideze și să formeze un punct de ademenire și atracție pentru coraționali moldovenilor de dincolo de Prut și Milcov, găsi că concentrarea puterii militare și civile în aceeași mîna ar fi contrară dorințelor populației pămîntene și de aceea hotărî să restabilească vechea stare de lucruri, revocînd pe *Harting* pentru a satisface pe moldoveni (1816).

3. Regimul "Așezămîntului obrazovaniei oblastiei Basarabiei"

Generalul Bahmetiev fu numit guvernator civil al Basarabiei care, pentru a potoli spiritele agitate, lansă o proclamație către populația nemulțumită prin care făgăduia că Basarabia se va administra după vechile sale drepturi și obiceiuri, că locuitorii se pot folosi în cererile lor de limba moldovenească și grecească ca în Moldova, că scutirea de

bir și de serviciul militar se menține încă și că exportul de cereale și vite rămîne liber. Din cuprinsul acestei proclamații se vede limpede care erau cauzele nemulțumirilor populației, care cerea respectarea vechilor datini și obiceiuri ale pămîntului, scutirea de dări și de serviciul militar, care s-a prelungit pînă la 1874, și liberul comerț cu Moldova.

Din ordinul țarului se institui o *comisie de reforme* care avea însărcinarea de a elabora un nou statut pentru Basarabia. Un membru al acestei comisii însărcinate cu lucrările de organizare a Moldovei de dincolo de Prut, consilierul de curte Svinin, fu trimis la Iași, pentru a culege documente și informații asupra felului cum se administrau pe vremea Moldovei ținuturile de peste Prut. Svinin avea îndeosebi să cerceteze care fuseseră drepturile și privilegiile boierilor în Moldova, pe care dorea să le afle direct de la Vodă. Năzuințele acestea de a aduna și codifica vechile legiuri pămîntene erau atunci în nota timpului, precum se vede din *Condica lui Caragea* (1818) și *Pravila lui Calimach* (1819), fără să mai pomenim de izvoarele legiuirilor străine ca *Codul civil austriac* ș.a. Comisia ce fusese însărcinată cu lucrările de organizare a "*Moldovei rusești*" de dincolo de Prut își terminase lucrările, alcătuiind un *statut* sau *regulament organic*, dacă voiți, pentru noua orînduire administrativă a Basarabiei, numit "*Așezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabiei*", care fu adus la cunoștința obștească în text paralel, în românește și rusește.

Însuși țarul *Alexandru Pavlovici* găsi de cuviință să vină la Chișinău pentru a promulga personal acest așezămînt de drept public, care era, fără îndoială, o însemnată operă legislativă pentru timpurile acelea. Prin solemnitatea promulgării, țarul voia să demonstreze românilor din Moldova și Muntenia că Rusia înțelege să respecte autonomia deplină a Basarabiei și guvernarea ei după datinile și obiceiurile pămîntului. În rescriptul său autograf din Chișinău, pe care-l adresă în 29 aprilie 1818 generalului Bahmetiev, țarul arată că așezămîntul s-a alcătuit "din curată inimă și dorință a locuitorilor oblastiei" basarabene și că a fost supus "la cea cu bună înțelepciune socotință a sfatului închegat din bărbați, cărora starea și cele în ființă nevoi ale pămîntului acestuia le sînt cunoscute". "*Oblastia*

Basarabiei - zice mai departe împăratul - își păzește a sa închegare de norod, pentru aceea în tot primește și osăbit chip de cîrmuire. Dar scopul meu este plecat nu spre aceea ca acest fără-de măsură bine și toate cele ce curg din aceasta să fie cu osăbire numai a vreunei stări de a locuitorilor, ci toți trebuie să aibă la aceasta împărțășire într-o dreaptă măsură". Crescut în ideile luminate ale enciclopediștilor, țarul Alexandru se apropia prin enunțurile acestea de principiile democratice moderne. Astfel credea el că s-ar putea înfăptui "ideea emancipării unui popor aliat de sub jugul dușmanului comun". Numai că "emancipare" nu se poate numi măsura samavolnică de a răpi unui "popor aliat", la așezarea păcii, mai bine de jumătate din țara lui!

"Așezămîntul" prevede păstrarea și respectarea "legilor și obiceiurilor" Moldovei în toate dregătoriile publice și "întărește întrebuițarea limbii moldovenești, pe temeiul și spre întărirea dreptăților și pronomiilor și a legiuirilor locului, acele cu multă milostivire lăsate pentru de-a pururea oblastiei Basarabiei".

4. Dispozițiile noului "Așezămînt"

După noul "așezămînt" puterea executivă se găsea în mîna "*oștenescului general-guvernator*". "Așezarea la hotar - glăsuiește așezămîntul - și numărul cetăților din ea cer ca oblastia și cîrmuirea ei politică să fie sub privegherea și în sama unei ocîrmuiri militare (oștinești). Drept aceea, oblastia Basarabiei se va afla sub privegherea oștenescului general-guvernator de Podolia, căruia i se lasă voie, după trebuința ce va fi, a se afla față în al oblastiei Basarabiei oraș sau în Camenița Podoliei fără de nici o protimesisă în unui sau altui loc". "Orașul oblastiei se însemnează a fi orașul Chișinău, cu socotința de a se dobîndi acest oraș în stăpînirea Haznalei (casieria statului) de la mînăstiri cu învoială despre amîndouă părțile". Am văzut mai sus, că la începutul veacului al XVII-lea, Chișinăul ajunsese în stăpînirea mînăstirii Sf. Vineri, iar partea orașului care se întindea pe teritoriul Buicanilor aparținea mînăstirii Galata din Iași. La stăruința guvernatorului Bahmetiev, proistosul Galatei, luînd binecuvîntarea Patriarhului Ierusalimului Policarp, "*paradosi moșiile ce au fost a Galatei anume*

Buicani și Vorniceni la haznaua Împărăteștii Sale Mării Alexandru Pavlovici a toată Rusia " (martie 1818). Același lucru îl făcu și proistosul mînăstirii Sf. Vineri, ce era închinată "sfîntului de Dumnezeu umblatului munte al Sinaiului", paradosind la haznaua împărătească moșiile Chișinău și Hrușca " spre folosul gubernicescului oraș Chișinău, știind că după înalta voință întărindu-se a fi pentru olatul Basarabiei, tîrg al Guberniei" (martie 1818). Puterea guvernatorului militar era însă îngrădită de "Înaltul Sfat al Oblastiei" care se compunea de un președinte, 4 membri și 6 deputați. Președintele acestui Sfat era "Marele Nacialnic al oblastiei general - guvernator oștenesc de Podolia". Membri erau: "guvernatorul politicesc", vice-guvernatorul, președintele judecătoriei criminalicești și președintele judecătoriei politicești. Cei șase deputați se alegeau de către nobilime pe termen de 3 ani, prin întărirea general-guvernatorului oștenesc. Între acești 6 deputați trebuia să fie și mareșalul nobilimii "povățuitorul dvorianstvăii oblastii". Guvernatorul și vice-guvernatorul se orînduiau cu "Înalta Împărăteștii Sale Mării întărire", iar ceilalți doi "sovietnici" erau numiți de guvernatorul-general.

Despre atribuțiile înaltului sfat dispune așezămîntul următoarele: "Al oblastiei Verhovnăi Svat va căuta toate de obște pricinile oblastii, adică: cele de punere la cale, împlinitoare, a haznalei și economicești; așijderea pricinile de apelație criminalicești și de cercetări, precum și acele de giudecată politicești pentru orișice avere mișcătoare și nemîșcătoare și pentru hotărîtul de moșii". Vedem deci că sfatul era compus în majoritatea sa din reprezentanții boierimii băstinașe, că el vota legi, le punea în aplicare, judeca cauzele civile și penale, hotărîcea moșiile și aplana certurile pentru violarea posesiunii. Cam acestea erau și atribuțiile divanului domnesc din Iași și București. "Hotărîrile Sfatului, întărite cu mulțimea glasurilor, nu erau supuse apelației și se aduceau fără întîrziere întru îndeplinire; iar fețele particulare puteau ca asupra Sfatului oblastiei să se jăluiască Împărătescului Sfat prin mijlocirea ministrului justiției sau a general-procuratorului".

Cu privire la limba de gestiune, "așezămîntul" cuprinde următoarele dispoziții: "Pricinile la Verhovnăi Svat se vor lucra în limbele rusească și moldovenească, după cum se va cuveni ființei pricinii, adică: cele de punere la cale a

haznalei, criminalicești și de cercetări, rusește și moldovenește, cu păzirea legiurii Imperiei Rosiei și cu ținerea dreptăților și obiceiurilor pămîntului la ceea ce se va atinge de apărarea dreptului particularilor; iar pricinile judecării politicești și de hotărîturi se va lucra în singura limbă moldovenească și judecățile se vor face pe temeul legiurilor și obiceiurilor Moldovei. Toate publicațiile, ordinele, citățiile vor fi scrise rusește și moldovenește".

"Așezămîntul" aduce unele modificări în împărțirea administrativă a Basarabiei. Oblastia fu împărțită în 6 județe și anume județul Hotinului cu capitala Hotin, județul Iași cu capitala Bălți, județul Orhei cu capitala Chișinău și județele Bender, Akkerman și Ismail cîteștrele cu capitala cu același nume.

La fiecare ținut se rîndui cîte un căpitan ispravnic și 4 asesori sau comisari, după alegerea nobilimii și cu întărirea guvernatorului general. Ținuturile ce erau împărțite în ocoale cu cîte un ocolaș în frunte, iar la sate cu cîte un vornic, care cinuri trebuiau să fie "alese de către ispravnic, nu într-alt chip, decît cu primirea obștilor și din însuși locuitorii ce vor fi statorniciți și vor avea în ținut averea lor, dară nu din oameni de pe de lături, îngrădindu-se puterea acestora cu hotărîrea datoriei fieștecăruia".

La tîrguri se așezară "dume orășănești și cîrmuiri de bresle" și anume după legiurile rusești. Locuitorii erau împărțiți în nouă clase, tagme sau "soslovii" și anume: Partea duhovnicească (duhovenstvo), marea nobilime (dvoreanstvo), boiermașii, mazilii, ruptașii, negustorii și tîrgoveștii, țărani sau sătenii muncitori de pămînt, țigani și jidovii, arătîndu-se "drepturile și pronomiile" fiecărei tagme în parte. Pentru dreapta judecată se rînduiri la ținuturi cîte un judecător și 2 asesori, după alegerea nobilimii și cu întărirea guvernatorului general.

Vedem deci că "Așezămîntul" din 1818 prevedea ca toate organele administrative și judecătorești, de la primarul satului pînă la membrii "înaltului sfat", să ajungă la putere prin alegere, ele erau deci electiv. Corpul electoral era restrîns și se compunea din proprietarii ce aveau cel puțin 300 desetine de pămînt și din fiii lor vîrstnici. "Așezămîntul" era deci o adevărată constituție largă și liberală, care așeza Basarabia în hotarele imperiului rusesc alături de Polonia, Finlanda și Georgia, care primiră și ele de la țarul Alexandru I constituții analoge.

5. Reacțiunea sub Nicolae I și "Regulamentul" lui Voronzov

Regimul acestui "așezământ" crea pentru Basarabia condiții prielnice de dezvoltare, în deplină conformitate cu vechile sale tradiții istorice și în sensul aspirațiilor populației băștinașe. Guvernatorul Bahmetiev, care era un om corupt și foarte ambițios, fu înlocuit prin bătrînul general *Inzov*, care în 1823 făcu loc prințului *Voronzov*, ce fusese guvernator militar al Odesei.

Dar din nefericire, regimul "așezământului" n-a ținut multă vreme. În 1825 muri țarul Alexandru Pavlovici, luînd cu sine în mormînt și principiile liberale și autonomiste după care se călăuzise în cursul domniei sale. Urmașul său *Nicolae I* era un autocrat din creștet pînă-n tălpi, căruia lumea ideilor nobile și umanitare îi rămăsese necunoscută. Așîtat de cinovnicii săi îngîmfați, corupți, inculți și intoleranți, el inaugură în Basarabia, ca și în celelalte oblastii, *sistemul restricțiilor politice și naționale*, care duse la răscoala Decembriștilor și a polonilor (1830), pentru ca sub urmașii săi Alexandru al II-lea, Alexandru al III-lea și nenorocitul Nicolae al II-lea acest sistem să degenereze în cea mai odioasă *opresiune și exterminare* a naționalităților subjgate în propria lor patrie.

Schimbarea de sistem ce se produse în regimul rusesc dădu tuturor adversarilor autonomiei Basarabiei și a felului său de administrație după vechile tradiții și obiceiuri moldovenești, prilejul binevenit pentru a plasa la Petrograd denunțurile lor calomnioase împotriva ocîrmuirii autonome și a susținătorilor și apărătorilor acestei cîrmuiri. Uneltirile și ponegririle unor dușmani neîmpăcați ai neamului moldovenesc din Basarabia, de pînura unui Bludov, Longhinov, Vighel și alții, prinseră în cercurile conducătoare din Petrograd cu atît mai ușor, cu cît aprigul apărător al intereselor naționale din Basarabia, care era mitropolitul Gavriil Bănulescu, murise în 1821, și urmașul său, un cleric rus, n-avea nici autoritatea, dar nici tragerea de inimă pentru nevoile pămîntenilor ca merituosul său predecesor. Și așa s-a întîmplat că răuvoitorii și clevetitorii moldovenilor băștinași să găsească crezare la curtea noului țar și să determine abrogarea constituției autonomiste a Basarabiei.

Îndată după urcarea pe tron a țarului Nicolae I s-a redus competența "înalțului sfat", luîndu-i-se atribuțiile judecătorești, iar în 1828 "așezământul obrazovaniei oblastiei Basarabiei" fu abrogat în întregime, pentru a fi înlocuit cu faimosul "*Regulament*" al lui Voronzov, ce primi sancțiunea țarului la 29 ianuarie 1829. După dispozițiile noului "Regulament" toată puterea de ocîrmuire trecu asupra guvernatorului general. În locul "Înalțului Sfat" se constitui așa numitul "*sfat al oblastiei*", care nu mai avea atribuțiuni administrative, ci se convoca de două ori pe an pentru a-și da avizul numai în chestiuni economice. Membrii "sfatului oblastiei" nu erau aleși, ci numiți de către guvernatorul general, afară doar de reprezentantul nobilimii, care era ales.

În locul căpitanilor ispravnici ajunseră în fruntea ținuturilor nacialnici ruși. Băștinașii care doreau să ocupe o slujbă în administrația țării trebuiau să cunoască limba rusească, căci articolul 63 din "Regulament" oprea întrebuițarea limbii moldovenești în actele publice. Cu toate acestea limba moldovenească se mai menținea pe ici pe colo în acte pînă în 1854, cînd dispăru cu desăvîrșire, făcînd loc celei rusești.

Slujbașii publici nu se mai alegeau ca mai înainte, ei se numeau de către guvernatorul general, care din vremea lui *Feodorov*, de la 1836, întrunea în mîna sa toată puterea civilă și militară. Numai de la 1859 încoace sfatul nobilimii dobîndi oarecare influență asupra numirii nacialnicilor. "*Regulamentul*" lui Voronzov desființă deci autonomia Basarabiei, înlocuind legiurile moldovenești prin cele rusești și introducînd limba rusă în toate actele publice. Din punctul de privire administrativ nu mai era aproape nici o deosebire între ocîrmuirea Basarabiei și cea a celorlalte gubernii rusești. Întreaga viață publică se rusificase și agenții acestei rusificări erau cinovnicii ruși, începînd cu guvernatorul general pînă la cel din urmă zapciu. Perioada rusificării Basarabiei și deplina ei contopire cu "*matușca*", Sfînta Rusie, începu.

6. Transformarea "oblastiei" în "gubernie" și introducerea "zemstvelor" în Basarabia

Sistemul acesta autocrat și centralist totodată, devenise foarte curînd odios și insuportabil. Populația și îndeosebi nobilimea și tîrgoveții mai cuprinși suportau numai cu greu starea aceasta de lucruri și de aceea cereau autonomie și provincială și județeană. Guvernul rus găsi îndreptățite pînă la un anumit grad năzuințele acestea autonomiste și pentru a le satisface și a le canaliza în direcția scopurilor urmărite de dînsul, el creă în 1864 instituția "zemstvelor", pe care în 1870 o introduse și în Basarabia. Aceasta era, ca și ucuzul de împrumut a clăcașilor, o concesie pe care absolutismul o făcu curențului pentru constituționalitate și autonomie, care se accentua în Rusia tot mai hotărît de la războiul Crimeii încoace, cînd autocratismul rusesc suferi, sub dărmăturile Sevastopolului o înfrîngere așa de rușinoasă. Prin noul ucuz al țarului Alexandru al II-lea se introduse în Rusia autonomia comunală, județeană și provincială. Fiecare oraș, județ și gubernie obținu dreptul deplin de a alege consiliul comunal, județean și provincial, compuse din nobili, tîrgoveți și țărani. În competența acestor "dume" și a delegațiilor lor permanente cădeau o serie de chestiuni care priveau gospodăria locală privitoare la căile de comunicație, instrucțiunea publică, alimentația, siguranța locală, poșta, serviciul sanitar etc. Zemstvelor județene le corespundea zemstva gubernială sau provincială care reprezenta provincia întregă. Sediul acestor zemstve erau capitalele ținuturilor și capitala provinciei, Chișinăul. Membrii zemstvelor se alegeau după un anumit cenz din rîndurile nobilimii, ale orașenilor și țărănilor. Activitatea zemstvelor pe terenul economic și sanitar era destul de apreciazabilă. În ceea ce privește însă activitatea lor pe terenul politic și cultural, trebuie să constatăm că, cu puține abateri onorabile, ele au servit guvernului țarist de instrumente docile pentru atingerea scopurilor sale de rusificare.

În 1869 s-au codificat, cu ajutorul unei comisii de specialiști, legiurile Basarabiei, folosindu-se traducerea din grecește a lui Manolache Donici. Dispozițiile acestor legiuri privitoare la dreptul civil au intrat în codul general

al legiurilor rusești, volumul X partea I. Iar în 1874 s-a introdus în Basarabia, ca și în toată Rusia, obligativitatea serviciului militar.

Curînd după aceasta, în 1871, Basarabia pierdu caracterul de oblastie sau provincie privilegiată, și deveni o simplă "gubernie" a imperiului țarist, urmînd a fi administrată după zacoanele rusești. În 1889 s-au suprimat judecătoriale de pace și în locul principiului modern al selecției atribuțiunilor administrative de cele judecătorești, s-a introdus în Basarabia instituția "zemski-nacialnicilor", care uneau ambele atribuții administrative și judecătorești în persoana lor. Măsura aceasta s-a luat, după însăși mărturisirea lui Batiușcov, pentru "a stîrpi obiceiturile priincioase moldovenilor, de care ei continuau să se bucure și după anexare".

Obiceiturile moldovenești trebuiau înlocuite prin cele rusești pentru ca "populația rusă să se poată bucura de toate prerogativele unei națiuni stăpînitoare în Basarabia". În aceste condiții nefavorabile, ba chiar ostile elementului românesc, fu ocîrmuită Basarabia pînă în pragul revoluției din 1905. De la asasinarea țarului Alexandru al II-lea reacțiunea cea mai strașnică se manifesta în toate direcțiile vieții publice.

7. Congresul din Paris și realipirea la Moldova a ținuturilor Cahul, Bolgrad și Ismail

De la răpirea din 1812 încoace, Basarabia a format de patru ori baza pentru operațiunile militare ale oștirilor rusești la Dunăre. În 1828 Rusia declară război Turciei, ocupînd, ca de obicei, Moldova și Muntenia. Ocupația rusească a țărilor române dăinui pînă în 1834, cînd se împliniră condițiile tratatului de pace de la Adrianopol (1829) și țarul dădu ordin oștirilor sale de a se retrage peste Prut. În răstimpul acela de șase ani dispărură restricțiile de comunicație de la Prut și românii basarabeni avură prilej de a împrăști și întări legăturile economice, sociale și culturale cu frații lor din principate. Din acest contact, deopotrivă de rodnic și pentru unii și pentru alții, basarabeni sorbiră puteri proaspete în lupta lor națională. Mișcarea națională de la 1848, care cuprinsese în vîltoarea

ei pe românii din principate, Ardeal și Bucovina, nu putu prinde și dincolo de Prut, fiindcă oștirile țarului Nicolae I stăteau gata la hotar pentru a înăbuși orice mișcare politică. Generalii Lüders și Paskievici trecură în Ardeal pentru a înfringe la Șiria rezistența maghiarilor răzvrățiți (august 1849).

Nu trecură nici două decenii de la acele memorabile întâmplări când, în 1853, un nou război izbucni între ruși și turci din pricina locurilor sfinte. Rusia voia cu orice preț să aducă sub protecția ei nu numai așezămintele bisericești și mânăstirești din imperiul otoman, ci și pe toți creștinii ortodocși din Turcia europeană, care atingeau cifra de mai multe milioane de suflete. Între aceștia se socoteau românii din principate, sârbii, bulgarii și grecii. Poarta se împotrivi acestui amestec inoportun în treburile sale interne, iar la această împotrivire Rusia răspunse cu declararea războiului. Ca de obicei, oștirile țarului inundară Moldova și o ocupară. Curînd însă Engllitera și Franța veniră în ajutorul Porții și atunci Rusia fu nevoită să-și retragă în grabă armatele din Moldova și să le îndrepte spre Crimeea, unde turcii cu aliații lor amenințau Sevastopolul. Sub zidul acestei cetăți se dădu bătălia hotărîtoare ce se sfîrși cu înfrîngerea rușilor, contra cărora se conjuraseră și holera și gerul cumplit (1855). Țarul Nicolae I muri de scîrbă și remușcare și atunci fiul său, *Alexandru al II-lea*, se grăbi să semneze tratatul de pace de la Paris (30 martie 1856), care impunea Rusiei îndatorirea de a restitui Moldovei Basarabia sudică cu ținuturile Cahul, Bolgrad și Ismail.

Mare fu bucuria moldovenilor când veni vestea la Iași că Congresul de pace de la Paris a silit pe ruși să dea înapoi măcar o parte din prada din 1812. Vasile Alecsandri scrisese atunci frumosul marș: "Drum bun", care a fost cîntat de ostașii români la trecerea Prutului și în care găsim următoarea strofă:

*"Hai cu Domnul Sfîntul,
Haideți peste Prut,
Să păzim pămîntul
Care l-am avut".*

Bucata de pămînt basarabean ce fusese retrocedată Moldovei cuprindea o suprafață de 10.288 de verste pătrate

și adăpostea o populație de 127.330 de suflete, care se compunea din moldoveni, lipoveni, găgăuzi și bulgari. Locuitorii acestui ținut se învredniciră de a fi colaborat la opera unirii Moldovei cu Țara Românească într-o singură țară: România, sub binecuvîntata ocîrmuire a lui Alexandru Ioan Cuza (1859). În proclamația sa către locuitorii Basarabiei din 1859, noul Domn al Principatelor Unite zicea: "*Venim printre voi ca Domn și ca Părinte ca să vă aducem bucurie și vindecarea rănilor de care ați pățimit pînă acuma. Noi dorim ca să primiți sosirea noastră în mijlocul vostru ca un semn de pace și de mîngîiere*". Și într-adevăr, locuitorii acestui ținut se bucurară de împrăștierea clăcașilor săvîrșită de primul domn al României și văzură cu ochii lor izgonirea călugărilor greci, care sugeau măduva țării, trăind din munca și sudoarea țaranului. Ei fură martori oculari la unele din cele mai mărețe acte din istoria noastră contemporană: întemeierea dinastiei române prin Carol-Vodă cel Cumpătat (1866) și apoi la proclamarea neatîmării (1877).

Ocîrmuirea moldovenească a introdus acolo vechile legiuri pămîntene, care fură respectate de ruși și după retrocedarea acestor ținuturi pînă în zilele noastre. În 1864 românii reînființară vechea eparhie a Ismailului, așezînd în fruntea ei pe eruditul episcop Melhisedec Ștefănescu, care deschise pe lîngă scaunul său episcopal și un seminar duhovnicesc pentru deșteptarea și luminarea eparhioților săi. Sub aceeași părintească ocîrmuire românească s-a deschis și un gimnaziu în Ismail și 125^a de școli primare pe la ținuturile și pe la sate cu o populație școlară de 7000 de băieți și 944 de fete. Bulgarii și găgăuzii, care populau o bună parte din ținuturile Bolgrad, Cahul și Ismail continuară de a se bucura de toate drepturile și libertățile lor naționale, avînd centrul lor în Bolgrad.

8. Congresul din Berlin și pierderea din nou a Basarabiei sudice

Dar bucuria basarabenilor de a putea colabora la consolidarea României noi, n-a fost de lungă durată, fiindcă în 1877 izbucni un nou război între ruși și turci. Oștirile rusești intrară din nou în principate, dar de astă dată cu

învoirea guvernului român. La înaintarea lor în Balcani, rușii se izbiră însă de puternica împotrivire a turcilor, care sub comanda lui Osman Pașa, se întăriseră la Plevna așa de strașnic, încît la un moment dat armata rusească era grav amenințată de a fi aruncată în Dunăre. Atunci Marele Duce Nicolae adresă domnitorului României celebra telegramă din 19 iulie 1877, în care arată că turcii, îngrămădind foarte multe trupe la Plevna, amenințau serios armata rusească, și pentru aceea îi ceru ajutor grabnic. Atunci românii trecură Dunărea, venind în ajutorul rușilor. Domnitorul Carol luă comanda armatei ruso-române de la Plevna și o duse la o desăvîrșită izbîndă asupra lui Osman-Pașa care trebui să capituleze cu întreaga sa oștire.

Zdrobind împotrivirea turcească la Plevna cu ajutorul românilor, rușii trecură Balcanii și înaintară victorioși pînă în fața Constantinopolului. Turcii, îngroziți de soarta capitalei lor, semnară armistițiul de la San-Stefano care fu supus spre revizuire congresului de pace ce se întruni la Berlin sub președinția lui Bismarck. Acolo Rusia, cu tot legămîntul ei solemn de a respecta integritatea teritoriului României, revendică și obține retrocedarea ținuturilor basarabene înapoiate Moldovei în 1856.

Zadarnice rămaseră stăruințele lui M. Kogălniceanu și I. C. Brătianu, delegații României, de a convinge pe membrii congresului despre nedreptatea strigătoare la cer ce ni se făcea prin "*despuierea noastră de o porțiune din patrimoniul nostru*, care nu ar fi numai o durere adîncă pentru națiunea română, ci ea ar dărîma în sînul ei orice încredere în tăria tratatelor și în sfînta pază atît a principiilor de dreptate absolută, cît și a drepturilor scrise". Aceste multe considerații fură supuse de I. C. Brătianu "înaltei aprecieri a Marelui Consiliu European", după ce M. Kogălniceanu cetise înaintea Congresului binedocumentatul său memoriu, în care arată că "după dreptate nici o parte a teritoriului ei actual nu trebuie să fie dezlipită de România. Reînapoierea unei părți din Basarabia către principatul Moldovei, prin tratatul de la 1856, a fost un act de dreptate din partea Europei. Căci *trunchierea* de la 1812 nu putea să se îndreptățească nici prin faptul, nici prin dreptul de cucerire. La 1812 Basarabia făcea parte dintr-un principat a cărui autonomie fusese solemn mărturisită de toate tratatele ce se încheiaseră mai înainte între Imperiul Rus și Imperiul Otoman.

Mai cu seamă tratatul de la Kuciuk-Kainargi recunoscu domnilor Moldovei și Țării Românești calitatea de suverani și stabilise că Basarabia face parte din Moldova. Așadar Basarabia era o țară românească, cu instituțiuni și legi românești, foarte lămurit păstrate de M. S. Împăratul Alexandru I. Acest respect al vechii naționalități era formulat în rescriptul imperial care confirmă organizațiunea administrativă și judecătorească a acestei provincii în urma alipirii sale de Rusia, fără ca să se facă acolo cea mai mică deosebire între Basarabia de jos și cea de sus. Nici la 1878, precum nici la 1812, nu se poate cere României Basarabia pe baza unui fapt sau unui drept de cucerire. Ea aparține unui principat pe care însăși Rusia, în tot cursul ultimului său răzbel cu imperiul turcesc, l-a primit și l-a tratat ca pe un stat independent și aliat. De altmintrelea, chiar de la începutul campaniei, Rusia a încheiat cu România o convențiune prin care i-a garantat foarte lămurit integritatea actuală a teritoriului românesc".

Insistînd asupra faptului că la început s-a cerut României numai trecerea armatelor imperiale spre Balcani și mai apoi o efectivă cooperare militară și că oștirile noastre au luptat alături de trupele rusești pentru dobîndirea izbînzii depline, Kogălniceanu continuă zicînd: "S-a invocat, spre a susține retrocedarea Basarabiei, amintiri de glorie și izbînzi militare. Dară, într-un așa lung șir de războaie armatele rusești s-au distins pe multe cîmpuri de bătălie și și-au preumblat gloria pînă sub zidurile Adrianopolei. Și cu toate acestea, nu li se recunoaște un drept de proprietate asupra regiunii Balcanilor.

S-au mai pus înainte și considerațiuni de recunoștință. România știe să-și împlinească datoriile de mulțumire; ea a dovedit aceasta totdeauna. Ea nu-și uită nici istoria, nici numele binefăcătorilor ei; ea cinstește în Ecaterina cea Mare și în Nicolae I, pe generoșii făptuitori ai tratatelor de la Kuciuk-Kainargi și de la Adrianopol. Dară că ea-și aduce totodată aminte și de toate acele sacrificii pe care și le-a impus pentru mărirea, izbînda și gloria Rusiei. Ea nu poate uita că de la Petru cel Mare pînă în ziua de astăzi ea a fost, pe rînd și simultan, baza operațiunilor militare ale Rusiei, grînarul unde se aprovizionau armatele ei, chiar atunci cînd ele se opreau dincolo de Dunăre, și teatrul prea de multe ori ales chiar de Rusia, precum cele mai groaznice zdruncinări.

Ea ține minte, în fine, că la 1812 a pierdut în folosul Rusiei jumătate din Moldova, adică Basarabia din Prut pînă în Nistru”.

Dară cu toată dreptatea așa de evidentă a cauzei noastre, “amputarea României” era hotărîtă și nu mai putea fi zădărnicită. Rusia voia cu orice preț să șteargă orice amintire cu privire la înfrîngerea ei în războiul Crimeii și să-și asigure accesul la Dunăre, de unde congresul de la Paris o siliră să se retragă. Ambiții jignite și interese meschine de ordin politic și economic făcură ca diplomația rusească să rămînă inaccesibilă argumentelor așa de convingătoare ale românilor. Înțeleasă mai dinainte cu Austria, care ocupase Bosnia și Herțegovina, Rusia stăruia cu orice preț asupra cesiunii Basarabiei, pe care congresul i-o și confirmă, trecînd peste orice simț de dreptate și omenie față de frații ei de arme de la Plevna.

În schimbul acestei dureroase pierderi teritoriale, România ocupă *Dobrogea*, pentru a-și deschide printr-însa un drum de-a dreptul spre mare. Guvernul român trebui să se conformeze hotărîrilor congresului, retrăgînd autoritățile române de dincolo de Prut, fără să fi semnat vreun act formal de cesiune. La 1 octombrie 1878 autoritățile rusești luară în stăpînire ținuturile retrocedate. Și cu acest prilej s-a adevărit cuvîntul lui Beaconsfield, că “în politică ingratitudea este adeseori răsplata pentru cele mai bune servicii”.

CAPITOLUL III

Populația Basarabiei

1. Catagrafia din 1817 - 2. Rutenii și lipovenii - 3. Armenii și grecii - 4. Bulgarii și găgăuzii - 5. Evreii - 6. Țigani - 7. Colonizările în Basarabia - 8. Coloniile nemțești - 9. Coloniile rusești și căzăcești - 10. Coloniile agricole evreiești - 11. Preponderența etnică a moldovenilor și soarta coloniștilor moldoveni din Caucaz - 12. Rezistența românilor față de măsurile de rusificare

1. Catagrafia din 1817

Basarabia era o țară așezată în drumul tuturor năvălirilor și lipsită de munți înalți care să poată da populației scutul și adăpostul cuvenit în timp de restriște. Pentru aceste motive ea în vechime n-a putut fi bine populată. Regiuni întregi rămîneau pustii și chiar bruma de cultură și civilizație ce se prinsese pe alocuri tînjea din pricina nestatorniciei vremurilor și a necontenitelor năvăliri poloneze, căzăcești, tătărești, turcești și muscalești. Nu este deci de mirare dacă pe vremea anexării ei la Rusia, numărul populației atîngea de-abia cifra de 300.000 de suflete. Dar cu toate acestea nu trebuie să scăpăm din vedere că pe acea vreme Moldova întregă nu avea o populație mai mare de 800.000 suflete.

Îndată ce se mai așezară lucrurile, ocîrmuirea rusească puse la cale o nouă catagrafie sistematică pentru a stabili numărul exact al populației. Pe calea aceasta s-au putut constata în 1817 în Basarabia 92.946 de gospodării care dau aproximativ cifra de 482.630 de suflete. Vedem deci că numărul populației spori o dată cu restabilirea păcii și liniștii în țară.

Catagrafia oficială ne dă anumite indicii pentru a putea

stabili și naționalitatea acestor locuitori. Pe lângă *moldovenii* indigeni se pomenește încă și de *evrei*, *greci*, *armeni*, *bulgari* și *găgăuzi* ca elemente etnice deosebite. Nu se pomenește nici un cuvânt de turci și tătari. Aceștia se retrăseseră cu desăvârșire din raiale și din Bugeac o dată cu căderea acestor cetăți. Doar ici-colo de se mai pripășea câte un turc prin satele moldovenești. Despre un caz de acest fel din ținutul Hotinului ne povestește naturalistul Haquett. După izgonirea turcilor din raia, unul din mai marii lor ajunsese în mare mizerie. Atunci țaranii, făcându-li-se milă de fostul lor stăpîn, hotărîră să-i dea pînea de toate zilele. O delegație porni la Hotin pentru a cere învoierea autorităților pentru aceasta. La întrebarea generalului comandant ce ocupație vor să dea turcului, țaranii răspunseră: "Să ocupe a doua slujbă în satul nostru, să pască vitele".

Cît privește pe *evrei*, *greci*, *armeni* și *găgăuzi*, numărul lor era disparent față de numărul moldovenilor indigeni. Datele recensămîntului de la 1817 arată în Basarabia 3.826 de familii evreiești, 640 de familii grecești, 530 armenesti și 482 bulgărești și găgăuze, la un loc deci 5.478 de familii neromâne. Restul de 91.048 de gospodării erau moldovenești. Între acestea erau socotite și cele cîteva mii de familii *rutene* sau *ucrainene*.

2. Rutenii și lipovenii

Rutenii sau *ucrainenii* nu sînt băștinași în Basarabia. Ei sînt pribegi pe pămîntul Moldovei, venind, precum s-a arătat mai sus, din Podolia și Pocuția învecinată. În patria lor pămînturile erau stăpînite de polonezi, care îi puneau la muncă grea și-i asupreau peste măsură. Pentru petecul de pămînt pe care se hrăneau, ei trebuiau să facă proprietarului 100-150 zile de clacă pe an și să-i mai dea pe deasupra încă și dijma din roadele cîmpului și din prăsila animalelor. În Moldova îndatoririle *vecinilor* față de proprietari erau cu mult mai ușoare și de aceea iobagii ucraineni se foloseau de orice prilej pentru a fugi peste Nistru, în Moldova. Fugarii aceștia nenorociți se așezau ca "*lăturași*", căci așa se numeau oamenii străini de adunătură fără căpătii, ce se adăposteau prin satele moldovenești, și trăiau cu găzduitorii

lor români în cea mai bună prietenie. În unele sate ucrainenii s-au contopit chiar cu românii; în altele însă, ei, primind neconținut întăriri de dincolo de Nistru, au covârșit pe moldovenii băștinași și au izbutit a le impune chiar limba lor. Așa s-au ucrainizat sate întregi în ținutul Hotinului și Cernăuților, unde întîlnești răzeși cu nume neaoșe românești, dar care nu înțeleg nici o vorbă românească. Cei ce se folosesc deci azi de limba ucraineană în acele regiuni ale României întregite nu sînt cu toții de obîrșie ruteană. O parte din ei sînt, ce-i drept, urmașii bejenarilor ruteni din Podolia și Pocuția, dar altă parte, destul de însemnată, sînt moldoveni rutenizați, care trebuie readuși la conștiința originii lor românești.

Pe vremea anexării Basarabiei numărul rutenilor din ținutul Hotinului era neînsemnat. Dovada cea mai bună pentru aceasta este faptul că comisia de recensămînt din 1817, numită de ruși, nu amintește cu nici un cuvînt de ei. Comisia pomenește de greci, armeni, bulgari, găgăuzi și evrei ca populații deosebite, dar de ruteni sau de ucraineni nu se pomenește deloc. Numărul lor trebuie să fi fost așa de neînsemnat, încît puteau fi trecuți în izvodul moldovenilor. Catagrafia arată numărul gospodăriilor din ținutul Hotinului cu 21.701. Cred că nu greșim dacă admitem că o treime din acești gospodari erau ruteni. Dacă mai adăugăm la aceștia și cele 1.200 de familii de *lipoveni*, care pribegiseră din motive religioase în Basarabia, putem constata că pe vremea răpirii Basarabiei trăiau acolo aproximativ 8.000 de familii rusești. Restul de aproape 84.000 de familii erau de obîrșie moldovenească sau românească.

3. Armenii și grecii

Armenii s-au așezat în Basarabia cu multă vreme înaintea rutenilor și lipovenilor, venind în părțile noastre din Armenia Mică, ce era așezată în părțile Ciliciei, cu capitala Sis. În 1375 regatul lor căzu în mîinile păgînilor și atunci armenii se împrăștiară în țările mediteraneene, o parte din ei pribegiră în regiunile pontice, ajunseră în Moldova și de aici în Polonia. Pe timpul lui Alexandru cel Bun armenii se așezaseră de-a binelea în Moldova, unde ei, ca cunoscători ai împrejurărilor din Levant, dobîndiră

curfnd o mare înfrurire asupra negoşului moldovenesc. Din cauza concurenţei pe care armenii o făceau negustorilor moldoveni, şi nicidecum din motive religioase - căci românii sînt cel mai tolerant popor din lume - ei fură într-o vreme persecutaţi în Moldova. Încolo, armenii, trăind în bună înţelegere cu moldovenii băştinaşi, deprinseră limba română, dar păstrîndu-şi neatînse datinile, obiceiurile şi legea lor strămoşască. Ei trăiau prin tîrguri ca negustori şi pe la sate ca arîndaşi. În cursul timpului numărul lor a scăzut foarte mult, aşa că azi de abia atinge cifra de 2.000.

Grecii s-au răspîndit în Moldova, în număr mai mare, numai prin veacul al XVII-lea. Şi ei trăiau din negoţ prin tîrguri şi ca arîndaşi de moşii pe la sate. Mare era numărul lor pe la mînăstiri ca călugări şi ca slujbaşi mînăstireşti. Curînd grecii, îmbogăţindu-se din negoţ şi arîndaşie, se încuscriă cu vechile familii boiereşti şi pe calea acăsta dobîndiră cu vremea mare rost în trebile ţării. Pe timpul domnilor fanarioţi influenţa lor în stat şi în biserica era covîrşitoare. Limba grecească era dominantă în biserică, în şcoală şi în viaţa publică. La începutul veacului al XIX-lea grecii erau răspîndiţi în Basarabia şi îşi aveau centrul la Odessa, unde luă fiinţă asociaţia lor politică *Eteria*, cu scopul de a elibera Grecia de sub jugul turcesc (1814). Capo d' Istria, ministrul împăratului Alexandru I, şi însuşi ţarul sprijineau mişcarea eteriştilor, în fruntea cărora se găsea Alexandru Ipsilanti, cumnatul lui Katakazy din Chişinău. Numeroşi erau grecii în oraşele de la Dunăre. În cimitirul din Ismail se luă importanta hotărîre cu privire la răscoala eteristă. În lazaretul de la Sculeni se întîlni Ipsilanti cu omul de încredere al lui Mihai-Vodă-Şuţu pentru a pune la cale răscoala grecească din Moldova (1821). Cu un cuvînt, grecii din Odessa şi Basarabia au jucat un rol foarte important în mişcarea eteristă a lui Ipsilanti. De atunci numărul grecilor a sporit cu mult în Basarabia, unde continuau a se îndeletnici cu negoşul şi cu cultura pămîntului ca mari proprietari.

4. Bulgarii şi găgăuzii

Bulgarii s-au aşezat în Basarabia numai în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Ei sînt pribegi din ţara lor

de baştină pe care o părăseau din pricina asupririlor ce le îndurau din partea turcilor. De cîte ori armatele ruseşti ajungeau la Dunăre, se găseau bulgari care să fraternizeze cu ruşii şi să le ofere serviciile lor. La retragerea ruşilor aceşti bulgari erau compromişi în ochii turcilor şi trebuiau să se expatrieze, urmînd armatele ruseşti în retragere. Unii din aceştia rămîneau în Moldova şi Basarabia, alţii pătrundeau mai adînc în lăuntru Rusiei, unde se găsea mult pămînt pustiu care-şi aştepta pe cultivatorii săi, îndeosebi în gubernia Chersonului. Propaganda rusească lucra între bulgari pentru a-i îndemna să se aşeze în Rusia şi îndeosebi în regiunile cucerite de curînd de la tătari.

Pentru întîia dată se pomeneşte de bejenari bulgari în Basarabia în 1769 în timpul războiului ruso-turc de atunci. Războaiele dintre ruşi şi turci ce urmară după această dată oferiră multor bulgari prilej de a se expatria pentru a-şi căuta în Basarabia şi în Rusia-Nouă o nouă patrie. Catagrafia din 1817 arată 12 sate basarabene locuite de pribegi din sudul Dunării, aşezate toate între Ialpug şi Lunga. Satele acestea adăposteau 482 familii "bulgăreşti" şi 38 de familii moldoveneşti. Căpetenia lor era un oarecare *Copceac*.

În timpul de faţă 6 dintre aceste sate şi anume: Disghinge, Chessău, Beş-Alma, Bourci, Ciadîr-Lunga, Tomai şi Gaidar sînt locuite de găgăuzi, ceea ce dovedeşte că ele fuseseră şi întemeiate de ei. *Găgăuzii* sînt un neam de obîrşie *pecenegu-cumano-turcă*, care a îmbrăţişat legea creştină, dar şi-a păstrat limba naţională turcească, mai curată ca a turcilor şi neatinsă de influenţa arabă, după mărturia unuia dintre fruntaşii lor. *Găgăuzii* trăiau în masă compactă în Dobrogea şi se întindeau în sud pînă spre Varna. De acolo ei au pribegit spre Nord şi, trecînd Dunărea, s-au aşezat în Bugeac, întemeind acolo sate împreună sau alături de bulgarii pribegiţi şi ei din aceleaşi regiuni, în acelaşi timp şi din aceleaşi cauze.

După răpirea Basarabiei numărul bulgarilor şi găgăuzilor sporea mereu. Stăpînirea rusească sprijinea cu toate mijloacele aşezarea lor în Bugeac, unde era mult pămînt pustiu părăsit de tătari. Şi aşa s-au putut înjgheba acolo 43 de sate bulgaro-găgăuze care se bucură pînă azi de o anumită autonomie, garantată lor de fostul guvern rusesc şi de Cuza-Vodă din vremea cînd aceste sate fuseseră retrocedate Moldovei odată cu întreg sudul Basarabiei.

5. Evreii

De evrei se pomenește de mult în Moldova. Numărul în însă în vechime n-a fost niciodată mare. Când ajungeau să fie prea numeroși, domnul îi izgonea din țară peste hotar în Galiția și Podolia, de unde veniseră în Moldova. Așa s-a întâmplat bunăoară pe vremea lui Petru-Vodă Șchiopul. Ei trăiau din negoț, dar nu se puteau lua la întrecere cu grecii și armenii, care erau și ei meșteri neîntrecuți în breasla comerțului, avînd vechi legături cu regiunile levantine. Numai în cursul veacului al XVIII-lea evreii începură a pătrunde în număr mai mare din Ucraina în târgurile Moldovei dintre Prut și Nistru. Într-o vreme ei erau "orîndari pe la vadurile Nistrului", înlocuind pe moldovenii și grecii, pînă ce căpitanul de la Soroca ceru îndepărtarea lor. Ei făceau negoț cu "horilcă", pe care la început o aduceau din Ucraina, iar mai apoi înființară velniți pe la conacurile boierești. Numărul lor a sporit foarte mult pe vremea războiului ruso-turc de la 1806-1812, fiindcă în vremea aceea granița spre Polonia și Ucraina era deschisă, îngăduind evreilor intrarea în Moldova cu mic cu mare. Așezămîntul de la 1818 îi consideră ca o tagmă deosebită și dispune ca ei "să fie împărțiți prin tagma negustorilor, a tîrgoveților și a lucrătorilor de pămînt după îndemînările lor". Spre deosebire de celelalte tagme, ei nu puteau dobîndi proprietăți rurale, afară de "părțile din loc pustiu din singura stăpînire a haznalei pentru semănături și pentru a face fabrici". Li se îngăduie însă "a ține în orîndă vînzarea băuturilor la moșiile haznalei și particulare, a ține mori, velniți, berării și alte acareturi asemenea acestora, nefiind ei nicidecum volnici a stăpîni norodul de legea creștinească". Catagrafia de la 1817 arată 3.826 de familii evreiești în Basarabia.

Nemții și velicorușii s-au așezat în Basarabia numai după alipirea acestei țări la Rusia.

Din cele arătate mai sus vedem deci că, dintre toate neamurile cîte trăiesc azi în Basarabia, românii sau moldovenii sînt populația cea mai veche din această frumoasă și binecuvîntată țară. Toate celelalte neamuri conlocuitoare, venind mai tîrziu în Basarabia, găsiră acolo pe moldovenii ca singuri băștinași ai țării. Grecii au venit din

UNITAȚI	NAȚIONALITATEA							LA UN LOC
	Români	Ruteni	Evrei	Lipoveni	Greci	Armeni	Bulgari	Găgăuzi
Gospodării	83.848	6.000	3.826	1.200	640	530	241	241
Suflete ...	419.240	30.000	19.130	6.000	3.200	2.650	1.205	1.205
Procente ...	86%	6,5%	4,2%	1,5%	0,7%	0,6%	0,25%	0,25%
								96.526
								482.630
								100%

ostroavele lor îndepărtate, mînați de dorul de cîștig și de mărire. Armenii s-au adăpostit la noi după căderea regatului lor de la malul Mediteranei. Lipovenii s-au bucurat de ospitalitatea și toleranța țării noastre ca niște bieți credincioși urmăriți pentru credința lor bisericească. Rutenii sau ucrainenii s-au oploșit în regiunile de la nordul Basarabiei ca niște pribegi nenorociți și fără căpătîi, fugind de la vetrele lor strămoșești din Galiția, Pocuția și Podolia pentru că în patria lor nu mai puteau suporta obișduirile proprietarilor de pămînt. Evreii au năvălit în Basarabia venind din Galiția, Podolia și Ucraina pentru că la noi puteau învîrți mai bine treburile lor negustorești. Bulgarii și găgăuzii au emigrat din Dobrogea de urgență turcilor pentru a găsi în Bugeac un trai pașnic și liniștit. Toți cîți au venit la noi și s-au așezat în mijlocul nostru, cu gînd bun și cu dor de muncă, au fost bine primiți din partea românilor băștinași, urzitorii și păstrătorii vechilor tradiții politice și culturale ale Basarabiei.

Din însemnările catagrafiei oficiale rusești de la 1817 vedem deci că pe vremea răpirii Basarabiei se găseau acolo 96.526 de gospodării cu 482.630 de suflete care se împărțeau după naționalitate precum arată tabelul din pag.203:

6. Țigani

Țigani nu sînt pomeniți în catagrafia rusească de la 1817, fiindcă ei în acea vreme nu erau "gospodari" de sine stătători, ci *robi* pe moșiile domnești, boierești și mînăstirești. Cu toate acestea însă, ei sînt, pe lîngă români, populația cea mai veche a Basarabiei. Obîrșia lor trebuie căutată în seminiile cele robite și subjugate din India, de unde fuseseră ridicați de tătari pe timpul lui Dzenghis-Han, a cărui împărăție se întindea de la porțile Indiei pînă la poalele Carpaților. De aceea țigani se numesc pînă azi în Danemarca și în unele regiuni ale Germaniei "tătari", iar în Moldova se numeau "tătărăși" suburbiile tîrgurilor locuite de țigani ca bunăoară la Suceava și Iași. După credința falsă că ar fi venit din Egipt, ei s-au numit și faraoni.

Cu stăpînii lor tătari, țigani ajunseră în țările noastre, unde se pomenesc de ei în cele mai vechi documente; așa i-au găsit rușii în Basarabia, unde în 1856 s-au numărat

11.589 de țigani. "Așezămîntul" de la 1818 arată că ei se împărțeau în două grupuri și anume: unii se aflau sub nemijlocita stăpînire a haznalei și se ocîrmuiau de către înseși organele oblastiei, (țigani domnești), iar alții erau *robi* ai părții duhovnicești, ai dvorenilor, ai boiermașilor, mazelilor și negustorilor, atîrnînd cu desăvîrșire de aceștia. Țigani haznalei plăteau bir sub numirea de dajdie. Țiganii particulari erau "slobozi de toate de obște afit ale haznalei, cît și cele obștești dări, rînduieli și havalele". Toate stările, afară de țigani și evrei, aveau deplină slobozenie a intra în slujba împărătească și a dobîndi prin slujbă cinuri și alte învredniciri.

Un călător englez, William Macmichael, care trecea la 1817 prin Chișinău, povestește despre țigani că ei nu erau întrebuițați la cultura pămîntului, ci, ca unii șerbi în Rusia, căpătau voie de la stăpînii lor să rătăcească prin țară, în schimbul unei dări anuale sau *oboroc*, exercitînd felurite meșteșuguri mecanice. Taxa se suia la 18 lei pe an de cap de familie și ei călătoreau în cete de 50 pînă la 60 de corturi, ducînd cu dîșii toată averea lor, tăbărînd cu vitele lor care pășteau împrejur și ocupîndu-se mai mult cu căldărăria. Așa trăiau cei mai mulți țigani, dar era o altă clasă dintre ei, care viețuiau în orașe, unde ajungeau dulgheri, pietrari, croitori, ciubotari și lăutari. Acești din urmă, care aveau casă statomică, vorbeau românește ca și localnicii; ceilalți însă, care rătăceau, vorbeau un idiom al lor, și din compararea atentă a unor cuvinte din acest idiom cu limba vorbită în Indostan, s-a scos principalul argument asupra obîrșiei lor din India. În 1861 ei au primit libertatea. În ținuturile Bălți, Orhei, Chișinău și Cetatea Albă se găsesc sate întregi de țigani. Cele mai cunoscute sate țigănești sînt Faraonovca și Cair, în județul Cetatea Albă și Miclăușeni, în apropierea Chișinăului.

7. Colonizările în Basarabia

Pămînturile părăsite de tătari în Bugeac trecură în stăpînirea statului rusesc. Și cum aceste pămînturi erau pustii și nelocuite, ocîrmuirea rusească chemă coloniști străini spre a-i așeza acolo. "Așezămîntul" de la 1818 prevede că "*băjenarii străini, sub numirea de coloniști, se*

vor primi spre a se statornici cu locuința în oblastia Basarabiei pe temeiul pravilelor ce se păzesc în Rusia și se vor folosi cu o politicească și personalicească slobozenie sub apărarea ocîrmuirii și haznaua va dăruî lor slobozenie de plata dărilor ce sînt drepte ale ei, așijderea și a havalelor (sarcinilor) pămîntești, în curgere de patru ani din vremea ce se vor așeza”, și anume atît pentru coloniștii de pe moșiile statului, cît și de pe cele particulare. “Slobozenia personalicească” precum și “slobozenia de plata dărilor și havalelor pămîntești” atrase repede foarte mulți coloniști în Bugeac. Între aceștia se găseau foarte mulți români, apoi nemți, ruși, cazaci, bulgari și găgăuzi.

La început moldovenii fugeau cu duiumul dincoace de Prut, temîndu-se ca “*robia muscălească*” să nu fie introdusă și în noua oblastie, precum se practica ea în celelalte părți ale Rusiei. Numai în urma declarațiilor noii ocîrmuiri că se vor respecta vechile datini și obiceiuri pămîntești, țărani moldoveni începură să se întoarcă la vetrele lor părăsite. Alții se așezară în Bugeac, fondînd acolo mai multe sate românești, care prin însăși numirea lor arată obîrșia românească a fondatorilor lor, de pildă: Spinoasa, Tambur, Căprioara, Frumușica-Nouă și Veche, Catargiu, Satu-Nou, Bulboca, Moldovanca, Moruzeni, Varatic, Răzleanca, Ialpușeni, Valea Perjului, Brezoaia, Grădina, Baba ș.a. La Fîntîna Zînelor și Cișmeaua-Vîruița trăiesc azi bulgarii; fondatorii români ai acestor sate fură cu vremea asimilați sau înlăturați de bejenarii bulgari care se aciuiră acolo. Satele acestea fură descălicate de moldoveni numai după 1817, fiindcă în catagrafia oficială rusească din acel an nu le găsim pomenite. Se vede deci că și moldovenii contribuîră într-o măsură destul de largă la colonizarea Bugeacului, deopotrivă cu nemții, bulgarii, găgăuzii și rușii.

În Basarabia se poate observa același sistem de colonizare, ca și în celelalte ținuturi românești ce se găseau sub stăpînire străină. Precum stăpînirea austro-maghiară din Banat și Transilvania și cea austriacă din Bucovina sprijinea acolo colonizarea străinilor, dîndu-le pămînturile cele mai bune și sprijinul cel mai efectiv la întemeierea gospodăriilor, așa făcea și guvernul rus în Basarabia. Căci și acolo românii se colonizau fără îndemnul și ajutorul statului, ca nemții, rușii și bulgarii, ci mînați de diverse

nevoi, cu mijloacele lor modeste și cu hărnicia ce-i caracterizează.

8. Coloniile nemțești

Nemții veniră în Basarabia la îndemnul guvernului rusesc. Cea dintîi echipă de coloniști nemți veni din regiunile Varșoviei și se așeză în Bugeac în 1814, și anume de-a lungul apelor Cogîlnic, Ceaga și Sărata. Acolo ei, cuprinzînd pămînt cît le trebuia, primiră de la ocîrmuire scutire de dări și ajutoare bănești pentru a-și întemeia gospodării. Echipa aceasta număra peste o mie de familii care înjghebară satele *Borodino*, *Tarutîno*, *Kulm*, *Maloiaroslavăț*, *Crasnoe*, *Leipzig*, *Cleaștița* și *Katzbach*, așezate toate pe malul Cogîlnicului și ale afluenților săi Anciocrac și Ceaga.

În 1816 sosiră în Bugeac cete de coloniști francezi care descălicară satele: *Fêrechampenoise*, *Brienne*, *Paris* și *Areis*, așezate și ele pe Cogîlnic, la gura Ceaghei și mai sus de ea. În anul următor veniră coloniști germani și formară satul *Teplitz*. În iulie 1824 și 1828 sosiră coloniști elvețieni din cantonul Lausanne care descălicară satul *Șaba* pe limanul Nistrului, mai jos de Cetatea Albă. În 1833 veniră coloniști din Württemberg și din alte regiuni ale Germaniei sudice, pentru a întemeia colonia *Gnadenenthal*. În anul următor se înfiripară coloniile *Friedenthal* și *Lichtenthal*. În anii următori luau ființă satele nemțești: *Dennewitz*, *Hoffnungsthal*, *Sarata*, *Neu-Paris*, *Gnadenfeld*, *Freudenfeld*, *Mariafeld*, *Rosenfeld*, *Olendorf*, *Sophienthal* și *Sabolota*. Coloniile germane se bucurau de o largă autonomie locală, formînd trei ocoale cu centrul comun la Tarutino.

Coloniștii germani primiră la așezarea lor 130.612 deseatine de pămînt, erau scutiți de serviciul militar și se bucurau de largi drepturi cu privire la conducerea treburilor obștești, astfel că ei își puteau deschide școli și biserici pentru îndestularea nevoilor lor culturale și confesionale. Nemții ce s-au așezat în Bugeac erau mai toți reformați și numai 6 la sută de legea romano-catolică. La 1856 s-au numărat în Basarabia 24.159 de nemți. De atunci încoace numărul lor a sporit pe calea naturală a nașterilor, căci coloniști noi n-au mai venit în Basarabia.

Alt element etnic favorizat de ocîrmuirea rusească era cel bulgăresc, care la stăruința generalului Inzov, de felul său bulgar, primi de la țarul Alexandru I, pe lângă dreptul de a se cîrmi prin sine însuși, și alte înlesniri și privilegii cam în felul coloniilor germane. În condițiile acestea așa prielnice spori numărul coloniilor bulgărești și găgăuze la 57. În 27 din aceste colonii trăiesc găgăuzi, fie singuri, fie amestecați cu bulgari. În 1856 numărul lor atinge cifra de 42.216 suflete.

9. Coloniile rusești și căzăcești

Rușii au contribuit într-o mai mică măsură la colonizarea Basarabiei. Înțelegem prin ruși pe *velicoruși* sau *muscali*, pe *maloruși* sau *ruteni* (ucraineni) și pe *cazaci*. Velicorușii au străbătut în Basarabia în număr relativ mic, ca cinovnici, clerici, negustori și meseriași. Ei s-au așezat pe la orașe și numai rareori la sate. Guvernul rus avea în Rusia sudică vaste terenuri de colonizare și nici nu prea îngăduia rușilor a se așeza în Basarabia. Drept dovadă pentru aceasta servește faptul că guvernatorul Feodorov, în decursul activității sale administrative (1834-1853), a ridicat din Basarabia 48.000 de fugari ruși și i-a expedit peste Nistru. Puținii ce-au mai rămas și care au venit mai apoi fură colonizați în Bugeac. Urmașii acestora, sporiți prin elemente rutene, formează populația rusească din județul Cetății Albe.

Cazacii din Basarabia au venit din Dobrogea, unde se refugiaseră pe vremea Ecaterinei, cînd aceasta le dărimă "siciurile" de la pragurile Niprului. În 1807 Alexandru I iertă pe fugari pentru vechea lor nesupunere și-i chemă în Basarabia. Aceștia veniră de se așezară acolo, formînd 2 polcuri căzăcești: *polcul Bugeacului* și *polcul Dunării*. După terminarea războiului, o parte din ei se întoarseră în vechea lor patrie căzăcească de la praguri, alții rămaseră în Basarabia, își întăriră rîndurile cu "*volontiri*" moldoveni și se statorniciră în Bugeac, formînd acolo coloniile sau *stanițele* militare: *Acmangit*, *Staro-Cozare* și *Volontirovca*, care este curat românească, toate trei așezate în județul Cetății Albe. În vremea războiului ruso-turc de la 1828-

1829 acești cazaci amestecați cu români se constituiră din nou într-un polc dunărean, care luă parte activă la luptele din Balcani. După terminarea războiului isprăvile lor fură răsplătite prin danii de pămînturi și prin pronomii de tot felul.

De aceeași părintească purtare de grijă din partea stăpînirii rusești se învredniciră și mulți veterani ruși care se așezară în Bugeac, întemeind satele: *Nicolaevska*, *Constantinovca*, *Cerchești*, *Marinovca*, *Mihailovca*, *Uspenscaia*, *Carnolevca*, *Stapanovca* ș.a. Tot atunci se înfiripară și satele țigănești *Faraonovca* și *Cair*, care toate primiră organizarea căzăcească. Locuitorii acestor sate aveau o organizație grănicerească: în vreme de război făceau parte din armata de operațiune, iar în timp de pace îndeplineau slujba de grăniceri de la Prut.

10. Coloniile agricole evreiești

Ocîrmuirea rusească a fost prevenitoare și față de așezarea evreilor în Basarabia. Ei se îngămădiră tot mai mult la tîrguri și guvernul rusesc îngădui lucrul acesta pentru Basarabia, pe cînd în interiorul Rusiei evreii erau opriți de a se așeza la orașe. Țarul Nicolae I dădu un ucaz prin care se permitea evreilor de a se așeza în Basarabia în număr cît mai mare, asigurîndu-li-se chiar scutire de biruri pentru 2 ani. Evreii din Podolia și gubernia Chersonului obțineau scutire de biruri pentru 5 ani, dacă treceau Nistrul și se așezau în Basarabia. Sub împrejurările acestea numărul evreilor basarabeni sporea mereu. Negotul, îndeletnicirea lor de căpetenie, nu-i mai putea hrăni pe toți. Și atunci s-au luat măsuri ca să se facă din ei și "*lucrători de pămînt*." În acest scop s-au înființat în Basarabia 16 colonii agricole evreiești și anume: *Lomacișa* (jud. Hotinului); *Meremăuca*, *Liublin*, *Vîrtojani*, *Căprești*, *Sguriță*, *Brîciova*, *Dumbrăveni*, *Starăuca*, *Teleneștii-Noi* (jud. Sorocei); *Alexandreni* și *Valea lui Vlad* (jud. Bălți); *Sibca* și *Nicolaevsca-Blagodați* (jud. Orhei); *Grătești* și *Constantinovca* (jud. Chișinău) și *Romanăuți* (jud. Tighina). În satele acestea s-au colonizat 10.589 de evrei, formîndu-se 1.082 de gospodării evreiești.

Planul acesta de a pune pe evrei la munca cîmpului

fusese conceput mai înainte de împăratul Iosif al II-lea cu privire la evreii din Bucovina. Dar porunca împăratului n-a putut fi îndeplinită acolo, fiindcă evreii preferară să părăsească Bucovina decât să se dedice agriculturii. Ceea ce încercase în zadar împăratul Austriei, părea că izbutise să realizeze țarul Rusiei. Dar curînd se arată că evreii n-aveau predispoziții pentru cultura pămîntului și prăsila vitelor. Căci în scurtă vreme se adevăra că coloniștii evrei se îndeletniceau cu negoțul, lăsînd munca cîmpului în seama țaranilor creștini. Evreii făceau negoț cu vite, piei, lînă, tutun etc. iar ogoarele le arendau la alții. După un timp oareșcare ei începură să se retragă la țîrguri, vînzînd pămînturile lor la moldoveni. Astfel s-au risipit cele 16 colonii evreiești, iar pămînturile lor trecură iarăși în stăpînirea celor ce le cultivau și apărau de veacuri. Astfel a dat greș încercarea guvernului rusesc de a deprinde pe evrei la agricultură. În 1856 s-au numărat în Basarabia 78.751 de evrei.

11. Preponderența etnică a moldovenilor și soarta coloniștilor moldoveni din Caucaz

În intervalul de la 1817 pînă la 1856 populația Basarabiei a sporit de la 482.600 la 990.274 de suflete după datele oficiale adunate de A. Zasciuk în scrierea sa statistică de la 1862. El recunoaște că pe vremea aceea Basarabia era o provincie românească, fiindcă 3/4 din întreaga ei populație erau români sau moldoveni. "Basarabia este populată de moldoveni - zice Zasciuk - care fac 3/4 din numărul întreg al locuitorilor ei. Ținuturile Chișinău, Bălți și Soroca sînt locuite numai de moldoveni; în ținutul Hotinului ei sînt amestecați cu ruteni; în ținuturile Tighinei și Cetății Albe ei sînt amestecați puțin cu elemente pribegite de pretutindeni (nemți, bulgari și ruși), care s-au așezat mai ales pe la țîrguri cu învoirea ocîrmuirii".

"Moldovenii sînt un neam de oameni care sălășluiesc de veacuri în ținuturile de la miazănoapte și cele din inima Basarabiei, ei prin urmare trebuie priviți de adevărații băștinași ai țării. Numai în ținuturile de la miazăzi ei s-au așezat nu de mult și au cuprins locurile părăsite de tătari. Aproape toți răzeșii și grămada cea mare de săteni precum

și mulțimea cea mare a țîrgoveșilor fac parte din acest neam".

Din mărturia aceasta rusească așa de prețioasă vedem deci că Zasciuk confirmă constatările noastre de mai înainte, cînd am arătat că singuri românii sînt băștinașii Basarabiei, de vreme ce celelalte neamuri conlocuitoare sînt "elemente pribegite de pretutindeni". Despre rutenii din ținutul Hotinului zice Zasciuk că "*par a fi băștinași acolo*". De fapt însă, s-a adevărat că ei nu sînt decît urmașii pribegilor nenorociți din Galiția și Podolia care s-au adăpostit la noi dincoace de Nistru.

După datele oficiale adunate la 1856 de Zasciuk, trăiau atunci în Basarabia 990.000 de oameni, dintre care 736.000 erau moldoveni, care făceau 74%. Restul de 254.000 erau neromâni, adică 24%. Din numărul acesta revenea asupra ucrainenilor 12%, asupra evreilor 8%, asupra bulgarilor și găgăuzilor 4,8%, asupra nemților 2,4%, asupra țiganilor 1,1%, asupra velicorușilor 0,6% și restul asupra grecilor, armenilor, polonilor etc.

Avînd în vedere că pe atunci grecii, armenii, țiganii și o bună parte dintre evrei se foloseau de limba moldovenească, putem constata că în ciuda celor 40 de ani de domnie rusească în Basarabia, țara aceasta își păstrase caracterul ei moldovenesc din vechime.

Sporirea populației pe calea creșterii ei naturale și a colonizării aduse cu sine că în curînd se simți în Basarabia lipsa de pămînt, mai ales în regiunile unde nobilii și mînăstirile dețineau proprietăți întinse. Din pricina aceasta mulți moldoveni din părțile Hotinului și Orheiului se lăsară ademeniți de agenții ruși de colonizare de a-și părăsi brazda strămoșescă și de a emigra în Caucaz, în preajma Cutaisului, unde se găsesc pînă azi mai multe așezări moldovenești. Despre soarta acestor pribegi nenorociți ni s-a păstrat următoarea relație de la 1896: "Moldovenii din Basarabia erau ademeniți de a se așeza pe malul Mării Negre în Caucaz. Și ce fel de privilegii și ce fel de meșteșuguri nu s-au născocit pentru a înlesni treaba aceasta! Dară pentru a lupta cu puterile nemiloase ale naturii, era nevoie ca omul să se desprindă de veacuri, să fie bine oțelit pentru a putea răbda această climă și a putea lua lupte împotriva firii. Pentru a-și putea întocmi traiul în aceste strîmtori, pentru a nu se cutremura față de neajunsurile lor

și a nu da îndărăt, trebuia să fii pironit de stîncă ca Prometeu, de cătră cerință istorică, de neputință de a ieși din aceste locuri sălbatice. Coloniștii moldoveni, crescuți în alte împrejurări, veniți acolo pentru a găsi o patrie mai bună, au găsit în loc de rai, precum li s-a făgăduit, nevoie, boală și moarte. Un șir lung de morminte de-a lungul țărmlui Caucazului, iată tot ce a rămas din această nereușită colonizare”.

12. Rezistența românilor față de măsurile de rusificare

Dar cu toate apăsările administrației rusești, momelile și agitațiile ei pentru emigrare, cu toate încercările de rusificare prin școală și biserică, moldovenii autohtoni sporeau mereu și la număr și păstrau neatins caracterul românesc al Basarabiei. Forța aceasta de rezistență pușe pe ruși pe gînduri, căci ei își dădeau bine seama că Basarabia rămînînd românească, va rîvni mai curînd sau mai tîrziu la unire cu celelalte țări române. Pentru aceste motive țarul Alexandru al III-lea însărcina pe la 1890 pe Batiușcov să studieze pricinile pentru care moldovenii din Basarabia se rusifică așa de încet și cu aștevoie. Batiușcov căută să se achite de însărcinarea ce primise, călătorind în toate ținuturile Basarabiei spre a studia la fața locului raporturile etnografice. În urma cercetărilor făcute, el ajunse la următoarele concluzii:

“Noi spunem hotărît că nu numai în fundul Basarabiei, unde populația a rămas întregă românească, dar chiar la Chișinău am întîlnit moldoveni, care nu știau un cuvînt rusește. Dacă voim ca populația rusească să nu se romanizeze, dacă voim ca Basarabia să nu ajungă obiectul dorințelor și agitațiunilor românofile, atunci trebuie ca prin mijlocul școlilor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țărani moldoveni să devină ruși.”

Constatîndu-se deci că “populația Basarabiei a rămas întregă românească”, guvernul rus, urmînd sfatul lui Batiușcov, luă măsuri ca “măcar jumătate din țărani români să devină ruși”. Cum însă școala nu putea schimba pe

POPULAȚIA DUPĂ NAȚIONALITATE

Județul	Populația totală	Români	%	Milioai de ruși-rusești	%	Evrei	%	Bulgari și găgăuzi	Numărul persoanelor rusești
Khotin	307.000	89.000	29	161.000	52,2	34.000	17,64	—	1.16%
Berlești	219.000	156.000	70	28.000	13	31.000	14,19	—	2,8%
Bălți	212.000	134.000	72,6	27.000	12,9	17.000	12,9	—	2,2%
Orhei	213.000	176.000	82,5	10.000	4,75	26.000	12,23	—	0,9%
Chișinău	280.000	198.000	71	19.000	5	33.000	19	—	3%
Tighina	195.000	103.000	52,8	32.000	16,36	16.000	8,44	18,4%	4%
Costești	265.000	106.000	40	48.000	18	11.000	4	20%	18%
Izmail	244.000	109.000	44,5	39.000	21,9	11.000	4,5	11	18,2%
La un loc	1.935.000	1.092.000	56	375.000	18,9	239.000	11,7	—	13,4%

moldoveni în ruși așa de repede cum dorea Petrogradul, s-a recurs la un alt mijloc mai simplu și mai ușor de aplicat, la mijlocul falsificării și denaturării statisticii oficiale un mijloc aplicat cu atîta perfidie de maghiari în Ardeal și de austrieci în Bucovina față de populația autohtonă românească, care din an în an scădea la număr în loc să sporească, aceasta, firește, numai în condicile oficiale.

În 1897 s-a făcut o nouă numărare a populației și cu acel prilej s-au găsit în Basarabia 1.935.412 de suflete. În măsura însă în care populația sporea, scădea numărul moldovenilor în mod vertiginos. De unde la 1856 ei dădeau 74% din întreaga populație, la 1897 procentul lor apare scăzut la 56%! Se vede deci foarte lămurit că avem înaintea noastră date statistice false și plăsmuite după rețeta lui Batiușcov. Felul repartizării populației pe județe și naționalități, îl învederează tabloul de pe pagina 304, alcătuit de N. Dumovo.

De la 1897 populația Basarabiei a sporit neconținut pe calea naturală a nașterilor și prin imigrări continue de dincolo de Nistru. Un nou recensămînt oficial nu s-a mai făcut însă de atunci încoace. Statisticile ce s-au făcut în 1912, cu ocazia aniversării de 100 de ani de la anexarea Basarabiei, arată o populație de 2.496.054 suflete, dintre care 1.273.251 bărbați și 1.225.803 femei. Statisticile rusești se feriră însă de a arăta numărul moldovenilor indigeni. Însuși fostul ministru al țarului, Casso, observă în scrierea sa *Rusia la Dunăre*, că Anuarul Rusiei, care este editat de comitetul statistic central al Ministerului de Interne din Petrograd, numărînd naționalitățile ce locuiesc în Basarabia "nu face mențiune de moldoveni, cu toate că ei constituie mai bine de jumătate din populația totală a Basarabiei". Scrierile jubiliare de la 1912 reduc numărul moldovenilor la 48%, ceea ce nu corespunde adevărului. Inexactitatea acestor date a fost combătută de P. Dicescu, ce era membru în consiliul imperial din Petrograd, într-un raport către Ministerul Instrucțiunii Publice, susținînd cu multă dreptate că numărul moldovenilor în Basarabia este cu mult mai mare, formînd peste 75% din întreaga populație. După constatările mai noi, populația Basarabiei atingea la 1918

cifra de 2.725.000 de oameni, care se repartizau după naționalitate în următorul mod:

Naționalitate	Români	Ruși	Bulgari și găgăuzi	Nemți	Evrei	Greci, armeni și alții	La un loc
Nr. populației	1.810.000	330.000	210.000	75.000	270.000	30.000	2.725.000
%	66,5	12	7,7	2,7	9,8	1,3	100

Populația aceasta trăiește în 12 orașe și 2576 sate și cătune. Desimea populației este de 64 de suflete pe kilometru pătrat. Dintr-o mie de oameni 721 sînt țărani cultivatori de pămînt și 230 tîrgoveți, ce se îndeletnicesc cu industrie, comerț și profesii libere. Știutori de carte sînt numai 20%. Numărul bărbaților întrece pe cel al femeilor la țară; la orașe sînt mai multe femei decît bărbați.

Din constatările de mai sus se desprinde un fapt îmbucurător și anume că Basarabia, în ciuda tuturor încercărilor vrăjmașe, a rămas ceea ce fusese din vechime, o țară românească. Cercetările istorice confirmă în toate afirmația unui fruntaș moldovean din Sfatul Țării din Chișinău, că în Basarabia numai românii sînt băștinași, cîtă vreme concetățenii lor de alte limbi sînt oaspeți mai mult sau mai puțin bineveniți.

CAPITOLUL IV

Împroprietărirea țăranilor în Basarabia

1. Teama țăranilor de robia muscălească - 2. Tocmelile agricole sub ruși și "contractul normal" - 3. Ucazul de împroprietărire din 1861 - 4. Legea agrară din 1919

1. Teama țăranilor de robia muscălească

Am arătat mai sus că dezrobirea țăranilor din Moldova s-a făcut sub domnia lui Constantin-Vodă Mavrocordat, cu multă vreme mai înainte ca în țările vecine. Atunci țărani moldoveni redobândiră libertatea de a se muta de pe o moșie pe alta, după bunul lor plac. Tot atunci s-a fixat claca cu 12 zile pe an. Rușii găsiră în Basarabia două categorii de cultivatori de pământ, și anume: săteni cu pământ propriu, care se numeau și *răzeși*, și țărani fără pământ propriu, așezați pe moșiile boierești, mânăstirești și ale haznalei rusești. După vechiul obicei moldovenesc, țărani primeau de la proprietar 3-10 fălci de pământ de fiecare cap de familie pentru hrana lor, plătind o anumită sumă de bani în numerar și mai dând încă și dijmă pînă la 4 zecimi din toate produsele acelei porțiuni de pământ. Deosebit de aceasta țăranul mai era dator să muncească boierului sau mânăstirii 12 zile pe an, să-i ajute la gospodărie și să-i trimită rîndași la curte. Țărani păzeau pădurile proprietarilor, avînd însă dreptul de a ridica uscăturile dintr-însele. Ei trebuiau să întrețină în bună stare drumurile, stăvilarele, ș.a. De altfel ei erau liberi de a se muta de pe o moșie pe alta, după ce-și îndeplineau toate îndatoririle lor față de vechiul proprietar. Acesta era regimul sub care trăiau țărani în Basarabia la 1812.

Pe vremea aceea însă țărani din Rusia trăiau în condiții cu mult mai grele și mai apăsătoare. Acolo dănuia încă

robia țăranilor. Boierul rus era stăpînul absolut al țăranului; el îl putea folosi la orice muncă, cînd voia și cît voia. El îl putea vinde ca pe vitele necuvîntătoare sau da zestre urmașilor săi. Țăranul din Polonia făcea 100-150 de zile clacă pe an, iar femeia și fetele lucrau fără nici o socoteală la curtea boierească. Pretutindeni el era "glebae adscriptus" sau "*lipit pămîntului*", cum se zicea pe moldovenește.

Țărani noștri basarabeni cunoșteau împrejurările acestea foarte bine, auzindu-le cu groază din gura miilor de fugari care veneau, săracii, să se aciuiască în Moldova. De aceea basarabeni se îngroziră, aflînd că țara lor fusese alipită la Rusia cu toată pravoslavnicia ei. Ei se temeau, și pe drept cuvînt, că sub noua oblăduire rusească vor cădea și ei în starea de neagră robie, în care vegetau "*mujicii*" ruși. De teama aceasta ei fugeau cu miile dincoace de Prut, în Moldova liberă, unde se puteau bucura de vechiul obicei al pămîntului.

În februarie 1816 țărani din Răchitna, un sat așezat pe pîrîul cu același nume care despărțea ținutul Hotinului de ținutul Cernăuților, se rugară "cu lacrimi" către țarul rusesc, noul lor stăpîn să fie lăsați în "*obiceiurile lor cele moldovenești*", pe care le-au apucat de la bătrînii lor, și să vină în floare precum au fost, ca să slăvească numele împăratului și ei și urmașii lor, și să petreacă totdeauna sub "*dregătorii Moldovii, pămînteni de-ai lor*", precum erau deprinși și se "înțelegeau în vorbă". Că ei "alte rînduieli" nu pricepeau ci numai cît li se adăugau "necazurile și greutatele".

Din cauza aceasta numărul fugarilor dincoace de Prut sporea mereu. Un raport contemporan spune că "fugarii se tot înmulțeau și ofițerii veneau să-i caute la noi, unul din ei găsindu-și chiar moartea". Un cordon puternic de cazaci se formase de-a lungul Prutului pentru a împiedica fuga populației moldovenești, mînată de teama măsurilor luate de noua stăpînire.

Fuga țăranilor puse pe gînduri pe noii stăpînitori ai Basarabiei, care vedeau cu ochii cum se risipea țara. De aceea rușii nu îndrăzniră să introducă în noua oblastie regimul lor agrar, ci îngrijiră să asigure țăranilor respectarea vechilor obiceiuri pămîntene, de care se bucurau sub blînda oblăduire moldovenească.

În cunoscutul rescript al țarului Alexandru I către

guvernatorul Bahmetiev, prin care se promulgă autonomia provincială a Basarabiei; găsim următorul pasaj privitor la țărani: "Și încă mai cu dinadinsul lucrătorii de pământ să afle într-acest bine începutul spre o desfătăță fericire a soartei lor. Ei sînt obosiți de giugul ce de mult au fost pus asupra lor, prin lăcomie și necunoștință. Acea statornică și tare priveghere a ocîrmuirii trebuie să razime spre a fi și slobozi de un asemenea cumplit rău".

În "așezămîntul" promulgat atunci se prevede că "țărani sau sătenii pe temeiul de mai înainte își vor păzi dreptățile a nu afirma persoana lor de la stăpînitorii pămîntului pe care se află ei locuind. Averea lor să fie apărută de tot felul de ocolîșuri sub priveghierea ocîrmuirii oblastiei. Toți de obște locuitorii țărani ce se află locuind pe drepte moșiile lor, sau pe a haznalei sau pe moșiile altor stăpîni, vor fi îndatoriți a plăti la hazne bir și a răspunde havalele pămîntești, acele care se vor așeza după de obște împărțire în oblastie, precum pentru cheltuielile oștirilor acele după legiuiri hotărîte, pentru ținerea cailor, poștei și a stanțiilor de poștă, așijderea și pentru ținerea drumurilor celor publice. Pentru cîștigurile cu care se folosesc țărani pe pămîntul haznalei, vor plăti la hazna *adetiul* bănesc după tocmeala ce osebit se va încheia cu dînșii, cînd se vor face tîrguirile publicarisite pentru toate *condeiele* de răsumaturi a haznalei, ce se dau în năimeală, la care va trebui a se lua singur temei obiceiul de mai înainte ce cuprinde: a) *plata de fiecare familie în bani cîte un galben, iar de burlac cîte giumătate galben; b) darea dijmei sau a zecea parte din pîne în greutate, așijderea și din fînul ce vor face și vor aduna ei; c) plata goștinei pe oi; d) plata deseatinei pe stupi și rîmături; e) plata vădrăritului, dijma sau a zecea parte din vinul ce vor face din vii și din poamele ce vor strînge din livezi; f) plata pogonăritului pe sămănăturile de tutun.*"

2. Tocmelile agricole sub ruși și "contractul normal"

Țărani de pe moșiile particulare aveau să dea haznalei goștina, deseatina, vădrăritul și pogonăritul. Iar pentru folosirea pămîntului, ei erau datori a împlini lucrul și îndatoririle în folosul stăpînitorilor acelor moșii după cuprinsul așezămîntului Moldovei. În condițiile acestea țărani

începură a prinde încredere față de noua stăpînire și a se reîntoarce pe la vetrele lor părăsite din Basarabia.

Cum însă se găseau unii boieri, dar mai ales arendași, care nu se sfiau de a nedreptăți și obișdui pe țărani la tot pasul, cerîndu-le mai multe zile de clacă, luîndu-le și dijmă mai mare de cum scria la pravilă, dînd astfel țăranilor anză la nemulțumiri și emigrări, ocîrmuirea rusească se văzu nevoită de a sili pe proprietari la respectarea dispozițiilor legale privitoare la tocmelele agricole. Prin ucazul din 24 ianuarie 1834 proprietarii de moșii fură siliți a încheia, de bună voie, cu țărani de pe moșiile lor *tocmeli agricole*, prin care să se statornicească drepturile și datoriile țăranilor față de proprietari, dar și ale proprietarilor față de țărani. Dar cu toate acestea se găseau mulți țărani care nu-și puteau apăra totdeauna cu succes drepturile lor și rămîneau păgubiți și înșelați de proprietari și arendași. Pentru a înlătura acest neajuns, stăpînirea însăși întocmi un "*contract normal*", pe care-l tipări și în românește și îl împărți la săteni, pentru ca să se folosească de el la încheierea tocmelelor agricole cu proprietarii (martie 1846).

"Oricun - zice Z. Arbore, un bun cunoscător al Basarabiei - rămîne netăgăduit acum, după toate actele ce se păstrează de pe acele timpuri în arhiva de la Chișinău, că guvernul rusc, contrar obiceiului său de a robi pe țărani, dăruind sate întregi cu pămînt și locuitori cinovnicilor și generalilor săi, n-a voit a face același lucru tocmai la hotarele imperiului și a lăsat slobodă țărănimea română din Basarabia. Cauza acestei dispoziții a fost îngrijorarea de a nu pierde această populațiune muncitoare, care ar fi fugit cu mic cu mare dacă în Basarabia s-ar fi introdus robia muscălească".

3. Ucazul de împrorietărire din 1861

În condițiile acestea viețuiau țărani basarabeni pînă la 8 februarie 1861, cînd apăru ucazul de dezrobire și împrorietărire a clăcașilor, ucaz ce izvorî din mărînimia țarului Alexandru al II-lea. În Bucovina și Transilvania actul acesta se produsese încă la 1848, iar în România pe timpul lui Cuza-Vodă. Pentru a ne putea da seama de însemnătatea acestui act pentru țărănime, act care apăru și

în limba moldovenească, ajunge să ne reamintim că afară de răzeși, care aveau pământul lor propriu, marea mulțime a țăranilor n-avea nici o palmă de pământ, ci se hrănea în condițiile cunoscute pe pământul boieresc sau mînăstiresc. Pentru a pune capăt mizeriei acestui proletariat agricol, veni ucazul țarului care hotărî ca țăranilor să li se facă parte din pământul boieresc și mînăstiresc, muncit de dinșii de veacuri în sudoarea feței lor, firește, în schimbul unei drepte despăgubiri pentru proprietari. Dispozițiile acestea loveau însă adînc în interesele materiale ale boierimii, care era deprinsă să exploateze munca clăcașilor și mizeria lor. Boierii basarabeni se ridicară împotriva acestor măsuri de dreptate socială și de umanitate. Pentru a zădărnici reforma, ei trimiseră o delegație la Petrograd, în frunte cu Constantin Moruzi și Nicolae Cantacuzino, pentru a stărui pe lîngă țar ca ucazul de împrumietărire să nu fie aplicat în Basarabia, fiindcă acolo dezrobirea țăranilor s-ar fi desăvîrșit încă pe timpul Moldovei. Este adevărat că dezrobirea vecinilor se făcuse încă în vremea Moldovei, dar ucazul țarului nu prevedea numai dezrobirea, ci și împrumietărire țăranilor, și tocmai această dispozițiune căutau boierii să o înconjure și să o zădărnicească. Dar nu izbutiră cu planurile lor egoiste și meschine, fiindcă hotărîrea țarului de a face dreptate celor mulți era fermă. Prin protestele lor, ei reușiră doar să amîne aplicarea reformei pînă la 1869, cînd ea s-a înfăptuit și în Basarabia.

Ba mai mult chiar! Împrumietărire clăcașilor basarabeni s-a făcut într-o măsură cu mult mai largă și mai priincioasă pentru ei ca în celelalte părți ale imperiului rusesc. De unde țăranii din interiorul Rusiei primeau de cap de familie numai cîte o *deseatină* și jumătate de pământ, țăranii basarabeni căpătară de fiecare cap de familie cîte 8-13 1/2 deseatine după calitatea pămîntului. Și cum fertilitatea solului varia de la miazănoapte spre miazăzi - pătura de "*ciomoziom*" adică de pământ negru fiind în regiunile de sus mai groasă, iar în părțile de jos mai subțire - țăranii din ținutul Hotinului primiră cîte 8 1/2 deseatine, cei din Soroca 8 - 9 1/2, din Orhei 8, din Bălți 9 1/2, din Chișinău 8 - 9 1/2, din Tighina 10 1/2 - 11 1/2, din Cetatea Albă 13 1/2 deseatine. Ținutul Ismailului făcea atunci parte din România și pentru aceea acolo împrumietărire țăranilor se făcuse după legea pentru reglarea proprietății rurale a lui

Cuza-Vodă din 14 august 1864. Deseatina rusească măsoară 60 de prăjini sau 3/4 de fălci.

Ucazul de împrumietărire dispune ca "*pămîntul, fie arabil, fie pășune sau islaz pe care țăranii îl țineau în arendă de la proprietari și a cărui întindere nu întrece 13 deseatine și 1.768 stînjeni pătrați de cap de familie, devine de drept lotul de împrumietărire al țăranilor*". "Pămîntul de împrumietărire - hotărăște mai departe ucazul de la 1861 - rămîne sub denumirea de "*pămîntul obștesc*", pentru care țăranii vor plăti convenita despăgubire. Acest pămînt rămîne proprietatea "obștei satești". El nu va putea deveni în nici un caz proprietate particulară, nici total, nici în parte, ci va forma un pămînt inalienabil al țăranilor, menit a sluji pentru hrana tagmei țărănești". Din dispozițiile acestea se vede clar tendința de a introduce și în Basarabia tipul de proprietate agrară ce era obișnuit în Rusia.

Loturile din pămîntul obștii satești, fie din siliștea satului, fie la cîmp, rămînea moștenire inalienabilă a membrilor familiei țărănești. Cînd lotul trecea în stăpînirea moștenitorilor, el putea fi parcelat, însă sub condiția *de a nu fi mai mic de 1/4 din întregul lotului primit la împrumietărire*. În cursul vremii s-a produs de fapt fărîmițarea totală a loturilor. În județul Hotinului, bunăoară, se găseau foarte mulți țărani, care nu aveau decît 2 deseatine de pămînt.

După cercetările din urmă trăiau în Basarabia peste 100.000 țărani care stăpîneau cel mult 1 ha de pămînt. Alte 200.000 de familii posedau media de 3,5 ha și numai 150.000 de familii care stăpîneau peste 8 ha de pămînt. Loturile țăranilor fără moștenitori treceau după lege asupra obștii satești. Legea îngăduia țăranului de a-și vinde lotul sau a-l trece altui țaran din aceeași obște satească cu dînsul. Pe calea aceasta unii țărani mai cuprinși au adus în stăpînirea lor mai multe loturi, devenind astfel țărani fruntași, pe cînd alții ajungeau din nou clăcași la ei. Dacă însă un țaran părăsea obștea satească și se făcea tîrgoveț, atunci el pierdea lotul, care trecea asupra altui satean.

Loturile se plăteau fie în muncă, fie în bani gheață. Plata în muncă se făcea după dispozițiile "contractului normal", cu deosebire numai că dijma rămînea desființată. Plata în bani se făcea prin bună învoială între părți. Dacă nu se putea ajunge la aceasta prin bună înțelegere, atunci darea se fixa

cu 1,20 - 2,50 ruble pe an de fiecare lot țărănesc. Termenul de răscumpărare era de 20 de ani. Plata se făcea la Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru.

Legea de împrumut basarabeană de la 1861 are incontestabil multe părți bune. Ea este cu mult superioară legii similare din Bucovina din 1848, unde țăranii primiră pământ mai puțin, dar în proprietate individuală, cu dreptul de a dispune de el fără nici o restricție. Împrejurarea aceasta constituia un mare defect al legii, fiindcă loturile s-au pulverizat pînă la cîteva prăjini și s-au înstrăinat.

Dar ca și în Bucovina, tot așa și în Basarabia țăranul împrumutat a suferit foarte mult din pricina lipsei de capital. În nevoia lor țăranii începură să se împrumute la arendași și cîrciumari, care îi exploatau în mod neomenos, cerînd dobînzile în natură ca ouă, brînză, păsări, miere, ceară, lînă etc. care se urcau pînă la 200%. Cîrciumarii ajunseră astfel o adevărată pacoste pe capul țăranului cu rachiul lor infect și cu camelele insuportabile.

Împuținîndu-se pămîntul prin colonizare, țăranilor moldoveni nu le mai rămăsese loc de ajuns pentru a se putea hrăni în țara lor roditoare și de aceea în 1908 peste 855 de țărani moldoveni emigrară în Siberia pentru a se coloniza acolo, unde trăiesc pînă azi.

La aceste nevoi care rodeau fără milă pînă la măduvă, se mai asociau apăsările dărilor și necunoașterea legii și a limbii în care se dădeau poruncile. "Țăranul român - observă Zasciuk - plătește aproape totdeauna de 5 ori mai mult decît este dator să plătească". Dar cu toate nevoile și greutățile care apăsau greu asupra spetelor sale, el și-a păstrat moșia, limba și legea și sub vitrega stăpînire străină. El a rămas ceea ce fusese, de altfel, și în trecut, rădăcina trainică a neamului nostru în Basarabia.

La stăruința lui *Stolipin*, apărî în septembrie 1906 un ucuz împărătesc prin care se făcu o largă împrumutare a țăranilor, de care însă țăranii basarabeni n-au putut profita mult. Important însă și pentru ei fusese ucuzul din octombrie 1906 prin care se abrogară restricțiile privitoare la țăranii, recunoscîndu-li-se și lor dreptul de a se dedica și altor ocupații afară de plugărie. Prin ucuzul din 9 noiembrie al aceluiași an s-a îngăduit țăranilor a ieși din "mir", adică din indiviziunea obștii sătosești și de a poseda pămîntul, mult, puțin cît îl aveau, în proprietate individuală, ceea ce fusese

una dintre cele mai mari și mai radicale reforme din Rusia țaristă.

4. Legea agrară din 1919

Suprafețele cultivabile din Basarabia cuprindeau 3.835.000 de deseatine, din care țăranii dețineau pînă la începutul războiului mondial numai 1.864.000 deseatine, adică 48%; iar restul se găsea în proprietatea statului, a boierilor și a așezămintelor bisericesti. Statul și așezămintele bisericesti posedau 315.000 de deseatine, adică 8%, iar proprietatea particulară 1.656.000 de deseatine, ceea ce face 44%, care se găseau în stăpînirea a 1.741 de mari proprietari. Disproporția aceasta între marea și mica proprietate, care în celelalte gubernii rusești era și mai pronunțată, a fost, fără îndoială, una din cauzele esențiale pentru izbucnirea marii revoluții rusești, care prinse în vîrtejul ei, din fericire numai vremelnice, și Basarabia. Îndată ce se declară revoluția rusească, încă în martie 1917, apărî un ucuz al guvernului rusesc prin care pămînturile cultivabile ale statului, ale așezămintelor bisericesti și ale marii și mijlociei proprietăți trecură în seama așa numitelor "comitete agrare sau pămîntești" pentru a fi împărțite între muncitorii de pămînt.

În *congresul țărănesc* din 1 și 2 octombrie 1917 și *congresul ostășesc* din 20 octombrie 1917, s-a hotărît înființarea "Sfatului Țării", suprema autoritate legislativă și administrativă a Basarabiei. Cea dintîi grijă a acestei corporații a fost să instituie o "comisie agrară" compusă din deputați desemnați de "Sfatul Țării" și din specialiști în chestiuni agrare pentru a pregăti un proiect de lege pentru împărțirea pămîntului la țăranii.

Lucrările "comisiei agrare" basarabene au durat un an de zile. În noiembrie 1918 proiectul reformei era gata și fu votat în ședința "Sfatului Țării" din 27 noiembrie 1918 și promulgat prin decretul regal din 22 decembrie 1918. Pentru a primi însă deplină putere de lege, el fu supus spre ratificare primului parlament al României întregite. Ratificarea aceasta s-a făcut de ambele corpuri legiuitoare și s-a promulgat în martie 1919.

Prin noua lege de împrumutare se luă din

proprietatea statului și a așezămintelor bisericești 230.000 ha, iar din proprietatea particulară 900.000 ha, deci la un loc 1.130.000 ha pământ cultivabil, pentru a fi repartizat între țărani în schimbul unei drepte despăgubiri. Din pământul acesta s-a alcătuit "*fondul imobiliar basarabean al Statului*", pentru a fi parcelat apoi în loturi țărănești. Loturile sînt de trei feluri: loturi întregi de 6 - 8 hectare, loturi de completare și loturi de colonizare de 8 - 10 hectare. Loturile trec în proprietatea individuală a țaranului împărțit cu ele. Pentru pregătirea și conducerea lucrărilor de expropriere și împrumietărire se înființă o instituție specială de stat cu numele de "*Casa Noastră*".

Evaluarea pămîntului expropriat se face după condițiile care au existat înainte de 1914. Prețul se stabilește după cost pentru clădiri și inventar și după capitalizarea venitului curat și a prețului normal de arendă pentru pămînturile cultivabile și embaticuri. Ca preț normal de arendă se consideră media prețurilor de arendă pe termen scurt, obținute direct de proprietar în ultimii 9 ani, iar pentru embaticuri plata embaticară anuală.

Pentru a evita pentru viitor acumularea de pămînturi într-o singură mînă și crearea de mare proprietate, se luă o dispoziție în lege, ca întinderea de pămînt care poate fi acumulată pe viitor în mîinile unei persoane să nu poată trece peste o sută de hectare. La acest minim de proprietate fu redusă și marea proprietate de odinioară din Basarabia. S-a reținut pămînt suficient pentru școlile de agricultură, viticultură și zootehnie, pentru gospodăriile model și pentru gospodăriile de semințe.

Prin noua lege agrară din 1919 sporește proprietatea mică și mijlocie țărănească la 3 milioane ha, iar marea proprietate se reduce la 230.000 de ha de pămînt cultivabil. De unde, deci, înainte de 1915, raportul între marea și mica proprietate era de 52%: 48%, după aplicarea noii reforme acest raport se modifică foarte mult în favoarea țaranilor, care dețin acum 80% din întreaga suprafață cultivabilă a Basarabiei, pe cînd în seama marilor proprietari a rămas numai 6%, iar restul cade asupra instituțiilor publice.

Reforma aceasta agrară este fără îndoială una din cele mai mari opere de dreptate socială și națională totodată, fiindcă pămînturile trecură din mîinile cîtorva mari proprietari străini și mînăstiri închinăte, în stăpînirea

veșnică a țaranului român, talpa țării, apărătorul patriei în zile grele, păstrătorul limbii și tradițiilor strămoșești.

În condițiile create prin noua reformă agrară, Basarabia, pe care încă la 1799 rușii o numeau "țara făgăduinței", iar țarul Alexandru I, "țară de aur", merge cu pași repezi spre înflorirea economică. Pămîntul ei negru este peste măsură de mănos și produce tot felul de cereale ca: grîu, secară, orz, ovăz, porumb, păstăioase care întrec cu mult consumul intern. Pe lîngă cultura cerealelor, înfloresc viticultura și cultura tutunului, sericicultura, apicultura, piscicultura și prășila vitelor, oilor și cailor.

În timpul din urmă și industria a luat în Basarabia un oarecare avînt. Consolidarea internă și îmbunătățirea căilor de comunicație va face din această parte a României mari un adevărat rai pămîntesc. Desfăcerea produselor se face prin *cooperative*, care în Basarabia au o dezvoltare foarte mare.

CAPITOLUL V

Viața bisericească sub ruși

1. Mitropolitul Gavriil Bănulescu și începuturile organizației bisericești în Basarabia - 2. Așezămintele de cultură bisericească - 3. Dimitrie Sulima, continuatorul operei lui Gavriil, și urmașii săi Irinarh și Antonie - 4. Începutul rusificării sub arhiepiscopul Pavel și urmașii săi Serghie, Isachie și Neofit - 5. Episcopul Iacob și cărțile moldovenești ale "Frăției Nașterii Domnului" - 6. Episcopul Vladimir și apariția "Luminătorului" - 7. Oprimarea curentului moldovenesc sub Serafim și răspîndirea "Inochentismului" - 8. Mînăstirile din Basarabia - 9. Moșiile mînăstirilor închinat și Noul Neamț

1. Mitropolitul Gavriil Bănulescu și începuturile organizației bisericești în Basarabia

Pe vremea răpirii Basarabiei, județele Bălți și Orhei ațîrnau în cele bisericești de mitropolia Iașilor; iar județele Greceni, Codru, Hotărniceni, Lăpușna și Soroca de episcopia Hușilor. Creștinii din Bugeac și din raialele turcești din sudul Basarabiei stăteau sub oblăduirea mitropoliei Proilaviei, iar raiaua Hotinului își avea episcopul său propriu. Cînd la 1808 rușii cuceriră raialele turcești de la Nistru și de la Dunăre, ei ridicară în scaunul vechii episcopii a Cetății Albe pe arhierul rus Dimitrie Sulima. Pe timpul ocupației rusești, Sfîntul Sinod din Petrograd numi "Exarh al Moldovei, Valachiei și Basarabiei" pe mitropolitul *Gavriil Bănulescu*, care păstori țările române pînă la 1812, cînd se retrase cu oștirile rusești peste Prut. Acest mare și erudit arhipăstor al bisericii basarabene cobora dintr-o veche familie moldovenească din

Cîmpulungul Bucovinei, de unde familia sa trecu în Ardeal și se așeză acolo, precum arată o mărturie "a oamenilor buni și bătrîni" din tîrgul Cîmpulungului în 1800, zicînd că "au ieșit și de la noi o samă din Bănulești și din Erhănești la țara Ardealului".

În 1778 Gavriil era profesor de latină la Iași. În 1779 se călugări la Constantinopol, în 1781 era predicator la mitropolia din Iași. În anul următor plecă în Rusia și ajunse profesor de filozofie la Poltava. În 1789 se întoarse în Moldova și deveni episcop al Cetății Albe, reînființate chiar atunci de ruși, care ocupaseră din nou Principatele. După așezarea păcii de la Iași (1792) Gavriil Bănulescu se retrase în Rusia, unde deveni mitropolit al Chersonului și Crimeei. În 1799 ajunse mitropolit al Kievului și Haliciului, iar în 1801 membru al Sf. Sinod din Petrograd. După patru ani de arhipăstorie se îmbolnăvi, părăsi Kievul și se așeză la Odessa și Dubăsari, unde rămase pînă la 1806, cînd, începînd războiul ruso-turc, oștirile rusești ocupară din nou Principatele, iar el fu chemat la conducerea bisericii române.

Curtea rusească ținea foarte mult la mitropolitul Gavriil, dovadă sînt decorațiile cu ordinele cele mai înalte și clobucul sau camelauca albă cu crucea de briliante, cu care fusese distins de însăși împărăteasa Ecaterina. Este de remarcat că arhierii ruși poartă camelaucă *albă*.

După pacea de la București, mitropolitul Gavriil fu însărcinat cu organizarea și arhipăstoria arhidiecezei Basarabiei. În raportul său către Sf. Sinod, al cărui membru era, mitropolitul Gavriil arată că în Basarabia fusese o eparhie a Hotinului și propuse ca în locul aceleia să se înființeze o eparhie nouă care să cuprindă întreaga Basarabie. Pentru întreținerea noii eparhii el ceru cîștiul cîtorva mînăstiri basarabene și dările de la cler și taxele pentru actele de căsătorie. Propunerile sale găsiră aprobarea Sfîntului Sinod. În 21 august 1813 apără ucuzul țarului Alexandru I prin care se înființă noua "*Arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului*" care cuprindea Basarabia, precum și întreaga gubernie a Chersonului cu orașele Odessa, Tiraspol, Ananiev și Elisabetgrad, vechea Ucraină a Hanului, peste care se extindea mai înainte jurisdicția bisericească a mitropolitului Proilaviei.

Ținuturile de dincolo de Nistru fuseseră încorporate noi

arhidieceze moldovenești a Basarabiei, fiindcă după o mărturie contemporană regiunea dintre Bug și Nistru cu orașele Odessa, Tiraspol, Ananiev și Elisabetgrad erau locuite de *români, greci, bulgari și alte națiuni diferite, iar ruși foarte puțini*. Țarul dispuse prin ucazul său ca în noua arhidieceză să se aplice "obiceiurile locale, fiindcă s-a îngăduit poporului Basarabiei păstrarea vechilor sale drepturi moldovenești". Pentru întreținerea ei țarul închină noii mitropolii vechea mănăstire *Chipriana* și schitul *Condrița* cu toate averile și veniturile lor. Prin aceasta mitropolia primi o bază reală pentru existența ei.

Vestea despre instalarea mitropolitului Gavriil la Chișinău făcuse o impresie penibilă în Iași. "Boierii - zice un martor ocular - sînt cu atîta mai nemulțumiți, cu cît trag de aici încheierea că Basarabia e pierdută de acum pentru totdeauna pentru Moldova, și puțina nădejde a unei reîntoarceri a pierit".

Mitropolitul Gavriil creă în octombrie 1812 o "*dicasterie duhovnicească*", dar păstră încă vechea împărțire a arhidiecezei sale în protopopii, care erau nouă la număr și anume: Hotin, Soroca, Fălești, Orhei, Lăpușna, Hotărniceni, Codru și Basarabia de jos. Protopopii aveau să controleze și să supravegheze bisericile și pe preoții din protopresviteriatele lor. Acestea aveau la un loc 712 biserici. Cea mai veche biserică de piatră în Chișinău era biserica Mazarachi, care s-a păstrat pînă azi din vremurile Moldovei.

2. Așezămintele de cultură bisericească

Pentru educația tinerilor clerici, mitropolitul Gavriil înființă în Chișinău un "*Seminar duhovnicesc*", care s-a deschis la 31 ianuarie 1813. La acest seminar se învăța: gramatica, retorica, logica, filozofia, istoria, geografia, matematica, pedagogia și teologia dogmatică precum și limba elină, rusă și română, iar facultativ franceza și germana. La început se primeau și tineri care nu erau ținuți să devină cu orice preț clerici. După înființarea liceului din Chișinău însă, în seminar se primeau numai viitori clerici. Pînă la 1837, cînd se despărțiră ținuturile de dincolo de Nistru de eparhia Chișinăului, seminarul era frecventat și de

elevi de dincolo de Nistru. Materiile se predau toate în limba moldovenească și numai mai tîrziu limba română fu înlocuită cu cea rusă. Seminarul acesta funcționează pînă azi în Chișinău. Cursurile durează 6 ani.

Pentru a pregăti candidații pentru seminar s-a creștat chiar în 1823 în Chișinău "*Scoala duhovnicească*", care primea elevi după terminarea cursului primar. Frecvența a rămas pînă azi de 4 ani, iar materiile se predau în măsura cursului inferior de liceu. Mai apoi s-au mai deschis încă alte două școli duhovnicești, una la Ismail și alta la Ediniți în ținutul Hotinului (1869), astfel că în prezent funcționează trei școli duhovnicești care pregătesc pe cei ce doresc să intre în Seminarul teologic din Chișinău.

La stăruința mitropolitului Gavriil s-au luat în "așezămîntul" de la 1818 următoarele dispoziții favorabile privitoare la partea duhovnicească. "Dreptățile și pronomiile părții duhovnicești atrăgătoare de aceea în public mărturisire a credințelor se vor păzi întru deplina lor știre și slobozenie. Partea duhovnicească a *legii stăpînitoare* a greco-răsăritului se vor folosi cu toate acele privilegii și venituri, dobînzile după hrisoavele moldovenești și apoi de la înaltele ucazuri împărătești după unirea cu Rusia".

După dispozițiile acestui "așezămînt" preoțimea forma o tagmă specială, "*duhovenstvo*", cu drepturile și privilegiile ei deosebite de tagma boierească sau de clasa țăranilor și a tîrgoveților.

Preoțimea nu primea leafă de la stat, ci trăia din ofrandele credincioșilor și din rodul pămîntului bisericesc. Fiecare biserică avea 33 fălci de pămînt, oferite ei de către proprietarul satului sau de obștea satească. Enoriașii munceau acest pămînt prin clacă pentru preot. De la stat preotul primea numai o remunerație pentru împărțirea învățămîntului religios în școală.

În septembrie 1813 mitropolitul Gavriil, silindu-se a așeza o tipografie în mitropolia eparhiei sale, ceru Sf. Sinod încuviințarea de a înființa în Chișinău o tipografie moldovenească pentru ca bisericile și schiturile să nu rămînă lipsite de cărți rituale. Și aceasta din pricină că cea mai mare parte a eparhiei basarabene aparținea episcopiei de Huși, care n-avea tipografia sa, iar tipografia eparhiei Iașilor, singura în toată Moldova, nu era în măsură de a înzestra toate bisericile cu cărțile liturgice necesare. Din

pricina aceasta preoții moldoveni erau nevoiți să-și procure cărțile bisericești de care aveau nevoie în provinciile austriece. Apreciind îndreptățirea cererii mitropolitului, Sf. Sinod, prin adresa sa din mai 1814, încuviință ca să se înființeze în Chișinău *tipografia mitropoliei Chișinăului și Hotinului*, ca institut românesc, care funcționează până în prezent. De sub teascurile acestei tipografii au ieșit o serie întregă de cărți rituale, didactice și religioase ca *Catehismul, Molitvelnicul, Psaltirea, Mineul* ș.a. toate traduse din rusește sub îngrijirea mitropolitului. O însemnare contemporană arată că între anii 1815 și 1820 ieșiseră de sub teascurile acestei tipografii nu mai puțin de 19.320 de diverse cărți bisericești în limba românească.

În timpul lui Gavriil s-a zidit mitropolia din Chișinău (1817) și s-a îndrumat zidirea bisericii catedrale Soborul, care s-a terminat abia sub urmașul său Dimitrie (1836). În vremea mitropolitului Gavriil a apărut în românește "Noul Testament" (1817). După moartea lui Gavriil apărură cartea "*Despre datoriile preoților*" și o serie de bucoavne pentru școli. În timpul păstoririi lui Irinarh începu să apară o nouă serie de cărți bisericești ca *Triodul, Evangheliul, Nomocanonul, Antologia, Octoihul* ș.a. Unele din aceste cărți apărură în mai multe ediții, una chiar în a treisprezecea ediție. Această frumoasă activitate cărțurărească încetă îndată ce veni la cîrma bisericii basarabene faimosul arhiepiscop Pavel, precum se va vedea la rîndul său.

Mitropolitul Gavriil a îngrijit, în colaborare cu vicarul său Dimitrie, cu Varlaam Cuză, cu protoiereul Cunițchi și cu o rudă a mitropolitului Iosif Naniescu o traducere a *Bibliei* care a și apărut în 1819 la Petrograd sub auspiciile "Societății Biblice Rosiene".

Mitropolitul Gavriil a fost un mare talent organizatoric și un aprig apărător al cauzei moldovenești în Basarabia. El se găsea în fruntea marilor patrioți care luptară pentru dobîndirea autonomiei Basarabiei și pentru păstrarea și conservarea caracterului ei moldovenesc. De numele lui rămîne legată organizarea arhidiecezei basarabene și înființarea celor mai de seamă așezăminte bisericești în Basarabia: seminarul duhovnicesc, școala duhovnicească; tipografia arhidiecezană și reședința mitropolitană. Moartea sa a fost o zi de jale pentru toată populația basarabeană (30 martie 1821). Osemintele sale odihnesc în gropnița

mînăstirii Chipriana. Inscricția de pe piatra de mormînt rezumă rodnică sa activitate în următoarele frumoase cuvinte: "*Numele lui va trăi între neamuri, înțelepciunea sa o vor recunoaște-o oamenii și lauda lui o va mărturisi-o biserica*".

3. Dimitrie Sulima, continuatorul operei lui Gavriil, și urmașii săi Irinarh și Antonie

Urmașul mitropolitului Gavriil fusese arhierul *Dimitrie Sulima*, de obîrșie rus, dar crescut în tradițiile bisericii moldovenești. Hirotonia și-o primise în Iași și petrecuse mai multă vreme la Dubăsari, unde ajută probabil pe protopopul Mihail Strilbițchi la lucrările sale tipografice. Acolo trebuie să fi făcut cunoștința mitropolitului Gavriil, al cărui prieten și colaborator devenise în Basarabia. În iulie 1811 ajunse arhierul cu titlul "*al Benderului și Akkermanului*", adică al Tighinei și Cetății Albe. Iar în iunie 1821 el deveni urmașul lui Gavriil în scaunul arhiepiscopiei Hotinului și Chișinăului.

Noul arhipăstor al Basarabiei, deși rus de felul său, n-a încercat să despoaie biserica basarabeană de străvechiul ei caracter moldovenesc și nici nu s-a abătut de la calea bătorită de marele său înaintaș. El a încurajat și sprijinit cărțurăria moldovenească prin bucoavnele, catehismele și învățăturile sale, precum și prin numeroasele cărți rituale, care au ieșit în timpul său de sub teascurile tiparului arhidiecezane din Chișinău. Îmbogățind și răspîndind cultura românească, el a căutat, precum s-a spus așa de nimerit, să apropie și să împace pe români cu rușii, cu care românii în vechime nu fuseseră învrăjbiți ca bunăoară cu polonezii, ci numai mai tîrziu s-au iscat neînțelegeri și vrajbă între ei, din pricina stoarcerilor și asupririlor, pe care moldovenii avură a le îndura din partea oștirilor țariste, care inundau țările române de cîte ori purtau război cu turcii.

În timpul arhieriei sale a propășit și consolidarea eparhiei basarabene. La stăruința sa, *dicasteria duhovnicească* din Chișinău fu transformată într-un *consistoriu bisericesc* (1835), cu atribuții administrative, judecătorești și de control. Acest control se referea îndeosebi la actele stării civile, fiindcă în Basarabia, ca și în Bucovina preoții

îndeplineau și funcția de ofițeri ai stării civile. El desființă vechile protopopiate moldovenești pentru a împărți eparhia, după cele 8 ținuturi, în 8 "protoierii" sau decanate, cu câte un "blagocin" sau protopop în frunte. Pentru aceștia scrise arhiepiscopul Dimitrie cunoscutele sale "Instrucțiuni pentru blagocini", prin care li se arată drepturile și datoriile lor.

Pe timpul arhipăstoriei sale s-au desfășurat de arhidieceza basarabeană părțile de dincolo de Nistru, spre a fi cuprinse în noua arhidieceză a Odesei și Chersonului (1837). Prin dezlipirea aceasta s-a dat o lovitură simțitoare moldovenilor transnistrieni, care, pierzând legătura bisericească cu conașionalii lor din Basarabia, fură descoperiți de scutul acestora și expuși rusificării forțate prin biserică.

Prin conducerea înțeleaptă a arhidiecezei, prin cazaniile și povețele sale creștinești în limba norodului, prin dragostea sa pentru biserică și pentru turma sa cuvântătoare, prin traduceri și scrieri sale omeletice și rituale, mitropolitul Dimitrie a fost un povățuitor cucernic și înțelept al moldovenilor din Basarabia și ca atare un vrednic urmaș al marelui Gavriil. El muri în 4 august 1844 și fu înmormântat în biserica soborului din Chișinău care fusese terminată în timpul arhipăstoriei sale (1836).

Urmașul lui Dimitrie a fost *Irinarh Popov*, rus de origine, dar om cult și cu vederi largi pe care și le însușise cu ocazia îndelungatelor sale misiuni în Italia și Grecia. Nici el nu opri întrebuințarea limbii moldovenești în biserică, ci dimpotrivă însărcină pe câțiva clerici români ca Teodor Baltagă, Teodor Lascu, Ion Neagu ș. a. cu tălmăcirea mai multor cărți rusești în moldovenește. Pe vremea arhipăstoriei sale apărură în 1858 "*Vestitorul eparhiei Chișinăului și Hotinului*", organul oficial al bisericii basarabene, cu text paralel român și rus. În această formă bilingvă apărură "*Vestitorul*" până la 1871, când textul român fu suprimat, rămânând numai cel rusesc. Pe timpul său s-a retrocedat Moldovei județul Ismail cu 94 de biserici parohiale care fuseseră cuprinse în noua eparhie românească a *Dunării de Jos* cu scaunul episcopal în Ismail. Irinarh petrecea cu predilecție la mănăstirea Hîrjauca unde în ziua de 17 martie 1855 primi vestea despre rînduirea sa ca arhiepiscop al Cameniței.

În locul său arhipăstoria Basarabiei trecu asupra lui *Antonie Șocotov*, care văzînd că controlul unui singur

blagocin pentru un întreg județ nu era suficient, făcu o nouă împărțire administrativă a eparhiei sale. El desființă protoierii de județe și împărți întreaga arhidieceză în 35 de ocoale bisericești "*ocruguri blagocinești*" și așeză în fruntea fiecărui ocol sau decanat câte un protoieru sau blagocin.

După noua organizare administrativă, bisericile, 843 la număr, dintre care 318 de piatră și 525 de lemn, erau împărțite, sub raportul administrativ, în trei categorii după numărul credincioșilor și anume: biserici cu *un cliros* în sate pînă la 57 de familii; cu *doi cliroși* în localități pînă la 150 de familii și în sfîrșit cu *trei cliroși* pe la orașe și țîrguri cu mai mulți preoți și diaconi. Numărul bisericilor cu personal bisericesc complet era redus la 46.

În timpul păstoriei sale s-a respectat încă în biserici limba moldovenească pe lângă cea rusă, folosindu-se încă prin biserici cărțile românești ieșite din tipografia arhidiecezană din Chișinău. "Pînă la 1871 - zice Ștefan Ciobanu - toate actele bisericești, toate izvoadele făcute prin sate erau scrise în românește". Încercarea de a de-naționaliza poporul prin cuvîntul Domnului, o operă osîndită de Dumnezeu și urită de oameni, precum o caracterizează așa de nimerit economul Vasile Pocitan, s-a făcut numai sub urmașul lui Antonie în cîrmuirea sufletească a norodului basarabean.

4. Începutul rusificării sub arhiepiscopul Pavel și urmașii săi Serghie, Isachie și Neofit

Acesta era arhiereul *Pavel Lebedev*, care după moartea lui Antonie fusese rînduit de Sfîntul Sinod din Petrograd întîi episcop și mai apoi arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului, în iunie 1871. În același an, Basarabia încetă de a mai fi o oblastie, adică provincie cu oarecare umbră de autonomie locală, și deveni o "*gubernie*" ca fiecare alta din nesfîrșitul cuprins al împărăției rusești. Sub noul cap bisericesc începu să se accentueze tot mai pronunțat tendința de rusificare a bisericii moldovenești din Basarabia. Mărturisește doar însuși *Batiușcov* că "pînă la 1871, cînd pe scaunul episcopal veni P. S. Pavel, în unele mînăstiri și biserici slujba dumnezeiască se făcea în graiul moldovenesc". P. S. Pavel, îndată ce se urcă pe scaunul

eparhial de la Chișinău, porunci ca în acele biserici și mănăstiri, în care pînă atunci se slujea în limba moldovenească, să se slujească în două limbi, cea rusească și cea moldovenească.

Un alt scriitor rus, *Dumovo*, afirmă, că "toate cărțile sfinte de pe la bisericile moldovenești tipărite cu litere chirilice în limba moldovenească au fost depuse la mitropolia din Chișinău, unde arhiepiscopul Pavel, în timp de 7 ani le-a ars, încălzind cu ele palatul mitropolitan. Acest act de vandalism grosolan și fără pereche, aparține azi domeniului istoriei". Iar pentru ca de sub teascurile tiparniței arhidiecezane să nu mai iasă nici o slovă moldovenească, cucernicul propovăduitor al dragostei creștinești desființă acest vechi așezămînt pentru răspîndirea culturii moldovenești.

Cum însă cărțile la un norod neștiutor de carte ca cel basarabean rămîn mute dacă nu se găsește cine să le tîlmăcească, hiperzelosul arhieru își pusese în gînd să stingă cu desăvîrșire candela aprinsă a creștinismului moldovenesc în Basarabia, surghiunind din eparhie pe clericii moldoveni, care nu înțelegeau să se lepede de limba strămoșească ca Iuda de Hristos. Din ceata acestor martiri ai credinței și convingerilor lor fac parte clericii *Vasile Zubcu, Ioan Untu, Dimitrie Tutunaru, Ion Popovici, Grigore Gallin*, și alții, care au fost mutați spre pedeapsă la Pscov, Luck, Simferopol, Minsk și alte locuri îndepărtate, de unde cuvîntul lor moldovenesc nu mai putea tulbura opera netrebnică de rusificare a arhiepiscopului Pavel. Călugări și preoți octogenari, gîrboviți în slujba altarului dumnezeiesc, propovăduitori ai dragostei și buneii înțelegeri între oameni, erau izgoniți ca niște slugi rele și necredincioase de la altarul Dumnezeului părinților noștri, pentru că nu înțelegeau să-l proslăvească în altă limbă, decît în cea strămoșească, plăcută lui Dumnezeu și îngerilor din cer. O bucurie generală se simți în Basarabia cînd veni vestea despre "rînduirea" lui Pavel în altă parte, căci moldovenii erau sătui ca de hrean de păstorirea sa (iulie 1882).

Urmașul său, *Serghie Lapidevski*, avu mult de lucru pînă ce potoli tulburarea ce se produsese în sufletele moldovenilor pe urma măsurilor nesocotite ale "moldovenofagului" său înaintaș. El îngădui moldovenilor de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor și reînființă chiar și

tipografia arhidiecezană, instalînd-o la mînăstirea Chițcani sau Noul Neamț de lîngă Tighina. În ianuarie 1891 Serghie trecu la mitropolia din Odessa și în locul său veni la Chișinău, după o scurtă arhipăstorie a lui *Isachie Polozenski, Neofit Nevodciov* care păstori 6 ani și muri în Ismail.

5. Episcopul Iacob și cărțile moldovenești ale "Frăției Nașterii Domnului"

În 1898 Sfîntul Sinod rîndui "episcop" al Chișinăului și Hotinului pe *Iacov Piatnicki*. Acesta era un om drept și cu dragoste pentru turma sa cuvîntătoare. Pentru promovarea culturii creștine și a educației morale și religioase a clerului și a norodului, el înființă la Chișinău "*Înfrățirea ortodoxă misionară a Nașterii Domnului*", care între altele avea drept scop să editeze cărțile, broșurele și foi volante de cuprins religios și moral. Curînd însă, el se convinse că populația moldovenească nu putea trage nici un folos din aceste publicații, fiindcă nu cunoștea limba rusă în care erau scrise. De aceea el se adresă Sf. Sinod din Petrograd și-i ceru autorizația de a publica astfel de broșuri și în limba românească. În adresa sa către Sf. Sinod el arată că "*în cele mai multe din satele Basarabiei, populațiunea ortodoxă se compune în mare parte și adeseori chiar exclusiv din moldoveni, care cunosc numai limba moldovenească și cu desăvîrșire nu înțeleg limba slavă bisericească sau pe cea rusească, nici chiar în forma ei vorbitoare. Literatura didactică, morală ori religioasă ce există în limba rusească, sub forma de cărțile, broșuri, foi etc. este cu desăvîrșire inaccesibilă acestei populațiuni. Și doar și moldovenii sînt setoși de învățăminte morale și religioase, de povești creștinești și de mîngîiere prin cetirea sau ascultarea cuvîntului tipărit.*"

Necesitatea unei literaturi care, fiind scrisă în limba moldovenească, ar potoli această sete a moldovenilor este foarte simțită. Ce-i drept, există cîteva publicațiuni de cuprins moral și religios și în limba moldovenească, care publicațiuni se tipăresc peste frontieră în România; dar, mai întîi de toate, limba acestor publicațiuni, diferă întru cîtva de aceea pe care o vorbesc moldovenii basarabeni și apoi

aceste publicațiuni sînt tipărite cu litere latine. Citirea însă cu aceste caractere în cea mai mare parte este inaccesibilă cititorilor basarabeni și în orice caz este anevoioasă.

Astfel stînd lucrurile acum în Basarabia, moldovenii sînt lipsiți de posibilitatea de a-și satisface cerințele lor moral-religioase prin citirea de cărți, broșuri și foi de conținut moral și religios, cu litere chirilice pentru poporul de jos în limba moldovenească. Îndeplinirea acestui lucru ar putea fi lăsată pe seama societății «Înfrățirea ortodoxă misionară a Nașterii Domnului», ce am fost înființat-o eu în Chișinău, care are de scop luminarea moral-religioasă a turmei lui Hristos din Chișinău, în adevărurile credinței bisericii ortodoxe și în spiritul ei, între altele și prin răspîndirea de cărți, broșuri și foi cu conținut moral și religios” (1900). De atunci încoace a apărut o serie întregă de broșuri și cărți religioase moldovenești și pe lângă acestea ediția operei monumentale: *Viețile Sfinților*.

Propunerea episcopului Iacov primi în octombrie 1900 aprobarea Sfîntului Sinod din Petrograd, care îngădui ca numita societate din Chișinău să editeze broșuri de cuprins religios și moral “în limba moldovenească cu litere chirilice, paralel cu textul rusesc, ba și fără el, după ce-mai întii manuscriptele vor fi înaintate spre cercetare cenzorilor”. Cenzori fură numiți profesorul de seminar Constantin Popovici și preotul Mihail Ceacîr. Și astfel putură să apară astfel de broșurele și în limba moldovenească. Acesta a fost marele merit al episcopului Iacov pentru biserica basarabeană.

6. Episcopul Vladimir și apariția “Luminătorului”

Pe calea îndrumată de episcopul Iacov merse înainte și urmașul său, Vladimir, care fusese misionar și-și putea da bine seama de puterea cuvîntului viu, rostit într-o limbă înțeleasă de norod. Ajungînd în scaunul episcopal de la Chișinău (1904), el luă hotărîrea de a scoate pe moldoveni din “întunericul și umbra neștiinței”. Pentru aceasta el începu să învețe moldovenește și introduse studiul acestei limbi și în seminarul din Chișinău, plătind pe profesorul de această limbă din punga sa proprie. Tot el obținu consimțămîntul Sfîntului Sinod de a tipări cărți liturgice și

rituale moldovenești. Spre acest scop el reînființă vechea tipografie moldovenească cu litere chirilice ce fusese desființată de arhiepiscopul Pavel. “Dorința clerului de a-și avea tipografia sa este și dorința mea; mă voi bucura din tot sufletul cînd voi vedea îndeplinită această dorință” zice cucernicul episcop. Și într-adevăr, dorința sa s-a îndeplinit foarte curînd, căci în octombrie 1904 s-a deschis tipografia. Cu acel prilej el arată că poporul poate avea folos numai cînd aude slujba dumnezeiască în limba sa, iar nu ca catolicii care fac serviciul divin într-o limbă neînțeleasă de norod. Arătînd că idealul său este *luminarea popoarelor*, ură ca “cărțile ce se vor tipări în acea tiparniță, să se răspîndească cît mai repede în popor, doar s-ar mai risipi întunericul cel mare în care zac moldovenii”.

Încurajați de arhipastorul lor, preoții moldoveni cerură voie de a edita și un *jurnal bisericesc* în limba moldovenească. Vladimir împărtăși dorința preoțimii și recomandă Sf. Sinod cererea clerului moldovenesc. Prin ucazul împărătesc din 20 decembrie 1907 se încuviință “Sfatului Frățimii Nașterea lui Hristos” editarea unui jurnal bisericesc în limba moldovenească, care, purcezînd de la deviza episcopului Vladimir, *luminarea popoarelor*, s-a numit “*Luminătorul*”. Redactarea jurnalului o luară asupra lor protoiereul Constantin Popovici și ieromonahul Gurie Grosu, actualul arhiepiscop și mitropolit al Basarabiei. Dînd arhierasca sa binecuvîntare noii întreprinderi, cucernicul episcop Vladimir zice: “În Sfatul Frățimii Nașterii lui Hristos, chem blagoslovenia lui Dumnezeu și din suflet doresc să blagoslovească Domnul, cu roade bune, ostenelele acestora, care iau rîvna de a se osteni în lucrul luminării turmei noastre. Lumina lui Hristos să lumineze pe toți”.

În ziua de 25 ianuarie 1908 apăru primul număr din “*Luminătorul*”. În articolul de fond se laudă rîvna și interesul episcopului Vladimir pentru luminarea poporului în limba sa maternă, care “ca un adevărat episcop al bisericii pravoslavnice, care nu cunoaște numai o limbă, *vrednică* de a lăuda pe Dumnezeu, ci dezleagă tuturor noroadelor creștinești a face slujba dumnezeiască în limba lor, a propovădui evanghelia lui Hristos în limba cunoscută norodului”. După acest prinos de recunoștință, adus spiritului larg al episcopului binevoitor, urmează o poezie-

program: *Să fie lumină* din care merită să fie reținute următoarele strofe de o rară frumusețe și de un adânc înțeles:

*"Lumină fie", fost-a glasul
Cu care Domnul a-nceput
Să cheme, când sunat-a ceasul
La viață, haosul cel mut.*

*Și-a poruncit: lumina sfântă
Să nu o stingem, fără rost,
Ci, în nevoi care-nspăimântă,
S-aflăm într-înșa adăpost.*

*Din Prut și Dnipro pîn' la mare
Strămoșii noștri au purtat
Această sfântă luminare -
Prin ea, cu dușmanii s-au luptat.*

*Și ce-i mai scump în omenire
Și mai bogat, mai de folos,
Ei ne-au păstrat ca moștenire
Pământ și legea lui Hristos.*

*Deci, păzește, o creștine,
Și-n voia lenii nu te da,
Te luminează și zi-n tine:
"O Doamne, fie-Ți voia Ta!"*

Pentru a da pildă tuturor clericilor ruși, Vladimir predica moldovenește în biserica soborului din Chișinău spre uimirea cucernicilor credincioși. Dar dragostea sa sinceră pentru lumina poporului nostru nu era după placul rusificatorilor, și pentru aceea el fu mutat la Rostov și trebui să părăsească Basarabia (septembrie 1908), lăsând mare părere de rău în sufletele recunoșcătoare ale moldovenilor iubiți de dînsul.

7. Oprimarea curentului moldovenesc sub Serafim și răspindirea "Inochentismului"

În locul lui, Sf. Sinod trimise la Chișinău pe un fost polcovnic rus, Leonida Mihailovici Ciciagov, care intră în tagma călugărească sub numele *Serafim*. Se pare că acesta fusese anume trimis în Basarabia pentru a pune stavilă curentului național moldovenesc care se accentuase prea dîrz și stăruitor sub blîndul Vladimir. Trecutul său ostășesc și firea sa războinică și combativă îl făcură să calce în urmele lui Pavel Lebedev, care începuse cu un zel vrednic de o cauză mai bună opera de rusificare prin școală și biserică, terorizînd și trimițînd în surghiun pe toți aceia ce îndrăzneau să se afirme ca moldoveni. El zădărnici orice manifestație națională moldovenească, opri întrebuintarea limbii moldovenești în biserică, nu vedea cu ochi buni apariția "Luminătorului" și căuta să taie tipografiei moldovenești orice posibilitate de existență. Întunericul cel mare în care zăceau moldovenii și în care Vladimir făcuse să străbată cîteva raze de lumină, se posomorî din nou în beznă sub belicosul Serafim, stîlpul țarismului samavolnic și neîngăduitor.

Impunerea slujbei rusești, chiar în bisericile de la sate trebuia să înstrăineze pe moldoveni de biserică și să-i facă nepăsători față de învățăturile ei mîntuitoare. Urmările acestor măsuri nesocotite au fost *sectarismul religios*, ideile anarhice, pomirile subversive și superstițiile de tot felul. În întunericul sufletului, unde nu pătrunde nici o rază de lumină, cuvîntul înșelător prinde ușor rădăcini pe care cu mare greu le poți stîrpi. Așa reuși călugărul *Inochentie* să se înfățișeze înaintea poporului ca trimisul lui Dumnezeu. Și norodul incult, dar setos de învățătura dumnezeiască îl crezu, i se închină și-i jertfi ultimul ban agonisit în sudoarea feței în îndelungate zile de muncă.

Acest Inochentie era de felul său moldovean și trăia ca ieromonah într-o mînăstire în *Balta*, un tîrgușor așezat pe apa Codîmei la hotarul de nord al ținutului Ananiev, gubernia Chersonului, deci într-o regiune locuită în mare parte de moldoveni. El predica cu multă putere de convingere în limba moldovenească, care era cunoscută de norod, o credință nouă, eterodoxă, după care se conducea

noua sectă a "Inochenților", care în 1912 număra 76 suflete. Își vindea moldovenii și cenușa din vatră numai ca să se poată înfățișa călugărului Inochentie, care le făgăduia raiul pe pământ. Sute de mii de oameni rătăceau spre mînăstirea din Balta, unde se găsea potrigul faimosului călugăr. Și s-a constatat pe cale oficială că puterea lui Inochentie asupra norodului izvora din faptul că el îi vorbea moldovenește, pe cînd preoții ruși îndeplineau slujba dumnezeiască într-o limbă neînțeleasă de mulțime.

Mișcarea aceasta, care pe lîngă latura sa religioasă, avea și una națională moldovenească, puse pe gînduri pe episcopul Serafim, care se hotărî să ia măsuri de combatere serioase. Spre acest scop el convocă în ziua de 5 martie 1913 în Chișinău un congres la care luară parte preoți, misionari, călugări și mulți laici iubitori de ortodoxie. Congresul, luînd în discuție turburările ce se produsese în între credincioși prin învățătura lui Inochentie, hotărî combaterea ei cu toate mijloacele și îndeosebi prin răspîndirea Evangheliei în limba moldovenească, prin predici după înțelesul norodului și prin cîntări corale în biserici într-o limbă înțeleasă de credincioși. Trebuie deci să vină Inochentie, a cărui învățatură se apropia întrucîtva de mărturisirile Sfîntului *Teofan Zatvornicul*, pentru ca să deschidă panslaviștilor ochii, ce primejdie cuprinde în sine desconsiderarea limbii naționale a norodului.

Dar cu toate măsurile de combatere și cu toată prigonirea "inochențiștilor", țaranii moldoveni nu conțineră de a crede în cuvîntul și misiunea sa dumnezeiască. Învățătura sa păru periculoasă ordinii publice și atunci Inochentie fu pus în urmărire. Era în august 1913, cînd o sotnie de cazaci înconjură mînăstirea din Balta, unde petrecea Inochentie, pentru a-l ridica de acolo și a-l duce cu forța la o altă mînăstire lîngă lacul Ladoga. Atunci țaranii care încercară să apere pe povățuitorul lor fură atacați de cazaci și 60 dintr-înșii căzură ca martiri ai credinței lor sub zidurile mînăstirii din Balta.

Dar cu toate acestea, adepții lui Inochentie nu se lăsară descurajați. Îndată ce se află de locul surghiunului său, mii de oameni pomiră într-un lung pelerinaj, în puterea iernii, la mînăstirea Ladoga, pentru a se închina în fața noului profet și a asculta învățăturile sale mîngîietoare. Izbucnirea războiului mondial și radicalele prefaceri politice, sociale și

naționale pe care el le-a produs, făcu să amuțească glasul lui Inochentie și învățăturile sale.

Curînd după aceasta Inochentie fu ridicat din mînăstirea de lîngă lacul Ladoga și trimis în judecată și osîndit cu surghiun în mînăstirea Solovki, așezată într-un ostrov din Marea Albă. Văzîndu-se izolat de lume și părăsit, nenorocitul călugăr s-a pocăit, arătînd că "multe din rătăcirile sale se datoresc întunecimii minții lui, care, ca și la mulți moldoveni de la țară, a rămas nefrămîntată de marea putere a științei; căci această știință lipsește cu desăvîrșire țăranilor moldoveni din care se trage și dînsul. Rătăcirile sale au izvorît din marea dorință de a-i ajuta pe moldoveni la cunoașterea adevărurilor legii creștinești pe care el singur nu le străbătuse bine cu mintea lui slabă și puțin luminată". Așa s-a sfîrșit aventura călugărului Inochentie.

O altă sectă răspîndită în Basarabia este cea a "studiștilor" de la nemțescul Stunde, oră, ceas de rugăciune. Acesta era numele unei secte ce se formase pe la 1860 la coloniștii nemți din sudul Rusiei și Basarabiei. Adepții acestei secte se îndeletnicesc cu lectura Bibliei, nu respectă taina preoției și nici formele externe ale serviciului divin. În năzuința lor spre o revelație religioasă, ei se apropie foarte mult de pietiști și de nazareni.

Pentru combaterea sectelor eterodoxe s-a creat pe lîngă mitropolia din Chișinău un *serviciu de misionari* compus din clerici destoinici la vorbă și pricepuți în arta de a convinge. Cel mai bun mijloc pentru combaterea sectelor s-a dovedit cuvîntul viu izvorît din convingere și rostit în limba poporului.

De acest mare adevăr își dădură seama în sfîrșit și cercurile conducătoare și îndeosebi Sf. Sinod, care mijloci un ucaz împărătesc prin care se îngădui moldovenilor săvîrșirea sfintei liturghii în limba lor națională. "Ziua de duminică, 21 iulie 1913, a fost - zice «Cuvîntul moldovenesc» din Chișinău - o zi de sărbătoare națională a moldovenilor din Basarabia; căci în acea zi ei s-au învrednicit să asculte întreaga slujbă arhierescă a liturghiei în limba lor străveche moldovenească - fapt care nu se mai întîmplase în viața lor din vremea arhierelui Pavel, care cel dintîi după alipirea Basarabiei către împărăția rusească și-a luat asupra-și păcatul de a alunga limba moldovenească din biserica norodului nostru". Faptul acesta se datora

“duhului de primenire a vieții”, care de la o vreme domnea în Basarabia și nu mai puțin “fricii stăpîntorilor bisericești de a nu-i pierde pe moldoveni pentru biserica pravoslavnică” fiindcă moldovenii ce nu auzeau cuvîntul moldovenesc nici în biserica lor strămoșească, începeau a-și “apleca auzul spre alte biserici decît biserica pravoslavnică”. Încuviințarea serviciului divin în limba moldovenească dădu moldovenilor dovada “că biserica pravoslavnică nu s-a prefăcut încă cu totul într-un instrument de rusificare a norodului moldovenesc”. Zorile unor vremuri noi și mult făgăduitoare se iviră la orizontul vieții naționale din Basarabia.

Încolo, Serafim s-a dovedit un bun cîrmuitor al eparhiei sale. La stăruința sa s-a ocupat scaunul episcopal de la Cetatea Albă și la 1910 s-a reînființat episcopia *Ismailului* pentru părțile din josul Dunării ca pe vremea episcopului Melhisedec. Pe timpul său s-a zidit “*Casa Eparhială*” din Chișinău, cu sala ei splendidă pentru conferințe religioase.

O bună întocmire în biserica din Basarabia este *monopolul fabricării lumînărilor* pentru nevoile cultului divin și pentru ceremoniile religioase (1883). Desfacerea acestor lumînări se face de către organele fiecărei biserici cu îndatorirea de a vărsa o parte din venit în “*fondul bisericesc*”, din care se întrețin așezămintele de cultură religioasă și de milă creștinească. Biserica basarabeană își are *depozitul propriu pentru vinul* necesar la săvîrșirea slujbei dumnezeiești. Ea mai întreține și o *magazie de veșminte preoțești, de cărți rituale, ornate și paramente bisericești*. În cele din urmă, Serafim nu găsi nici nobilimea basarabeană destul de patriotică și de aceea află cu cale de a o învinovăți de separatism. Denunțul acesta îl implică însă într-un grav conflict cu nobilimea și el trebui să părăsească Basarabia.

La 1914 Serafim părăsi Basarabia și în locul lui ajunse *Platon*, arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului. Vicarii săi erau: *Gavriil*, episcopul Cetății Albe și *Zenovie*, episcopul Ismailului. După aproape doi ani de arhipăstorie, în decembrie 1915 Platon trecu la Odeșsa, iar locul său în Chișinău îl ocupă arhiepiscopul *Atanasie* pînă la 23 iunie 1918, cînd acesta împreună cu vicarii săi părăsiră Basarabia pentru totdeauna, fiindcă moldovenii cereau cu drept cuvînt un arhipăstor de neamul lor. După retragerea lui Atanasie

conducerea eparhiei basarabene fu încredințată S. S. Episcopului *Nicodem de Huși* care luă măsuri înțelepte pentru restabilirea străvechiului caracter românesc al bisericii din Basarabia. Vicar al mitropoliei și episcop al Ismailului fu rînduit în 1918 P.S. *Sa Dionisie Erhan*, fostul stareț al mînăstriei Soroceni. La sfîrșitul anului 1919 I.P.S.S. Episcopul Nicodem consideră opera sa de naționalizare a Eparhiei Basarabiei terminată și se retrase la vechiul său scaun episcopal din Huși. În locul său congresul bisericesc din Chișinău alege în 21 februarie 1920 pe arhiereul Gurie Botoșăneanu de arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului care păstorește arhiepiscopia Basarabiei pînă azi.

Avînd deci în vedere greutățile cu care a avut de luptat, persecuțiile la care era expusă și influența covîrșitoare a bisericii pravoslavnice rusești, trebuie să recunoaștem marile merite naționale și culturale pe care preoțimea basarabeană și le-a cîștigat în timpul stăpînirii rusești și să ne închinăm înaintea dragostei și devotamentului ei pentru biserică, țară și limba moldovenească. Ea și-a împlinit pe deplin datoria față de poporul din care s-a ridicat, cultivînd limba moldovenească în biserică și întreținînd neconținut focul sacru al luminii și culturii strămoșești.

8. Mînăstirile din Basarabia

Pentru a completa tabloul vieții bisericești în Basarabia este necesar să aruncăm o scurtă privire și asupra mînăstirilor basarabene. La ocuparea pămîntului dintre Prut și Nistru, rușii găsiră acolo un număr destul de însemnat de așezăminte mînăstirești, unele mai vechi, altele mai noi. Cea mai veche mînăstire basarabeană era ctitoria lui Alexandru cel Bun de la *Vărzărești*. O altă veche ctitorie domnească era *Chipriana* lui Ștefan cel Mare, căreia după vechime îi urma *Hîncu*, fundația Hînceștilor nestatormici și rebeli. Celelalte mînăstiri și schituri sînt ctitorii răzărești mai noi fără prea mare însemnătate.

Mînăstirile basarabene formează după așezarea lor 3 grupuri bine distinse unul de altul. Primul grup se compune din 5 mînăstiri așezate în județul Chișinău și anume: *Vărzărești, Hîncu, Soroceni, Chipriana și Condrița*. Grupul al doilea se compune din 8 mînăstiri în ținutul Orheiului și

anume: *Hîrjauca, Gîrbovăşul, Răciula, Frumoasa, Tigăneşti, Tabăra, Curca* cu schitul *Pripiceni* şi *Chirova*. Grupul al treilea cuprinde 5 mînăstiri în ţinutul Orheiului situate pe Nistru sau aproape de acest fluviu şi anume: *Coşelauca, Sahamea* cu schitul *Țipova, Călărăşauca, Jabca* şi *Dobruşa*.

Cele trei grupuri numără laolaltă 18 mînăstiri şi schituri, dintre care 11 sînt mînăstiri de călugări iar 7 mînăstiri de călugăriţe sau maici şi anume: *Vărzăreşti, Chirova, Tabora, Răciulea, Coşelauca, Călărăşauca* şi *Jabca*. Alte mînăstiri şi schituri între care: *Cărătura, Cosovăşul, Lometa, Rezina, Soroca, Ciura, Borzeşti, Butuceni, Cucuruzeni, Fîntîna Doamnei, Hîrtopul, Grădişte, Galiţa, Ignăţei, Peştera, Poiana, Popăuţi, Rîşca, Rudi* şi *Verejeni*, fură desfiinţate de către ruşi. Pe lângă aceste 18 mînăstiri mai mici mai trebuie amintite şi mînăstirea *Cetatea* cu schiturile *Terapont* şi *Borisovca* din judeţul *Ismailului*.

Clerul regular, numit şi "clerul negru" spre deosebire de cel secular sau "clerul alb", era împărţit în trei protoierii sau blagocinii, corespunzînd celor 3 grupuri de mînăstiri, avînd centrul lor în *Chişinău, Orhei* şi *Soroca*. Blagocinii aceştia aveau să supravegheze pe stareţii (nastoiateli) şi pe stareşele (nastoiatelişele) mînăstireşti.

Aşezămintele acestea mînăstireşti erau înzestrate de către ctitorii şi adăugitorii lor cu moşii mai întinse sau mai strîmte după timpuri şi împrejurări. *Chipriana* şi *Condriţa* fură închinat nou createi mitropolii din *Chişinău*, iar celelalte obţinură confirmarea posesiunilor lor. Dispune doar "Aşezămîntul" de la 1818 că "orice avere ce va fi dreaptă a bisericilor şi mînăstirilor Oblastiei a tuturor de obşte credinşelor adică: satele, săliştile, cîştele, pascările şi acareturile, aşijderea Țigani, capitalurile de bani şi alte afierosiri întărite prin hrisoave sau zapise, vor rămîne în veci ale lor averi şi se vor apăra pe dreptatea averilor haznalei."

Averile mînăstirilor indigene erau însă relativ foarte modeste. Căci afară de *Chipriana* care posedă 10 sate cu o suprafaţă de aproape 40.000 de deseatine de pămînt cultivabil, celelalte mînăstiri şi schituri basarabene posedau toate laolaltă numai vreo 15.000 deseatine, posesiunile fiecărui aşezămînt în parte variînd între 24 şi 3.900 de deseatine.

9. Moşiile mînăstirilor închinat şi Noul Neamţ

Cu mult mai întinse erau posesiunile aşezămintelor de peste hotarele Basarabiei în România şi Orient, căci domniile şi boierii Moldovei aveau obiceiul de a închina moşii nu numai mînăstirilor din ţară, ci şi celor greceşti din Răsărit. Mînăstirile greceşti de la Sfîntul Munte, *Vatopedore, Sinai, Sf. Mormînt din Ierusalim* ş.a. posedau nu mai puţin de 100 moşii, care cuprindeau mai bine de 209.583 de deseatine de pămînt moldovenesc. Mînăstirea *Neamţului, Episcopia Huşilor* şi *Mitropolia Iaşilor, aşezămîntul Sf. Spiridon* ş.a. posedau în *Basarabia* 38 de moşii. La început, guvernul rusesc a îngăduit ca averile mînăstirilor închinat să fie administrate direct de către împuterniciţii acestor mînăstiri. Starea aceasta de lucruri dăinui însă numai pînă la 1864, cînd se făcu secularizarea moşiilor mînăstireşti în *Moldova*. Atunci prin ukazul imperial din 15 mai 1864 s-a hotărît ca averile mînăstirilor străine să fie date în arendă către stat, în prezenţa împuterniciţilor mînăstireşti, prin licitaţie publică. După alţi 9 ani apăru un nou ukaz (6 martie 1873) prin care se dispunea ca averile nemişcătoare ale aşezămintelor din România şi din Orient să treacă sub administraţia Ministerului de Externe din *Petrograd*. Tot atunci se ceru fiecărui aşezămînt să justifice prin hrisoave şi acte de donaţie dreptul lor de posesiune asupra moşiilor ce stăpîneau în *Basarabia* şi să arate, în mod neîndoielnic, menirea pe care aceste fundaţii o primiră de la testatorii lor. Şi aceasta pentru motivul ca veniturile să se folosească numai pentru scopurile pentru care fuseseră destinate de către donatorii lor.

După stabilirea scopurilor fundamentale s-a hotărît ca veniturile anuale din aceste moşii să se împartă din capul locului în 5 părţi egale, din care o cincime să se folosească pentru acoperirea cheltuielilor de administraţie şi pentru formarea unui fond de rezervă; două din cinci părţi treceau în mîna aşezămintelor străine, iar alte două cincimi ce mai rămîneau se vărsau în vistieria zemstvelor din *Basarabia* pentru întreţinerea şcolilor şi bisericilor. La stăruinţa mitropolitului *Pavel* apăru un nou ukaz (mai 1875), prin care se rîndui ca cota ce cădea asupra zemstvelor, să fie împărţită în 3 părţi egale, dintre care o treime să rămînă

zemstvelor, o altă treime să treacă în seama mitropolitului din Chișinău pentru nevoile bisericii, iar a treia să se verse la Ministerul de Culte din Petrograd. Astfel se reglementase în Basarabia chestiunea moșiilor închinată.

Pe lângă vechile mănăstiri moldovenești din Basarabia s-a mai înființat una sub ocîrmuirea rusească și anume mănăstirea *Chițcani* sau *Noul Neamț*, lângă Tighina, pe Nistru. Petru Vodă-Rareș dăruie încă la 1527 mănăstirii Neamț seliștea Chițcani pe Nistru. Dar mănăstirea Neamțului nu se bucură multă vreme de dania lui Petru-Vodă, fiindcă în 1538 turcii cuceriră Tighina și cuprinseseră în raiaua ei și satul Chițcani. Așa rămase mănăstirea păgubită de această însemnată danie pînă la izgonirea turcilor din Tighina și alipirea Basarabiei la împărăția rusească. Atunci rușii declarară tot pămîntul fostei raiale turcești de la Tighina drept pămînt al statului; în acest pămînt erau cuprinși și Chițcanii.

Împotriva acestei declarații se ridică mănăstirea Neamțului, revendicînd vechiul ei drept de proprietate asupra Chițcanilor. Pentru moșia sa înstrăinată, mănăstirea Neamțului intentă proces statului rusesc și, învingînd mari greutăți, cîștigă procesul. În 26 octombrie 1845 se hotărî ca mănăstirea Neamțului să primească echivalentul Chițcanilor în bani, cu care să-și poată cumpăra o altă moșie în Moldova. Dar starețul nemțean nu se mulțumi cu această hotărîre, ci stăruie cu tot dinadinsul ca Chițcanii să-i fie restituiți în tot cuprinsul lor. În cele din urmă el izbuti ca prin ucazul din 8 decembrie 1860 să primească în stăpînire moșiile Copanca și Chițcani ce fuseseră înstrăinate de turci. Mănăstirea însă n-avu norocul de a stăpîni multă vreme aceste moșii, fiindcă în decembrie 1863 se decretă secularizarea moșiilor mănăstirești din Moldova. Atunci o parte din călugării de la Neamț nu se putură împăca cu măsura secularizării și fugiră peste Prut în Basarabia, solicitînd guvernului rusesc scut și adăpost. Acesta se grăbi să ofere călugărilor pribegi adăpostul cerut chiar la moșia mănăstirii Neamțului, la Chițcani, hotărînd prin ucazul din 13 ianuarie 1864 ca acolo să se ridice o nouă mănăstire numită *Noul Neamț*.

Porunca țarului s-a îndeplinit și la Chițcani s-a ridicat frumoasa mănăstire de azi, în care se păstrează o serie de cărți și manuscrite românești privitoare la vechea noastră viață bisericească.

Organul oficial al eparhiei basarabene era "*Vestitorul Eparhiei Chișinăului și Hotinului*", care pînă la 1870 apărea în text paralel rus și român, iar de atunci încoace numai rusește. Din punct de vedere confesional, Basarabia formează o unitate. Aproape 90% din întreaga populație este de lege ortodoxă, restul fiind de confesiune mozaică. Numărul catolicilor este disparent.

CAPITOLUL VI

Așezămintele școlare

1. Începuturile învățămîntului public în Moldova - 2. Școlile domnești din Basarabia - 3. Soarta învățămîntului moldovenesc sub ruși - 4. Rusificarea școlilor primare - 5. Înstrăinarea învățămîntului secundar

1. Începuturile învățămîntului public în Moldova

Moldova era așezată la hotarul dintre două civilizații deosebite, civilizația latino-germană din apus, și civilizația bizantino-slavă din răsărit. Ambele civilizații, cu caracterul lor specific, exercitară o netăgăduită înfrîurire asupra moldovenilor. Înfrîurirea simultană a ambelor civilizații asupra culturii noastre intelectuale și materiale se învederează, bunăoară, în vechea arhitectură moldovenească, unde găsim aplicate motive gotice și bizantine lîngăolaltă și întreolaltă. În lupta aceasta de întrecere între ambele civilizații covîrși influența bizantino-slavă, pentru că moldovenii, ca credincioși ai bisericii greco-orientale deopotrivă cu rușii, primeau îndemnuri pentru activitatea și dezvoltarea lor culturală din Bizanț. Astfel fură atrași moldovenii în cercul de influență a civilizației bizantino-slave, pe care ei și-o însușiră foarte repede pentru a contribui apoi, la rîndul lor, la dezvoltarea, îmbogățirea, răspîndirea și aprofundarea acestei civilizații.

În vechime, la noi, ca și în alte părți, învățătura avea un caracter bisericesc pronunțat. Laicizarea școlilor în Apus s-a produs sub influența Renașterii și a Reformei; la noi laicizarea învățămîntului a început abia în cursul veacului al

XVIII-lea. În Moldova grija școlilor era în seama bisericii care, fiind liberă de orice veleități de supremație asupra statului, se bucura de sprijinul tuturor factorilor politici și sociali în străduințele ei culturale. După concepția timpului de atunci, învățămîntul era privit ca un act de creștinească evlavie și promovarea lui ca o faptă plăcută lui Dumnezeu. Dovadă pentru aceasta sînt nenumăratele danii pentru biserici și mînăstiri cu menirea expresă ca veniturile lor să fie întrebuințate pentru nevoile învățămîntului.

Cele mai vechi așezăminte de învățatură în Moldova erau școlile *mînăstirești*, unde se învăța a ceti și scrie și pe lîngă acestea și rînduiala slujbei bisericești. Dascălii se luau din călugării cei mai învățați. Cea mai veche școală de acest fel era cea de la mînăstirea Neamțului, ce fusese întemeiată de ucenicii învățatului și evlaviosului *Nicodem* de la Vodița din Țara Românească. Din școala aceasta trebuie să fi ieșit și Iosif, primul vlădică român al Cetății Albe și apoi mitropolit al Sucevei. Școli de acest fel funcționau și pe lîngă celelalte mînăstiri moldovenești ca Bistrița, Putna, Dragomirna ș.a. Dascălii, diacii și "ritorii" acestor școli însemnau an de an întîmplările cele mai importante din istoria țării. Pe însemnările acestea se întemeiază cunoscutele "*Ietopisefe*" ale Țării Moldovei.

Școli pentru clerici, dar și pentru mireni se găseau și pe lîngă scaunele episcopale, ca la Suceava, Iași, Roman, Rădăuți și Huși. Din școlile episcopale de la Iași, Huși și Rădăuți se rînduiau cei mai mulți preoți și monahi pe lîngă bisericile din Basarabia. Școala de la mînăstirea Trisfetitelor din Iași fu ridicată încă de Vasile-Vodă Lupu la rangul de Academie și înzestrată cu moșii pentru întreținerea ei.

Și pe lîngă mînăstirile din Basarabia funcțioanu școli mînăstirești care se bucurau de un renume destul de bun. Pe lîngă mînăstirea *Curca* funcționa o școală pentru fiii de clerici, fondată acolo de vicarul mitropoliei din Iași. În aprilie 1804 preotul Petru Ghentuș ceru învoirea mitropolitului de a-și trimite copiii la școala de pe lîngă mînăstirea *Dobrușca*, fiindcă în satul său nu se afla încă școală. Încă din timpul Moldovei învățătura era destul de răspîndită. Aceasta se vede foarte bine din informațiile ce s-au cules din 1815 în eparhia Basarabiei. Din 2.650 de copii de clerici în vîrstă de 15 ani, știau carte 886; din 298 în vîrstă de 15-20 umblaseră la școală 244 și numai 54

rămăseseră fără carte; în sfârșit, din 179 tineri trecuți de 20 ani, 101 știau ceti și scrie și numai restul de 78 rămăseseră fără lumina învățaturii. Dacă ne dăm seama de vicisitudinile vremurilor de atunci, trebuie să recunoaștem că ocîrmuirea Moldovei făcuse apreciable eforturi pentru luminarea norodului prin școală.

Ici-colo se deschideau școli și pe la sate ca bunăoară la *Rădășani*, lângă Roman, unde "a învățat carte" Ștefan-Vodă Tomșa, cînd era "copil mic și sărac". De altfel, copiii boierilor și ai clericilor învățau carte la dascăli particulari sau la călugări rătăcitori. Mai tîrziu dascălii aceștia erau greci, nemți sau francezi. Vedem deci că în Moldova, ca și în multe alte țări din timpul acela, existau școli mînăstirești și episcopale, dar și școli elementare laice pe la orașe și sate. De la o bucată de vreme însă, stareții mînăstirilor, care în cea mai mare parte erau greci pripășiți pe la noi, nu mai arătau nici o dragoste și nici un interes pentru școală și pentru luminarea poporului, înțelegînd să întrebuinteze veniturile fundațiilor bisericești pentru îmbogățirea lor și spre paguba țării și a poporului. Pentru școală nu mai ajungea nici o lețcaie,

2. Școlile domnești din Basarabia

Pentru a pune capăt acestei triste stări de lucruri se gîndi *Grigore-Vodă Ghica*, un bărbat luminat, pe care Neculce îl numără între domnii cei "de frunte și de laudă", să găsească "alt chip de așezămînt școlilor, mai întemeiat și mai stătornic". Spre acest scop el, luînd blagoslovenia arhierilor și boierilor țării și a întregului divan, hotărî ca preoții și diaconii care pînă atunci plăteau dajdie cîte 4 galbeni pe an către vistierie, să nu mai plătească altă dajdie, "fără numai cîte 1 galbăn de preot și de diacon numai o dată într-un an școalelor, care bani să-i strîngă S. S. Părintele Mitropolitul și să plătească lefile dascălilor".

Pe calea aceasta *Ghica-Vodă* alcătui, prin hrisovul din 25 decembrie 1748, un *fond școlar*, care se alimenta regulat prin contribuțiile anuale ale preoților și diaconilor. De mijloacele acestui fond dispuneau mitropolitul și episcopii țării pentru întreținerea școlilor ce se aflau în eparhiile lor și îndeosebi pe lângă scaunele lor episcopale. Școlile

întreținute din acest fond școlar public erau considerate ca "școli domnești". Vedem deci că pe la mijlocul veacului al XVIII-lea existau în Moldova școli publice întreținute de stat. Iar episcopii erau datori "să facă neconținută cercetarea școlilor, adesea luîndu-se sama cum învață copiii și la ce se sporesc, ca și dascălii să se silească și copiii să se procopsească cu învățatura lor". Mai tîrziu se institui o "*epitropie școlară*" compusă din 8 boieri mari sub președinția mitropolitului.

Nepotul lui *Grigore-Vodă*, *Grigore Alexandru Ghica*, moștenise de la unchiul său interesul și dragostea pentru școală. El reorganiză Academia din Iași, dar avu grijă și de învățatura norodului. Prin hrisovul său din 1766, el află cu cale și de trebuință că să așeze, pe lângă școlile întemeiate în Moldova de înaintașii săi, "*încă altele 23 de școli pe la ținuturi la care s-au rînduit și 23 de dascăli*".

Cinci din aceste școli fură înființate în regiunile de dincolo de Prut și anume în *Greceni*, *Lăpușna*, *Chișinău*, *Orhei* și *Soroca*. Din acestea se vede cît greșeau cei ce credeau că ocîrmuirea rusească ar fi deschis cele dintîi școli publice în Basarabia. Cu multă vreme înainte de răpirea Basarabiei, domnii Moldovei au avut grijă de luminarea populației de dincolo de Prut, creînd încă în 1766 școli publice în toate ținuturile transprundene ce aparțineau Moldovei. Școli moldovenești s-ar fi deschis atunci de bună seamă și în Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Chilia și Ismail dacă aceste orașe n-ar fi fost centrul raialelor turcești, cucerite și administrate nemijlocit de turci, care nu-și băteau capul cu învățatura "ghiaurilor".

"În rîvna de a ne lumina, noi nu ne-am lăsat mai jos decît alții", zice cu drept cuvînt eruditul *Alexandru Hașdeu*. Silințele nobile ale lui *Grigore-Vodă Ghica* de a înființa școli domnești și în Basarabia ne dovedesc aceasta în mod clar și evident.

Începuturile acestea așa de frumoase nu aduseră însă roadele așteptate, fiindcă, curînd după deschiderea acestor școli, începură războaiele dintre ruși și turci și Basarabia nu mai avu pacea necesară pentru învățatură. În 1771 mitropolitul *Iacov* se jeluia amarnic generalului *Rumianțev* că, din cauza războiului și a ciumei, "dascălii și învățăceii s-au împrăștiat care încotro și că în școli a încetat orice activitate".

Îndată însă ce se retraseră armatele rusești, școlile începură din nou să funcționeze. Ba mai mult chiar, Alexandru-Vodă Moruzi rîndui, prin hrisovul său din mai 1803, ca vechea școală din Chișinău să fie lărgită și ca pe lângă limba moldovenească să se învețe acolo și limba elinească. Între "dascălii de învățat copii" se pomenește la această școală și copistul Alexandriei de la 1770, "Ștefan, dascălul din Putna", precum a arătat Ștefan Ciobanu. Pe lângă această școală exista și o bibliotecă din care bibliotecarul nu putea scoate nici o carte fără "țidula epitropilor". Cursul școlii dura 6 ani. Epitropia se compunea din boieri și negustori. Vacanțele erau scurte "fără conținere, decât numai duminicile și praznicile împărătești și în vremea arșișilor cînești". Dar în 1806 reîncepu războiul și școlile se închiseră din nou. Perioada aceasta de neliniște și nesiguranță dăinui, cu puține întreruperi, pînă la 1812, cînd Moldova de dincolo de Prut fu răpită de ruși.

3. Soarta învățămîntului moldovenesc sub ruși

Îndată ce se mai liniștiră spiritele din cauza răpirii Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu se gîndi serios la reluarea vechilor tradiții moldovenești în învățămîntul public. Spre acest scop el creă la Chișinău o "școală eparhială" și un "seminar duhovnicesc", pentru creșterea clericilor de care avea nevoie eparhia sa. În raportul său către Sf. Sinod din Petrograd, mitropolitul cerea ca la aceste institutii, pe lângă limba rusească ca limbă a statului, să se învețe neapărat și "limba națională moldovenească cu scopul ca cei ce o învață să poată propovădui cuvîntul lui Dumnezeu și buna morală, precum și limba latină, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți cea națională". Mai tîrziu s-a creat la Chișinău și o "școală eparhială de fete" pentru educarea fetelor de preot și de dascăli (1859). Pentru învățarea limbii rusești apărură în 1819 o *Scurtă gramatică rusească, cu tălmăcirea în limba moldovenească*, pentru elevii din seminarul duhovnicesc și din alte școli din Basarabia, o prelucrare după gramatica lui Lomonosov. În 1827 apărură în Petrograd o nouă *Gramatică rusească și românească închipuită de Ștefan Margela*. Autorul acestei gramatici, "coleschi sovetnicul" Ștefan Mărgeală, era un

moldovean din Basarabia, pe care-l întîlnim mai apoi la Paris împreună cu alți tineri români din Principate.

Dar cu toată buna lor organizare, școlile acestea nu puteau satisface setea de învățatură a norodului, care încă din timpul Moldovei avusese prilej să cunoască și să prețuiască după merit foloasele învățaturii. De aceea tîrgoveții moldoveni din Chișinău cerură, îndată după încheierea păcii, mitropolitului Gavriil să redeschidă vechea lor școală moldovenească, făgăduind pentru întreținerea ei și din partea lor "ceva ajutor și mai vîrtos *venitul cotului tîrgului*, care mai înainte era afierosit școlii obștești ce se zicea *domnească* aici în Chișinău". Școala din Chișinău se numea "domnească" fiindcă fusese înființată prin hrisovul domnesc din 1766, deodată cu alte 22 de școli, între care și cele de la Greceni, Lăpușna, Orhei și Soroca, precum s-a arătat mai sus. Mitropolitul împlini cererea tîrgoveților, rînduind pe "dascălul Gheorghie Popovici învățător la copii la biserica sf. Prooroc Ilie", pentru care rînduire tîrgoveții "nu puțin s-au bucurat" (decembrie 1812). Dar bucuria lor nu ținu mult, fiindcă scurtă vreme după aceasta clădirea ce fusese menită pentru școala moldovenească primi o altă destinație, pentru nou creatul seminar duhovnicesc. Pe urmă, găsindu-se o altă casă de școală la biserica Nașterii Precistei, s-au strîns copiii acolo, dar din nenorocire ei fură izgoniți și de acolo, fiindcă preotul bisericii avea nevoie de această "casă de șezut" și școala rămase din nou pe drumuri. În mai 1815 tîrgoveții se plîngeau mitropolitului că "*cu totul împotriva li este a vedea pe fiii lor lipsiți de hrana învățaturii limbii moldovenești*", și cereau un nou local pentru școală sau "o condică de milostenie spre a se putea zidi niște case mai mari de școală" în tîrgul Chișinăului.

Aceeași nerăbdare de a redeschide vechile școli moldovenești domnea și la Orhei și la Soroca și în alte centre din Basarabia. Se vede însă că noua ocîrmuire n-avea de gînd să redeschidă vechile școli moldovenești, ci umbla să creeze școli noi rusești, după interesele ei naționale și scopurile ei politice.

"Așezămîntul" de la 1818 prevede "așezarea de școli pentru norod". Și se pare că încă în 1819 s-a și hotărît deschiderea de școli primare la *Hotin și Cetatea Albă*. O școală primară se deschise la *Briceni* la stăruința protoiereului Lonciovski. Dar o acțiune mai energică în

această privință s-a făcut numai după moartea mitropolitului Gavriil.

Urmașul său Dimitrie reluă chestiunea învățămîntului public și înființă mai multe școli după *metoda învățămîntului mutual sau lancasterian*. Spre acest scop el adresă către norodul eparhiei sale o "*chemare*", în care arată că țarul, "dorind ca copiii părinților celor săraci, atît ai moldovenilor, cît și ai rosienilor și ai altor locuitori de aici, din însăși copilărie să poată cunoaște pe Dumnezeu și a împlini sfintele porunci ale lui, așază în Chișinău și Bender și pe la alte tîrguri ale acestei oblasti școli, întemeindu-le pe sfința învățatură a lui Hristos. La aceste școli copiii se vor învăța fără de nici o plată pentru această învățatură și fără nici o cheltuială pentru cărți, pentru hîrtie și pentru alte trebuințe. Toate pentru dînșii se vor da de la îndurarea monarhului și părinții în toată vremea, cînd vor voi, pot să ieie copiii din aceste școli, pentru ca să-i întrebuințeze după a lor voie. Școlile acestea așa sînt alcătuite, ca copiii foarte lesne, foarte în grabă, cu bunăvoie și cu bucurie se vor învăța a ceti, a scrie și a număra în limba moldovenească și în cea rosienească, cine după cum va voi. Învățătorii la aceste școli vor fi drepti moldoveni, care sînt crescuți la seminarii de aici, unde au învățat în limba rosienească. Purtarea de grijă pentru școlile acestea, Împărăteasca Sa Mărire o pune drept asupra deplin împuternicitului Namestnic al Oblastiei Basarabiei și asupra mea, pentru ca cei ce se învață la ele mai bine și mai cu nădejde să sporească întru învățatură... Trimiteți deci, trimiteți cu bunăvoie copiii voștri la această școală".

După acest sistem s-a înființat la 1822 o școală publică la Chișinău, a cărei conducere fu încredințată dascălului Hîncu, din care rușii făcuseră deja un *Ghinculov*. Acest Iacov Hîncu era de felul său din Ovidiopol, orașel așezat pe malul stîng al limanului în fața Cetății Albe. Ca director al școlii lancasteriene din Chișinău, Hîncu alcătui un *Izvod pentru învățămîntul mutual după sistemul de Lancaster* (1822). Hîncu ajunse mai apoi profesor la seminarul duhovnicesc din Chișinău și în cele din urmă profesor la catedra de limba română la Universitatea din Petrograd, care se înființase acolo în 1848 și rămase în ființă pînă în 1858. Scopul acestei catedre era de a introduce pe studenți în tainele limbii noastre, în care erau scrise sutele de

documente vechi privitoare la daraverile de posesiune din Basarabia.

După alți doi ani deschise un oarecare Cunițchi o școală primară la Bălți, la care dascăliră mai tîrziu bucovineanul *Gavriil Bilevici* și fiul său Gheorghe, care trecură mai apoi la Chișinău. În 1827 deschise dascălul Bobeica școala de la Tighina. În anii următori se înființară școli la Cetatea Albă, Cahul, Soroca, și Orhei, apoi pe la mînăstiri ca Dobrușca și Hîrjauca, ba chiar pe la sate ca Rezeni, Mereni, Volcineț, Nisporeni, Hîrtopol ș.a. Școlile acestea stăteau sub oblăduirea mitropolitului și aveau o mare însemnătate pentru luminarea moldovenilor, fiindcă la ele se învăța moldovenește. Pentru mai buna lor supraveghere s-a înființat în 1828 o direcție specială pentru școlile primare din Basarabia.

Pe lângă școala din Chișinău ajunse la mare înflorire într-o vreme școala din Hotin, care era frecventată de moldoveni și de ruși. Către "ucenicii școlii ținutului Hotinului, ruși și români, acei care au săvîrșit cursul învățăturilor rînduite la această școală, avînd apoi a trece la gimnaziul din Chișinău", ținu *Alexandru Hașdeu* în ziua de 25 iulie 1837 celebrul său "cuvînt" plin de frumoase și înălțătoare idei. El se îndreaptă mai ales către nobilii fii ai Moldovei care erau "mai aproape, mai de rudă inimii sale", povățuindu-i să-și iubească țara și limba strămoșească. În seama lor rămîn conservarea și cultivarea vechilor tradiții politice ale Basarabiei, căci "pămîntenii altor țări se arată aici pe o vreme, aduși fiind în locuri din întîmplare, iar nu din datorie; și întocmai ca paserile varatice, ei iarăși se întorc în țara lor, poate nici cinstind măcar cu mulțămitoare pomenire țara noastră".

De spiritul național al lui Alexandru Hașdeu era însuflețită în vremea aceea aproape întreaga boierime basarabeană, care ținea morțiș la limba moldovenească. Într-o adresă pe care I. Sturdza, mareșalul nobilimii basarabene o adresă în septembrie 1841 guvernatorului Teodorov, se arăta că limba moldovenească este neglijată în școlile publice, că elevii nu se perfecționează "în limba maternă literară" și că "școlile ținutale sînt lipsite de profesori de limba moldovenească, de cărți și material didactic pentru acest obiect". "Copiii nobilimii basarabene - continuă raportul - intrînd în liceu, cu toate că în el se predă

și limba moldovenească, nu se pot folosi de ea între altele, din cauza lipsei complete de cărți și manuale didactice în limba maternă”. Pentru a înlătura aceste neajunsuri, nobilimea cerea *“de a numi profesori de nădejde de limba moldovenească și de a procura din Moldova și Muntenia cantități necesare de cărți didactice”*. Ba mai mult chiar, tagma dvorenilor se oferi să adune ea însăși mijloacele pentru plata învățătorilor și cumpărarea cărților. Luînd avizul directoratului școlilor, guvernatorul admise deocamdată predarea limbii române numai în școlile din Hotin și Bălți. Dar oricît, gestul acesta al boierimii merită toată lauda.

Învățătura în aceste școli se făcea după o *Bucoavnă, adică începătoare învățatură pentru cei ce voiesc a învăța carte moldovenește*, ce apărură în 1822 “în Duhovniceasca Typografie a Basarabiei”, în Chișinău. Cartea aceasta fusese alcătuită în românește după textul unei bucoavne rusești. O nouă ediție a ei apărură în 1842, iar a treia ediție în 1861. O ediție mai modernă și mai dezvoltată, cuprinzînd material și din istoria Moldovei, apărură în 1865 în Chișinău sub titlul *Abecedă română, compusă pentru școlile elementare de Ivan Doncevu* (Rumînskaia Azbuca); titlul este cu litere latine. Un alt abecedar moldovenesc n-a mai apărură în Basarabia pînă la revoluția rusească, cînd apărură abecederile lui Popescu, al arhimandritului Gurie ș.a. Meritul de a fi adus lumină în chestiunile acestea este al d-lui I. Halippa și Ștefan Ciobanu.

4. Rusificarea școlilor primare

Încetul cu încetul, școlile moldovenești începură să se rusifice și anume pe măsură ce expira termenul de 7 ani (1835-1842), în care se puteau primi încă cereri scrise în limba moldovenească. În cele din urmă, în 1867, limba moldovenească fu scoasă din toate școlile publice din Basarabia. De atunci încoace toate școlile, fie că erau întreținute de cler, de zemstve sau de stat, erau școli rusești, cu limbă rusească, cu tendințe rusești și cu duhul rusesc.

În Basarabia erau mai multe tipuri de școli elementare și anume: *școli bisericesti*, cu un curs de trei ani în 3 grupuri;

școli ministeriale cu o singură clasă în 4 grupuri pe la sate și cu două clase și 6 grupuri pe la orașe, și în sfîrșit școlile zemstvelor cu o organizare similară celor ministeriale. Grija pentru bunăstarea și propășirea școlilor bisericesti o avea “*Sfatul școlar eparhial*”; pentru școlile ministeriale grija “*sfatul gubernial al instrucției*” iar pentru școlile întreținute de zemstve “*sfatul școlar al zemstvelor*”. Pentru creșterea învățătorilor grija școala normală de la Bairamcea din județul Cetății Albe.

Școlile statului erau supuse Ministerului Instrucțiunii Publice din Petrograd, școlile eparhiale mitropolitului din Chișinău, iar școlile zemstvelor, conducerii acestora. De la 1873 încoace, de cînd cu secularizarea moșiilor mînăstirești, atît mitropolitul, cît și zemstvele primeau o sumă anumită pentru întreținerea școlilor. Numai de atunci spori mereu numărul școlilor primare. Din nenorocire, menirea acestor școli nu era luminarea păturilor largi ale populației moldovenești, ci ele erau puse în serviciul rusificării. Mărturisește doar însuși Batiușcov în scrierea sa oficială că “*dacă vom ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia, atunci trebuie prin mijlocul școalelor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din șărani moldoveni să devie ruși. Spre această țintă tinde tocmai sistemul de învățămînt public, adoptat acum de ocîrmuire*”.

Dară scopul acesta diabolic n-a fost atins, fiindcă moldovenii sau ocoleau școlile rusești, sau dacă le și frecventau, se alegeau doară numai cu cîteva cuvinte rusești. Căci copiii, întorcîndu-se de la școală acasă la vetrele lor, continuau să vorbească frumoasa și încîntătoare lor limbă strămoșească.

Astfel rămaseră zadarnice așteptările guvernului rusesc de a putea rusifica pe moldoveni prin școală, cu toate că, după însuși mărturia lui Batiușcov, planul de învățămînt era întocmit astfel, “*ca să se poată nădăjdui ca tînăra generație moldovenească în Basarabia să fie crescută în duhul curat rusesc și să se contopească în chip organic cu patria comună, cu Rusia*”. Pentru a putea înăbuși conștiința și sufletul moldovenesc, rușii nu deschiseră în Basarabia de la 1867 încoace nici o singură școală românească, ci dimpotrivă, ei găsiră cu cale de a închide și pe cele ce mai fîințau acolo. Aceasta era atitudinea lor față de moldoveni, pe cînd ei îngăduiau nemților, bulgarilor, grecilor și evreilor să-și deschidă școlile lor naționale.

Urmarea acestui nefast sistem de încătușare a gândului și sufletului unui neam este numărul înspăimântător de mare al neștiutorilor de carte în Basarabia. Nemții, evreii, rușii, bulgarii, care aveau școlile lor naționale, erau cu mult mai progresati decît moldovenii. Dintr-o sută de moldoveni numai 10 știau carte; pe cînd dintr-o sută de nemți știau carte 63, dintr-o sută de evrei 50, dintr-o sută de ruși 40 și dintr-o sută de bulgari 31. Cifrele acestea arată cît de vitregă era stăpînirea rusească față de moldoveni.

În 1912 erau în Basarabia 1.709 școli primare, dintre care 1.038 erau școli ministeriale, iar restul de 671 școli eparhiale. Și cu toate că mai bine de 70 la sută din populația țării era românească, în școlile întretinute din dările moldovenilor nu se învăța românește. O anomalie mai mare și o nedreptate mai strigătoare la cer nici că se poate ca aceea de a opri copiii de a învăța în limba lor și de a se ruga lui Dumnezeu în limba părinților lor.

Cînd în 1905 deputatul rus Novicov ceru dumei din Petrograd cărți și școli românești pentru moldovenii din Basarabia, atunci "*Rușii adevărați*" ca Krupenski, Puriskiewicz și alți deputați basarabeni săriră să combată această justă cerere a moldovenilor, susținînd în fața dumei, că moldovenii din Basarabia, fiind de mult rusificați, n-ar mai avea nici o nevoie de școli românești. Firește că interesul acestor domni era de a menține poporul în întunecime și ignoranță, pentru a avea robi ieftini pentru munca moșiilor lor. Rusificați erau cei în numele cărora vorbeau acești instrăinați, cîtă vreme moldovenii adevărați rămaseră ceea ce fuseseră strămoșii lor înainte de 1812, temelie românească a Basarabiei și nădejdea ei de mai bine.

5. Instrăinarea învățămîntului secundar

Pentru învățătura mai înaltă s-a deschis la Chișinău în 1833 un liceu rusesc cu șapte clase, la care, pînă la 1873, se preda și limba română ca obiect facultativ pentru elevii moldoveni. Profesor de moldovenească la acest liceu fusese multă vreme Ion Doncev sau mai bine zis Donici, care în 1865 publica un "*Curs primitiv de limba română, compus pentru școlile elementare și patru clase de gimnaziu*". În prefața acestei cărți autorul regretă că se plănuiește

suprimarea limbii române de la școala din Hotin, din cauză că nu se mai găseau elevi care să dorească a învăța această limbă. Oricare ar fi fost adevăratul motiv, faptul în sine era foarte trist, întrucît tineretul local din mai multe puncte de vedere ar fi trebuit să aibă mai mare interes de a învăța limba țării decît franțuzește și nemțește. Cunoașterea limbii române se cerea la orice pas și aceasta cu atît mai vîrtos, cu cît limba aceasta are atîtea frumuseți și gingășii. "Cea mai frumoasă latură a sufletului nostru este limba", zice Doncev, însuflețit de nobile sentimente naționale românești. El recomandă deci conaționalilor săi de a se "legăna în frumusețea limbii lor naționale".

Manualul său de limba română era tipărit cu litere latine și cuprindea, pe lîngă bucăți de lectură din domeniul științelor, și diverse anecdote, proverbe, precum și părți alese din cei mai de frunte scriitori români contemporani, ca Alecsandri, Alexandrescu, Donici, Bolintineanu, Zamfirescu, Crețeanu, Tăutu și alții. Prin manualul lui Doncev s-au răspîndit în Basarabia creațiile literaturii românești. De la manualul lui Doncev n-a mai apărut în Basarabia alt manual didactic de limba română pentru licee pînă la cartea lui Ștefan Ciobanu, apărută la Chișinău în 1918, un manual de școală foarte bine îngrijit, ca toate scrierile lui Ciobanu și de mare folos pentru deșteptarea conștiinței naționale în Basarabia.

În 1835 s-a deschis pe lîngă liceul din Chișinău și un internat pentru copiii boierimii, numit "*Pensionul Nobilimii*", cu scopul de a pregăti "pentru țară oameni capabili și folositori și funcționari cunoscători temeinici ai limbii rusești și moldovenești". Firește că toate materiile se predau tineretului basarabean în limba rusească. Limba moldovenească se preda numai facultativ. Pînă la deschiderea acestui "pension", tinerii basarabeni își făceau educația la Odessa, unde ducele de Richelieu, guvernatorul militar al orașului, înființase pe vremuri un vestit institut de creștere.

Cu vremea s-au deschis gimnaziile și licee de băieți și de fete și prin celelalte orașe și tîrguri din Basarabia, toate, firește, cu limba de predare rusească. Pe la 1912 se găseau în Basarabia 56 școli secundare de băieți și fete. În nici unul din aceste instituturi nu se mai învăța limba română, nici chiar ca obiect facultativ pentru elevii moldoveni.

Puținii absolvenți români ai liceelor basarabene își continuau studiile la universitățile din Odessa, Kiev, Harkov, Dorpat (Iuriev), Moscova, Petrograd ș. a. și numai rar îndrăzneau cineva să-și facă studiile la Iași sau București. Unii din ei, neavînd prilej să învețe în școală limba lor maternă, o uitară și se pierdură cu totul în rîndurile birocrăției rusești, luînd parte la viața sufletească și intelectuală a rușilor. Alții, mai tari din fire, țineau morțiș la limba și neamul lor, cu toată învățătura rusească pe care o aveau, precum s-a dovedit așa de frumos cu ocazia unirii Basarabiei cu Patria Mamă. Poporul de rînd a păstrat cu sfințenie limba și datinile strămoșești. De dragostea lui de neam s-au răsfrînt toate încercările de rusificare ale guvernului rusesc. Și nici nu e mirare că a trebuit să fie așa, întrucît în Basarabia “nu e ogor, monument, așezămînt, local mai vechi, care să nu fie al nostru, sînge românesc, faptă românească, gînd românesc”.

De același spirit de intoleranță și dușmănie fâțișă față de tot ce era românesc era condusă și “*Biblioteca obștească*” din Chișinău, înființată în 1832 prin subscripție publică. În 1899 biblioteca aceasta număra peste 20.000 de volume, între care Zamfir Arbore nu putu găsi nici o singură broșură moldovenească. Și nici nu puteau fi altfel, cînd știm că peste Prut nu putea străbate nici o publicație din România, fie reviste, fie cărți literare sau științifice, necum gazete politice românești.

CAPITOLUL VII

Activitatea literară

1. Continuitatea vechilor tradiții literare moldovenești -
2. Renașterea curentului național-cultural în Basarabia

1. Continuitatea vechilor tradiții literare moldovenești

Vechile tradiții culturale moldovenești s-au păstrat încă multe decenii în Basarabia înstrăinată. Generația de la 1812 și cele ce i-au urmat pînă pe la 1890 erau pătrunse de spiritul culturii și literaturii moldovenești, care-și găsea răsunset și dincolo de Prut în cuvîntul și-n scrisul lui Alexandru Hașdeu, Ioan Sirbu, George Gore, Alexandru Nacu și îndeosebi în opera literară a lui *Constantin Stamatî*, “*Iebăda*” Basarabiei. În vremea răscoalei grecești a “Eteriei”, mai mulți fruntași ai vieții politice și intelectuale a Moldovei trecură Prutul pentru a se adăposti în Basarabia împotriva urgiei turcești. Între aceștia se găsea însuși mitropolitul *Veniamin*, care petrecu la Colincăuți în județul Hotinului, unde traduse “în cele mai amărîte zile ale vieții sale” *Istoria scripturii Vechiului Testament* în limba neamului său. În Chișinău petrecea episcopul *Meletie* al Hușilor. Dintre scriitorii și oamenii politici din Iași trecură în Basarabia vestitul pravilist *Andronachi Donici*, poetul *Beldiman*, scriitorii *Conachi*, *Hrisovenghi* și *Constantin Negruzzi*, care făcu cunoștință lui *Pușkin*, ce trăia surghiunit la Chișinău.

În primele decenii ce au urmat după răpirea Basarabiei, bariera Prutului nu era așa de greu de trecut ca mai tîrziu. Dimpotrivă, ea se deschidea adeseori pentru a înlesni

oștirilor rusești drumul prin Moldova spre Balcani. Așa fu în 1828, când armatele țarului străbătură pînă la Adrianopol, unde se așeză pacea cu turcii. Dar și după așezarea păcii ele rămăseseră în Principate pînă la 1834 în care timp vadurile Prutului rămăseseră deschise pentru înprospătarea vechilor cunoștințe și legături sufletești între moldovenii de dincoace și de dincolo. Publicațiile românești străbăteau în Basarabia fără nici o piedică. "Curierul românesc" al lui Eliade și "Albina Românească" a lui Asachi, ce apăzură chiar în acele vremuri, erau răspîndite în Basarabia, unde interesul pentru manifestările literare românești era destul de viu. În "Curierul românesc" din ianuarie 1830, căminarul Dumitrache Pastiescu arată ce mare bucurie simțiră basarabeni la apariția publicațiilor românești, căci și "în Basarabia din rumâni este titular sovetnic, Constantin Ștamate, bărbat literat, cinstitor de oameni învățați, sîrguitor spre luminarea neamului său, care are tălmăcite și nu contenește de a tălmăci alese istorii pentru întocmirea moravurilor celor bune, fabule, romanțuri, versuri, ce se numesc versuri albe, versuri împleticite, versuri drepte și alte frumoase istorii. Rumâni cari aduc cinste neamului nostru cu învățătura și caracterul lor cel cinstit sunt încă și mareșalul Alecu Leonard, Vasile Catîche și Costache Tufescu, mădularul judecătoriei județului Iașului (Bălți)".

Nu se pomenește de numele lui Alexandru Hașdeu din Cristinești (jud. Hotin) și aceasta pentru motivul că el se folosea în scrierile sale cu predilecție de limba rusă, în care fusese ținut și frumosul său discurs la școala din Hotin. Acesta era unul dintre cei mai erudiți oameni ai timpului său. Făcuse studiul în Rusia și Germania și cunoștea foarte multe limbi, care-i înlesneau consultarea operelor științifice străine. Academia Română îl cheamă chiar de la înființare, între membrii săi. Opera sa literară este foarte vastă. Din nenorocire însă cele mai multe din scrierile sale au rămas în manuscris. Ele îmbrățișau aproape întreg domeniul cugetării omenești: știință, drept, filozofie, sociologie și istorie. Între cele din urmă se citează de Iosif Vulcan care le-a văzut în manuscris: *Moartea cazacului Cunișchi în Bugeac și Dabija-Vodă și Hîncu*, scrieri care ar putea răspîndi multă lumină asupra trecutului Basarabiei cînd s-ar descoperi undeva. În "Dacia literară" din 1840 publică

Mihail Kogălniceanu un izvod al publicațiilor lui Alexandru Hașdeu, apărute în diverse reviste rusești, care ar trebui adunate și comunicate largului public românesc, fiindcă tratează probleme de cel mai mare interes pentru istoria și literatura română de pildă: *Cîntece istorice ale Moldovei, Povestea lui Duca-Vodă, O legendă asupra lui Petriceicu-Vodă, Judecata la sărdăria de Orhei, Cugetări moldovenești, Despre literatorii Basarabiei, Cîntece populare ale Moldovei, Scrisori asupra importanței limbii românești pentru cunoașterea istoriei rusești, Scrisori către Alexandru Sturdza asupra gospodăriei cîmpești a Basarabiei, Elena, fiica lui Ștefan cel Mare ș.a.* Activitatea literară și științifică a fiului său Bogdan, deopotrivă de mare și însemnată, nu mai aparține Basarabiei, ci României de dincoace de Prut, ca și cea a lui Donici, Al. Russo, D. C. Moruzi, State Dragomir, Victor Crăsescu, Zamfir Arbore, C. Stere ș.a. Mai cunoscută este activitatea literară a lui Constantin Stamati, ale cărei roade au devenit un bun comun al românilor de pretutindeni. Scrierile sale erau cunoscute, și răspîndite deopotrivă în Basarabia ca și în Bucovina, Moldova, Muntenia și Transilvania. *Muza românească, Povestea poveștilor și Poezii și proză*, găsiră un puternic răsunet și dincoace de Prut. "Din firea lui de moldovan sfătos - zice P. V. Haneș - care știe multe din bătrîni și căruia nu-i plac veneticii, au ieșit și humorul și satirile lui, puse în slujba moralei, a cuviinței, a măsurii, a datinilor românești. Lipsit de cerc literar românesc, de tovarăși de muncă, a trebuit să îplinească singur în Basarabia rolul de scriitor în toate direcțiunile, să traducă și să imite, să compună singur cît mai multe genuri, să încerce numeroase forme de versificație. Și a reprezentat din acest punct de vedere în mic ceea ce în mare a reprezentat Asachi în Moldova și Eliade Rădulescu în Țara Românească".

În rîndurile așa de restrînse ale scriitorilor basarabeni ocupă un loc de cinste fabulistul Ion Sîrbu pe care scînteia dragostei ce țîșnea în inima sa pentru neamul românesc și pentru limba românească, "o fiică a slăvitei și veneratei mame latine", îl determină să publice *Fabulele și Compozițiunile* sale (1851). Din pana lui George Gore apărură în "Buletinul guberniei Basarabiei" cîteva încercări bine scrise în rusește despre fabulele lui Donici, despre poeziile lui Alecsandri și despre poezia populară

românească (1862 - 1867). N-au văzut lumina tiparului poeziile erotice ale "umilului scriitor" *George Păun*, pe care le-a văzut Șt. Ciobanu și care după părerea sa nu sînt lipsite de oarecare talent (1868). Mai puțin cunoscut este *Alexie Nacu*, autorul unei istorii a Basarabiei în rusește, de la care s-au păstrat în manuscris mai multe carnete cu poezii românești, scrise cu litere latine (1867-1869). Nacu era un bun cunoscător al literaturii românești pe care a încercat să o îmbogățească cu traduceri din Krilov, Lermontov ș.a.

Conștiința românească în Basarabia era veșnic alimentată prin contactul intelectual ce exista neconținut între moldoveni și basarabeni. În 1854 căzu ca din nori cordonul Prutului. Armatele țarului se revărsară asupra Moldovei înainte de a suferi înfrîngerea dureroasă de la Sevastopol, care pricinui retrocedarea Basarabiei sudice. Din nou se întîlniră frații de același neam și de aceeași limbă, destăinuindu-și unul altuia păsurile din trecut și nădejile în viitor. Pînă și trupele de teatru din Iași începură să dea reprezentații românești la Chișinău. Piesele lui Alecsandri erau cele mai cunoscute și mult gustate în Basarabia. Matei Millo era deopotrivă de admirat în Basarabia ca și în Bucovina. Reprezentațiile trupelor românești la Chișinău erau înălțătoare clipe de însuflețire națională ca și la Cernăuți.

Unirea Principatelor Române într-un stat național unitar trezi mare bucurie și vajnice nădejdi în inima basarabenilor patrioți, care găsiră expresie așa de frumoasă într-o scrisoare de urare a lui Alexandru Hașdeu, din care reproducem următorul pasaj înălțător: "Să dăruiască Dumnezeu vodă și viitoarelor lăstare ale voastre acele zile senine de fericire și slavă de cari s-au bucurat strămoșii voștri sub scutul celor de către Dumnezeu așezați și de Dumnezeu înălțați domnitori Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul! Vă trimit urări de bine din partea Basarabiei, pentru care sînt scumpe și pline de însemnătate viitoarele destine ale României unite, patria-mumă; primiți aceste urări ale mele ca un glas sufletesc al unui frate, pentru că eu sunt trup din același trup și os din aceleași oase din care sunteți plămădiți voi, și în vinele mele curge același sînge românesc care curge în vinele voastre".

Aceeași nobilă însuflețire cuprinse sufletul basarabenilor cu ocazia înființării Academiei Române, așezămînt național

pentru promovarea unității culturale a românilor de pretutindeni, cînd președintele Academiei primi din Bălți următoarea scrisoare: "Eu, Alexandru Constantin Bodescu, Sfeticul Curții Imperiale Rusești, de felul său din orașul Bălți, dorind, ca toți românii, de a contribui la încurajarea învățaturii în România, declar că ofer suma de 2.000 de ruble, ceea ce face 5.200 de franci după cursul zilei, pentru Academia Română" (1868). Din scrisoarea de felicitare a lui Alexandru Hașdeu cu prilejul unirii Principatelor și din adresa lui Alexandru Bodescu către Academia Română se desprinde, fără îndoială, cea frumoasă manifestare de solidaritate națională, care face cinste generației de la 1860 și poate servi de pildă și învățătură generației de azi și celor viitoare. Zice doar Amfilochie, învățatul vlădică al Hotinului, că "cel ce n-are priință și dragoste pentru patria sa, adică pentru țară și limba în care s-a născut, comite un păcat deopotrivă de mare ca și cel ce nu-și iubește pe părinții săi".

Pierderea ținuturilor moldovenești din sudul Basarabiei, în urma tratatului de pace din Berlin, înăspriră relațiile politice dintre ruși și români, iar frontiera Prutului se închise în 1878 aproape ermetic pentru schimbul de gîndire și simțire între frații de același sînge. Izolarea aceasta, atît de păgubitoare pentru propășirea neamului românesc din Basarabia, dăinuind pînă în 1916, cînd hotarul s-a deschis definitiv și pentru vecie. Renașterea politică și națională a neamului românesc, precum și accentuarea tot mai hotărîtă a revendicărilor sale naționale și teritoriale începură să neliniștească pe ruși și să-i determine a lua măsuri de rigoare pentru asigurarea nelegiuitei lor stăpîniri în Basarabia. Atunci începu odiosul proces de deznaționalizare a moldovenilor basarabeni prin școală și biserică, pusă la cale de vlădica Pavel și cinovnicii săi, clerici și mireni; atunci începu tentativa de încătușare a conștiinței naționale a unui neam dornic de viață și de progres. Mai puternică însă ca aceste tentative s-a dovedit dreptatea cauzei noastre, care a trebuit să învingă și a învins.

2. Renașterea curentului național-cultural în Basarabia

În cursul veacului al XIX-lea toate statele civilizate își eluptaseră forme de guvernământ constituționale afară de Rusia țaristă, unde absolutismul cel mai cras ținea în cătușele sale feudale o lume de aproape 180 de milioane de oameni în timp ce în statele constituționale libertatea de gândire și de manifestare politică și națională era, mai mult sau mai puțin, garantată prin *constituție*, în Rusia domnea cea mai crudă samavolnicie care adeseori degenera în adevărată teroare. Ocnele Siberiei nu erau destul de încăpătoare pentru a primi în umeda lor întunecime pe toți aceia care îndrăzneau să revendice drepturile și libertățile poporului, sechestrare de țar și îndeosebi de cinovnicii săi îngîmfați și insolenți.

Crescut în ideile absolutismului luminat, *Alexandru I* dădu Basarabiei "așezămîntul" de la 1818. Urmașul său însă, *Nicolae I*, era cuprins de duhul celui mai negru absolutism, în care se și înăbuși de scîrbă și remușcare după catastrofa de la Sevastopol. Fiul său, *Alexandru al II-lea*, înțelegînd mai bine cursul vremii, decretă împroprietărirea clăcașilor și promulgă legea zemstvelor, ba mai mult, el era hotărît chiar de a încununa reformele sale liberale prin o constituție. Proiectul de constituție era gata de a fi promulgat cînd, în ziua de 13 martie 1881, o bombă curmă fiul vieții țarului-liberator.

Prin fapta aceasta criminală a *nihiliștilor* căzu întregul sistem liberal ce fusese inaugurat de *Alexandru al III-lea*. Îngrozit de teroarea nihilistilor și povăuit de Pobedonoscev, oberprocuratorul Sfîntului-Sinod, *Alexandru al III-lea* abandonă ideile constituționale ale tatălui său și restabili vechiul autocratism moscovit, față de care cetățeanul n-avea alt drept, decît de a tăcea și împlini poruncile stăpînirii, fără nici o critică și fără nici un control. Reprezentantul acestui sistem în Basarabia era vlădica *Pavel*, care închisese tipografia eparhială moldovenească, oprise întrebuițarea limbii moldovenești la slujba dumnezeiască și surghiunise o pleiadă de cărturari români care țineau aprinsă făclia conștiinței naționale românești în Basarabia. Autonomia județeană și provincială fu restrînsă și țărani

expuși la cele mai grele asupriri din partea nacialnicilor județeni. Intoleranța și persecuția față de naționalitățile neruse, și îndeosebi față de moldovenii din Basarabia, devenise un rezon de stat, o normă de guvernămînt a clerocrației rusești.

Împotriva despotismului se ridicară glasuri autorizate din rîndurile intelectualilor ruși care cereau regim constituțional, abrogarea privilegiilor de clasă care se respectau numai în Rusia, egalitatea înaintea legii și un control public asupra finanțelor țării și asupra tuturor actelor de guvernămînt. Desconsiderarea acestor juste revendicări politice și sociale îndîrjeau mereu curentele subversive și îndeosebi îndrăzneala celor ce tindeau la *anihilarea* odioasei organizații politice a statului rusesc. *Alexandru al III-lea* scăpase ca prin minune de a cădea jertfă unui atentat nihilist, cînd îl surprinse moartea în ziua de 26 noiembrie 1894.

Fiul și urmașul său, *Nicolae al II-lea*, la încoronarea căruia în Moscova își găsiră moartea mii de oameni în aglomerația cea mare, era un om bine intenționat, dar cu mult prea slab pentru opera uriașă la care-l chemase destinul. Pentru a putea înfrîna apucăturile despotice ale "*Adevăraților ruși*" se cereau o voință de fier și o mare forță de muncă, calități ce lipseau de tot noului țar, care era un om lipsit de voință și veșnic chinuit de gîndul de a trebui să ia o hotărîre.

De aceea sistemul autocrat și asuprirea naționalităților continuară și sub noul țar cu aceeași strășnicie ca mai înainte. Nemulțumirea față de sistemul absolutist era generală. Curente revoluționare se manifestau pretutindeni, dar mai ales în centrele mari industriale și printre studențimea universitară care, în entuziasmul său juvenil, nu-și mai putea stăpîni nerăbdarea de a-și vedea patria îndrumată, cu un ceas mai înainte, pe calea constituționalității și a adevăratei democrații. Nemulțumire adîncă cuprinse și păturile largi ale țărănimii, care suferea foarte mult de pe urma apăsării dărilor și a scăderii prețului produselor ei din cauza gospodăriei primitive.

În toiul acestor zvîrcoliri și frămîntări lăuntrice, izbucni războiul ruso-japonez, care dezvălui toată corupția și destrăbălarea sistemului autocrat. Îndată după cele mai dintîi înfrîngeri în Maneiuria căzu *Plehve*, încarnarea cea

mai vie a nefastului sistem despotic, ca jertfă unui atentat (iulie 1904). Pe urma acestui atentat, țarul rămase adînc impresionat. El încredință puterea prințului *Mirski*, care trecea drept un om cult și cu vederi înaintate. Dar toată bunăvoința sa se izbea de împotrivirea aderenților vechiului sistem. Într-un consiliu de miniștri Pobedonoscev declară patetic că după Sfînta Scriptură biserica pravoslavnică nu poate recunoaște alt sistem de guvernămînt decît cel absolutist: o guvernare constituțională ar fi împotriva poruncilor lui Dumnezeu! Păreră sa era împărtășită de majoritatea membrilor casei domnitoare, care formau o clică înfumurată, egoistă și stăpînită de cel mai negru spirit reacționar. Acești oameni, rău sfătuiți, se temeau ca prin recunoașterea drepturilor constituționale să nu sufere cumva vreo știrbire puterea lor autocrată.

Dar veștile rele ce veneau neconținut de pe cîmpul de luptă din Extremul Orient, înăsprite prin lipsurile și neajunsurile de tot felul dinlăuntrul imperiului, lipsuri ce în lumina tristelor evenimente externe ieșeau tot mai mult la iveală, întăreau mereu curentul revoluționar, nutreau spiritul de opoziție și înteteau lupta împotriva absolutismului despot și samavolnic. Un străvechi obicei al pămîntului; observat deopotrivă în Rusia ca și în țările noastre, dădea norodului dreptul de a se înfățișa, în zile de grea cumpănă, cu jalba înaintea domnitorului. De acest obicei se folosi preotul *Gapon* cînd, în "duminica roșie" din 22 ianuarie 1905; se puse în fruntea mulțimii nemulțumite și fanatizate spre a se înfățișa țarului *Nicolae* în "Palatul de iarnă", cu jalba norodului. La trecerea podului peste Neva, norodul fu întîmpinat cu salve de foc din partea armatei și sute de oameni își pierdură viața în această sîngeroasă și neașteptată învălmășeală. Nu trecură nici trei săptămîni de la acest crud măcel, cînd în Moscova marele duce *Serghie* fu rupt în bucăți de o bombă nihilistă.

Întîmplările acestea sîngeroase dovedeau pînă la evidență că odiosul sistem absolutist nu mai putea dăinui. Despre aceasta se convinse, în cele din urmă, și țarul care, prin ucazul său din 3 martie 1905, se hotărî să convoace "duma", adică adunarea națională, pentru "dezbateră și votarea legilor". Prin acest modest început de viață parlamentară intră, în sfîrșit, și Rusia în rîndurile statelor constituționale din lume.

Poate că nicăieri în vastul imperiu rusesc vestea aceasta n-a strîmînt mai mare bucurie și însuflețire ca în Basarabia unde moldovenii, spre deosebire de frații lor de dincoace de Prut, gemeau sub cnutul absolutismului rusesc. Îndeosebi tineretul sărbătorea evenimentul acesta cu toată puterea entuziasmului său juvenil, întrezărind în el zorile mult doritei libertăți ce era să vină.

Încă din anul 1898 studenții basarabeni de la Dorpat și alte universități rusești începură să se organizeze în asociații regionale basarabene (pămîntenii), pentru trezirea conștiinței naționale și cultivarea limbii moldovenești. În fruntea acestui tineret generos și însuflețit se găsea *Ion Pelivan*, care cu drept cuvînt este considerat de prietenii săi ca părintele ideii naționale românești în Basarabia. El și tovarășii săi de idei și sentimente, *Alexandru* și *Vasile Oatu*, *Vasile Maho*, *Nicolae Siminel*, *N. Verdiș*, *N. Popovschi*, *V. Hartia*, *N. Florov* ș.a. avură să sufere foarte mult din cauza convingerilor lor politice și naționale. Dar ei nu se lăsară înfricoșați prin nimic, iar atitudinea lor națională servea drept pildă pentru toți studenții moldoveni ce-și făceau studiile la universitățile rusești.

Promulgarea constituției și publicarea alegerilor pentru *dumă* dădură prilej tinerilor basarabeni de a se întoarce la vetrele lor părintești și de a propovădui ideile lor naționale în mod mai liber ca mai înainte. Cum însă convingerile lor naționale aveau un colorit social foarte pronunțat, ele se ciocniră de ideile conservatoare ale boierimii moldovenești din Basarabia. Reprezentanții vechii boierimi se grupară în jurul lui *Pavel V. Dicescu* care, ascultînd glasul vremii, revendicase într-o broșură drepturi naționale și pentru moldoveni și respectarea limbii lor în școală și în biserică. Din gruparea lui *Dicescu* făceau parte *Paul Gore*, *Vladimir Herța*, *M. Fiodoziu*, *Vasile Anghel*, *T. M. Suruceanu*, fondatorul unui admirabil muzeu ș.a. Din partea acestei grupări se elaborase statutul unei societăți pentru răspîndirea culturii moldovenești în Basarabia.

O altă grupare boierească, cea de sub conducerea lui *Krupenski*, trecuse cu totul de partea rușilor, combătînd curentul național și dezmințind pe susținătorii acestuia. Organul publicistic al acestei grupări ostile neamului nostru și justelor sale aspirații, era "Drug" de sub conducerea faimosului antisemit *Crușevan*. Într-un articol din această

faimoasă gazetă, inspiratorii ei, făcînd aluzie la apărătorii ideilor naționale românești, găsiră cu cale să declare sus și tare: "Nu, noi nu vom trăda Rusia!"

În primăvara anului 1906 începu campania electorală pentru prima dată a imperiului. În Basarabia, ca și în celelalte gubernii rusești, lupta electorală, ca ceva nou și neobișnuit, deveni foarte aprigă. Curentul național românesc declară război pe față curentului rusesc și rusificator. Lupta era grea și anevoioasă, dar dreptatea cauzei românești era așa de puternică, încît izbînda și triumful ei ar fi putut fi din capul locului, asigurate dacă rîndurile moldovenilor ar fi fost bine închegate și dacă armonia și înțelegerea dintre ei ar fi fost deplină.

Din nenorocire însă, deosebiri de vederi între partidul conservator al boierilor și cel național-democrat al tinerilor intelectuali ieșeau tot mai mult la iveală. Încercările doctorului Ion Vărzaru și Eugenie Purcel de a înlătura divergențele și de a uni ambele grupări românești într-un front unic de luptă contra rușilor și înstrăinașilor rămaseră zadarnice din cauza revendicărilor de ordin social ale reprezentanților tineretului democratic, revendicări pe care boierii conservatori nu le puteau admite.

Tineretul basarabean se grupă în jurul avocatului N. Gavriliță și hotărî să editeze "*Basarabia*", prima gazetă românească "național-democratică", iar mai apoi "național-poporană" între Prut și Nistru. Grija redacției o avea tînărul Pantelimon Halippa iar după arestarea sa, M. Vîntu. Gazeta apărea de două ori pe săptămîină. Primul număr apărură la 24 mai 1906.

Gruparea conservatoare de sub conducerea lui Dicescu se hotărî să scoată și ea o gazetă românească, pe care o intitulă "*Moldovanul*" și o puse sub conducerea lui George Madan. Între altele ziarul "*Moldovanul*" cerea ca în școli să se învețe și românește, "fiindcă limba strămoșească este pentru un neam ceea ce este pentru un om tata și maica sa. Și cînd părinții noștri au fost de neamul moldovenesc, cînd maicile noastre ne-au legănat tot în cîntece moldovenești și ne-au învățat să ne închinăm și să ne rugăm lui Dumnezeu în limba moldovenească, pe care și ei au învățat-o de la părinții lor și tot așa din moși strămoși, noi n-avem dreptul și nici nu ne lasă inima să ne lepădăm de ea, căci lepădîndu-ne de limba părintească, de neam ne lepădăm. Și limba,

legea și obiceiurile nu sunt de ieri de alaltăieri, ci de veacuri".

Cu toate acestea însă, "*Moldovanul*" propovăduia o politică de conciliere, apropiindu-se foarte mult de vederile susținute de presa rusească din Basarabia. Ținuta aceasta se datorește influenței lui Krupenski; ea era întrucîtva agreată și de Dicescu, care era membru al partidului octobrist. Afinitatea aceasta de idei și concepții politice dădea lui Dicescu și prietenilor săi posibilitatea de a strecura și în jurnalele rusești, precum erau "*Basarabeș*", "*Drug*" și altele, redactate de N. Crușevan și alții, note și articole asupra străduințelor naționale și culturale ale moldovenilor. O luptă aprigă de idei se încinse între "*Basarabia*" și "*Moldovanul*", care, deși pe drumuri deosebite, tindeau ambele spre același ideal: deșteptarea neamului moldovenesc din Basarabia la o nouă viață politică, națională și culturală.

În jurul "*Basarabiei*" găsim grupați pe cei mai mulți dintre intelectualii basarabeni ce se ridicaseră, în cea mai mare parte, din rîndurile razeșimii, ale clerului și tîrgoveșilor și care la izbucnirea revoluției se grăbiră să se întoarcă acasă de prin centrele rusești unde trăiau ca profesori, avocați, clerici, studenți etc. Regretatul Gavriliță era sufletul acestei frumoase mișcări naționale, dar și democratice totodată. El și prietenii săi stăteau pe punctul de vedere principial că drepturile politice, naționale și sociale nu se cerșesc, ci se dobîndesc prin stăruință, muncă și luptă îndîrjită. Tot ce avea Basarabia tînără, mai isteț, mai hotărît și mai îndrăzneț se găsea în jurul noii gazete românești. Între colaboratorii ei găsim pe Ioan Pelivan, Ion Gîndul, Pantelimon Halippa, Nicolae Popovschi, pe frații Ion și Teodor Inculeț, Vasile Hartia, Vasile Oatu, George Stîrcea, St. Usinovici, M. Vîntu, Alexie Mateevici, Sergiu Cujbă, care făceau legătura cu românii din Regat, și mulți alți tineri însuflețiți de cele mai frumoase sentimente naționale și democratice. "Nu vă pot spune - zice Ion Inculeț într-o cuvîntare în Cameră - cîtă bucurie, cîtă satisfacție aveam noi, colaboratorii acestui ziar, cînd vedeam la iarmaroace grupuri de țărani care ședeau pe jos pe iarbă și ascultau cum unul din ei mai cărturar, le citea «*Basarabia*»".

Din cauza neînțelegerilor dintre români, alegerile pentru

dumă dădură un rezultat puțin favorabil moldovenilor, dar ei reușiră totuși să trimită în primul parlament rusesc pe preoții *Volovei* și *Ghepeșchi* pentru Cameră, și pe boierii *Dicescu* și *Casso* pentru Senat. Prima dumă rusească se întruni în mai 1906 în Petrograd. Îndată după convocarea ei se putu observa însă că duma nu era capabilă de o muncă rodnică, fiindcă era compusă din elementele cele mai eterogene. Din pricina aceasta prima dumă, despre care zicea Tolstoi că "producecea trei impresii, una comică, alta revoltătoare și a treia scârboasă", fu dizolvată în 21 iulie al aceluiași an. Tinerii entuziaști de la "Basarabia" uniră protestul lor cu cel al deputaților maziliți, care se întrunise la Wiborg în Finlanda, pentru a protesta împotriva dizolvării dumei. În protestul acesta guvernul rusesc găsi un pretext binevenit de a urmări și aresta pe colaboratorii "Basarabiei" și de a-i împrăștia prin toate colțurile vastei împărății rusești. Cu plecarea lor apuse și gazeta, în 18 februarie 1907. A doua dumă se întruni în Petrograd în martie 1907, fiind stăpînită de "Liga adevăraților ruși", care erau dușmani declarați ai reformelor democratice. Dovedindu-se însă în scurtă vreme incapabilă de orice activitate legislativă, a doua dumă fu și ea dizolvată în 10 iunie 1907. În octombrie al aceluiași an se săvîrșiră alegerile pentru a treia dumă, care dădură din nou un rezultat favorabil pentru *Octobriști* și pentru "Liga adevăraților ruși" de sub șefia lui *Markov* și *Vladimir Purișchevici*.

Izbînda aceasta electorală asigură "Ligii adevăraților ruși" o guvernare mai lungă, căci alegerile pentru a patra dumă se făcură abia în noiembrie 1912. Duhul reacțiunii și intoleranței naționale al lui *Purișchevici* și *Krupenski*, care în timpul revoluției muri de foame ca măturător de stradă în Rostov, - ambii basarabeni de felul lor - stăpînea întreaga viață politică și culturală din Rusia. Din duhul acesta izvorîră măsurile de restricție ale lui *Stolipin*, care încătușă orice mișcare națională și democratică. Gazetele românești "Basarabia" și "Moldovanul" apuseră foarte curînd, iar "Viața Basarabiei", ce apărea în text paralel cu litere latine și rusești și era menită să înlocuiască pe cele dispărute, apuse după primele numere, și cu ea dispăru și redactorul ei, *Alexie Nour*, împreună cu teascurile românești și cu modesta bibliotecă redacțională ce se înjghebase cu mari dificultăți la Chișinău. Autocratismul rusesc, crunt și

intolerant, înăbuși curînd curentul românesc din Basarabia pentru tendințele sale naționale, dar mai ales sociale.

Numai în biserică mișcarea națională se menținu mai multă vreme grație spiritului tolerant și împăciuitor al episcopului *Vladimir*. Curentul acesta își găsi expresia cuvenită în "Luminătorul" protoiereului *Constantin Popovici* și al colaboratorilor săi, deopotrivă de vrednici și stăruitori, precum s-a arătat la locul potrivit. Pe lîngă articolele edificatoare de cuprins religios-moral, în coloanele "Luminătorului" apăreau și diverse articole politice și literare din pana lui *Pan Halippa*, *Teodor Inculeț*, *Alexie Mateevici* și a altor cărturari, căci acesta rămăsese singurul organ de publicitate prin care intelectualii basarabeni puteau da un oarecare semn de viață națională.

După întronarea reacțiunii "Adevăraților ruși", intelectualii basarabeni erau siliți de împrejurări să se resemneze și să aștepte timpuri mai bune. Membrii grupării democratice fură siliți să se împrăștie care încotro. Unii plecară la Kiev și Odessa, alții la Moscova și Petrograd și numai puțini dintre ei trecură la Iași. *Ion Pelivan* se retrase la Bălți, în locul său natal, și ca judecător de pace începu să adune cărți românești și să le răspîndească în popor. *Pan Halippa*, *Mihail Vîntu*, *Scodihor*, *Ion Costin*, *Sergiu Niță* și alții trecură la Iași pentru a-și continua studiile la universitatea de acolo. *Ion Inculeț* plecă la Petrograd cu același gînd și pilda lor fu urmată de întreaga pleiadă de tineri din jurul regretatului *Gavriliță*. *Daniil Ciugureanu*, *Simion Murafa*, *Ștefan Ciobanu*, *Berechet*, *Alexandru Mateevici* și alții își continuau studiile la Kiev, unde se grupară într-un cerc moldovenesc pentru cultivarea limbii naționale.

În lipsa unui organ de publicitate românesc la ei acasă, tinerii basarabeni, ca și bucovinenii pe vremuri, colaborau la revistele românești de dincoace de Prut. *Tudose Roman* și *Iuliu Friptu* scriau la "Viața românească" din Iași. *Iorgu Tudos* publica traduceri și poezii originale. În coloanele "Convorbirilor literare", ale "Familiei" și "Sămănătorului" găsim prețioase contribuții basarabene semnate de *Dumitru Vrabie*, *Porfirie Fală*, *Ion Bălțeanu*, *G. Marinescu*, *P. Gheorghiu* ș.a. La Cahul dezvoltă o frumoasă activitate națională *Dumitru Crăciunescu*, la Soroca frații *Meleghi*. Și așa se găseau pretutindeni intelectuali, clerici și mireni,

care se simțeau îndemnați să cultive și să răspîndească gîndul, vorba și simțirea românească. Studenții basarabeni din Iași, intrînd în legătură cu Liga Culturală, adunau cărți și reviste pentru a le strecura în Basarabia. Pe calea aceasta trecură Prutul cărțile din editura "Minerva" și "Biblioteca pentru toți".

Firește că oamenii cu astfel de idei și credințe nu puteau fi pe placul "Adevăraților ruși" și de aceea toți cîți manifestau sentimente naționale moldovenești erau spionați, urmăriți și persecutați la tot pasul. În 1912 se împliniseră o sută de ani de la răpirea Basarabiei. Guvernul rus făcea mari pregătiri pentru sărbătorirea primului centenar de la răpire. În toiu acestor pregătiri, Ion Pelivan trimise o scrisoare prietenilor săi din Kiev, invitîndu-i să se întoarcă în Basarabia pentru a se pune în serviciul cauzei naționale. Cenzura rusească luă cunoștință de cuprinsul scrisorii și urmări pe autor, silindu-l să iasă din magistratură. Arhimandritul Gurie fu exilat din Basarabia. Persecuții de acest fel mai îndurară și mult regretații Murafa, Bălțeanu, Fală, Friptu și alții.

Serbările jubiliare trecură fără participarea moldovenilor. Și cu drept cuvînt, fiindcă numai cîmovnicii ruși și înstrăinații de pînura lui A. Krupenski aveau motive de a se bucura și veseli. Norodul moldovenesc rămase rece și nepăsător față de aceste triste "serbări jubiliare". Despre aceasta se putură convinge și "înalții oaspeți" ce veniră cu mare alai de la Petrograd și îndeosebi membrii "Ligii adevăraților ruși", care nu găsiră cuvinte destul de grele pentru a-și arăta indignarea și nemulțumirea lor față de "indiferența, ingratitudea și lipsa de patriotism" a moldovenilor "sălbatici și incuți". Un neam conștient de demnitatea sa poate fi umilit și disprețuit, dar nu i se poate cere, în nici un caz, să aplaude pe sugrumătorii și despuiatorii drepturilor sale politice și naționale. Și neamul moldovenesc din Basarabia era conștient de aceste drepturi și de aceea privea cu indiferență la manifestările de bucurie ale oficialității rusești, așteptînd cu resemnare mîntuirea ce era mai aproape de cum se putea bănuia atunci.

Cu prilejul acestei aniversări, triste sufletului românesc, apărură mai multe scrieri jubiliare în limba rusă, ca bunăoară cartea protoiereului Nicolae Lașcu și scrierea festivă a lui Alexandru Krupenski. Evenimentul acesta așa

de dureros pentru noi, n-a trecut nebăgat în seamă nici în celelalte provincii românești, unde ziua aceea de adîncă jale fu pomenită în mod convenit. Aniversarea aceasta dădu prilej întregului neam românesc de a-și aduce aminte de Basarabia răpită și de frații subjugăți ce se găseau sub cnutul rusesc, de a afirma solidaritatea națională cu ei și de a-i întări în credința izbăvirii ce era să vină. În 1912 apărură cartea lui N. Iorga, *Basarabia noastră*, ca un prinos de dragoste și încurajare pentru frații basarabeni.

Afirmarea clară și hotărîtă a solidarității naționale românești avu urmări binecuvîntate pentru deșteptarea și întărirea conștiinței naționale moldovenești în Basarabia. Prietenii și admiratorii lui Gavriiliță crezură că a sosit momentul potrivit de a reînvia activitatea publicistică românească în sensul vederilor lor naționale și democratice, activitate ce fusese întreruptă o dată cu dispariția gazetei "Basarabia".

După o întrerupere de mai mulți ani de zile, apărură, cu sprijinul mărinimos al marelui naționalist basarabean Vasile Stroescu în mai 1913, o nouă gazetă românească la Chișinău: "*Cuvînt moldovenesc*", care în unul din numerele sale vorbea de "duhul de primenire al vieții, care de la o vreme domnește în împărăția rusă". Era adierea primăvărată a noii vieți constituționale care începea să se manifeste în mod sfios în Rusia țaristă și care trezea în sufletele moldovenilor nădejdi nedeslușite. În zadar încerca vlădica Serafim să înăbușe aceste nădejdi prin persecutarea și expulzarea acelorora în inima cărora ele începură să încolțească; ele nu puteau fi smulse de acolo prin nici o putere din lume, fiindcă aveau rădăcini trainice de veacuri.

Directorul acestei gazete, care la început apărea numai o dată pe lună, iar mai apoi chiar de 3 ori pe săptămînă, era Pantelimon Halippa, care avea ca redactor responsabil pe Nicolae Alexandri, un bun cunoscător al lui Tolstoi și un om de o rară bunătațe de inimă. Pan Halippa era persoana cea mai indicată de a lua conducerea acestei gazete, ca unul care condusesese pe vremuri "Basarabia" care colaborase la "Viața Basarabiei" și la "Luminătorul", sub diferite pseudonime ca Cobolțeanu, după satul său natal din județul Soroca, și Basarabeanu, și care își completase studiile la Iași, unde avusese prilejul de a se împărtăși din cultura românească. Grație acestei culturi Halippa putea lesne să

evolueze de la ideile socialiste internaționale la convingerile național-democratice românești. Colaboratorii lui Halippa la frumoasa sa operă culturală și națională erau Șimion Murafa, Daniel Ciugureanu, Mihail Minciună, Tudose Roman, Iuliu Friptu, Ion Buzdugan, care semna Nicu Romanaș și alții.

Cuvîntul moldovenesc, intitulîndu-se revistă pentru literatură și știință reproducea bucăți alese din literatura română, dar dădea totodată prilej și cărturarilor de acolo de a publica încercările lor literare. "Cuvîntul moldovenesc" era, pînă la prăbușirea Rusiei țariste, singurul organ de publicitate prin care românii basarabeni vorbeau fraților lor din Regat, Ardeal și Bucovina despre păsurile lor, despre luptele lor și despre încrederea lor în viitor. Era singurul organ de publicitate, fiindcă "*Glasul Basarabiei*", ce apărură în 1913 la Chișinău sub îngrijirea lui Constantinescu, dispărură foarte curînd fără să fi avut vreo legătură cu exponenții vieții culturale din Basarabia.

În editura gazetei lui Halippa apărură, de la 1913 încoace, "Calendarul cuvîntului moldovenesc", și "Biblioteca cuvîntului moldovenesc" publicații în care apărură *Micul și marele dor*, povești pentru copii și săteni și cîntece și traduceri de tot felul. În timpul războiului tirajul gazetei sporise pînă la 10.000 exemplare, fiind singura publicație moldovenească răspîndită pe front care publica în coloanele ei și cîntece și scrisori de la soldați. Din cercul "Cuvîntului moldovenesc" s-au remarcat, prin scrierile lor originale, însuși Pan Halippa, apoi regretatul Alexie Mateevici și Ion Buzdugan care, pe lîngă poeziile sale originale, a publicat de curînd și o colecție de *Cîntece din Basarabia*, pe care o închina poetului țărănimii, George Coșbuc. Prin studiile și cercetările sale literare și culturale, se bucură de o binemeritată reputație Ștefan Ciobanu, membru al Academiei Române. Iustin Frațiman a publicat mai multe contribuții la istoria bisericii basarabene. Paul Gore, un bun cunoscător al Basarabiei, este posesorul unei preafrumoase și bogate biblioteci istorice.

CAPITOLUL VIII

Revoluția rusească și Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă

1. Luptele pentru autonomie și constituirea "Sfatului Țării" - 2. Proclamarea Republicii și votarea Unirii - 3. Ratificarea actului Unirii necondiționate

1. Luptele pentru autonomie și constituirea "Sfatului Țării"

În august 1914 începu războiul mondial și românii din Basarabia, în număr de aproape 300.000 de oameni, luptară sub steagul rusesc pentru slava și mărirea asuprașilor lor, și aceasta fără întrerupere pînă la izbucnirea marii revoluții ruse din martie 1917. La începutul anului 1917 operațiunile pe front încetiniră din ce în ce mai mult, în schimb însă începură să se înmulțească manifestațiile, întrunirile, conferințele și mitingurile nesfîrșite ale soldaților din dosul frontului, prin care o lume de oameni, sătui de război și zăpăciți de doctrinele socialiste, comuniste și utopice, puneau la cale noua ordine de lucruri în Rusia, o ordine de lucruri care să asigure fiecăruia viața cea mai slobodă, fără muncă și osteneală. "Republica" visată de ei trebuia să devină pămîntul făgăduinței, în care fără nici o trudă trebuia să curgă lapte și miere. Dar cu toată propaganda aceasta bolșevică, soldații moldoveni din Basarabia, care aparțineau unităților rusești ce operau pe frontul din Bucovina și Moldova, avură prilej să se întâlnească cu conaționali de-ai lor din vechiul Regat, din Ardeal și din Bucovina și din contactul acesta rodnic să se lămurească sufletește și să-și lumineze mintea lor buimăcită de ideile revoluționare la făclia curată și frumoasă a ideii naționale.

Prin atingerea lor cu frații de același sînge se deșteaptă tot mai viu conștiința lor națională, ce fusese atîta vreme înăbușită de urgia cnutului rusesc. Deșteptarea conștiinței naționale românești în rîndurile soldaților și ofițerilor moldoveni din Basarabia aduse foarte curînd roadele cuvenite.

Pilda ostașilor era urmată și de cetățenii rămași la vetrele lor și de toți intelectualii basarabeni ce se întoarseră acasă. Luna aprilie 1917 poate fi considerată ca luna mitingurilor și congreselor ce se ținură în toată Rusia. Firește, Basarabia nu putea rămîne în urma altor gubernii. În capitalele de județe, în Chișinău și Odessa, se întruniră moldovenii pentru a-și spune cuvîntul cu privire la noua organizare a patriei lor mai restrînsă. Începutul îl făcură delegații cooperativelor sătești care, întrunindu-se în congres general în zilele de 6 și 7 aprilie 1917, votară o moțiune prin care cereau *autonomia* administrativă, religioasă, școlară și economică a Basarabiei, precum și convocarea unei *adunări legislative*, care să voteze legile necesare. În ziua de 18 aprilie pe stil vechi se ținu la Odessa grandiosul *miting ostășesc*, la care, pe lîngă vreo 10.000 de soldați moldoveni, veniți de pe diferite fronturi, mai luară parte și un număr foarte considerabil de studenți ce ceruseră și obținuseră cursuri din istoria și literatura română la Universitatea din Odessa și intelectuali moldoveni între care Catelli, Baluță și alții. Din cuvîntările rostite și din moțiunea votată cu o indescriptibilă însuflețire se desprindea hotărîrea tuturor de a cere și de a obține *autonomia politică* pentru Basarabia și de a organiza *cohortele moldovenești* pentru menținerea ordinii publice. Acestea luară ființă în mai 1917 și anume cu asentimentul comandamentului suprem al armatei rusești de pe frontul român. Mai apoi *Comitetul soldaților* de pe frontul român ceru generalului Șcerbacev să retragă unitățile ruse din Basarabia și să sporească numărul cohortelor moldovenești pentru a scuti populația de jefuirile soldaților bolșevizați.

În zilele de 19 și 20 aprilie se întruni la Chișinău congresul preoțimii basarabene, care cerea în fruntea bisericii basarabene un mitropolit român, precum și autonomia politică, convocarea unei adunări naționale și constituirea unui "*înalt sfat*" cu atribuții legislative și executive. Moțiuni similare fură votate în toate

circumscripțiile administrative din Basarabia. Dăscălimea basarabeană nu se lăsă mai prejos. Și ea se întruni în congres general la Chișinău pentru a hotărî romanizarea învățămîntului și înlocuirea buchilor rusești prin litere latine. Manifestațiile acestea spontane și moțiunile identice și unanime dovedeau că voința obștească a populației cerea autonomia desăvîrșită a Basarabiei. Un pas înainte spre concretizarea aspirațiilor politice și naționale ale basarabenilor, îl făcură ostașii de pe frontul român care, la îndemnul comitetului central ostășesc de sub președinția locotenentului Gherman Pîntea și a tovarășilor săi P. Varzar și P. Harea, în ziua de 16 iulie 1917 luară hotărîrea de a convoca la Chișinău o adunare provincială, un *Sfat al Țării*, care să elaboreze un *proiect de autonomie națională și teritorială* pentru Basarabia, ținîndu-se seama firește, și de drepturile minorităților etnice din cuprinsul guberniei. În adunarea din 4 sept. 1917, comitetul central al ofițerilor și soldaților moldoveni hotărî să editeze o gazetă intitulată "Soldatul român" și încredință redactarea gazetei lui Iorgu Tudor.

În fața acestor manifestări politice nu puteau rămîne nepăsători nici reprezentanții intelectualilor basarabeni, care începuseră să-și dea seama că sunase ceasul izbăvirii. Convinși de însemnătatea istorică a marilor evenimente prin care treceau, ei uitară neînțelegerile din trecut și boierii conservatori își dădură mîna cu democrații naționali pentru a uni silințele lor patriotice pentru o bună și fericită îndrumare a poporului, ce fusese chemat prin revoluție la o nouă viață politică și națională. În aprilie 1917 se puse baza *Partidului Național Moldovenesc* și Vasile Stroescu fu proclamat președinte al acestui partid, din care între alții făceau parte Paul Gore, Vladimir Herța, Pantelimon Halippa și Onisifor Ghibu. Ghibu veni însoțit de mult regretatul George Tofan și de mulți alți intelectuali transilvăneni și bucovineni, îndată după izbucnirea revoluției, la Chișinău pentru a ajuta pe frații basarabeni cu sfatul și cu scrisul lor la reorganizarea vieții politice și culturale pe noua bază națională.

Punctul de căpetenie din programul noului partid era dobîndirea autonomiei politice, administrative, bisericesti, școlare și economice pentru Basarabia românească. Jurnalul "Cuvînt moldovenesc", la care începură să colaboreze și

refugiații din Regat, Ardeal și Bucovina, devenise organul noului partid, care nu întrelăsa de a-și trimite delegații săi la toate congresele și adunările revoluționare.

Între timp începură să se agite și ucrainenii din Rusia, cerînd și ei autonomia națională și teritorială a regiunilor locuite de ei. La Kiev se întruni adunarea lor națională *Rada*, care revendică pentru sine toată puterea legislativă și executivă în Ucraina. Totul era bine și frumos, numai că ucrainenii nu se mulțumeau cu țara lor, ci începură să revendice și Basarabia pentru ei. Cum însă Basarabia nu era și nu fusese niciodată pămînt ucrainean, era firesc ca moldovenii să protesteze cu toată hotărîrea contra acestor pretenții. Primul protest în privința aceasta veni din partea adunării delegaților tuturor organizațiilor politice, naționale, profesionale și administrative din Basarabia, care se întruniseră la Chișinău sub președinția unui comisar al guvernului provizoriu de sub președinția lui *Kerenski*. Adunarea delegaților, protestînd cu toată hotărîrea contra pretențiilor neîntemeiate ale Radei din Kiev asupra Basarabiei, hotărî de a nu recunoaște, sub nici o condiție, anexarea Basarabiei la statul ucrainean contra voinței sale și de a cere guvernului provizoriu din Petrograd scut contra agresiunilor neîntemeiate ale ucrainenilor. Delegația alege o comisie care avea însărcinarea de a elabora un statut organic pentru noua rînduială politică și administrativă în Basarabia.

Protestul delegaților din Chișinău contra pretențiilor ucrainene asupra Basarabiei găsi un puternic răsunset la Odessa. Acolo se institui un fel de comitet revoluționar numit *Rumcerod*, reprezentînd armata rusă de pe frontul român, marina de război din Marea Neagră și toate organizațiile muncitorești și țărănești din Basarabia și din gubernia Chersonului. Majoritatea covârșitoare a soldaților precum și a membrilor acestor organizații era compusă din moldoveni care, grație numărului lor, își puteau spune cuvîntul acolo. La cererea moldovenilor, *Rumcerodul* adresă în 20 iulie 1917 lui *Kerenski* un protest foarte energic, prin care respingea în mod categoric toate pretențiile ucrainenilor asupra Basarabiei și cerea guvernului provizoriu să recunoască în mod oficial moldovenilor din Basarabia "*dreptul de a se ocîrmi prin ei înșiși în hotarele lor istorice și etnografice*".

În fața protestelor unanime ale basarabenilor căzură

pretențiile neîntemeiate ale Ucrainei asupra Moldovei dintre Prut și Nistru. Aceasta, fiind o provincie românească, trebuia să primească o organizare națională românească. Pentru a îndeplini această chemare istorică, se întruni în zilele de 23-27 octombrie 1917 *congresul ostășesc* la Chișinău, la care luară parte vreo 900 de delegați ai oștenilor moldoveni din fosta armată rusească. Într-o atmosferă de mare însuflețire națională, congresul declară *autonomia* Basarabiei și hotărî ca în cel mai scurt timp să se convoace *Sfatul Țării* care, prin rostul reprezentanților poporului, constituit în adunarea națională, să vină și să imprime acestei autonomii pecetea legitimității. Asupra *Sfatului Țării* trebuia să treacă suveranitatea națională care, pînă la deschiderea lui, era împărțită între diferitele comitete revoluționare și corporații profesionale. Cu alegerea unui *birou de organizațiune*, care avea să ia toate măsurile pentru convocarea adunării legislative, își încheie congresul lucrările sale.

În lipsa unei organizații administrative solide, alegerile pentru adunarea legislativă nu se putură face direct. De altfel, populația bărbătească între 19 și 48 de ani nici nu se întorsese de pe diversele fronturi rusești, care tocmai atunci se găseau în completă descompunere. Din pricina aceasta s-a recurs la alegeri prin comitetele ostășești, țărănești și muncitorești, precum și prin corporațiile profesionale constituite. Comitetele ostășești aleseră 44 de deputați pentru *Sfatul Țării*. Congresul țărănesc, la care luară parte și reprezentanții tuturor județelor, trimiseră 36 de deputați, iar ceilalți 58 de deputați fură aleși de comisiile județene și comunale, de diversele corporații profesionale, de asociația clerului, a corpului didactic, a baroului, a funcționarilor publici etc. Ținîndu-se seamă de raportul numeric dintre moldoveni și celelalte naționalități din Basarabia, s-a convenit ca șaptezeci la sută dintre deputații *Sfatului Țării* să fie moldoveni, iar restul să se repartizeze asupra concetățenilor neromâni precum erau rușii, bulgarii, evreii, nemții etc.

Astfel constituit, din reprezentanții legitimi ai tuturor naționalităților, confesiunilor, județelor, orașelor, corporațiilor muncitorești și asociațiilor profesionale și culturale, *Sfatul Țării* se deschise în ziua de 21 noiembrie 1917 cu mare solemnitate. Președinte al *Sfatului Țării* fu

ales tînărul deputat basarabean *Ion Inculeț*, coborîtor dintr-o veche familie moldovenească, probabil Hîncu-leț, unul dintre fruntașii tinerei democrații basarabene de sub conducerea neuitatului Gavriliță. Revoluția îl surprinse ca conferențiar la Universitatea din Petrograd și-l răpi cu o forță irezistibilă în vîltoarea ei. Dar conștiința sa națională îl feri de a se rătăci în doctrinele comuniste și-l călăuzi pe calea cea dreaptă a revendicărilor politice, naționale și sociale ale neamului său. În jurul său se adunase întreaga grupare democratică de la "Basarabia" și îndeosebi Ion Pelivan, Pan Halippa, Pan Erhan, D. Ciugureanu, Șt. Ciobanu și alții mai tineri, ca Vasile Bîrcă, Gh. Pîntea, A. Crihan, I. Buzdugan.

2. Proclamarea Republicii și votarea Unirii

După lungi și agitate discuții, *Sfatul Țării*, în ședința sa memorabilă din 2 decembrie 1917, proclamă Basarabia *Republică democratică federativă moldovenească* și pe I. Inculeț președinte al ei. Îndată după izbucnirea revoluției, guvernatorul Basarabiei repăși din postul său, remișînd puterea președintelui zemstvei guberniale Constantin Mimi, ce fusese numit comisar al guvernului provizoriu; ajutorul său era Vladimir Criste. De asemenea șefii județelor trecură puterea și atribuțiile lor asupra președinților zemstvelor ținutale ca comisari județeni. Congresul țărănesc votă demiterea, comisarului Mimi și numirea lui I. Inculeț în funcția de comisar gubernial. Kerenski aprobă hotărîrea congresului și numi pe alesul congresului comisar al guvernului în Basarabia. Dînsul se întoarse la Chișinău, dar din considerații politice se mulțumi cu funcția de ajutor de comisar pe lîngă Vladimir Criste, pentru a nu indispuie cercurile boierești. La proclamarea republicii însă, V. Criste fu silit să repășească în favoarea lui Inculeț, ajutorul său, ce fusese proclamat președinte, iar acesta, la rîndul său, transmise puterea guvernului român. Astfel trecuse puterea, prin transmisiune directă, din mîinile organelor instituite de guvernul rusesc asupra guvernului român, restabilindu-se astfel vechea stare de lucruri din 1812.

Puterea executivă fu încredințată *Consiliului Directorilor* în frunte cu P. Erhan. Dar opera de organizare

și consolidare a noii republici întîmpina din capul locului mari greutăți, fiindcă *cohortele moldovenești* erau prea slab închegate și prea puțin disciplinate pentru a putea garanta pacea și buna ordine din țară. Bande nesfîrșite de soldați ruși de pe frontul român inundau Basarabia, pentru a comite aici jaf, pradă și asasinate de tot felul, ca cele comise în august 1917 contra avocatului *Simeon G. Murafa* și a inginerului *Hodorogea*, ce zgudui adînc Basarabia întreagă. În condițiile acestea, organizarea administrației și justiției, naționalizarea învățămîntului și îndeosebi introducerea reformei agrare nu se puteau realiza cu graba și succesul dorit de toți. Părțile de nord și de sud ale țării erau lăsate pradă armatelor rusești bolșevizate, iar în restul țării ardeau în flăcări curțile boierești și magazinele despuiate de cuprinsul lor. Populația îngrozită se îndreptă către Sfatul Țării și Sfatul Directorilor, cerînd scut și ajutor contra bandelor de hoți și asasini care jefuiau și terorizau în modul cel mai îngrozitor.

Pentru a pune capăt acestei insuportabile stări de lucruri, Sfatul Directorilor hotărî, în ședința sa din 8 decembrie 1917, de a trimite o delegație la Iași, pentru a cere guvernului român și reprezentanților Antantei concurs militar contra anarhiei bolșevice din Basarabia. În Iași situația politică era grea din cale afară. Armatele rusești de pe frontul român fraternizau cu inamicul. Disciplina militară dispăruse cu totul. Marele cartier general rus din Iași de sub comanda generalului Șerbacev era amenințat de revoluționarii ruși și trebuia să fie păzit de ostași români. În seama armatei române rămăsese apărarea întregului front din Moldova și Bucovina, iar pe lîngă aceasta unitățile românești erau pretutindeni ocupate cu dezarmarea trupelor rusești în completă descompunere.

Reprezentanții Antantei se purtau cu gîndul de a trimite în Basarabia o divizie sîrbească și alta cehoslovacă pentru a scuti viața și avuția greu încercatei populații basarabene. Diviziile acestea se formaseră în Rusia din prizonierii sîrbi și cehoslovaci din armatele austro-ungare, iar trimiterea lor în Basarabia întîmpină piedici de neînvins. Tot la Kiev se organizaseră și mai multe legiuni de voluntari ardeleni și bucovineni, soldați și ofițeri, și anume cu ajutorul guvernului român în vederea ocupării Transilvaniei și Bucovinei. Cîteva detașamente din aceste regimente

fuseseră trimise în Basarabia, unde avură o ciocnire sîngeroasă în gara din Chişinău.

În situaţia critică în care se afla, guvernul român n-avea trupe disponibile pentru a le trimite în Basarabia, unde bolşevicii se instalaseră de-a binelea, exercitînd un regim de teroare sîngeroasă îndreptată contra "burjuilor", adică contra burghezilor, care nu împărtaşeau convingerile lor bolşevice. În 5 ianuarie 1918 bolşevicii cuprinseseră Chişinăul. Deputaţii din Sfatul Ţării fugiră care încotro; unii fură arestaţi, iar alţii osîndiţi la moarte. Membrii Consiliului Directorilor se împrăştiară în toate părţile. Membrii comisiei interaliate pentru aprovizionarea armatei fură arestaţi şi fondurile de care dispuneau, confiscate. În Chişinău se instalase *ştabul* armatei bolşevice, ce se compunea din marii strategii *Perper, Levinson, Kaabak* şi puşcăriaşul *Katowski*.

În seara de 5 ianuarie 1918 *blocul moldovenesc*, fracţiunea cea mai numeroasă din Sfatul Ţării, se întruni în sala de şedinţe a zemstvei guberniale din Chişinău, în şedinţă secretă, şi hotărî de a trimite o nouă delegaţie la Iaşi pentru a cere, cu toată stăruinţa, intervenţia armatei româneşti în Basarabia contra prăpădului bolşevic. După lungi deliberări, guvernul român de sub preşedinţia lui I. I. C. Brătianu hotărî să trimită trupe române în ajutorul fraţilor basarabeni, ameninţaţi în însăşi existenţa lor de către regimul bolşevic, ce se instalase dincolo de Prut. În ziua de 13 ianuarie divizia a XI-a română, sub comanda generalului *Broşteanu*, intră în Chişinău la orele 5 seara, fiind primită de populaţie cu un entuziasm indescriptibil. Plîngea lumea de bucurie la privirea ostaşului român care sub steagurile biruitoare de la Oituz, Mărăşti şi Mărăşeşti, îşi făcea intrarea triumfală în capitala Basarabiei, care nu mai văzuse filfăind steagurile româneşti din zilele lui Vasile-Vodă Lupu şi Istrati Dabija, întemeietorul oraşului Chişinău. Era una din zilele măreţe pe care istoria o va încrusta cu slove de aur în paginile sale.

În faţa dorobanţului român care, înfruntînd cele mai straşnice primejdii ce-l ameninţară din toate părţile, rămase neînduplecat şi neclintit în împlinirea datoriei sale faţă de ţară şi neam, bandele bolşevice se retraseră la Tighina, pentru ca, după o ciocnire sîngeroasă, să fie izgonite şi de acolo şi alungate dincolo de Nistru. Ordinea şi siguranţa erau restabilite în cea mai mare parte a Basarabiei. Sfatul

Ţării îşi putu relua activitatea sub scutul şi ocrotirea armatei române.

Bucurîndu-se de acest scut, parlamentul basarabean se întruni în ziua de 24 ianuarie 1918 în şedinţa solemnă spre a vota în unanimitate *independenţa* "Republicii Moldoveneşti". După declararea independenţei Sfatul Directorilor se dizolvă, iar puterea executivă trecu asupra Consiliului de Miniştri de sub preşedinţia doctorului D. Ciugureanu, preşedinte al Republicii rămînd mai departe Ion Inculeţ. De formă, Basarabia era un stat independent, în realitate însă noua republică n-avea nici organizarea cuvenită şi nici condiţiile de dezvoltare necesare pentru propăşirea unui stat. Fiecare om cu judecată îşi putea da seama că proclamarea republicii nu era decît un expedient vremelnic în calea dezlegării definitive a chestiunii basarabene. Toţi bunii patrioţi români din Basarabia erau încredinţaţi, că singura soluţie a problemei politice a patriei lor nu putea fi alta decît *unirea* ei cu vechea Moldovă, din trupul căreia fusese ruptă de ruşi cu o sută de ani în urmă. Gîndul acesta, nemărturisit, trăia ascuns în cutelele cele mai tainice ale sufletului fiecărui moldovean adevărat, ca ceva moştenit din tată în fiu, fără ca el să-şi fi putut da seama. La privirea steagurilor biruitoare şi a ostaşilor eroici, grupaţi sub adumbrirea lor, precum şi în urma propagandei de trezire şi deşteptare a conştiinţei naţionale, ce se făcea, pe o scară foarte întinsă, de o pleiadă întreagă de intelectuali români din vechiul Regat, din Ardeal şi din Bucovina, care veniseră la Chişinău şi în celelalte centre administrative şi culturale din Basarabia, se trezi în sufletul moldovenilor dintre Prut şi Nistru, şi îndeosebi ale conducătorilor lor, ideea solidarităţii naţionale şi dorul de a se reîntoarce la sînul patriei-mame, de la care moşii şi strămoşii lor fuseseră răpiţi de culturul Uralului.

Consiliul judeţean din Bălţi şi apoi cel din Soroca şi Orhei fuseseră cele dintîi corporaţii constituite care cerură sus şi tare unirea cu patria-mamă. Dorinţa aceasta se dovedi a fi a ţării întregi, şi de aceea Sfatul Ţării, întrunit în şedinţa solemnă, în ziua de 27 martie 1918, în sala festivă a liceului al III-lea din Chişinău, votă *Unirea* Basarabiei cu Regatul României.

"În numele Poporului Basarabiei, Sfatul Ţării declară:
Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în

hotarele sale dintre Prut , Nistru , Dunăre și Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor , de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa , România. Această unire se face pe următoarele baze: 1. Sfatul Țării actual rămâne mai departe pentru rezolvarea și realizarea reformei agrare, după nevoile și cererile norodului; aceste hotărâri se vor recunoaște de Guvernul Român. 2. Basarabia își păstrează autonomia provincială, având un Sfat al Țării (dietă), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct și secret, cu un organ împlinitor și administrație proprie. 3. Competența Sfatului Țării este: a) Votarea bugetelor locale; b) Controlul tuturor organelor zemstvelor și orașelor; c) Numirea tuturor funcționarilor administrației locale prin organul său împlinitor, iar funcționarii înalți sunt întăriți de guvern. 4. Recrutarea armatei se va face în principiu pe baze teritoriale. 5. Legile în vigoare și organizația locală (zemstve și orașe) rămân în putere și vor putea fi schimbate de parlamentul român, numai după ce vor lua parte la lucrările lui și reprezentanții Basarabiei. 6. Respectarea drepturilor minorităților din Basarabia. 7. Doi reprezentanți ai Basarabiei vor intra în consiliul de miniștri român, acum desemnați de actualul Sfat al Țării, iar pe viitor luați din sânul reprezentanților Basarabiei din parlamentul român. 8. Basarabia va trimite în parlamentul român un număr de reprezentanți proporțional cu populația, aleși pe baza votului universal, egal, direct și secret. 9. Toate alegerile din Basarabia pentru voloste și sate, orașe, zemstve și parlament, se vor face pe baza votului universal, egal, secret și direct. 10. Libertatea personală, libertatea tiparului, a cuvântului, a credinței, a adunărilor și toate libertățile obștești vor fi garantate prin constituție. 11. Toate călcările de lege, făcute din motive politice în vremile turburi ale prefacerii din urmă sunt amnistiate.

Basarabia, unindu-se ca fiică cu mama sa, România, parlamentul român va hotărî convocarea neîntârziată a Constituantei, în care vor intra proporțional cu populația și reprezentanții Basarabiei, aleși prin vot universal, egal, direct și secret spre a hotărî împreună cu toții înscrierea în Constituție a principiilor și a garanțiilor de mai sus.

Trăiască Unirea Basarabiei cu România de-a pururi și totdeauna.

Primită în Sfatul Țării la 27 Martie 1818, Chișinău.

Președintele Sfatului Țării, I. Inculeț. Secretarul Sfatului Țării I. Buzdugan.

După cetire, declarația fu adusă la vot și primită cu 86 voturi pentru, 3 voturi contra și 36 de abțineri. Rezultatul votului fu adus la cunoștința primului ministru al României, *Alexandru Marghiloman* care, intrând în sala de sedință, ceru cuvântul pentru a face următoarea declarație:

«Domnilor Deputați,

În numele poporului român și în numele Regelui României, cu mîndrie iau act de declarația Domniilor - Voastre pentru unire și declar că Basarabia este de acum unită pe vecie cu România una și nedespărțită .

În aceste clipe neuitate să ne închinăm în fața geniului rasei noastre care, după o despărțire de un veac întreg, găsește singur calea firească care să-l ducă la mîntuire, calea firească arătată de istorie.

Să ne închinăm înaintea conducătorilor acestei țări cari, fără gînd de mărire, din conducători s-au făcut slujitori modești ai neamului lor.

Am luat act de declarația D-Voastre și în numele Guvernului Român declar că o primesc .

Trăiască România, una și nedespărțită! »

Un martor ocular descrie, în gazeta "Sfatul Țării" marea însuflețire ce domnea pretutindeni în ziua istorică a Unirii Basarabiei zicînd: "Publicul, zguduît de entuziasm striga: Trăiască România Mare!, Trăiască M. S. Regele nostru iubit, Ferdinand I, cel mai mare democrat din România Mare!" Deputații și publicul se îmbrățișau și se sărutau. Ochii tuturor sunt înrouați de lacrimi de bucurie. Entuziasmul era așa de mare și de comunicativ, încît el cuprindea în valurile sale calde și pe străini și pe toți acei ce pînă în ultima clipă încercară să împiedice acest eveniment de supremă bucurie pentru moldoveni. Ei acuma felicitau pe patrioții moldoveni, îi îmbrățișau și le spuneau parcă prin privirile lor că și-au făcut datoria și că ei tot așa ar fi făcut, dacă ar fi fost în locul lor.

În vremea aceasta valurile entuziasmului cuprinse orașul întreg. Clopotele de la toate bisericile din Chișinău începură să sune, vestind lumii întregi bucuria moldovenilor

dezrobiți. Bubuiturile tunurilor care salutau marele act începură să despice văzduhul. Aeroplanele se ridicau tot mai sus spre înălțimile nemărginite ale cerului albastru de veselie, purtate ca prin farmec de aripile nevăzute ale bucuriei celei mai curate și sfinte.

Iar pe străzile Chișinăului, cete nenumărate de cetățeni înconjurau pe fericiții făuritori ai marelui act al Unirii, marii patrioți basarabeni, care au redat României pe fiica ei răpită cu de-a sila acum 106 ani, îndreptându-se, val-vârtej, spre biserica soborului, spre a mulțumi Dumnezeului părinților noștri, care a binevoit a le călăuzi pașii și a răsplăti truda lor de martiri prin încununarea ei cu izbînda cea mai frumoasă și desăvîrșită.

Hotărîrea Sfatului Țării fu adusă încă în aceeași zi la cunoștința M. S. Regelui, care trimise președintelui adunării următoarea scrisoare:

"Cu adîncă emoțiune și cu inima plină de bucurie am primit știrea despre importantul act ce s-a săvîrșit la Chișinău. Sentimentul național ce se deșteptase așa de puternic în timpurile din urmă în inimile moldovenilor de dincolo de Prut a primit, prin votul înălțător al Sfatului Țării, o solemnă afirmare. Un vis frumos s-a împlinit. Din suflet mulțumesc bunului Dumnezeu că Mi-a dat, în zilele de restriște, ca o dulce mîngîiere, să văd, după o sută de ani, pe frații basarabeni revenind iarăși la Patria-Mumă. Aduc prinusul meu de călduroase mulțumiri Domniilor Voastre și Sfatului Țării, ale cărui patriotice sforțări au fost încoronate de succes.

În aceste momente solemne și înălțătoare pentru patrie, de aici înainte comună, Vă trimit la toți cetățenii din noua Românie de peste Prut regescul Meu salut, înconjurîndu-Vă cu aceeași inimoasă și caldă iubire părintească."

Însemnătatea istorică a actului măreț de la 27 martie rămîne mai presus de orice îndoială. Sub impresia covîrșitoare a acestui mare eveniment istoric, autorul acestei scrieri, ca unul ce fusese martor ocular la acea memorabilă ședință a Sfatului Țării, prinsese reflexiile sale într-un articol de ziar apărut în "România Nouă" de sub direcția lui O. Ghibu, pe care le reproduce aici sub titlul de document.

"În ziua memorabilă de 27 martie 1918 - zicea atunci - s-a proclamat unirea Basarabiei cu Țara-Mamă. Pro-

clamarea aceasta constituie unul din cele mai mari, mai remarcabile și mai fericite evenimente din întreg trecutul neamului nostru. Ferice de frații basarabeni care din prisosul însuflețirii și dragostei lor de neam și de țară, au izbutit să împletească din nou legăturile firești între Basarabia și România, legături care cu 100 de ani în urmă fuseseră destrămate de ghearele prădănice ale vulturului din Ural. Destrămate zic, fiindcă frații noștri basarabeni au dovedit prin glasul și fapta lor că aceste legături nu fuseseră rupte niciodată de istov în gîndul și sufletul lor. Ferice de noi, cîți ne-am învrednicit de a fi martori oculari la această mare și înălțătoare serbare națională."

Actul unirii din 27 martie rămîne încrestat cu litere de aur în letopisețele neamului românesc. Cade în sarcina istoricilor de mai tîrziu, cînd evenimentele actuale vor fi primit perspectiva cuvenită, cînd se vor cunoaște frămîntările și zbuciumările de azi în toate amănunțele lor, ca să le pună în cuvenită legătură cu întreaga noastră dezvoltare istorică și să le aprecieze după merit deopotrivă cu făuritorii lor. De astă dată ne vom mărgini numai la cîteva observații generale.

Pentru a putea găsi în istoria română un act de însemnătatea politică și națională a celui din 27 martie 1918, trebuie să ne întoarcem cu gîndul multe veacuri înapoi, pînă în zilele bătrîne ale lui Alexandru cel Bun, care cu spada în mînă alungase pe tătari peste Nistru și așezase hotarele Moldovei de-a lungul străvechiului Tiras. Dar din nefericire întregirea fruntariilor basarabene n-a rămas trainică, fiindcă curînd după moartea evlaviosului domn, tătarii întovărășiți de turci se năpustiră cu puteri unite asupra Moldovei cu gîndul păgîn de a-i știrbi și împutina hotarele răsăritene, răpind una după alta Cetatea Albă, Chilia, Tighina, Bugeacul, Ismailul, Reni și în cele din urmă chiar și Hotinul.

Pilda păgînilor deșteaptă pofta de pradă a muscalilor care în neînfrînta lor patimă de cucerire, nu se puteau mulțumi cu întinderea gigantică a împărăției lor pînă la țărmurile Pacificului și la porțile Vladivostocului, ci rîvneau și la modesta noastră moștenire strămoșească. Apele Nistrului nu erau de ajuns pentru a stinge setea lor de cucerire: ei se lăcomiră și la cele ale Prutului, pe care ei din rîu pașnic ce era, îl prefăcură într-un vad de vrăjmășie între

frații și surorile de aceeași limbă și lege. Rușii adânciră rănilile pe care turcii și tătarii le săpaseră în corpul sîngerînd al bărrinei Moldove, sfîșiind din el și ținuturile cu cetățile care mai rămăseseră domnilor noștri dincolo de Prut.

Dar ceea ce s-a pierdut, rînd pe rînd, bucată cu bucată, s-a redobîndit deodată prin marele act istoric din 27 martie. Vechile granițe ale Moldovei, ciopîrțite și îngustate în scurgerea veacurilor de jale și umilire, s-au reîntregit deodată, iar undele Nistrului scaldă azi ca și în vechime țărmlul Moldovei întregite și izbăvite de o îndoită robie seculară. Săriți, codreni, săriți, orheiieni și soroceni și voi, hoțineni, cu pași repezi pășiți la Nistru, spre a face straja vechiului hotar, după pilda neîntrecută a moșilor și strămoșilor voștri, care numai de la 27 martie încoace găesc hodina cuvenită în pămîntul dezrobit!

În ziua de 24 ianuarie 1859 s-a săvîrșit un act istoric asemănător cu cel din 27 martie 1918. Atuncea s-a pecetluit unirea Moldovei și a Țării Românești într-un stat național unitar - România modernă. Unirea aceea, pregătită și înfăptuită de un grup de boieri munteni și moldoveni, uniți, în cugete și simțiri, prin cea mai înflăcărată dragoste de neam și luminați de cel mai sincer și curat patriotism. Realipirea Basarabiei la Patria-Mamă s-a votat și s-a îndeplinit de *țărănimea* basarabeană, prin fruntașii și împuterniciții ei. Și aceasta înseamnă un pas gigantic înainte în dezvoltarea conștiinței naționale și a simțului de solidaritate!

«Ne unim cu plugarii români de peste Prut» exclamă un țaran basarabean cu prilejul votării pentru unire. Exclamația aceasta este foarte semnificativă. Ea spune mai mult decît tomuri întregi. Prin ea se dovedește că în 1918 nu mai este vorba de o atingere a crengilor și vîrfurilor copacilor celor mai înalți din același codru secular, legănat de aceeași adiere regeneratoare, ci de o tainică împleticire a rădăcinilor străvechi, ce-și trag hrana din aceeași țărînă nutritoare, rădăcini trainice și viguroase din care vor răsări aceleași mlădițe ce se vor dezvolta în același fel și vor produce aceleași fructe, bune, gustoase și dătătoare de viață.

După zilele de glorie ostășească de la Oituz, Mărăști și Mărășești, în care s-a afirmat în mod așa de strălucit vitejia străbună și puterea de viață a neamului nostru, urmară clipe de amarnică decepție. Mîhnire adîncă cuprinse sufletele

noastre, văzînd că fără vina noastră o crudă fatalitate ne persecută în mod așa de năprasnic. Atunci unii, mai slabi de înger, începură să se clatine în credința lor... Se simțea nevoia de un reconfortant moral, care să redea sufletelor descurajate putera de rezistență ce începuse să scadă. Pe acesta ni-l furnizară cu largă liberalitate frații basarabeni prin hotărîrea lor vrednică și românească din 27 martie. Pentru fapta aceasta ei au binemeritat de la patrie și și-au asigurat un titlu de slavă și recunoștință în sufletul neamului întreg, acel suflet generos și mîndru, care s-a oțelit și s-a fortificat prin suferințe și zbuciumări seculare.

Povestesc bătrîinii că ceasurile despărțirii din 1812 fuseseră de nespusă jale și plîngere. Din sate și din tîrguri curgea norodul, săptămîni întregi, în cete nesfîrșite, spre Prut, pentru a-și lua ziua bună de la părinți, frați, prieteni și cunoscuți, cu care pînă atunci viețuiseră împreună. Jalea de atunci s-a schimbat, după o sută de ani, în veselie generală, mare, sinceră, curată, care este împărtășită de toată suflarea românească. Prutul descătușat își mîină vesel undele sale prin Moldova reîntregită, murmurînd tainic povestea dezrobirii sale, ca să o înțeleagă "Siretul crușit de sînge, Argeșul spumos, Oltul răzbunător, Mureșul duios și Tisa îndepărtată."

3. Ratificarea actului Unirii necondiționate

Actul Unirii din 27 martie avu urmări binecuvîntate pentru Basarabia. Toată lumea își dădea seama de marea însemnătate a evenimentelor prin care trecea și se puse pe lucru pentru a întări unirea și a o extinde din domeniul politic și diplomatic și asupra celui sufletesc.

Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă fusese de bun augur și pentru celelalte provincii înstrăinate. Soarta care ne fusese vitregă atît amar de vreme, înduioșată de jertfele și suferințele noastre fără nume, se îndurase de noi după aștepta crude încercări și din haină ce era, deveni dulce și generoasă. Războiul, care bîntuia cu toată furia, luase o întorsătură catastrofală pentru puterile centrale, care se dărîmară sub loviturile nemiloase ale dreptății răzbunătoare. Austria și Ungaria se prăbușiră deodată pentru a reda libertatea răpită popoarelor încătușate. Românii din

Bucovina și cei din Ardeal și Banat, ajungând stăpîni pe soarta și pe țara lor, votară cu nespusă însuflețire unirea lor necondiționată cu Regatul.

Sub impresia covârșitoare a acestor fericite întîmplări politice reveniră și basarabienii asupra condițiilor sub care votaseră unirea în 27 martie. La sfîrșitul lui noiembrie, Sfatul Țării fu convocat în Chișinău pentru a discuta reforma agrară. Cu toate că dezbaterile fuseseră foarte vii, se ajunse la o înțelegere deplină. Cum însă votarea legii acesteia era una din condițiile cele mai importante ale unirii din 27 martie, aceasta fiind odată votată, toate celelalte își pierdeau însemnătatea. Ținînd seamă deci de această împrejurare și nu mai puțin de faptul că celelalte provincii românești votaseră unirea necondiționată, Sfatul Țării, în ședința sa din 27 noiembrie (10 decembrie) 1918, votă în deplină unanimitate următoarea moțiune:

“În urma unirii cu România-Mamă a Bucovinei, Ardealului, Banatului și a celorlalte ținuturi ungurene locuite de români în hotarele Dunării și ale Tisei, Sfatul Țării declară că Basarabia renunță la condițiile de unire specificate în actul de la 27 martie a.c., fiind încredințată că în România tuturor românilor regimul democratic este asigurat pe viitor. Sfatul Țării, în prezinta Constituantei Române, care se va alege după votul universal, rezolvînd chestiunea agrară după nevoile și cererile norodului, anulează celelalte condiții cuprinse în actul unirii din 27 martie și declară unirea necondiționată a Basarabiei cu România-Mare”.

Votul acesta unanim face cinste celor ce l-au dat din iubire de neam și dragoste patriotică. Merită să fie amintite aici străduințele nobile ale generalului Artur Văitoianu, care, în calitatea sa de comisar regal al Basarabiei, a contribuit foarte mult la îndulcirea asperităților dintre diferitele tendințe și curente, la liniștirea spiritelor agitate, la restabilirea ordinii și legalității și la votarea unirii necondiționate.

Pentru ca votul unanim al Sfatului Țării să-și capete putere netăgăduită de lege, mai rămăsese ca actul unirii să fie supus ratificării Adunării Naționale Constituante a României întregite. Alegerile pentru această adunare se făcură în toamna anului 1919. Proporțional cu numărul populației sale, Basarabia trimise în Constituanta Română

prin sufragiu universal, direct, secret, egal cu reprezentanța proporțională a minorităților 90 de deputați și 35 de senatori, reprezentînd toate clasele sociale și toate minoritățile etnice din țară. Din 500.875 de alegători înscrși se prezentară la urnă 395.159 de votanți, ceea ce face aproape 80 % din întreaga masă electorală. Adunarea Națională se întruni la București în ziua de 20 noiembrie 1919, “pentru a desăvîrși organizația constituțională, care trebuie să se întindă pe tot cuprinsul României întregite și ținînd seama de însemnate cerințe, menite să asigure viitorul poporului român și marele său rol în aceste părți ale Europei” precum arată mesajul regal.

În memorabila ședință din 20 decembrie 1919 ajunse la ordinea zilei ratificarea actelor de unire votate de Sfatul Țării din Chișinău și de Congresele Naționale din Alba Iulia și Cernăuți. În expunerea de motive pentru ratificarea actului de unire de la Chișinău găsim următoarea expunere luminoasă a faptelor care au premers acestui mare act:

“Prin libera voință a norodului său, Basarabia, în 27 martie (9 aprilie) 1918 s-a reîntors la Patria-Mamă, de care silnicia țarismului rus o ținuse despărțită timp de 106 ani. Acest mare act s-a făcut datorită următoarelor împrejurări:

Prima împrejurare este că în Basarabia subjugată, cu toate eforturile de un secol ale autocratismului rus, licăririle conștiinței naționale nu s-au stins, țaranul moldovean nu s-a îndoit o singură clipă că este dintr-un neam deosebit de toate cele cu care împărțise jugul robiei țarismului. Iar din sînul acestui neam s-au ridicat neconținut oameni care, nu numai că au simțit toată povara robiei în care era ținut poporul lor, dar au păstrat neclintită nădejdea că va avea un sfîrșit și nu au încetat de a lupta pentru aceasta. Țarismul rus a putut să împiedice ca toate aceste simțăminte să iasă la suprafață, dar nu a reușit niciodată să le suprime.

A doua împrejurare a fost prăbușirea regimului țarist, care a lăsat pentru moment tuturor neamurilor subjugate de fosta Rusie puțința de a-și afirma aspirațiile și de a hotărî ele însele de soarta lor. În acel moment unic, neamul nostru din Basarabia a putut să ia în mîină propriile sale interese. Și astfel, după sute de congrese ținute spontan în toate orașele, tîrgurile și satele Basarabiei ca și în afară de Basarabia, congrese care au determinat constituirea Sfatului Țării în 20 octombrie 1917, deschiderea lui în 27 noiembrie 1917,

proclamarea Republicii în 2 decembrie în același an și a Independenței în 24 ianuarie 1918, făcute toate acestea cu participarea tuturor naționalităților, confesiunilor și claselor sociale, a tuturor autorităților, organizațiilor, societăților și cooperațiilor culturale, economice și profesionale din toată Basarabia, s-a dezlipit pentru vecie de Rusia, îndrumându-se spre ținta supremă spre care orice neam conștient trebuie să meargă.

În vreme ce noua viață de libertate pe toate terenurile ce Basarabia își croise se organiza, răsări în drumul ei primejdia cumplită a anarhiei ruse, care amenința să începe totul în valurile ei năprasnice. În acea clipă supremă neamul nostru din Basarabia avu fericirea să găsească alături de sine, stînd de pază, pe Țara-Mumă care, cu toată primejdia în care ea însăși se afla, a putut să ofere nu numai o mîngîiere platonice, ci și batalioane glorioase ale unei armate nebiruite. Această armată, ridicînd la Nistru zid neclintit în drumul anarhiei, a redat poporului din Basarabia puțința de a-și făuri în tihnă soarta sa așa cum dînsul o înțelegea. Iar dînsul o înțelegea, votînd prin glasul Sfatului Țării, în vibrarea unui entuziasm fără seamă, reintegrarea sa pentru eternitate în sînul patriei comune.

Făcută din liberă voință a întregului norod, reintrarea Basarabiei în unitatea românească trebuie înțeleasă nu ca un act de putere, ci ca un act de cea mai înaltă echitate, ca ultima etapă a unui proces complex de restabilire a dreptății călcate în picioare de țarismul rus în scurgere lentă de 106 ani.

Această restabilire a dreptății încălcate a avut loc nu numai în direcția națională, ci în toate direcțiile vieții politice, culturale și sociale, și nu numai pentru majoritatea românească, ci și pentru toate elementele etnice și confesionale din acea țară. Principalele laturi ale acestui proces de restabilire a dreptății se cuprind în reforma pentru împămîntenirea țaranilor, nedreptățiți sub regimul rus, chemarea maselor mari la viața publică prin dreptul de vot universal, egal, direct și secret și ca urmare restabilirea poporului în dreptul de a se cîrmui prin oameni ieșiți din sînul său;

- restabilirea limbii și culturii poporului român în toate drepturile și rosturile din care fusese alungată din școală, biserică, administrație, justiție și ca corolar: acordarea

pentru minorități a dreptului de a-și cultiva limba în școală și în afară de școală;

- descentralizarea administrativă și sporirea atribuțiilor autorităților locale. Într-un cuvînt, restabilirea dreptății pentru toți locuitorii, indiferent de naționalitatea și confesiunea lor;

- episodul final și culminant al acestui proces de restabilire a neamului românesc dintre Prut și Nistru și a minorităților etnice conlocuitoare cu el, în drepturile sale sfinte și imprescriptibile, a fost unirea cu România proclamată în 27 martie 1918;

- unirea tuturor românilor într-un stat național unitar este un postulat al dreptății istorice și al civilizației umane.

În numele acestei dreptăți cerem ca Adunarea Națională a României Mari și Întregite, să ratifice această unire a Basarabiei, încorporînd țara dintre Prut și Nistru, Statului Român."

În aplauze furtunoase ale Adunării se votă, prin ridicarea de mîini, ratificarea cerută de țara întregă. Raportorul acestui proiect de lege, deputatul Vasile Stroescu, emoționat pînă la lacrimi, își îndreptă ochii spre cer și rosti cuvintele: "*Să dea Dumnezeu ca această unire să fie într-un ceas bun, cu noroc și pentru totdeauna*".

Cu aceste urări încheiem și noi istoria Basarabiei, care, de la unire încoace, încetează de a mai avea o istorie a sa separată, pentru a împărtași soarta comună a României întregite în hotarele sale etnice și istorice.

Bibliografie

- Arbore Zamfir, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, 1899.
- Arbore Zamfir, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904.
- Așezământul obrazovanei oblastiei Basarabiei (rusește și românește), Chișinău, 1818.
- Batiuşcov Pavel, *Basarabia. Studiu istoric* (rusește), Petrograd, 1892.
- Beldiceanu N.N., *Între Prut și Nistru*, București, 1922.
- Brătescu C., *Valuri, hotare și trasee basarabene*, în "Revista istorică", anul IV, noiembrie-decembrie 1918.
- Buzdugan Ion, *Cîntece din Basarabia*, Chișinău, 1921.
- Calmuțchi C., *Relațiunile politice ale Țărilor Române cu Rusia*, Galați, 1911.
- Cosso L. A., *Dreptul bizantin în Basarabia* (în rusește), Moscova, 1907.
- Cosso L. A., *Rusia la Dunăre și organizarea oblastiei Basarabiei* (în rusește), Moscova, 1913.
- Ciobanu Ștefan, *Limba românească în școala basarabeană sub dominația rusească*, în revista "Școala Basarabiei", anul IV, nr.1 și 2, Chișinău, 1922.
- Ciobanu Ștefan, *Contribuțiuni privitoare la populațiunea în Țările Românești*, în "Arhiva pentru știință și reformă socială", anul II.
- Ciobanu Ștefan, *Vasile Alecsandri și Basarabia*, sub tipar.

- Ciobanu Ștefan, *Pagini îngălbenite*, carnetul cu poezii ale lui George Păun în "Renașterea Moldovei", anul I, nr.1, Chișinău, 1920.
- Ciobanu Ștefan, *Poeziile lui A.Nacco*, în "Renașterea Moldovei", anul II, nr.1.
- Ciobanu Ștefan, *La continuité roumaine dans la Bessarabie. Annexée en 1812 par la Russie*, București, 1920.
- Constantinescu N.A., *Întinderea raialelor cu deosebită privire raiaua Giurgiului*, în Anuarul de Geografie și antropo-geografie, anul II, 1910-1911.
- Costea M., *Din trecutul Basarabiei*, în "Viața românească", 1906, nr.I.
- Cuvîntări de Ferdinand I, *Regele României 1889-1922*, București, 1922.
- Crușevan N., *Basarabia*, Almanah pe 1903.
- Erbiceanu Vespasian, *Legiuiri locale basarabene*, Chișinău, 1921.
- Frațiman I., *Mitropolia de Brăila sau de Proilavia*, sub tipar.
- Frațiman I., *Administrația bisericească a românilor de peste Nistru, colonizări, biserici, protoierale ș.a.*, în "Rev.Soc.ist.arh.bis.", Chișinău, vol.XII.
- Ghibu O., *Deșteptarea moldovenilor de peste Nistru*, Chișinău, 1918.
- Giuglea G., *Din literatura populară de astăzi a Basarabiei*, București, 1919.
- Gore Paul, *Plebiscitul în Basarabia*, Brașov, 1919.
- Halippa I. N., *Lucrările Comisiunii Arhivelor Guberniale din Basarabia*, vol.I-III, (rusește), Chișinău, 1900-1907.
- Halippa Pan, *Basarabia, schiță geografică*, în Revista științifică "V. Adamachi" din Iași, anul III.

Haneş Petre, *Scriitorii basarabeni*, Bucureşti, 1920.

Haneş Vasile V., *Sufletul românesc în Basarabia de astăzi*, Bucureşti, 1919.

Instituţiunile Zemstvei în Basarabia, Chişinău, 1920.

Iorga N., *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, Bucarest-Paris, 1922.

Iorga N., *Chilia şi Cetatea Albă*, Bucureşti, 1899.

Iorga N., *Pagini despre Basarabia de astăzi*, Vălenii de Munte, 1912.

Iorga N., *Histoire des Relations Russo-Roumaines*, Iaşi, 1917.

Iorga N., *Românii de peste Nistru. Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor*, Iaşi, 1918.

Iorga N., *Neamul românesc în Basarabia*, Bucureşti, 1905.

Iorga N., *Politica externă a regelui Carol I*, Bucureşti, 1916.

Iorga N., *Istoria armatei*, vol.I-II, Bucureşti, 1908.

Iorga N., *Basarabia noastră scrisă după o sută de ani de la răpirea ei de către ruşi*, Vălenii de Munte, 1912.

Iorga N., *Istoria românilor prin călători*, vol.I şi II, Bucureşti, 1920 şi 1921.

Kuropatkin A. N., *Problema armatei ruseşti*, (ruseşte), Petrograd, 1910.

Lahovary Charles Gr., *Memoires de l'amiral Paul Tchitchagoff*, Paris-Bucureşti, 1910.

Langeron, *Hurmuzachi*, *Docum. supl. I*, vol.III.

Lapedatu Alexandru, *Gravuri şi vederi de la Cetatea Albă*, în "Bulet. Com.Mon.Ist.", VI.

Lapedatu Alexandru, *Cetatea Sorocei*, *ibid.*VII.

Laşcu N. V., *Basarabia la aniversarea de o sută de ani de la unirea ei cu Rusia (1812-1912)*, (ruseşte), Chişinău, 1912.

Layr Jean de, *L'image de la Bessarabie*, nr.225, 227, Paris, 1920.

Lotoşchi P.H., *Istoria seminarului teologic din Chişinău*, (ruseşte), Chişinău, 1912.

Martomme Emmanuel de, *La Bessarabie*, Paris, 1919.

Martomme Emmanuel de, *Choses vues en Bessarabie*, Paris, 1919.

Mateiu Ion, *Renaşterea Basarabiei*, Bucureşti, 1921.

Mateievici Alexie, *Tipăriturile noastre bisericeşti*, Bucureşti, 1915.

Moisiu Vasile D., *Ştiri din Basarabia de astăzi*, Bucureşti, 1915.

Moruzi D.C., *Ruşii şi românii*, Bucureşti, 1906.

Mogilanski N., *Materiale pentru statistica şi geografia Basarabiei*, (ruseşte), Chişinău, 1913.

Munteanu-Rîmnic Dumitru V., *Pentru Basarabia*, Ploieşti, 1912.

Murgoci G., *La Population de la Bessarabie*, Paris, 1920.

Nacco A., *Istoria Basarabiei în vremurile vechi*, 2 volume, Odessa, 1873-1876.

Nacco A., *Studiu asupra organizaţiunii oblastiei Basarabiei*, 1812-1828, (ruseşte), Odessa, 1900.

Nestorovski P. A., *Rutenii din Basarabia. Studiu istoric şi etnografic*, (ruseşte), Varşovia, 1905.

Nestorovski P. A., *În nordul Basarabiei* (ruseşte), Varşovia, 1910.

Nistor I., *Populaţiunea Basarabiei*, în "Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", anii I, II, III.

Nistor I., *Drepturile noastre asupra Hotinului*, Chişinău, 1918.

Pacu M. N., *Basarabia*, Bucureşti, 1912.

Palausov S.N., *Principatele române Muntenia şi Moldova sub raport politic*, (ruseşte), Petrograd, 1859.

Pamfilie Tudor, *Ţinutul Hotinului la 1817*, Chişinău, 1920.

Parchomovici Iosif, *Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni*, Chişinău, 1911.

- Pelivan Ion G., *La Bessarabie*, Paris, 1919-1920.
 I. Sous le regime russe (1812-1918).
 II. L'union de la Bessarabie à la Mère-Patrie La Roumanie.
 III. Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812-1918.
 IV. L'état économique de la Bessarabie.
 V. Chronologie de la Bessarabie.
 VI. Les droits des Roumains sur la Bessarabie. Au point de vue historique, ethnique et de l'autodetermination.

Pergament C.I., *Aplicațiunea legilor locale Donici și Armenopolo*, (rusește), Petrograd, 1905.

Pocitan Vasile, *Biserica românească din Basarabia*, București, 1914.

Puiu Visarion, *Mîștirile din Basarabia*, Chișinău, 1919.

Puiu Visarion, *Ierarhii bisericii basarabene, mitropoliți, episcopi și vicari, între anii 813-1920*, în "Rev. Soc. ist. arch. bis.", Chișinău, vol.XII.

Puiu Visarion, *Cîteva date privitoare la înființarea societății istorico-archeol.bisericești din Chișinău*, în "Rev.Soc.ist.arch.bis.", Chișinău, vol.XII.

Rosetti R., *Arhiva senatorilor din Chișinău*, în "Analele Academiei Române", anul 1910.

Skalkowski A., *Coloniile bulgare în Basarabia* (rusește), Odessa, 1848.

Stadnicki Auxentie, *Gavril Bănulescu-Bodoni, Exarch al Moldo-Vlachiei și Mitropolit al Chișinăului*, (rusește), 1894.

Sadoveanu Mihail, *Orhei și Soroca. Note de drum*, Chișinău, 1921.

Tractatul de Berlin, București, 1878.

Xenopol A.D., *Războaiele dintre ruși și turci și înfrîurirea lor asupra Țărilor Române*, 2 volume, Iași, 1880.

Zasciuk H., *Materiale pentru geografia și statistica Rusiei, culese de ofițeri de la Statul Major rus*, 2 volume (rusește), Petrograd, 1862.

A d d e n d a

BASARABIA SUB GOSPODĂRIA ROMÂNEASCĂ

... Timpul de două decenii de gospodărie românească nu s-a strecurat în zadar asupra acestor două provincii așa de frumoase și așa de dornice de reînnoire și progres. Statul român s-a străduit mereu să ridice aceste provincii la o mai bună stare morală și materială și să le imprime caracterul culturii și civilizației românești, menită să transforme și să înlocuiască întocmirile și așezămintele străine de mai înainte. Și cum Bucovina și Basarabia, prin structura lor etnică și prin trecutul lor istoric, erau vechi provincii românești, adaptarea lor la noile norme de viață națională s-a putut săvârși foarte lesne și fără prea mari greutate. De aceea munca ce s-a depus acolo timp de 22 ani pentru schimbările și prefacerile ce se impuneau, n-a întârziat să aducă roadele dorite. Să ne fie deci îngăduit a urmări această muncă așa cum ea s-a desfășurat în Basarabia în ultimele două decenii.

Pînă la 1812 Basarabia făcea parte din voievodatul Moldovei și numai în urma nefastului tratat de pace de la București din acel an, partea Moldovei dintre Prut și Nistru a fost afectată imperiului moscovit. Dar în tot timpul stăpînirii rusești, Basarabia nu s-a putut contopi organic cu imperiul moscovit din cauza fundamentalelor deosebiri de concepții și de viață care existau între populația rusească din imperiu și cea românească din noua gubernie basarabeană, cu străvechile sale tradiții istorice și culturale moldovenești și cu limba sa maternă deosebită. De aceea populația băstinașă a Basarabiei a putut ține piept tuturor încercărilor de rusificare, păstrîndu-și cu sfințenie limba, datinile și

obiceiurile sale moldovenești. S-a putut rusifica întreg aparatul administrativ, s-au putut rusifica biserica și școala, s-au putut rusifica toate așezămintele publice, dar norodul moldovenesc, în firea și structura sa sufletească, n-a putut fi rusificat, ci el și-a păstrat cu sfințenie datinile și obiceiurile strămoșești și mai presus de toate dulcea sa limbă moldovenească, cântată în versuri așa duioase de clericul basarabean Alexei Mateievici.

Populația. După datele statisticii oficiale, Basarabia adăpostea la 1940 o populație de 3.173.209 suflete, ceea ce față de datele statistice rusești din 1912 cu o populație numai de 2.496.054 suflete, reprezenta un spor de populație de 677.165 suflete în cîrș de trei decenii. Dar cum recensămîntul de la 1941 n-a putut fi făcut și în Basarabia cotropită de bolșevici, trebuie să ne resemnăm deocamdată cu rezultatele statisticii oficiale românești din 1930 care arată în provincia transpruteană o populație de 2.864.402 locuitori, repartizată după originea sa etnică pe județe, precum urmează:

JUDEȚUL	Români	Evrei	Unguri	Germani
1. Hotin.....	215.000	25.000	-	-
2. Cahul.....	130.000	4.000	-	8.000
3. Lăpușna.....	347.000	51.000	-	2.000
4. Orhei.....	257.000	13.000	-	-
5. Soroca.....	250.000	23.000	-	-
6. Cetatea Albă...	75.000	22.000	-	57.000
7. Ismail.....	70.000	5.000	-	1.000
8. Tighina.....	170.000	13.000	-	12.000
9. Bălți.....	292.000	27.000	1.000	1.000
Total.....	1.806.000	183.000	1.000	81.000

Din datele statistice de mai sus rezultă că la 1930 trăiau în Basarabia 1.806.000 de suflete de origine etnică românească, reprezentînd 63,02% din întreaga populație a județelor basarabene. În intervalul de la 1930-1940 populația Basarabiei sporind la 3.173.209, era firesc ca și numărul românilor să sporească, atîngînd și întrecînd cifra de 2 milioane de suflete.

Ultimul recensămînt rusesc s-a făcut la 1897, dar nu după *originea etnică* a populației, ci după *limba de conversație*. Comparînd rezultatele recensămîntului de la 1897 cu cele obținute la recensămîntul românesc din 1930, ajungem la următoarele cifre în procente, notate în tabela de la pagina 304.

Din această tabelă comparativă se poate vedea că numărul populației basarabene care se folosește de limba de conversație românească a sporit de la 47,6% din 1897 la 55,8% în 1930. Cum însă numărul populației după originea etnică românească se ridica la 1930 la 63,02%, iar cel al populației cu limba de conversație românească atîngea numai 55,8% rezultă că un contingent de 7,22% din populația de origine etnică românească se folosea încă de altă limbă de conversație decît cea românească, o constatare care impune organizarea unei propagande mai vii pentru limba românească.

După religie, credincioșii ortodocși constituiau 87,6% din întreaga populație a Basarabiei. Restul de 12,4% se repartiza asupra credincioșilor evanghelici și mozaici.

Ruso-ruteni	Bulgari	Turci	Alți cetățeni români	Cetățeni străini	Total	Români la % din total
155.000	-	-	-	-	395.000	54,54
13.000	18.000	15.000	8.000	-	196.000	66,33
20.000	-	-	2.000	-	422.000	82,23
8.000	-	-	-	-	278.000	92,44
42.000	-	-	-	-	315.000	79,11
125.000	60.000	1.000	-	-	340.000	22,00
85.000	47.000	1.000	15.000	-	224.000	31,25
58.000	15.000	6.000	35.000	-	309.000	55,02
63.000	-	-	3.000	-	387.000	75,71
569.000	140.000	23.000	63.000	-	2.866.000	63,02

Numărul populației raportat la suprafața teritoriului basarabean de 44.422 km² reprezintă un procent de 64 locuitori la 1 km².

O statistică reprezentînd mediul rural din Basarabia arată următoarea repartitie a populației după principalele ei îndeletniciri, după cum se vede din prima tabelă de la paginile 306-307.

POPULAȚIA BASARABIEI DUPĂ LIMBA MATERNĂ ÎN 1930 ȘI 1997 (în procente)

JUDEȚUL		1930..	1997..	100,0	47,6	8,1	19,6	5,3	3,1	11,8	2,9	1,6
Basarabia	Total	1930..	100,0	55,8	12,9	11,6	5,7	2,8	7,0	3,5	0,7	
		1997..	100,0	47,6	8,1	19,6	5,3	3,1	11,8	2,9	1,6	
	Rural	1930..	100,0	59,6	10,2	12,6	6,2	3,1	4,2	3,7	0,4	
		1997..	100,0	53,6	5,1	20,3	5,6	3,5	7,3	3,4	1,2	
	Urban	1930..	100,0	30,6	31,3	4,5	3,0	0,8	25,8	2,4	3,6	
		1997..	100,0	14,2	24,4	15,7	3,9	0,7	37,2	0,1	3,8	
Hotin	Total	1930..	100,0	33,4	12,0	45,1	-	-	9,2	-	0,3	
		1997..	100,0	23,8	5,8	53,3	-	0,2	15,6	-	1,3	
	Rural	1930..	100,0	34,4	11,0	46,3	-	-	8,0	-	0,3	
		1997..	100,0	25,3	4,5	55,3	-	0,2	13,4	-	1,2	
Soroca	Total	1930..	100,0	73,4	8,3	8,6	-	0,1	9,2	-	0,4	
		1997..	100,0	63,2	4,9	16,0	-	0,5	14,2	-	1,2	
	Rural	1930..	100,0	74,5	8,2	9,0	-	0,1	7,9	-	0,3	
		1997..	100,0	66,4	4,1	16,9	-	0,5	11,0	-	1,1	
Bălți	Total	1930..	100,0	70,1	12,5	8,3	-	0,4	8,1	-	0,6	
		1997..	100,0	66,3	6,7	11,4	-	1,0	12,9	-	1,7	
	Rural	1930..	100,0	73,7	11,7	8,9	-	0,3	4,9	-	0,5	
		1997..	100,0	71,0	5,4	12,2	-	1,1	8,8	-	1,5	
Orhei	Total	1930..	100,0	87,8	3,5	1,5	-	-	6,8	-	0,4	
		1997..	100,0	77,9	2,6	5,6	-	0,1	12,5	-	1,3	
	Rural	1930..	100,0	89,8	3,4	1,5	-	-	4,8	-	0,5	
		1997..	100,0	81,0	2,2	5,8	-	0,1	9,7	-	1,2	
Lăpușna	Total	1930..	100,0	77,5	8,4	0,9	-	0,6	11,5	-	1,1	
		1997..	100,0	62,9	11,9	1,9	0,4	0,8	19,5	-	2,6	
	Rural	1930..	100,0	92,6	3,3	1,2	-	-	0,6	1,7	-	0,6
		1997..	100,0	91,6	2,4	1,1	0,1	0,6	2,7	-	1,5	
Tighina	Total	1930..	100,0	53,1	15,4	3,0	6,0	3,4	5,4	13,2	0,5	
		1997..	100,0	45,4	9,5	10,8	7,6	2,9	8,5	14,2	1,4	
	Rural	1930..	100,0	59,6	11,4	3,0	6,6	3,9	3,1	12,2	0,2	
		1997..	100,0	52,5	4,5	9,1	9,0	3,2	3,9	16,9	0,9	
Ismail + Cahul	Total	1930..	100,0	40,1	21,7	2,4	17,7	2,3	2,4	12,5	1,0	
		1997..	100,0	39,1	12,4	19,6	12,5	2,0	4,8	7,2	2,4	
	Rural	1930..	100,0	49,0	14,8	2,2	19,9	2,8	0,4	16,0	1,0	
		1997..	100,0	46,4	8,9	17,3	11,1	2,5	2,2	9,5	2,1	
Cetatea Albă	Total	1930..	100,0	18,2	18,9	19,8	20,8	16,3	3,2	2,3	0,5	
		1997..	100,0	16,6	9,6	26,6	21,2	16,4	4,6	3,9	1,1	
	Rural	1930..	100,0	18,4	16,2	19,1	23,3	17,9	2,3	2,6	0,2	
		1997..	100,0	18,2	8,4	23,5	23,7	18,2	2,8	4,4	0,8	

Administrația și justiția. În privința împărțirii administrative, România a păstrat împărțirea teritoriului

Basarabiei în cele nouă județe, uezduri, din timpul rușilor, investindu-le însă cu drepturi de persoane juridice cu largi atribuțiuni administrative și gospodărești. Comunele urbane și rurale s-au bucurat de o largă autonomie locală, chiver-nisindu-și singure avutul și venitul lor prin consilii comunale liber alese și înzestrate cu drepturi și atribuțiuni edilitare și de asistență socială.

Sub stăpînirea rusească Basarabia nu avea legiuiri unitare. În județele Cahul, Ismail și Cetatea Albă, care prin Tratatul de pace de la Paris din 1856 fuseseră retrocedate Moldovei, rămăseseră încă în vigoare vechile legiuiri românești și numai în restul fostei gubernii se aplicau codurile rusești. După unirea de la 1918 s-au extins succesiv, începînd cu data de 9 octombrie 1919 pînă la 1940, asupra Basarabiei, legiuirile românești precum se poate vedea aceasta din izvodul următor:

- Organizarea Justiției, Decret-Lege 2.770 din 9 octombrie 1918. Modificări, Decret-Lege 3.727 din 21 decembrie 1918.
" " 527 din 6 februarie 1919.
" " 2.744 din 6 iunie 1919.
" " 3.406 din 14 august 1919.
- Organizarea Justiției, Decret-Lege 527 din 6 februarie 1919. Modificat, Decret-Lege 2.770 din 6 mai 1919.
- Aplicarea Legilor Penale, Decret-Lege M. Just. 1.730 din 4 mai 1919.
- Aplicarea Legilor Comerciale, Decret-Lege M. Just. 1.731 din 4 mai 1919.
- Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.770 din 6 mai 1919.
- Aplicarea Legilor Penale, Decret-Lege M. Just. 2.046 din 27 mai 1919.
- Curțile cu Jurați, Decizia M. Just. 18.333 din 1 iunie 1919 și Decret-Lege 2.048 din 27 mai 1919.
- Aplicarea Codului și Procedurii civile și Legea Judecătorilor de ocoale, Decret-Lege M. Just. 2.743 din 4 iunie 1919.
- Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.744 din 4 iunie 1919.
- Judecarea recursurilor de la fosta Casație gubernială, Decret-Lege M. Just. 3.032 din 8 august 1919.
- Prelungirea contractelor de închiriere, Decret-Lege M. Just. 3.468 din 13 august 1919.
- Aplicarea unor dispozițiuni din Codul Penal rus, Decret-Lege 3.705 din 3 septembrie 1919.
- Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.770 din 11 septembrie 1919.
- Aplicarea Codului civil referitor la căsătorii, Decret-Lege M. Just. 4.794 din 19 octombrie 1919.

15. Începerea sesiunilor Curților cu Jurați, Decizia M. Just. 44.474 din 28 noiembrie 1919.

16. Schimbarea numelui, Lege M. Just. 4.630 din 8 noiembrie 1919.

17. Extinderea în Basarabia a unor dispozițiuni din legislația vechiului regat, după cum urmează:

a) Codul civil

b) Codul de procedură civilă și regulamentul pentru facerea și executarea hotărâmicilor

c) Toate rînduielele de procedură cuprinse în Codul Comercial și Regulamentele lui

d) Legea pentru Judecătoriile de ocoale și Regulamentul ei

e) Legea pentru autentificarea actelor.

"Monitorul Oficial" nr. 77 din 4 aprilie 1928

JUDEȚUL	A c				
	Total populație	Total populație activă	Agri-cultori	Viti-cultori	Pomi-cultori
1	2	3	4	5	6
				In	cifre
Basarabia-rural.	2 492.661	1 467.975	502.429	248	72
Bălți.....	356.497	207.979	75.481	-	-
Cahul.....	178.734	101.517	34.815	7	-
Cetatea Albă.....	303.752	179.528	54.661	69	-
Hotin.....	376.684	222.570	79.571	1	-
Ismail.....	149.911	88.276	28.649	5	-
Lăpușna.....	299.196	177.637	62.516	68	-
Orhei.....	263.805	158.965	54.024	72	1
Soroca.....	301.264	180.600	62.743	12	-
Tighina.....	262.818	150.903	49.969	14	71

Instanțele și numărul magistraților	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Curtea de Apel.....	1	1	1	1	1	1	1
Secțiile Curții de Apel.....	2	2	2	2	2	2	2
Tribunale.....	9	9	9	9	9	9	9
Nr. secțiilor la tribunale.....	10	10	10	10	10	10	10
Judecătorii.....	83	73	73	73	73	73	73
Nr. magistraților la C. de Apel.....	6	19	19	19	19	19	19
Nr. magistraților la tribunale.....	99	99	90	90	90	90	90
Nr. magistraților la judecătorii.....	166	166	146	146	147	146	146

Pentru aplicarea acestor legiuri unificate, cît și pentru împărțirea dreptății s-a creat la Chișinău o Curte de Apel precum și 9 tribunale cu sediul în cele 9 capitale de județe, pe lângă care funcționau 57 judecătorii de ocol pe care le găsim evidențiate în tabelul al doilea de la această pagină.

Biserica. Pe tărîmul bisericesc, stăpînirea românească a pus capăt tendințelor de rusificare prin biserică și a restabilit dreptul populației băștinașe moldovenești de a asculta serviciul divin și funcțiunile rituale în limba sa națională după obiceiul strămoșesc. Prin măsura aceasta dreaptă s-a pus capăt sectarismului care jignea simțămîntul religios și

t i v i						Pasivi
Pescari	Crescă-tori de animale	Munci-tori fo-restieri	Patroni mese-riasi	Lucră-tori in-dustriali	Muncitori agricoli și auxiliari în agric.	Întreținuți populație pasivă
7	8	9	10	11	12	13
absolute						
854	127	24	15.598	6.826	941.797	1.024.686
7	21	3	1.983	851	129.633	148.518
20	20	1	833	260	65.561	77.217
88	24	1	2.951	1.308	120.426	124.224
9	7	3	2.667	1.391	138.921	154.114
711	13	2	806	237	57.853	61.635
2	12	8	1.464	593	112.976	121.559
3	7	-	1.513	836	102.509	104.840
3	7	1	2.189	956	114.696	120.664
11	16	5	1.192	394	99.224	111.915

1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
12	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	15
75	75	75	74	77	71	69	63	63	55	55	54	57	57
16	19	18	18	18	19	19	21	21	20	21	21	21	27
99	102	103	102	105	104	104	103	98	98	99	103	103	118
150	142	150	148	142	144	138	127	127	113	112	112	121	119

amenința mereu pacea și liniștea sufletească a credincioșilor. Prin legea de la 8 martie 1923 au luat ființă, prin defalcarea de la mitropolia Chișinăului, *episcopiile* sufragane de la *Cetatea Albă-Ismail* și de la *Hotin-Bălți*, iar pentru satisfacerea cerințelor pastorale sporite s-au creat numeroase parohii noi la sate și orașe, fiind înzestrate toate - noi și vechi - cu loturi sau sesii obținute pe urma reformei agrare. S-au mai ridicat numeroase biserici la sate și orașe, dovezi elocvente de evlavie creștinească. Salarizarea clerului și a personalului bisericesc a trecut de la eparhii în

Anul școlar	Numărul școlilor primare												Nr. școli înființate		Nr. localuri de			
	Școli copii mici	Școli primare											Total	Pro-priu	In-chiriate			
		Românești	Rușești	Germanești	Polonești	Ungarești	Rușești	Bulgarești	Evanghelicești	Diverse	Total	Total gen.				Înainte 1916	După 1916	
1914	Nici o școală primară românească												-	-	-	-		
1920-1921	-	1233	200	73	2	-	120	78	38	2	1747	1747	-	-	-	-		
1923-1924	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2041	-	-	-	-		
1932-1933	323	2185	-	-	-	-	-	-	-	-	2185	2508	-	-	2594	-		
ianuarie 1939	457	2059	-	81	-	-	-	-	-	2	3 div 16 huc.	2161	2618	1084	1534	2600	3384	1299

seama statului, iar pentru pregătirea temeinică a slujitorilor altarului, Seminarul Clerical din Chișinău a fost transformat într-o *Facultate de teologie*.

Școala. Eforturi remarcabile s-au făcut în Basarabia pentru luminarea poporului prin școală. La 1918 ființau în cuprinsul Basarabiei 1.084 școli primare rusești, dar *nici o școală primară românească*, cu toate că majoritatea populației guberniei era formată din moldoveni. Era deci firesc ca stăpînirea românească să se gîndească serios la crearea și dezvoltarea învățămîntului românesc în Basarabia pentru a umple lacunele trecutului și a asigura luminarea

poporului pentru viitor. În scopul acesta școlile rusești din satele moldovenești au fost românzate, iar acolo unde acestea lipseau s-au creat școli noi într-un ritm destul de accelerat, astfel că la 1940 ființau în Basarabia 2.628 școli primare cu 4.653 săli de clasă și cu un personal didactic de ambele sexe alcătuit din 7.581 învățători și maestri. La sfîrșitul anului 1939 populația școlară se ridică la 347.747 elevi și eleve, cu o frecvență de 80% din tineretul obligat la școlaritate, precum se poate urmări aceasta din următorul tabel statistic:

Școală	Nr. învățătorilor					Nr. copiilor						Procentul frecvenței față de înscriși				
	Candidații	Învățători	Maestri (e)	Total gen.	Recenzați	Înscriși			Frecvenți			Curs elementar	Curs superior			
						Curs elementar	Curs superior	Total	Curs elementar	Curs superior	Total					
Total																
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	2746	-	2746	398.655	136.172			-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	3927	441.958	203.627			-	-	-	-	-	-	-	-
-	322	5951	-	6273	699.875	356.651			-	-	-	-	-	-	-	-
4683	476	7016	89	7581	-	294.267	52.480	346.747	235.886	32.153	268.039	77,58%	56,20%			

Rezultatele acestei vajnice activități școlare s-au manifestat foarte curînd în scăderea simțitoare a numărului analfabeților în Basarabia, în ultimii 20 de ani. La 1897 dintr-o populație de 1.932.112 locuitori nu știau citi și scrie decît 301.174 indivizi, ceea ce reprezintă numai 15,6%. La 1930 numărul știutorilor de carte sporise la 29,9%, astfel că din 2.844.402 locuitori, 856.941 aveau cunoștință de carte, precum rezultă aceasta din tabelul comparativ de la pagina 310.

Pentru pregătirea corpului didactic primar s-au deschis la Chișinău două școli normale, una pentru băieți și alta pentru fete, care au funcționat pînă în iunie 1940, cînd s-a

ȘTIUTORI DE CARTE DIN BASARABIA ÎN 1930 ȘI 1897

JUDEȚUL Mediu	Populația		Populația		în 1897	
	Total	Din care știutori de carte		Total	Din care știutori de carte	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Basarabia Total	2.864.402	856.941	29,9%	1.935.412	301.174	15,6%
Rural ...	2.493.431	658.783	26,4%	1.642.080	204.831	12,5%
Urban ...	370.971	198.158	53,4%	293.332	96.343	32,8%
Hocin Total ...	392.430	91.764	23,4%	307.532	33.714	11,0%
Rural ...	377.430	84.046	22,3%	289.134	28.910	10,0%
Urban ...	15.334	7.718	50,3%	18.389	8.804	26,1%
Soroca Total ...	316.368	93.848	29,7%	218.861	24.499	11,2%
Rural ...	301.367	85.471	28,4%	203.510	19.351	9,5%
Urban ...	15.001	8.377	55,8%	15.351	5.148	33,5%
Bălți Total ...	386.721	94.923	24,5%	211.450	21.213	10,0%
Rural ...	356.151	78.011	21,9%	192.972	15.896	8,2%
Urban ...	30.570	16.912	55,3%	18.478	5.317	28,8%
Orhei Total ...	279.292	70.269	25,2%	213.478	25.822	12,1%
Rural ...	264.013	63.513	24,1%	201.143	22.280	11,1%
Urban ...	15.279	6.756	44,2%	12.336	3.542	28,7%
Lăpușna Total ...	419.621	134.892	32,1%	279.657	57.119	20,4%
Rural ...	299.949	62.859	21,0%	171.174	14.448	8,4%
Urban ...	119.672	72.033	60,2%	108.483	42.671	39,3%
Tighina Total ...	306.592	86.067	28,1%	194.915	30.829	15,8%
Rural ...	262.877	64.450	24,5%	163.118	20.616	12,6%
Urban ...	43.715	21.617	49,4%	31.797	10.213	32,1%
Ismail+Cabul Total ...	422.202	134.348	31,8%	244.276	40.043	16,4%
Rural ...	328.433	91.062	27,7%	184.043	24.088	13,1%
Urban ...	93.769	43.286	46,2%	60.233	15.955	26,5%
Cetatea Albă Total ...	341.176	150.830	44,2%	265.247	67.935	25,6%
Rural ...	303.545	129.371	42,6%	236.989	59.244	25,0%
Urban ...	37.631	21.459	57,0%	28.258	8.691	30,8%

produs invazia bolșevică. N-a fost neglijat nici învățământul profesional, întrucât sub stăpînirea românească s-au deschis în Basarabia 12 școli elementare de meserii și 13 gimnazii și

licee industriale de băieți și de fete pentru pregătirea meseriașilor și comercianților români de la sate și orașe. Față de cele 4 școli profesionale din vremea rușilor, cele 25 de instituții românești pentru pregătirea profesională a basarabenilor înseamnă oricum un sensibil progres.

Progrese vizibile s-au făcut în Basarabia și în învățământul secundar care la 1940 se preda în 17 licee de băieți, 9 licee de fete și în 24 gimnazii și alte școli medii, care luaseră ființă sub oblăduirea românească. Numărul frecvenților școlilor secundare din Basarabia se ridica la 1940 la 17.350 elevi și eleve. Tot sub români s-a pus în Basarabia temelia învățământului superior prin crearea facultăților de teologie și de agricultură.

Îndeletnicirile spirituale și creațiile artistice s-au bucurat de largă solitudine a guvernului român. La Chișinău s-a creat o Școală de Arte Frumoase și s-a înjghebat o Pinacotecă de Pictură. În capitala Basarabiei lua ființă un Teatru Național și chiar un post de radiodifuziune pentru formarea simțului artistic, pentru cultura limbii și pentru trezirea interesului pentru creațiile literare românești sau traduse în limba română.

Încă în frigurile revoluției de la 1917 luase ființă la Chișinău Biblioteca Centrală, care a fost mereu sporită și înzestrată cu cărți noi și folositoare. După pilda ei s-au organizat biblioteci populare în principalele centre intelectuale din Basarabia pentru luminarea minții și trezirea gustului de lectură. La Chișinău s-au dezvelit monumentele lui Ștefan cel Mare și al Regelui Ferdinand I, iar la Orhei statuia lui Vasile Vodă Lupu. Comisiunea Monumentelor Istorice avea o secție separată pentru Basarabia, care sub conducerea colegului nostru, Ștefan Ciobanu, a scos la iveală și a dat publicității în buletinele și anuarele sale material istoric-documentar foarte prețios privitor la istoria provinciei transputene.

Agricultura. Dar pe lângă grija pentru cultura spirituală, stăpînirea românească a dat o deosebită atenție și culturii materiale în toate ramurile de îndeletnicire a populației între care agricultura ocupă primul loc. Plugăria este ocupația principală a populației basarabene. Basarabia este o regiune de dealuri și cîmpii cu un pămînt negru (cernoziom) foarte productiv. Suprafața cultivabilă de 3.626.428 ha cuprinde

3.031.529 ha adică 77,7% pământ arabil, 427.618 ha sau 13,7% pășuni, 28.425 ha cîmpii, 110.582 ha podgorii și 28.274 ha culturi arborescente precum se învederează aceasta în tabela A, alcătuită pe județe, din josul paginii, înfățișînd situația 1934-1935.

Prin așezarea sa geografică între două râuri mari, Prutul și Nistrul, prin natura solului și a climatului său, pămîntul Basarabiei este foarte propice pentru agricultură, viticultură și horticultură. Suprafețele arabile în întinderea lor de 3.031.529 ha sînt folosite pentru următoarele categorii de culturi:

1. Cereale.....2.646.087 ha (87,3%)
 - a) grîu.....926.496 " (30,6%)
 - b) porumb.....997.619 " (32,9%)
 - c) orz.....491.053 " (16,2%)
 - d) mei.....183.949 " (6,1%)
 - e) ovăz.....43.023 ha (1,4%)
 - f) hrișcă.....853 "
 - g) măturică.....530 "
2. Plante alimentare.....8.064 " (2,6%)
3. Plante industriale.....223.511 " (7,4%)
4. Culturi furajere.....55.047 " (1,0%)
5. Cîmpii.....28.820 " (1,0%)

PROVINȚIA și JUDEȚUL	Terazii							
	Cereale		Plante industriale și alte culturi furajere		Alte culturi și ogone		Plante naturale și pășuni	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Basarabia (total) ...	2.731.239	61,48	79.832	1,80	345.749	7,78	374.449	8,43
Moldova	246.935	60,31	14.744	5,89	43.092	11,13	9.798	2,38
Bucovina	260.080	60,10	6.386	1,30	69.309	15,80	20.802	4,80
Bălți	326.664	62,09	5.120	0,97	57.019	10,85	54.613	10,40
Chisinau	192.413	45,35	8.421	1,95	45.175	10,65	29.190	6,85
Lăpșani	237.040	56,33	18.278	4,32	13.927	3,30	40.349	9,40
Tighina	379.607	59,99	5.344	0,88	21.243	3,43	68.487	10,91
Comana Albă	540.408	71,20	8.428	1,14	54.671	4,69	77.368	10,17
Edinet	289.277	64,40	6.923	1,38	20.895	4,66	57.635	12,86
Isacell	298.815	61,47	5.999	1,43	22.420	4,32	16.507	3,87

În anul 1938 cultura cerealelor în cele 9 județe ale Basarabiei a fost de 34.434 vagoane de grîu, 11.870 vagoane de secară, 22.909 vagoane de orz, 2.126 vagoane de ovăz și circa 200.000 vagoane de porumb. Cultura grîului a progresat mai ales în cursul ultimilor ani, datorită concursului dat de guvern pentru mărirea suprafețelor însămînțate și pentru valorificarea produselor ca distribuirea semințelor standardizate, cumpărarea grîului de către cooperative, reducerea de 50% la tariful normal al C.F.R. etc. În schimb însă a scăzut producția mijlocie la hectar la porumb și orz, cum se evidențiază aceasta din următorul tablou comparativ pe județe din anii 1909/1911 și 1936/1938.

În timpul din urmă se încercase să se încurajeze în Basarabia cultura plantelor industriale ca inul, cînepa și bumbacul. Experiența cu această plantă din urmă, mai ales la sud, a dat rezultate foarte bune.

Locul al doilea în economia Basarabiei este deținut de viți- și horticultură, în special regiunile din valea Nistrului, de la Tighina și Cetatea Albă. Strugurii și merele constituie și azi încă, după cereale, principalele produse de export ale Basarabiei.

PROVINȚIA și JUDEȚUL	Terazii											
	Lăstari și vii						Păduri		Terazii reproductive		Totalul suprafețelor	
	Pruni		Alți pomi fructiferi		Vii		Păduri		Terazii reproductive		Totalul suprafețelor	
ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	
7.752	0,01	13.460	0,01	112.496	3,00	199.460	4,49	577.299	13,00	4.442.200	100	
1.132	0,30	2.401	0,63	363	0,10	39.511	10,45	21.224	5,61	378.200	100	
745	0,18	1.542	0,35	2.642	0,56	17.341	4,00	55.253	12,71	433.100	100	
717	0,15	1.875	0,35	7.235	1,37	13.413	2,54	59.344	1,28	526.000	100	
624	0,14	969	0,22	15.094	3,54	38.408	9,05	94.311	22,24	424.600	100	
2.904	0,69	2.288	0,54	26.434	6,62	61.308	14,66	15.522	3,72	418.100	100	
1.476	0,19	3.499	0,54	20.194	2,85	18.933	2,99	114.367	18,20	633.300	100	
38	-	212	-	17.696	2,27	1.025	0,12	59.754	7,87	759.500	100	
57	-	265	-	15.183	3,38	9.461	2,11	48.477	10,81	448.200	100	
59	-	459	0,10	8.105	1,92	65	-	109.011	25,89	421.200	100	

JUDEȚUL	Gră		Porumb		Orz	
	1909/1911	1934/1938	1909/1911	1934/1938	1909/1911	1934/1938
Hotin	10,8	10,8	12,2	9,4	9,4	7,5
Șoroca	10,8	11,6	14,7	10,7	12,2	8,0
Bălți	10,0	10,9	15,7	11,2	12,9	6,9
Orhei	9,9	9,3	16,2	9,3	10,9	7,0
Lăpușna	9,5	7,7	15,0	10,2	12,9	6,6
Tighina	6,9	8,3	9,3	9,4	9,7	6,3
Cotaten Albă	6,9	8,7	8,7	9,7	9,7	7,2
Cahul	8,5	6,1	9,4	8,3	10,0	6,1
Ismail		8,2		7,8		7,4
Basarabia	8,2	9,3	12,4	9,4	10,1	7,0

Cultura viței de vie și a arborilor fructiferi găsește acolo condiții admirabile de dezvoltare. Suprafața viilor și livezilor este în continuă creștere precum se poate desluși aceasta din următorul tabel care arată suprafețele viticole pe județe din anul 1937:

JUDEȚUL	Vițe americane alt. ha	Indigene ha	Hibridi ha	Americn ha	Suprafață totală ha
Hotin	68	105	714	5	893
Șoroca	521	94	4.381	15	5.012
Bălți	828	36	7.622	2	8.490
Orhei	3.291	443	10.919		14.654
Lăpușna	5.534	951	16.675	961	21.122
Tighina	2.405	196	16.884	18	19.505
Cotaten Albă	2.542	2.201	15.737	146	20.629
Cahul	1.790	180	9.652	34	11.658
Ismail	1.898	670	5.674	369	8.618
Basarabia	15.881	4.880	88.262	1.556	110.581

Ținându-se seama de marea productivitate a solului basarabean, guvernul român a făcut eforturi pentru a se pune în valoare producția viticolă și horticola prin reduceri tarifare pe C.F.R. și prin crearea de debușuri pentru vin, fructe proaspete și nuci. Basarabia dispunea de 1.500-2.000

vagoane de vin pentru export. Singură, stațiunea horticola Tighina produce în anii buni 5-6.000 vagoane de fructe. În regiunea Chișinău se cultivă mai ales mere, piersici și struguri, în aceea a Orheiului struguri, în timp ce în regiunea Călărași se cultivă nuci și struguri. În ultimii zece ani s-au expedit prin gara Tighina fructe în valoare de aproape un miliard lei, precum se vede aceasta din următorul tabel:

În anul 1928	152.000.000	lei
" "	1929	69.000.000 "
" "	1930	117.000.000 "
" "	1931	73.006.500 "
" "	1932	104.441.640 "
" "	1933	69.850.000 "
" "	1934	97.503.000 "
" "	1935	89.439.000 "
" "	1936	130.481.000 "
" "	1937	61.799.000 "

Total pe 10 ani964.520.140 lei

reprezentând anual o medie de circa 100 milioane lei pentru o suprafață de circa 10.000 ha.

În același timp valoarea diferitelor cereale și oleaginoase expediate din toate stațiile C.F.R. din județul Tighina se urcă la o medie anuală de 195.424.000 lei pentru suprafața de circa 400.000 ha.

O altă ramură importantă de activitate în legătură cu agricultura a fost creșterea animalelor. În perioada 1928-1935 crescătoriile din Basarabia numărau 546.900 cai, 611.850 bovine, 2.290.000 ovine, 17.400 capre, 543.254 porci și 990 cățiri și măgari sau asini. În comparație cu situația animalelor domestice din 1909, numărul acestora era la 1937 precum urmează:

	1909	1937
		Capete
Cai.....	415.000	436.000
Boi.....	538.000	462.000
Porci.....	403.000	336.000
Oi.....	1.335.000	1.976.000

O altă sursă importantă de venituri era *pesceitul*, limanul Nistrului, numeroasele lacuri din Bugeac precum și coasta Mării Negre constituind o regiune foarte bogată în pește.

Pentru valorificarea producției agricole guvernul român a încurajat în mod simțitor *mișcarea cooperatistă*. La 1938 numărul cooperativelor sporise la 424 unități cu 102.753 membri.

Creditele acordate acestor cooperative în cursul anului 1938 s-au ridicat la suma de 289.123.247 lei, iar în prima jumătate a anului 1939 numai Banca Națională a României a aprobat unităților cooperative din Basarabiă suma de 141.231.300 lei. Numărul cooperativelor pe județe și creditele ce li s-au acordat în anii 1937 și 1938 sînt evidențiate în tabelele următoare:

JUDEȚUL	Numărul cooperativelor	Numărul membrilor
Cahul	42	6.983
Bălți	40	10.163
Ismail	39	10.893
Orhei	42	11.197
Tighina	38	11.269
Hotin	52	11.325
Soroca	46	12.635
Lăpușna	48	14.110
Cetatea Albă	77	14.178

JUDEȚUL	Credite aprobate	
	Ţărănești	Agricole
Cahul	800.000	10.800.000
Bălți	2.000.000	15.000.000
Ismail	1.540.000	6.431.300
Orhei	2.000.000	20.000.000
Tighina	3.000.000	20.000.000
Hotin	1.000.000	5.000.000
Soroca	2.000.000	20.000.000
Lăpușna	2.000.000	20.000.000
Cetatea Albă	1.700.000	7.600.000

Pentru adîncirea învățămîntului agricol s-au creat școli de agricultură de toate gradele în mai multe centre agricole ca bunăoară la Soroca, iar la Chișinău a luat ființă o *Facultate de Agronomie* pentru ca tinerii agricultori să poată dobîndi cunoștințe mai înalte pentru cultura și exploatarea mai rațională a ogoarelor.

În capitalele de județ s-au organizat *Camera de Agricultură* pe lîngă care funcționau centre agricole și stațiuni de montă. Expozițiile agricole care se organizau mai ales toamna în județele basarabene contribuiau în largă măsură la selecționarea producției agricole așa de îmbelșugate.

Reforma agrară. Dar cea mai mare operă românească în folosul țărănimii basarabene a fost, fără învoială, marea reformă agrară din 1919, în temeiul căreia s-a expropriat în Basarabia 4.271 de moșii într-o întindere de 1.829.046 ha, ceea ce reprezintă 50,4% din întreaga suprafață cultivabilă a Basarabiei care cuprinde, precum s-a arătat mai sus, un areal de 3.626.428 ha. Din suprafața moșiilor expropriate numai 340.532, adică numai 18,6% au rămas în posesia vechilor proprietari, cîtă vreme restul de 1.488.514 ha a fost împărțit în loturi sau razeșii individuale de pînă la 25 ha, care au servit pentru împroprietărirea a 357.015 *săteni agricultori*. Felul cum s-a făcut această repartitie în județele basarabene se poate urmări în toate amănuntele ei din planșa din paginile 318-319.

Conversiunea datoriilor agricole. Dar această măreață operă de dreptate socială nu putea produce efectele așteptate asupra plugărimii, - împovărate cu datorii pe la bănci, care o speculau cu camete pînă la 40%. Această neomenoasă speculă din partea capitalismului evreiesc nu putea fi tolerată pînă la infinit în paguba țărănimii muncitoare. De aceea guvernul român se crezu dator să recurgă la măsuri drastice pentru degrevarea datoriilor țărănești, la o adevărată *seisachtie*, după pilda înțeleptului atenian Solon din anul 594 înainte de Hristos, venind în 1934 cu *legea conversiunii datoriilor agricole* pentru scoaterea țărănimii din ghearele speculanților. La promulgarea legii conversiunii volumul datoriilor agricole din Basarabia se ridică la suma de lei 3.503.522.473, din care o cotă de

JUDICIUL	Mijle proprii										Expansiuni realizate din la impozitarea										Resurse comunitare (Mijle venite de alt)		Total la impozitarea		Art. 44 din Legea nr. 148/1918									
	Anexa de Contabilitate Jurispr.					Mijloc de Contabilitate Jurispr.					LIMB în folosul proprietarilor					Expansiuni realizate în alt					Termen profit				În curs de produc.				Total		Total			
	Anexa de Contabilitate Jurispr.		Mijloc de Contabilitate Jurispr.			LIMB în folosul proprietarilor					Expansiuni realizate în alt					Suprapus la venit		M. la m. de fabric.			Suprapus		Total		Total		Total							
	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.		
	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.		
Mold...	577	187.296	28	-	34.085	70	158.081	15	105	54.994	97.531	37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	97.531	-	2.178	82	4.811	82	-	-		
Suceava...	645	256.716	68	-	34.221	63	286.495	16	25	51.851	164.039	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	164.039	-	2.254	87	8.375	87	-	-		
Meh...	513	287.838	84	-	28.544	84	238.353	19	249	42.424	172.261	79	42	7.987	34.866	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	287.229	-	-	-	-	13.973	-	-	
Oradea...	539	187.227	92	-	23.929	33	163.298	29	229	42.298	117.022	59	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	117.022	-	465	54	5.248	54	-	-	
Cluj-Napoca...	395	194.027	56	-	21.499	18	164.853	78	286	32.889	97.887	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	97.887	-	385	63	6.942	63	-	-	
Tyrgu-Mare...	261	185.877	56	-	24.689	75	161.287	82	187	28.285	126.128	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26.128	-	2.568	89	6.979	89	-	-	
Cluj...	482	222.291	92	1.185	33.324	68	189.067	32	137	22.488	115.896	18	16	4.428	24.722	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	139.818	-	2.887	71	8.216	71	-	-	
Iasi...	325	168.529	71	-	61.826	-	102.473	77	75	11.663	78.779	68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94.285	-	386	95	4.881	95	-	-
Comuna Iasi...	616	187.119	52	-	78.546	63	94.569	98	182	21.311	63.975	69	3	7.816	11.885	81	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63.975	-	1.487	26	5.066	26	-	-	
Total...	4.271	1.829.946	28	1.185	348.332	47	1.488.413	70	1.678	383.297	1.821.178	25	63	28.253	71.494	61	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.826.688	23	13.628	77	63.278	77	-	-	

Depozitarea conturilor de depozitarea proprii	Probleme pe baza veniturilor		Cant. de depozit.		Baza conturilor pe baza depozitului		Necesitatea de depozitarea C.F.R.		Probleme de depozitarea pe baza...		Datele de depozitarea pe baza...		Riscul de depozitarea pe baza...		Termenul de depozitarea pe baza...		Observatii				
	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	ln.	m.p.	Observatii		
	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.	Nr. imp. nr.			
1.048	-	-	-	287	77	5.965	44	-	887	42	461	-	40.420	16	-	-	133.021	15	-	-	
1.435	27	614	-	888	-	2.286	68	2.718	65	158	84	554	37	333	64	16.876	42	-	-	281.150	68
-	-	-	-	1.487	89	-	12.887	66	819	17	1.481	91	-	20.887	31	-	-	284.925	19	-	-
3.218	23	878	97	288	-	1.123	82	2.278	53	2.798	73	191	77	-	-	37.318	87	-	-	161.298	59
8.846	63	1.485	53	199	75	338	93	982	94	115	24	129	23	-	-	48.385	41	127	61	164.281	75
-	-	-	-	382	-	128	22	1.128	99	3.781	75	87	62	-	-	17.840	79	788	-	161.287	82
1.828	82	3.448	-	688	-	-	5.544	35	2.899	12	72	78	-	-	-	82.28	73	3.148	96	131.887	32
5.412	-	288	-	-	-	899	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	102.473	77
12.888	48	-	-	187	58	256	57	937	38	881	34	16	96	-	-	4.796	57	-	-	98.584	78
44.428	56	5.848	51	4.887	58	5.288	95	31.888	22	13.578	22	412	61	994	64	197.818	28	7.592	77	1.488.622	34

2.536.910.717 lei apăsa asupra proprietății mici de sub 10 hectare de pământ, iar alta de 966.611.696 greva proprietatea mijlocie și mare de la 10 hectare în sus. Numărul debitorilor, datoria pe cap de familie, întinderea în hectare și datoria în lei la hectar la proprietatea mică era repartizată pe județe în următorul mod în baza statisticii întocmite la Ministerul de Justiție (primul tabel de mai jos).

Aceeași repartitie pe județe a datoriilor de care erau grevate proprietățile mijlocii și mari se evidențiază în tabelul al doilea de mai jos.

JUDEȚUL	Nr. debitorilor	Datoria în lei pe cap de locuitor	Întinderea în hectare	Datoria în lei la hectar	Total datoria în lei
BASARABIA					
Bălți	40.248	11.595	198.763	2.295	456.220.108
Cahul	32.185	5.598	136.425	1.320	180.199.257
Comana Albă	28.526	8.215	166.423	1.407	234.286.440
Hotin	55.249	4.874	161.113	1.671	289.316.634
Izvoai	20.623	7.700	90.95	1.737	158.098.401
Lăpușna	42.758	11.497	124.023	3.932	487.769.169
Orhei	48.703	7.929	134.582	2.869	386.183.161
Sereca	53.179	3.629	185.512	1.040	199.027.910
Tighina	38.698	4.441	150.098	1.315	171.880.746
Total	380.071	7.046	1.928.489	1.918	2.536.910.717

JUDEȚUL	Nr. debitorilor	Datoria în lei pe cap de locuitor	Întinderea în hectare	Datoria în lei la hectar	Total datoria în lei
BASARABIA					
Bălți	206	578.817	9.728	12.237	119.236.908
Cahul	439	192.897	3.766	6.430	88.321.520
Comana Albă	625	233.706	19.941	7.324	146.066.603
Hotin	922	599.498	20.494	14.760	302.309.097
Izvoai	76	269.615	2.901	7.063	20.490.782
Lăpușna	389	155.025	9.900	5.278	52.325.106
Orhei	229	531.882	9.888	12.419	121.112.437
Sereca	172	300.708	6.987	7.488	51.721.884
Tighina	490	148.289	12.616	5.053	68.794.300
Total	2.908	332.597	106.107	9.109	906.811.486

Prin efectul legii de conversiune s-a redus volumul datoriilor agricole în Basarabia la jumătate, adică de la 3.503.522.473 lei la 1.751.704.236 lei. Datoria aceasta, astfel redusă, urma să fie restituită în rate semestriale cu dobânzi scăzute în termen de 17 ani. În felul acesta a înțeles

atunci guvernul român să vină în ajutorul plugărimii basarabene, degrevând-o în parte de datoriile agricole care apăseau așa de greu asupra răzeșiilor țărănești.

Industria. Basarabia fiind o țară eminentamente agricolă era firesc ca industria ei să depindă în prima linie de materiile prime pe care agricultura le pune la îndemână. Din această categorie de industrii fac parte morile, fabricile de zahăr, fabricile de uleiuri, fabricile de spirt, fabricile de bere, iar în ultimul timp și fabricile de textile pentru prelucrarea lînei, cînepei, inului și bumbacului, care și acestea tot produse ale agriculturii sînt. La Cetatea Albă au funcționat chiar fabrici de unelte și mașini agricole pentru îndestularea nevoilor plugărimii basarabene.

Începuturile acestor industrii cad aproape toate în era stăpînirii românești, cum rezultă din faptul că la 1919 nu se găsea în Basarabia decît o singură societate anonimă industrială cu un capital de 1.500.000 lei. La aceeași dată erau în ființă în Basarabia numai două societăți anonime bancare cu un capital de 309.479 lei, iar societăți anonime comerciale nu se găsea nici una. Din tabloul ce urmează se poate urmări cum sub stăpînirea românească numărul societăților anonime a crescut an de an, pentru ca la 1937

ANUL	Soc. anonime bancare și alte instit. de credit		Soc. anonime industriale		Soc. anonime comerciale		Soc. anonime de asigurare		Soc. anonime diverse	
	Nr.	Capital lei	Nr.	Capital lei	Nr.	Capital lei	Nr.	Capital lei	Nr.	Capital lei
1919	3	309.479	1	1.300.000	-	-	-	-	-	-
1920	2	11.000.000	2	980.000	-	-	-	-	-	-
1921	4	13.800.000	3	2.450.000	1	7.840.949	-	-	-	-
1922	7	21.990.000	3	34.400.000	1	7.840.949	-	-	-	-
1923	10	4.200.000	3	36.795.000	2	3.000.000	-	-	-	-
1924	16	45.045.000	9	36.486.782	2	3.000.000	-	-	-	-
1925	25	96.175.574	9	37.734.543	6	9.448.668	-	-	-	-
1926	37	148.484.300	6	20.397.300	7	9.235.389	-	-	-	-
1927	47	208.844.820	8	23.919.498	6	9.783.199	-	-	-	-
1928	49	250.972.600	6	37.477.367	6	10.783.199	-	-	-	-
1929	46	281.174.300	7	46.477.367	4	8.060.000	1	3.000.000	-	-
1930	44	289.394.300	8	48.366.389	5	9.060.000	-	-	-	-
1931	41	268.404.148	9	51.307.437	4	8.027.028	-	-	-	-
1932	26	244.078.308	11	34.737.424	7	20.037.028	-	-	-	-
1933	28	230.791.781	11	55.177.434	7	14.000.000	-	-	-	-
1934	35	314.072.498	11	33.030.000	7	13.340.000	-	-	-	-
1935	48	329.238.000	13	28.264.000	8	13.840.000	-	-	-	-
1936	65	236.765.000	9	28.264.000	8	13.000.000	-	-	-	-
1937	37	247.173.000	10	24.383.000	11	18.300.000	-	-	-	-

numărul societăților anonime industriale să se ridice la 54, al celor bancare la 57 iar al celor comerciale 11, reprezentând un însemnat capital de investiție.

Din tabelul de mai sus se vede că în 1929 luase ființă în Basarabia și o societate anonimă de asigurări cu un capital investit de 3.000.000 lei.

În anul 1919 funcționau în Basarabia numai două bănci, cu un capital social de 309.479 lei. La 1936 activau în Basarabia nu mai puțin de 18 bănci, cu un capital de 188.825.000 lei, precum se evidențiază aceasta din următorul tabel:

CAPITALUL ȘI REZERVELE BĂNCILOR

Provincii și județe	Nr. băncilor cu capital de:			Total	Bănci cu capital + rezerve de la 2-5.000.000 lei	
	2-5 mil.	5-50 mil.	peste 50 mil.		Capital și rezerve	% din capital
BASA						
Bihor.....	1	1	--	2	2.925	13,16
Cabul.....	--	--	--	--	--	--
Cetatea Albă.....	--	1	--	1	--	--
Hodm.....	3	1	--	4	8.410	59,52
Ismail.....	1	--	--	1	5.068	100,00
Lăpușna.....	2	6	1	9	6.629	4,84
Orhei.....	--	1	--	1	--	--
Soroca.....	--	--	--	--	--	--
Tighina.....	--	--	--	--	--	--
Total.....	7	10	1	18	22.632	11,98

Pentru încurajarea industriei și comerțului numai în 1939 Banca Națională a României a acordat Basarabiei împrumuturi sub formă de efecte comerciale în valoare de 611.752.000 lei.

Pentru sprijinirea și încurajarea industriei și comerțului a luat ființă *Camera de Industrie și Comerț* din Chișinău cu oficii și sucursale în principalele centre industriale și comerciale din Basarabia.

Căile ferate. Pentru punerea în valoare a produselor agricole și industriale din Basarabia era nevoie de o cât mai deasă rețea de căi de comunicație. Dar tocmai în privința aceasta Basarabia era rămasă cu mult în urmă față de celelalte provincii românești. Se impunea deci o vastă acțiune de construcție de șosele și căi ferate care să lege principalele centre de producție laolaltă, dar și cu restul regatului, pentru a înlesni o cât mai grabnică și rapidă circulație a bunurilor. În privința aceasta guvernul român era pus în fața unei probleme din cele mai grele, fiindcă la

VALABILE LA 4 NOIEMBRIE 1936

Bănci cu capital + rezerve de la 5 - 50.000.000 lei				Total capital și rezerve
Capital și rezerve	% din total	Capital și rezerve	% din total	
RABIA				
16.648	86,8	--	--	19.173
--	--	--	--	--
7.955	100,00	--	--	7.955
5.719	40,48	--	--	14.129
--	--	--	--	5.068
75.105	54,82	55.276	40,34	137.010
5.490	100,00	--	--	5.490
--	--	--	--	--
--	--	--	--	--
110.917	58,75	55.276	29,27	188.825

1919 rețeaua de căi ferate și de șosele pietruite era extrem de redusă și se găsea și într-o stare deplorabilă din cauza războiului de la 1914-1918. Traversale liniilor ferate existente erau în bună parte așezate pe nisip, fără fundament solid, liniile de garaj și localurile personalului de serviciu erau insuficiente și insalubre iar cea mai mare parte a podurilor nu erau decât provizorii. Dar față de această tristă situație guvernul român n-a stat cu mâinile în sân, ci s-a pus pe lucru. În timp relativ scurt s-au normalizat liniile

de la cale largă la cale normală și s-a consolidat linia Ungheni-Bălți în lungime de 85 km prin înlocuirea traverselor de brad cu traverse de fag și prin înlocuirea podurilor de lemn prin poduri de beton armat.

Lucrări de reconstrucție și consolidare s-au executat pe liniile Ungheni-Chișinău-Tighina, Reni-Românești-Cetatea Albă și Reni-Românești-Prut. Sub stăpînirea românească s-a deschis linia Revaca-Căinari de 45 km, linie care a scurtat cu 61 km distanța dintre Chișinău și Galați.

La 1919 nu circulau în Basarabia decît 29 locomotive, abia suficiente pentru asigurarea unui tren de fiecare linie, numai în răstimp de un an s-au pus în circulație nu mai puțin de 130 locomotive. La 1919 distanța de la Galați la Chișinău se parcurgea în 19 ore 13 minute; la 1925 aceeași distanță se parcurgea în 11 ore 23 minute iar în 1939 numai în 8 ore 25 minute. În anul 1919 Chișinău-Cernăuți se parcurgea în 27 ore, la 1925 în 20 ore iar la 1930 numai în 15 ore. La 1919 pe linia Ungheni-Bălți nu circula decît un tren la 2 zile, cîtă vreme la 1940 pe aceeași secțiune circulau patru perechi de trenuri zilnic. La 1919 pe linia Chișinău-Ungheni nu circula decît un singur tren zilnic, la 1940 pe aceeași distanță circulau 5 perechi de trenuri zilnic, inclusiv automotoarele. La 1940 Basarabia era legată cu vagoane directe cu Bucureștii prin trenuri accelerate și rapide. Asemenea vagoane directe legau Chișinăul cu Clujul și Vatra-Dornei, iar în timpul sezonului de băi Bugazul era legat prin vagoane directe cu Cernăuții. Pe lângă sporirea trenurilor de persoane s-au înființat trenuri directe de marfă cu mersuri rapide, pentru scurgerea cît mai comodă a produselor basarabene, în special a cerealelor, sfeclei de zahăr, soiei, fructelor și animalelor.

De la unire pînă la 1940 s-au executat în Basarabia lucrări la linia de drum de fier, la poduri, la clădiri de exploatare, la instalații de asigurare a circulației, la construcții de locuințe pentru funcționarii C.F.R., la material rulant și la întreținerea liniilor în valoare de aproape 2 miliarde lei precum se vede din următoarele evaluări:

A) LINII

1. Normalizarea liniilor65 milioane lei
2. Construirea liniei noi între Revaca-Căinari;

ca lucrări importante are tunelul Tipala de 689 m care a costat singur.....	153 milioane lei		
și 24 poduri total	450	"	"
3. Înlocuirea balastului de proastă calitate cu piatră spartă și pietriș pe toate liniile..	100	"	"
4. Refacții de linii (Reni-Românești; Pîrlița-Bumbota; Ghidighici-Visterniceni)	56	"	"
5. Sporirea liniilor din stațiuni (Șipoteni, Mateuți, Visterniceni, Rediul Mare, Rezina, Socoleni, Chișinău etc.)	20	"	"
6. Înlocuirea ramificațiilor tip rusec cu macaze tip 40	15	"	"
7. Construcții de linii pentru exploatarea carierelor de piatră (Naslavcea și Calfa) ..	10	"	"
8. Triunghiuri pentru întors locomotive (Bălți, Chișinău, Noua Suliță).....	5	"	"

B) PODURI

1. Construcții de poduri dintre cele mai importante sînt: podul peste Prut pe linia Galați-Reni, cel de peste Nistru la Tighina și al doilea pod peste Prut pe linia Zorleni-Basarabasca.....	80	"	"
2. Schimbarea podurilor provizorii de lemn cu poduri definitive pe linia Ungheni-Bălți și alte poduri provizorii de pe celelalte linii	30	"	"

C) CONSOLIDAREA TERASAMENTELOR

1. Lucrări de consolidarea terasamentelor (în st. Perival; între st. Pîrlița-Perival; între Mamaliga-Lipcani; între Vascăuți-Securenii, lângă halta Hajdeu etc.)	15	"	"
--	----	---	---

D) CLĂDIRI DE EXPLOATARE

1. Clădiri de călători (linia Bălți-Ungheni, Bugaz, Rediu Mare, Visterniceii, Șipoteni, Socoleni, Vancicăuți etc)	30	"	"
---	----	---	---

2. Magazii de cereale	10 milioane lei		
3. Cabine de acari	1	"	"
4. Băi și diferite instalații pentru deparazitare (Chișinău, Soldănești, Bălți, Tighina, Noua Suliță, Lipnic, Reni etc.)	5	"	"
5. Adăpost pentru apărarea antiaeriană la Chișinău	1	"	"
6. Ateliere mici la Bălți, Chișinău, Ungheni, Noua Suliță și Românești	17	"	"
7. Remize pentru locomotive și automotoare (Chișinău, Mateuți, Căinari, Bălți, Tighina, Românești etc.)	13	"	"
8. Castele de apă, păcură și case de pompe (Bălți, Căinari, Arciz, Lipnic, Marandeni, Călărăși)	10	"	"
9. Puțuri arteziene și alte instalații pentru alimentare cu apă (Ialpuș, Basarabeasca, Căinari, Culevcea, Marandeni, Sărata, Arciz, Cornești, Strășeni, Scumpia, Cetatea Albă)	20	"	"
10. Plăci turnante în st. Chișinău și Lipnic	4	"	"
11. Uzine electrice în st. Românești, Bălți, Tg. Ungheni	2	"	"
12. Clădiri pentru personalul de linie (cazărmi, cantoane etc.)	4	"	"
13. Poduri bascule	3	"	"

E) INSTALAȚII DE ASIGURARE A CIRCULAȚIEI

1. Procurarea și montarea a 12 instalații de asigurare a circulației (blocuri electro- mecanice) în stațiuni (8 pe linia Iași- Chișinău și 4 pe linia Galați-Românești	6	"	"
2. Procurarea și montarea a 250 buc. încuetoare de acte	1	"	"
3. Lucrări de T.T.S. și uzine electrice, între care postul de radio din st. Chișinău	38	"	"

F) CLĂDIRI PENTRU ASISTENȚA PERSONALULUI

1. Locuințe	89	"	"
-------------------	----	---	---

2. Școli primare	23 milioane lei		
3. Gimnaziu la Lipnic	2	"	"
4. Sanatoriu T.B.C. la Bugaz	7	"	"
5. Biserică la Lipnic	12	"	"

G) MATERIAL RULANT

1. 100 locomotive cale normală	700	"	"
--------------------------------------	-----	---	---

H) ÎNTREȚINERE

1. Întreținerea liniilor, clădirilor și instalațiilor, inclusiv înlocuirea șinelor și traverselor	1000	"	"
---	------	---	---

La un loc

1.841	"	"
-------	---	---

Șosele și poduri. În conformitate cu datele statistice ce posedăm situația generală a lucrărilor de drumuri din Basarabia la finele anului 1918 se prezenta după cum urmează:

- a) Porțiuni de șosele pietruite – 201,583 km;
- b) Porțiuni mici de șosele pavate (în stare foarte rea) – 110,509 km;
- c) Porțiuni de terasamente executate – 114,189 km;
- d) Poduri și podețe în număr de 620 și în lungime totală de 4.261 m.

Dacă din lungimea totală de șosele menționată mai sus se scad micile crîmpeie pavate și pietruite, răspîndite izolat pe drumurile naturale la trecerea văilor, rămîn ca șosele continue circa 150 km, precum se poate vedea din următorul tablou (de la p. 328) al drumurilor pietruite, existente în Basarabia în anul 1918.

Aceste șosele, după cum se vede și din harta alăturată, căutau să asigure fie legătura centrelor din mijlocul Basarabiei (drumurile Chișinău-Criuleni, Chișinău-Orhei și Chișinău-Hîncești), fie legături între localitățile de la Nord (drumurile Hotin-Grozîni, Hotin-Noua Suliță-Lipcani).

În afară de aceste legături care prezintă o oarecare continuitate se văd figurate pe hartă mici crîmpeie dispartate, de drumuri locale.

După unirea Basarabiei cu vechiul regat s-a avut în

vedere pentru executare un program de drumuri, ținând seama de următoarele considerații:

Nr. crt.	DRUMUL	Județul străbătut	Lungimea km
1.	Atach-Hotin-Grozinți-Toporăuți	Hotin	35+859
2.	Noua Suliță-Mămăliga-Lipcani-Briceni-Secureni	"	44+113
3.	Patru Cîrciumi-Gara Larga-Briceni-Edineți	"	19+828
4.	Noua Suliță-Stroești-Dinăuți-Nădăbăuți	"	26+821
5.	Orhei-Călărași-Răciula-Telenești	Orhei	14+340
6.	Chișinău-Orhei	Lăpușna	43+800
7.	Chișinău-Criuleni	"	31+000
8.	Chișinău-Costiugeni-Zloți	"	6+396
9.	Chișinău-Hîncești-Leușeni-Prut	"	30+445
10.	Chișinău-Strășeni-Bucovăț-Nisporeni	"	18+488
11.	Cetatea Albă-Seimeni-Moldova-Volintirovca-Ermaclia-Căușani	C. Albă	6+196
12.	Sărata-Arciz-Tarutino	"	4+354
13.	Ismail-Bolgrad-Gara Traian Val	Ismail	16+900
14.	Reni-Bolgrad	"	8+550
15.	Bolgrad-Curci-Bolboaca-Barta-Satu Nou-Mînăstirea Terapont - Malul Dunărei	"	8+000
	Total		312+092

a) Construcția drumurilor de legătură a centrelor importante din Basarabia cu vechiul regat, și anume în anii 1919-1920 s-a realizat legătura dintre orașul Chișinău, prin Hîncești-Prut, cu Huși din vechiul regat.

Această șosea a fost complet terminată în 1921, pe o lungime de 84 km, construindu-se din nou 60 km de șosea.

b) S-a căutat a se lega capitalele de județe fără cale ferată, prin șosele cu gările apropiate și anume: Chișinău prin Băcioi cu gara Zloți; Hotinul a fost legat cu Cernăuții prin șoseaua Atachi-Grozinți-Colincăuți; Soroca cu gara Florești; Cahul cu gara Foltești prin șoseaua Cahul-Oancea-Foltești; Bolgrad prin Ismail cu gara Traian Val.

c) Rețelele de șosele naționale, județene și comunale legînd centrele administrative mai importante, precum și centrele economice și producătoare de fructe, vinuri etc. ale Basarabiei, în care scop s-a început încă din anul 1925 o campanie susținută de construcții de drumuri, în toate județele utilizînd pentru manoperă și importante trupe de pionieri.

În harta alăturată se indică drumurile construite sau aflate în curs de construcție precum și cele modernizate, toate cu plata din fondurile Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.

După cum se vede din harta menționată mai sus, s-a urmărit și în sud construcția de șosele atît pentru hinterlandul porturilor Reni, Chilia etc., cît și pentru a se face o bună legătură cu stațiunile maritime de pe malul Mării Negre, unde s-a și construit șoseaua Cetatea Albă-Budachi.

d) De asemenea, s-au construit podurile specificate în tabloul de mai jos cu caracter definitiv sau provizoriu cu lungimi pînă la 250 m peste rîuri importante, a căror valoare este de circa 300 milioane lei.

Nr. crt.	DENUMIREA PODULUI	Felul podului	Lung. podului m
	a) Poduri definitive		
1.	Pod pe drumul național nr. 2 km 21+383 peste Prut la Sculeni	metalic	100
2.	Pod pe drumul național nr. 2 km 565+134 peste Prut la Horecea	"	250
3.	Pod pe drumul național nr. 6 km 83+150 peste Prut la Albița	Beton	132
4.	Pod pe drumul național nr. 9 km 11+617 peste Prut la Reni	mixt met beton	120
5.	Pod pe drumul național nr. 19 km 17+998 peste Prut la Ungheni	metalic	120
6.	Pod pe drumul național nr. 53 km 61+805 peste Prut la Lipcani	"	240
7.	Pod pe drumul național nr. 56 km 61+918 peste Prut la Oancea	"	120
8.	Pod pe drumul național nr. 18 km 16 +300 peste rîul Cubolta	beton armat	100

Reiese deci din acest tablou că Basarabia fusese legată cu Moldova prin 7 poduri definitive (metalice și beton armat), precum și prin următoarele 6 poduri provizorii de lemn:

Nr. crt.	DENUMIREA PODULUI	Felul podului	Lungimea podului în m
1.	Pod pe drumul național nr. 36 km 50 + 311 peste Prut.....	lemn	147
2.	Pod pe drumul național nr. 67 km 51 + 666 peste Prut.....	"	132
3.	Pod pe drumul național nr. 74 km 26 + 766 peste Prut.....	mixt (fier+lemn)	143
4.	Pod pe drmul județean nr. 2 km 0 + 300	lemn	192
5.	Pod pe drumul județean nr. 8 km 64 + 650	"	121
6.	Pod pe drumul județean nr. 10 km 10 + 809	"	250

În afară de podurile indicate mai sus s-au construit poduri cu caracter definitiv sau provizoriu în lungul tuturor drumurilor mai importante din Basarabia, iar în tabela ce urmează se vede situația acestor poduri construite între anii 1919-1939.

Categorii drumurilor	Poduri de lemn		Poduri mixte		Poduri de zidărie	
	Nr.	Lungimea ml	Nr.	Lungimea ml	Nr.	Lungimea ml
Naționale	400	2.791,31	192	1.074,45	482	1.507,72
Județene	507	4.203,25	125	1.228,95	340	1.048,92
Comunale	774	4.552,95	90	687,50	195	888,00
Total	1.681	11.547,51	407	2.990,90	1.017	3.444,64

Adică în total s-au construit 4.105 poduri cu deschideri pînă la 20 m și în lungime de 17.983,05 m (față cu 620 poduri în lungime de 4.261 m, cît erau în Basarabia în 1918).

În prezent situația drumurilor de toate categoriile în Basarabia este următoarea:

Natura drumurilor	Categorii drumurilor			Lungimea totală în km
	Naționale km	Județene km	Comunale km	
Pavate	77,216	—	—	77,216
Pietruite	734,016	263,414	31,889	1029,319
Total	811,232	263,414	31,889	1.106,535

Prin urmare, în total, lungimea șoselelor pietruite și pavate de toate categoriile este astăzi de 1.106,535 km.

Poșta, telegraf și telefon. Mîna în mîna cu dezvoltarea circulației pe șosele și pe căile ferate s-au dezvoltat și sporit și rețele telegrafice și telefonice prin construcția de circuite și trasee noi, reorganizîndu-se centrala telefonică de la Chișinău, care a fost instalată într-o clădire nouă, înzestrată cu toate instalațiile cele mai moderne¹.

Organizarea muncii. Începuturile rudimentare de organizare a muncii prin statutul rusesc au fost reluate și dezvoltate de români prin extinderea legiurilor muncitorești asupra Basarabiei în anul 1923 și prin înființarea la Chișinău a *inspectoratului regional* al muncii cu *subinspectoratele* sale din capitalele de județ. De asemenea s-au organizat *oficii de plasare* pentru muncitori în principalele centre industriale ca bunăoară la Chișinău, Bălți, Orhei și Cetatea Albă.

La 1931 au luat ființă *comisiile de muncă în porturile* Ismail, Chilia, Reni și Leova. La Ismail ființa și un cămin pentru muncitorii din port, iar la 1933 a început să funcționeze judecătoria de muncă din Chișinău la care la 1938 s-a adăugat și judecătoria de muncă din Bălți. Pentru apărarea intereselor muncitorimii s-a creat la 1932 *Camera de Muncă* din Chișinău cu *oficii* în capitalele de județ. La 1939 Camera de Muncă din Basarabia avea 34.814 membri și anume: 20.667 lucrători, 6.983 funcționari particulari și 7.174 meseriași și mici industriași.

¹) Ing. D. Stan și ing. Sergiu Condrea, *Realizările românești în domeniul telefoniei în Basarabia și Bucovina de Nord*, în "Buletinul Societății Telefonice din România", anul LV, nr. 1, ianuarie 1941, p. 111 urm.

Pentru pregătirea meșteșugarilor și a lucrătorilor calificați s-au deschis școli de ucenici la Chișinău, Bălți, Orhei, Tighina, Rezina etc. La Chișinău funcționa încă din 1929 un cămin de ucenici cu 100 paturi, unde își găseau casă și masă viitorii meseriași ai satelor și orașelor basarabene.

În temeiul legii cu privire la pregătirea profesională și exercitarea profesiei, din 1936 s-au creat comisii de examinare a meseriașilor și chiar un *oficiu de orientare profesională*. Din creațiile acestea se oglindește solitudinea guvernului român pentru pătura muncitorească din Basarabia.

Asigurările sociale. Pentru buna stare morală și materială a acestei pătri sociale, dar mai ales îngrijirea sănătății muncitorimii basarabene s-a extins încă din 1921 asupra Basarabiei legea asigurărilor sociale pentru muncitori. În scopul acesta s-a creat la Chișinău o *Casă a Asigurărilor Sociale*, iar în 11 centre industriale mai însemnate *oficii* și 18 dispensare medicale pentru muncitori cu un numeros personal medical. În anul 1939 numărul asiguraților basarabeni se ridica la 36.035, care primiseră în curs de un an 305.584 consultații medicale. În același timp muncitorii au primit ajutoare de boală în valoare de 3.000.000 lei, iar pensii de bătrânețe și invaliditate în valoare de 1.500.000 lei.

Casa construcțiilor din București elaborase planurile și obținuse chiar aprobarea devizelor pentru construirea unui cartier muncitoresc în Chișinău. Executarea acestui plan a fost zădărnicită însă de tristele evenimente din 28 iunie 1940.

Sănătatea publică. Îndată după unire grija pentru sănătatea publică a trecut de la zemstve asupra statului român, care a reorganizat și lărgit așezămintele spitalicești, introducând și în Basarabia principiul medicinei profilactice. Pentru medicina curativă s-au creat *spitale noi* la Hotin și Tighina, *sanatorii noi* la Bugaz și Vorniceni, precum și numeroase *pavilioane* pentru contagioși și de chirurgie, ca la Ismail, Cahul, Cetatea Albă, Călărași-Lăpușna, Orhei, Reni și Chilia.

Medicina preventivă era deservită de o largă rețea de

dispensare, mici maternități, centre de puericultură, de stațiuni de deparazitare și de băi populare care se extindea asupra Basarabiei întregi.

Malădiile infecto-contagioase fuseseră combătute prin vaccinări preventive și prin izolarea bolnavilor contagioși. Grija pentru igiena industrială și colectivă, pentru salubritatea publică, pentru igiena alimentară și industrială, deveniră, în noua organizare sanitară, atribuții normale ale personalului sanitar.

În Basarabia organizarea sanitară în întregul ei este o creație a guvernului românesc. În fruntea acestei organizații stătea *inspectoratul sanitar* din Chișinău, care avea în subordine 9 *servicii sanitare* județene și 238 *circumscripții sanitare rurale și urbane*. Pentru medicina curativă stăteau la dispoziția celor suferinzi 62 *spitale* cu 2.831 paturi, un *institutede ocrotire* și 152 de *dispensare rurale și urbane*.

Orașul Chișinău avea 13 *spitale*, 14 *dispensare*, 2 *maternități*, un *institutede antirabic* și un *laborator*.

Pentru combaterea paludismului și a tifosului exantematic s-au trimis echipe și s-au organizat campanii speciale în județele basarabene, la care numai în 1939-1940 au luat parte 243 *medici*, 258 *agenți sanitari*, 239 *moașe* și 25 *surori de caritate*. La această acțiune au participat un număr de 31.694 de *alte persoane* - slujbași administrativi, preoți, învățători, jandarmi, premilitari și străjeri.

Din tabelul de mai jos se poate vedea în detaliu care au

1.	Spitalul nou Tighina	3.250.000	lei
2.	Spitalul nou Hotin	3.700.000	"
3.	Sanatoriul Bugaz	12.494.464	"
4.	Sanatoriul Vorniceni	5.043.417	"
5.	Pavilion contagioși Ismail	3.194.892	"
6.	Pavilion chirurgie Cahul	2.932.505	"
7.	Etaj spit. Cetatea Albă	857.138	"
8.	Pavilion contagioși Călărași-Lăpușna	2.353.775	"
9.	Pavilion chirurgie Orhei	2.206.347	"
10.	" contagioși Reni	866.745	"
11.	" contagioși Chilia Nouă	1.085.799	"
12.	Reparații la instituții	43.330.380	"
13.	Contribuții pentru dispensare și băi	17.501.177	"
Total		98.816.639	lei

fost principalele investiții făcute de minister în Basarabia, în perioada 1924-1938, în afară de cele datorate fondurilor locale.

În afară de sumele arătate mai sus, ministerul a contribuit prin Casa Sănătății, în anii 1935-1939 cu suma de lei 6.676.351 pentru construirile de dispensare și lucrări de geniu sanitar.

Lupta contra bolilor speciale a necesitat măsuri speciale ca: asanarea Văii Bîcului (jud. Lăpușna) care era focar de paludism, echipe speciale în jud. Cetatea Albă, pentru combaterea paludismului etc.

Dar ceea ce a caracterizat efortul sanitar românesc în Basarabia a fost lupta contra *tifosului exantematic*. Rămas ca o consecință a războiului și revoluției rusești, această epidemie a amenințat conținutul restul țării, stabilindu-se endemică în Basarabia. A fost nevoie, în fiecare an, de campanii speciale extrem de costisitoare, cu personal angajat special, cu construcții numeroase de băi și cuptoare de deparazitare, cu cordoane sanitare pe Nistru și Prut, pentru a se putea ajunge la stăvilirea epidemiei.

Pentru pregătirea agenților sanitari s-a creat o școală de agenți sanitari la Chișinău.

Pentru promovarea noțiunilor de igienă industrială și colectivă s-au inaugurat în 1938 așa-zisele «săptămîni de igienă» în care se face o generală asanare a gospodăriilor, caselor, lenjeriei și indivizilor.

Astfel de «săptămîni de igienă» au fost organizate în lunile martie și septembrie 1938 și în luna aprilie 1939, iar continuarea lor a fost brusc întreruptă de invazia bolșevicilor.

Ocrotirea socială. Din punct de vedere al ocrotirilor sociale în Basarabia aveam următoarele instituții:

1. *Centrul pentru ocrotirea copiilor* din Chișinău, cu o capacitate de: 60 copii în așezămînt și 700 copii plasați la părinți, crescătorii în colonii.

2. *Așezămîntul pentru ocrotirea defectivilor* din comuna Taraclia, jud. Tighina, cu o capacitate de: 140 internați (femei și bărbați).

3. *94 dispensare de puericultură*, organizate și în funcțiune și 45 dispensare de puericultură în curs de organizare.

4. *Casa copilului - Bălți*, în colaborare cu ministerul, prin convenție.

5. *11 societăți de binefacere* subvenționate de minister din totalul de 84 societăți de binefacere existente în întreaga Basarabie.

Din expunerile de mai sus, întemeiate pe date statistice oficiale, rezultă deci că, sub gospodăria românească de 22 de ani, Basarabia a făcut reale progrese pe toate tărîmurile și în toate ramurile de îndeletnicire administrativă, culturală, socială și economică. Grija părintească pentru înflorirea și propășirea ei a constituit una din principalele preocupări ale statului român întregit...

Basarabia 1918-1940

INDICE de NUME *

- Adrian, împărat — 37.
 Ahmed, mare vizir — 170, 171.
 Aiah — 86.
 Alecsandri Vasile — 192, 259, 263, 264.
 Alexândrel-Vodă — 49, 50.
 Alexandrescu Grigore — 259.
 Alexandri Nicolae — 275.
 Alexandru-Vodă Basarab — 45.
 Alexandru cel Bun — 22, 31, 32, 33-35, 37-41, 43-48, 50, 51, 53, 55, 68, 84, 85, 88, 99, 150, 151, 199.
 Alexandru al III-lea Cornea — 76, 100.
 Alexandru al IV-lea Lăpușneanu — 71, 77-80, 100, 151.
 Alexandru al V-lea Movilă — 112.
 Alexandru al VI-lea Iliăș — 114.
 Alexandru Moruzi — 251.
 Alexandru Ipsilanti — 200.
 Alexandru Ioan Cuza — 192, 201, 220, 221.
 Alexandru I, țar — 168-171, 178, 184, 187, 188, 200, 207, 208, 218, 225, 227.
 Alexandru al II-lea, țar — 188, 190-192, 220, 266.
 Alexandru al III-lea, țar — 185, 208, 260.
 Alexandru, principe lituan — 57.
 Alexei Mihailovici — 119, 137.
 Ali-Bel de Tighina — 92.
 Amati Annibale — 113.
 Amfilochie, episcop — 145, 265.
 Amiras, cronicar — 96, 146, 148.
- Ana, împărăteasă — 158.
 Anastasia din Lăpușna — 71, 77.
 Andrusov — 121.
 Anghel Vasile — 269.
 Antonie-Vodă Ruset — 129.
 Antonie, arhiepiscop — 232, 233.
 Arbore Zamfir, publicist — 219, 260.
 Aron-Vodă Tiranul — 82, 83, 106, 118.
 Asachi George — 262, 263.
 Atanasie, arhiepiscop — 242.
 Atanasie, arhimandrit — 91.
 Attila — 13, 15.
 August, craiul Poloniei — 57, 135.
 Aurelian, împărat — 10.
 Axinte Uricariul — 143.
- Bahmetlev, guvernator — 183, 184, 187, 218.
 Baiazid Fulgerul — 37.
 Baiazid al II-lea — 64, 65.
 Balc — 26, 43.
 Baliță — 26.
 Bandini, scriitor — 116.
 Basarabi, dinastie — 23, 110.
 Bălșeștil, boieri — 111.
 Băltagă Teodor — 232.
 Bălțeanu Ioan — 273, 274.
 Băluță — 278.
 Bănulești — 227.
 Bănulescu Gavril, mitropolit — 169, 181, 182, 188, 226-232, 252, 253.
 Bărbat, voievod — 22.
 Beaconsfield — 196.
 Beldiman — 261.

* Întocmit de Liliana Saraev

Berechet Ștefan, scriitor — 273.
 Bethlen Gavrill — 113.
 Biliu — 52.
 Bilevici Gavrill — 254.
 Bilevici Gheorghe — 254.
 Bismarck — 194.
 Bircă Vasile — 282.
 Bludov — 188.
 Bobelca, dascăl — 254.
 Bodescu Alexandru — 264, 265.
 Bogdan I — 23, 26-28, 37, 62, 81.
 Bogdan al II-lea — 51.
 Bogdan al III-lea cel Chior — 50, 71,
 72, 76, 77, 81, 153.
 Bogdan al IV-lea — 80.
 Bogdănzil — 162.
 Bolintineanu D. — 259.
 Brătianu I.C. — 194.
 Brătianu I.I.C. — 284.
 Broșteanu, general — 284.
 Bucioc, stolnic — 120.
 Buffler, geograf — 145.
 Buftca, pîrcălab — 53.
 Buhuș Alexandru — 123, 152.
 Burtă — 43.
 Buzdugan Ion — 275, 276, 282, 287.
 Callan — 58.
 Calimach Teodor — 148.
 Callimachi — 56.
 Cantacuzino Dumitrașcu — 128,
 129, 131, 139, 140, 141.
 Cantemir-Vodă Antioh — 136.
 Cantemir-Vodă Constantin — 106,
 110, 131, 134.
 Cantemir-Vodă Dimitrie — 82, 88,
 90, 97, 98, 102, 103, 105, 106,
 134, 137, 139, 144.
 Cantemir Mirza — 114, 115.
 Capò d'Istria — 200.
 Cara-Mustafa — 129, 130.
 Caragea Ion-Vodă — 176.
 Carol-Vodă cel Cumpătat — 33, 193.
 Carol cel Mare — 17.
 Carol al XII-lea — 138.
 Catargiu — 180.
 Catelli — 278.
 Cazacu Petru — 82.
 Cazimir cel Mare — 28, 29, 68.
 Cazimir, spătar — 175.
 Călnășul Ion Teodor — 56.
 Ceacir Mihail — 231.
 Chalko-Kondylas, cronicar — 50.
 Chigheci Apostol — 138.
 Chiriță Dumitru — 103.
 Chiril, apostol al slavilor — 15.
 Chiril al II-lea, patriarh — 91.
 Chiupriuli, familie turcească — 121.
 Ciceagov, amiral — 178.
 Ciciagov, episcop — 238.
 Ciobanu Ștefan — 233, 251, 256,
 259, 263, 273, 276, 282.
 Ciugureanu Danil — 273, 275, 282,
 285.
 Cobolteanu — 275.
 Cogălniceanu Enache — 96, 156.
 Cogălniceanu Ion — 106.
 Conachi — 261.
 Constantin, mare duce — 152.
 Constantin, clucer — 122.
 Constantinescu, profesor — 276.
 Cornescul Grigore — 124.
 Coșbuc George — 276.
 Costin Ion — 273.
 Costin Miron, cronicar — 57, 67, 70,
 83, 96, 103, 105, 109, 110, 116,
 118, 120, 125, 140.
 Costin Nicolae, cronicar — 67, 122,
 123, 126, 129, 130, 133, 135, 136,
 139, 152.
 Crăciunescu Dimitrie — 273.
 Crășescu Victor — 263.

Crețeanu — 259.
 Crihan Anton — 282.
 Criste Vladimir — 282.
 Crușevan N. — 269, 271.
 Cujbă Sergiu — 271.
 Cunițki — 131-133, 230, 254, 262.
 Dabița-Vodă Istrate — 120, 122,
 262, 284.
 Dan I — 23, 34.
 Daniil, episcop — 92.
 Decebal — 7.
 De-Rubas, inginer — 164.
 Despot-Vodă — 78, 79, 100, 113.
 Dicescu Pavel N. — 213, 269, 270,
 271.
 Dimitrie, arhiepiscop — 226, 230,
 231, 232, 253.
 Dimitrie, principe — 24.
 Dimitrie, mare duce — 70.
 Dinu — 43.
 Dionisie, arhieru — 242.
 Dobrotici — 23.
 Donecv Ion — 256, 258.
 Donici Alexandru — 259, 263.
 Donici Andronachi — 261.
 Donici Ion — 258.
 Donici Manolache — 190.
 Donici Nicolae — 102.
 Dorosenco Petru — 121, 122, 125,
 129.
 Dosoftel, mitropolit — 134, 135.
 Drăghici Manolachi — 175, 176.
 Dragomir State, artist dramatic —
 263.
 Dragoș-Vodă — 26, 27.
 Dragoș, uriașnic — 101, 102.
 Dragoșizi — 26.
 Duca-Vodă — 102, 122-124, 129-131,
 257.

Duma, pîrcălab — 61.
 Durac — 122, 152.
 Dzan Mirza — 89.
 Dzenghis Han — 204.
 Ecaterina, împărăteasă — 55, 117,
 159, 161, 163, 195, 208, 227.
 Edissan — 55, 86, 88, 164.
 Elena, prințesă — 263.
 Ellade Rădulescu — 262, 263.
 Eminec — 55.
 Eremia Evloghie — 101.
 Erhan Pantellimon — 282.
 Eustratie, logofăt — 93.
 Fătu, pîrcălab — 67.
 Fedorca, arhitect — 49.
 Feodorov, guvernator — 189, 208.
 Ferdinand I, regele României — 35,
 287.
 Florov N. — 269.
 Fonton, comandant — 170.
 Fourqueaveault, călător — 80.
 Frațiman Justin — 276.
 Friptu Iullu — 273-275.
 Galip-Effendi — 170.
 Gallin Grigore — 234.
 Gangur, pîrcălab — 56.
 Ganul Mihăilă — 138.
 Gapon, cleric — 268.
 Gaspar-Vodă Grațiani — 113, 114.
 Gavrill, vicar arhiepiscopesc — 242.
 Gavriliță N., avocat — 270, 275, 282.
 Geanu Mirza — 135, 136.
 Gentz Frederic — 176.
 Gențuș Petru, cleric — 249.
 Gheorghe-Vodă Ștefan — 119, 120,
 137.
 Gheorghiu P. — 273.

Ghepețchi, preot — 271.
 Gherman, pîrcălab — 60.
 Ghianghea, pîrcălab — 72.
 Ghiibu Onisifor — 279, 288.
 Ghica Alexandru — 149.
 Ghica Grigore — 124, 127, 148, 156,
 162, 175, 250, 251.
 Ghica Grigori Alexandru — 152,
 250.
 Ghica Dimitrie — 149.
 Ghica, familie — 180.
 Ghinculov — 254.
 Ghiratzî, dinastie — 55.
 Ghiușcă Lupu — 160.
 Gîndul Ion (Inculeț) — 271.
 Golea — 80.
 Gore George — 261, 263.
 Gore Paul — 269, 276, 279.
 Grue-Grozăveanul — 106.
 Gruiă — 27.
 Gullibert de Lannoy — 44.
 Gurie, arhimandrit — 237, 243, 256,
 274.
 Hagi-Ghirai, han — 55.
 Halli-Pașa — 136, 146, 148, 149.
 Halippa Pantellimon, publicist — 256,
 270, 271, 273, 275, 276, 279, 282.
 Hamid, delegat turc — 170.
 Haneș P.V. — 263.
 Haquett, naturalist — 194.
 Hartia Vasile — 269, 271
 Harting — 182, 183.
 Hasdeu Bogdan P. — 263.
 Hașdeu, familie — 138, 152.
 Hașdeu Alexandru — 251, 255, 261,
 262, 264, 265.
 Hașdeu Gheorghe Lupașcu — 138,
 141.
 Hașdeu Miron — 132.
 Hașdeu Ștefan — 123, 124.
 Hârman, pîrcălab — 60, 62, 65.
 Hîncu Iacov, dascăl — 254.
 Hîncu Mihaiea — 120, 122, 123,
 152, 282.
 Hîncu, stolnic — 102.
 Herța Vladimir — 269, 279.
 Hmil-Hmilinițki Bogdan — 118, 119,
 121, 129, 157.
 Hodor — 102.
 Hodorogea — 283.
 Horea — 156.
 Hrisovenghi, scriitor — 261.
 Hussein-Pașa — 125.
 Iacov, arhipăstor — 236, 251.
 Itali-Agassi — 89, 90.
 Iane, nămesnic — 130.
 Ianovici Teodor — 116.
 Ianuș Radzivil — 118.
 Ileana, prințesă — 70, 118, 137.
 Iliș-Vodă, fiul lui Alexandru cel Bun
 — 48, 51.
 Iliș-Vodă Rareș — 77.
 Iliș, vel-căpitan — 156.
 Inculeț Ion — 271, 273, 282, 285,
 287.
 Inculeț Teodor — 271, 273.
 Inochentie, călugăr — 239, 240, 241.
 Inzov, guvernator — 187, 207.
 Ioachim, prinț de Coburg — 163.
 Ioanichie, patriarh — 90.
 Ioanichie, mitropolit — 91.
 Ion-Vodă Basarab — 22, 26.
 Ion-Vodă cel Cumpil — 81, 82, 100
 107, 112, 153.
 Ion-Vodă Lungul — 82.
 Ion, biv vâtaf — 138.
 Ion-Vodă Potcoavă — 82.
 Ion-Vodă, fiul lui Vasile Lupu — 117.

Ion al VIII-lea, împăratul Bizanțului
 — 38.
 Ion Albert, craiul polon — 68.
 Iorașcu — 129.
 Iosif, vlădică — 45.
 Iosif al II-lea — 164, 205.
 Irinarh — 230, 232.
 Isachie, arhipăstor — 235.
 Isala, pîrcălab — 53.
 Isar Andronic — 138.
 Islam-Ghirai — 95.
 Ismail-Canessi — 88.
 Ispirich — 16.
 Italinski, diplomat — 170.
 Ivan al III-lea, țar — 70, 137.
 Ivanco, pîrcălab — 64.
 Jorest, episcop — 91.
 Kaabak — 284.
 Kasu-Mirza — 89.
 Katakazy — 200.
 Katowski — 284.
 Kerenski — 280, 282.
 Kogălniceanu Mihail — 194, 195, 262.
 Korak-Mirza — 89.
 Krilov — 264.
 Krupenski — 258, 269, 272, 274.
 Krupenski Matei — 180.
 Kutuzov — 169-173, 178.
 Laiotă Basarab — 59.
 Langeron, inginer — 164, 170, 171.
 Lașcu Nicolae — 274.
 Lașcu Teodor — 232.
 Lațcu-Vodă — 28, 29.
 Lebedințev, protoiereu — 92.
 Lențea — 43.
 Leonclavius, cronicar — 87.
 Lermontov, scriitor — 264.
 Levinson — 284.
 Litovol-Vodă — 21.
 Lomonosov — 252.
 Loncinovski, protoiereu — 253.
 Longhinov — 188.
 Luca — 60.
 Lucaci, pîrcălab — 60.
 Lüders, general — 191.
 Macmichael William — 204.
 Madan George — 270.
 Maho Vasile — 269.
 Manega, nuvelist — 180.
 Marșkov, general — 272.
 Margareta — 28.
 Marghiloman Alex. — 287.
 Marghita — 111.
 Maria — 103.
 Marica — 101.
 Marinescu G. — 273.
 Matei-Vodă Basarab — 115.
 Matei Corvin — 54.
 Mateievici Alexie — 270, 273, 276.
 Mavrocordat Nicolae — 142, 147,
 152, 155.
 Mavrocordat Constantin — 155, 156,
 157.
 Maxim, pîrcălab — 64.
 Mălin — 43.
 Mălușcă — 56.
 Mărgeală Ștefan — 252.
 Melhisedec, episcop — 193, 242.
 Meletie, episcop — 91.
 Mengli-Ghirai — 55, 61, 161.
 Metodiu, apostol al slavilor — 15.
 Metternich — 176.
 Michelson, general — 169.
 Mihai-Vodă Viteazul — 147, 264.
 Mihail, prinț — 111.
 Mihaieș — 43.
 Mihul, logofăt — 50.
 Millo Matei, artist — 264.

Mimi C. — 282.
 Minciună Mihail — 275.
 Mircea cel Bătrîn — 22, 33, 37.
 Miron-Vodă Barnovschi — 114.
 Mirski — 267.
 Mîrzescu Vasile — 138.
 Mohamed al II-lea — 60, 124, 125, 128.
 Moruzi Constantin — 149, 220.
 Moruzi D.C. — 263.
 Moruzi Dumitrachi — 170, 172.
 Moșu — 43.
 Movilă-Vodă Constantin — 110.
 Movilă Ellsabeta — 111, 112.
 Movilă Gheorghe, mitropolit — 109, 111.
 Movilă Ieremia — 83, 109, 112.
 Movilă Petru, mitropolit — 111, 112.
 Movilău — 141.
 Murad — 37.
 Murafa Simeon — 273-275, 283.
 Murguleț, familie — 152.
 Murzakievici — 70.
 Mușat, dinastie — 28, 29, 83.

 Nacu Alexandru — 261, 264.
 Naniescu Iosif, mitropolit — 230.
 Napoleon — 169, 172, 176.
 Nastasia — 29, 100.
 Neagu Ion — 232.
 Neagoe Basarab — 72.
 Neculce Ion — 128, 130, 136, 141, 142, 148, 250.
 Negruzzi Constantin — 261.
 Neicea — 56.
 Neofit, episcop — 145, 235.
 Nichita, apostol — 14.
 Nicodem, episcop — 242, 243.
 Nicolae I, țar — 187, 188, 191, 209.
 Nicolae al II-lea, țar — 267, 268.

Nicolae, mare duce — 193.
 Niță Sergiu — 273.
 Nour Alexie — 272.
 Novac — 27, 106.
 Novicov — 258.

 Oanea, pîrcălab — 65.
 Oatu Alexandru — 269.
 Oatu Vasile — 269, 271.
 Orak-Mîrza — 89.
 Orakoglu — 88, 146.
 Orumbeg — 88.
 Orumbegoglu — 146.
 Osman — 36.
 Osman-Pașa — 193.

 Papa — 18, 19, 22.
 Partemie, patriarh — 91.
 Paskievici, general — 191.
 Pastiescu Dumitrache — 262.
 Pavel de Aleppo — 90, 115.
 Pavel, arhipăstor — 234, 237, 239, 241, 245, 266.
 Pătrașcu, vel-căpitan — 142.
 Păun George — 263.
 Pelivan Ion — 269, 270, 273, 274, 282.
 Perper — 284.
 Petru cel Mare — 120, 138, 141, 158, 195.
 Petru I Mușat — 29, 30, 47, 68.
 Petru al III-lea Vodă Aron — 50, 53, 59.
 Petru al IV-lea Rareș — 46, 72, 79, 104, 246.
 Petru al V-lea Șchiopul — 82, 95, 102.
 Pîntea-Gherman — 279, 282.
 Pîton, arhiepiscop — 242.
 Plehve — 267.
 Pobedonoscev — 267.

Policarp, patriarh — 185.
 Popovici Constantin, protoiereu — 236, 272.
 Popovici Gheorghe, dascăl — 253.
 Popovici Ion — 234.
 Popovschi Nicolae — 269, 271.
 Potiomkin — 163.
 Prodan — 123.
 Prometeu — 211.
 Provana Ion — 70.
 Purcel Eugenie — 270.
 Purice, aprod — 109.
 Purișchevici Vladimir — 272.
 Pușkin — 261.

 Racoviță Mihai-Vodă — 96, 102, 147.
 Radu cel Frumos — 59.
 Radu-Vodă — 113, 114.
 Rareșoia — 72.
 Richelieu — 164, 259.
 Roman-Vodă — 30, 49.
 Roman Tudose — 273, 275.
 Romanag Nicu — 275.
 Roșca Constantin — 102.
 Rosetti Nicolae — 149.
 Rumianțev — 251.
 Russo Alecu — 263.
 Ruxandra — 78, 118.

 Sabaniev — 170.
 Samuil, patriarh — 91.
 Sas-Vodă — 26.
 Savin, ban — 138.
 Savin Smucicne — 131.
 Scarlat-Vodă Calimach — 173.
 Scerbacev — 283, 284.
 Scodihor — 273.
 Sedlovschi — 141.
 Selim — 170.
 Seneslau — 21.
 Serafim, vlădică — 242, 275.

Serghe, mare duce — 268.
 Serghe, episcop — 235.
 Sigismund, craiul Poloniei — 76.
 Siminel Nic. — 269.
 Sîrbu Ion — 263.
 Sobieski — 134, 135, 137.
 Solomia — 102.
 Soliman Hadîmbul — 59.
 Soliman cel Măreț — 73, 87, 97, 106.
 Somov — 182.
 Stanislavov Petru, episcop — 117.
 Stana Doamna — 72.
 Stere Constantin — 263.
 Stîrcea George — 271.
 Stollpin — 222, 271.
 Strilbițchi Mihail — 231.
 Stroe — 43.
 Stroescu Vasile — 275, 279.
 Strykowski — 80.
 Sturdza Alexandru — 263.
 Sturdza Ioan — 255.
 Sturdza Scarlat — 180, 181.
 Sturdza, familie — 152.
 Suruceanu T.M. — 269.
 Svinin — 183.

 Șaghin-Ghirai — 161.
 Șendrea — 43.
 Șerban Cantacuzino — 131.
 Ștefan cel Bătrîn — 37.
 Ștefan al II-lea — 48.
 Ștefan cel Mare — 48, 55, 56, 58, 62, 67, 81, 85, 96, 101, 105, 137, 151, 243, 263, 264.
 Ștefan al IV-lea, Ștefăniță — 72, 73.
 Ștefan al V-lea Lăcustă — 75, 87.
 Ștefan al VI-lea Rareș — 77.
 Ștefan al VII-lea Tomșa — 79.
 Ștefan al VIII-lea Răzvan — 83, 154, 243.

Ștefan al IX-lea Tomșa — 111, 114,
120, 249.
Ștefan al XI-lea Petriceicu — 123,
124, 132, 133, 138.
Ștefan Șipenițeanul — 28, 29.
Ștefan, dascăl — 251.
Tarnovschi Ian — 72, 76.
Tăutu — 259.
Teodosia, prințesă — 117.
Teofan Zlatovornicul — 240.
Timuș — 119.
Toader, pîrcălab — 108.
Tofan George — 279.
Toistol — 271, 272.
Traian — 10, 95, 147.
Troian, zeu — 95.
Tudos Iorgu — 273, 279.
Tufescu Costache — 262.
Tulbure — 43.
Tușcov, general — 179.
Tutunaru Dimitrie — 234.

Tambiac Grigore — 45.

Untu Ion — 234.
Ureche Grigore — 74, 96, 106.
Ureche Nistor — 106.
Usinovici Ștefan — 271.
Uzun-Asan — 60.
Varlaam Cuza — 230.
Vartie Vasile — 43, 138.

Vasile-Vodă Lupu — 102, 108, 115,
117, 119, 249, 284.
Văitoianu Artur, general — 292.
Vărzaru Ion — 270.
Vărzaru Pavel — 279.
Venlamin, mitropolit — 175, 263.
Verancius, cronicar — 85, 87.
Verdiș Nicolae — 269.
Vihovski Ioan — 119, 121.
Vigheleț — 188.
Vișnoviețchi Dumitrescu — 79.
Vișnoviețchi Mihai — 124, 128.
Vitold — 104.
Vintu Mihail — 271, 273.
Virnav Manolache — 168.
Vlad Tepeș — 50, 53.
Vladimir, arhipăstor — 236-239, 272.
Vlaicu, pîrcălab — 52, 56, 102.
Voichița, prințesă — 59.
Volovel, cleric — 271.
Voronov, guvernator — 188, 189.
Vrabie Dumitru — 273.
Vulcan Iosif — 262.

Walk — 18.

Zamfirescu — 259.
Zamoiski, hatman — 109.
Zenovie, arhieru — 242.
Zolkievski — 114.
Zubcu Vasile — 234.

CUPRINS

Ion Nistor - un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni (studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe).....	V
Notă asupra ediției.....	XXXVII.
Prefață.....	1

PARTEA ÎNTÎI

DE LA ORIGINE PÎNĂ LA 1812

CAP. I

Obârșia românilor și năvălirile barbarilor.....	6
1. Zămislirea neamului românesc.....	6
2. Năvălirea goților și hunilor.....	9
3. Viețuirea românilor împreună cu slavii.....	11
4. Vechea cîrmuire a românilor și creștinarea lor.....	13
5. Invazia avarilor, bulgarilor și maghiarilor.....	15

CAP. II

Întemeierea Principatelor Române.....	20
1. Originea numelui Basarabia.....	20
2. Cetatea Albă și Chilia.....	23
3. Descălicatul Țării Moldovei.....	25
4. Întinderea stăpînirii moldovenești asupra Hotinului.....	28

CAP. III

Alexandru cel Bun, întregitorul hotarelor basarabene.....	31
1. Dobândirea Cetății Albe și Chilieii.....	31
2. Ivirea turcilor în Europa și măsurile de apărare contra lor.....	36
3. Înțocmirile interne din Moldova.....	39
4. Organizarea bisericească.....	44

CAP. IV

Ștefan cel Mare, apărătorul Basarabiei.....	48
1. Frământările interne și pierderea Hotinului și Chilieii.....	48
2. Luptele lui Ștefan pentru recucerirea cetăților Hotin și Chilia.....	51
3. Ciocnirea cu tătarii și ridicarea cetății Orheiului.....	55
4. Prădăciunile cazacilor și zidirea cetății Sorociei.....	57
5. Apărarea Chilieii și Cetății Albe prin bătăliile de la Podul Înalt și Războieni.....	59

CAP. V

Căderea Chilieii și Cetății Albe și consecințele ei politice și economice.....	64
1. Prefacerea cetăților moldovenești în raiale turcești.....	64
2. Ocuparea Pocuției ca despăgubire pentru pierderea cetăților basarabene.....	67

CAP. VI

Pierderea Tighinei și a Bugeacului.....	71
1. Urmașii lui Ștefan cel Mare.....	71
2. Raiaua Benderului și ocuparea Bugeacului.....	74
3. Alexandru Lăpușeanu.....	77
4. Bătălia de la Cahul și raialele Ismail și Reni.....	81

CAP. VII

Așezarea tătarilor în Bugeac.....	84
1. Penetrația tătarilor în raiale.....	84
2. Colonizarea Bugeacului cu tătari și organizarea lor.....	88
3. Viața bisericească a românilor din răiale.....	90
4. Traiul de toate zilele la tătari.....	93
5. Valurile sau troienele tătărești din Bugeac.....	95

CAP. VIII

Organizarea hotarului de apărare contra tătarilor.....	99
1. Pîrcălăbia Lăpușnei.....	99
2. Fondarea Chișinăului.....	101
3. Codrul Tigheciului și codrenii.....	103
4. Căpitănia Codrului.....	107

CAP. IX

Răzvrătirea orheienilor și răscoala Cantemireștilor din Bugeac.....	109
1. Ieremia Movilă și satele hănești.....	109
2. Răscoala orheienilor.....	112
3. Pacea de la Hotin și răzvrătirea lui Cantemir Mirza.....	114
4. Ctitoriile lui Vasile-Vodă Lupu în Basarabia.....	116
5. Încuscrirea lui Vasile-Vodă cu cazacii.....	118

CAP. X

Răscoala Hînceștilor și războaiele turco-polone.....	121
1. Bătălia de la Chișinău și înfrîngerea Hînceștilor.....	121
2. Cucerirea Cameniței de către turci.....	123
3. Înfrîngerea turcilor la Hotin.....	126
4. Hătmănia lui Duca-Vodă în Ucraina.....	129
5. Înfrîngerea turcilor la Viena și răscoala moldovenilor și cazacilor.....	131
6. Planurile lui Sobieski în Moldova.....	133

CAP. XI

Legăturile cu muscalii și noile uzurpări turcești și tătarești	137
1. Diinitrie Cantemir și Petru cel Mare	137
2. Bătălia de la Stănilești și retragerea lui Cantemir în Rusia	140
3. Prefacerea Hotinului în raia turcească	142
4. Hotinenii sub stăpînirea turcească	144
5. Noi uzurpări tătarești în hotarul celor 32 de ceasuri în lung și 2 ceasuri în curmeziș	146

CAP. XII

Soarta țăranilor și dezrobirea lor	150
1. Raporturile dintre marii și micii proprietari	150
2. Originea și soarta vecinilor	152
3. Hrisovul de dezrobire al lui Constantin-Vodă	154

CAP. XIII

Războaiele dintre ruși și turci și extinderea hotarelor Rusiei pînă la Nistru	158
1. Uneltirile rusești în Moldova	158
2. Împărțirea Poloniei și subjugarea tătarilor din Crimeea	160
3. Răpirea Bucovinei	162
4. Anexarea Ucrainei Hanului și retragerea tătarilor din Bugeac	164

PARTEA A DOUA

DE LA RĂPIRE PÎNĂ LA DEZROBIRE

CAP. I

Răpirea Basarabiei	168
1. Izbucnirea războiului ruso-turc în 1806 și suferințele moldovenilor	168

2. Negocierile de pace de la Giurgiu și București	170
3. Redeschiderea ostilităților și slăbiciunea Porții	172
4. Protestul moldovenilor contra cesiunii Basarabiei	173

CAP. II

Organizarea administrativă și legislația sub ruși	178
1. Împărțirea administrativă	178
2. Clasele sociale și regimul pămîntean	181
3. Regimul "Așezămîntului obrazoyaniei oblastiei Basarabiei"	183
4. Dispozițiile noului "Așezămînt"	185
5. Reacțiunea sub Nicolae I și "Regulamentul" lui Voronzov	188
6. Transformarea "oblastiei" în "gubernie" și introducerea "zemstvelor" în Basarabia	190
7. Congresul din Paris și realipirea la Moldova a ținuturilor Cahul, Bolgrad și Ismail	191
8. Congresul din Berlin și pierderea din nou a Basarabiei sudice	193

CAP. III

Populația Basarabiei	197
1. Catagrafia din 1817	197
2. Rutenii și lipovenii	198
3. Armenii și grecii	199
4. Bulgarii și găgăuzii	200
5. Evreii	202
6. Țiganii	204
7. Colonizările în Basarabia	205
8. Coloniile nemțești	207
9. Coloniile rusești și căzăcești	208
10. Coloniile agricole evreiești	209
11. Preponderența etnică a moldovenilor și soarta coloniștilor moldoveni din Caucaz	210
12. Rezistența românilor față de măsurile de rusificare	212

CAP. IV

Împroprietărirea țăranilor în Basarabia	216
1. Teamă țăranilor de robia muscălească	216
2. Tocmelile agricole sub ruși și "contractul normal"	218
3. Ucazul de împroprietărire din 1861	219
4. Legea agrară din 1919	223

CAP. V

Viața bisericească sub ruși	226
1. Mitropolitul Gavriil Bănulescu și începuturile organizației bisericești în Basarabia	226
2. Așezămintele de cultură bisericească	228
3. Dimitrie Sulima, continuatorul operei lui Gavriil și urmașii săi Irinach și Antonie	231
4. Începutul rusificării sub arhiepiscopul Pașel și urmașii săi Serghie, Isachie și Neofit	233
5. Episcopul Iacob și cărțile moldovenești ale "Frăției Nașterii Domnului"	235
6. Episcopul Vladimir și apariția "Luminătorului"	236
7. Oprimarea curentului moldovenesc sub Serafim și răspîndirea "Inochentismului"	239
8. Mînăstirile din Basarabia	243
9. Moșiile mînăstirilor închinatăe și Noul Neamț	245

CAP. VI

Așezămintele școlare	248
1. Începuturile învățămîntului public în Moldova	248
2. Școlile domnești din Basarabia	250
3. Soarta învățămîntului moldovenesc sub ruși	252
4. Rusificarea școlilor primare	256
5. Înstrăinarea învățămîntului secundar	258

CAP. VII

Activitatea literară	261
1. Continuitatea vechilor tradiții literare moldovenești	261
2. Renașterea curentului național-cultural în Basarabia	266

CAP. VIII

Revoluția rusească și unirea Basarabiei cu Patria-Mamă	277
1. Luptele pentru autonomie și constituirea "Sfatului Țării"	277
2. Proclamarea Republicii și votarea Unirii	282
3. Ratificarea actului Unirii necondiționate	291
<i>Bibliografie</i>	296
<i>Addenda</i>	301
<i>Indice de nume</i>	337